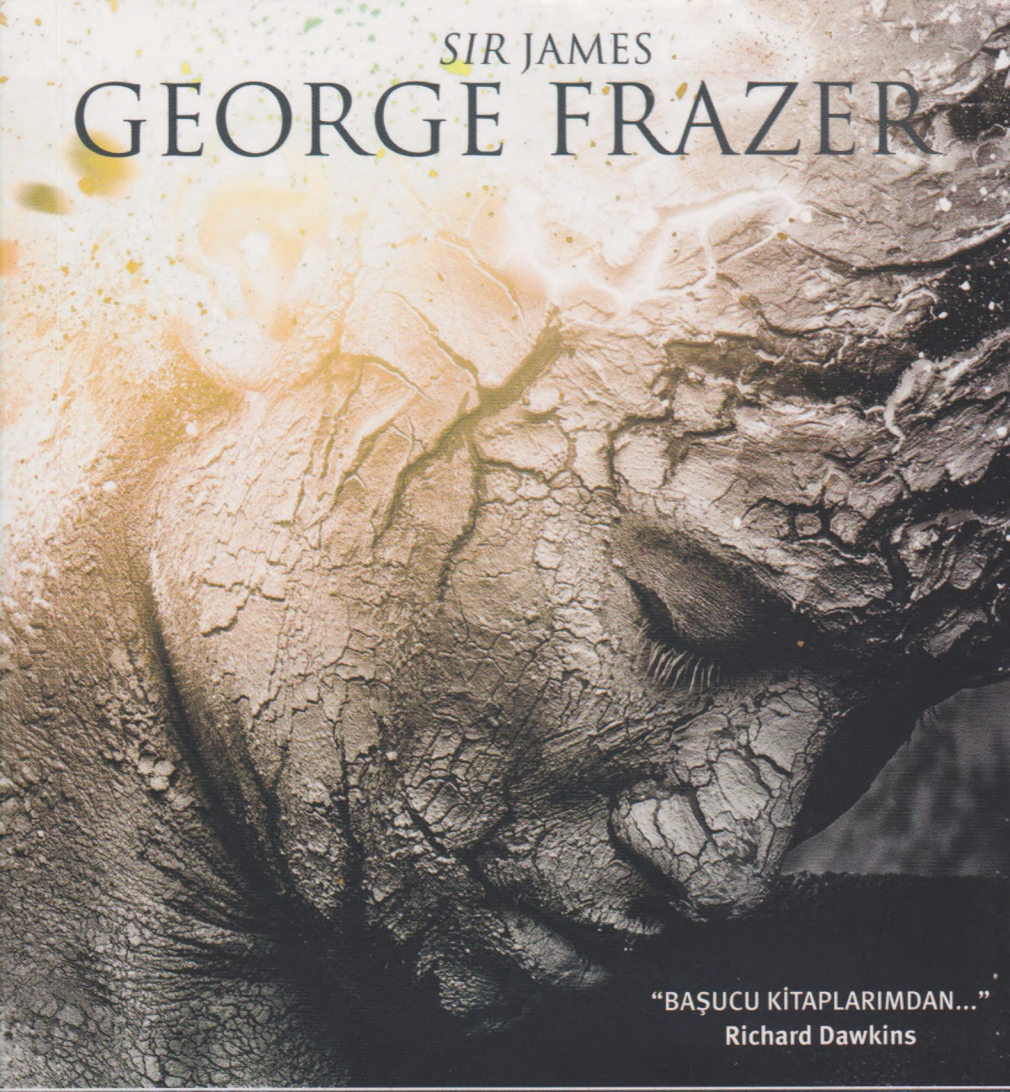
SIR JAMES

GEORGE FRAZER

"BAŞUCU KİTAPLARIMDAN..."
Richard Dawkins

İNSAN, TANRI & ÖLÜMSÜZLÜK

antropoloji

GEORGE FRAZER

*

İNSAN, TANRI VE ÖLÜMSÜZLÜK

Genel Yayın No: 105
Tarih Mitoloji Antropoloji Kitaplığı: 2

İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük
Man, God and Immortality

© Sir James George Frazer, 1927
© Altın Bilek Yayınları, 2014

Bu kitabın Türkçe yayın hakları, Altın Bilek Yayınları'na aittir.
Her hakkı saklıdır. Tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yayınlar Genel Koordinatörü İlker Balkan
Yayın Yönetmeni Cenk Kayakuş
Dizi Editörü Emel Balkan
Son Okuma Çağla Songül Baş
Kapak Tasarımı Cenk Kayakuş
Tasarım ve Uygulama Altın Bilek Yayınları
Baskı Yenigüven Matbaası
Davutpaşa Cad. Güven Sanayi Sitesi C Blok No:210
Davutpaşa – Zeytinburnu İstanbul
Matbaa Sertifika No: 11952
Yayınevi Sertifika No 23274

Birinci Basım Ocak 2015, İstanbul (2000 adet)

ISBN 978-605-5831-83-7

ALTIN BİLEK YAYINLARI
Taksim, İstiklal Cad. Zambak Sok. No:12/4 Beyoğlu İstanbul
Tel: 0212 292 18 80 Faks: 0212 292 18 60
web: www.altinbilekyayinlari.com
e-posta: info@altinbilekyayinlari.com

GEORGE FRAZER

İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük

İnsan Gelişimi Üzerine Düşünceler

-antropoloji-

Türkçesi
ONUR AYDIN

İREM DEMİREL
(IV, V, XXX, XXXIII. bölümleri Fransızca'dan)

altın bilek
YAYINLARI

Yazarın yayınevimizden çıkan kitapları

İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük

SIR JAMES GEORGE FRAZER

(1 Ocak 1854, Glasgow, İskoçya – 7 Mayıs 1941), İskoç insan bilimci (antropolog), yazar ve halk bilimci James George Frazer, 1 Ocak 1854'de Glasgow'da doğdu. Babası rahipti. 1869-1874 arasında Glasgow Üniversitesi'nde eski Yunan ve Latin Edebiyatı öğrenimi gördü. Frazer'ın insan bilimine ilk ilgisi, İngiliz evrimsel insan bilimci Edward Tylor'ın 1871'de yayımlanan "Primitive Culture" (İlkel Kültür) kitabını okumasıyla başladı. 1874-1879 yılları arasında Cambridge Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da öğrenci iken din bilimci W. Robertson Smith ile tanışması bu ilginin artmasında önemli rol oynadı. Frazer, 1879'da Trinity College'da öğretim üyesi oldu. 1907-1908 yıllarını, toplumsal insan bilim profesörü ünvanı alan ilk kişi olarak Liverpool Üniversitesi'nde geçirdi. Ertesi yıl Cambridge'e döndü ve yaşamı boyunca bu üniversitede çalıştı. 7 Mayıs 1941 tarihinde Cambridge'de öldü. Öldüğünde arkasında sayısız araştırma ve kitap bırakan Frazer, akademik dünyada modern insan bilimin babası kabul edilmektedir. En ünlü eseri Altın Dal ile sayısız araştırmacıya ilham olmuş yazar, bu dalda pek çok ödülün de sahibi olmuştur.

İNSAN, TANRI VE ÖLÜMSÜZLÜK

Girişimlerime ilham veren, bu kitabın var olmasına vesile olan eşime...

Önsöz

GEÇMİŞ SENELERDE ERKEN dönem toplumları ve din üzerine yaptığım çalışmalarım sonucunda ulaştığım daha genel sonuçlar bu kitapta toplanmıştır ve konuyu detaylıca inceleyecek vakti ya da ilgisi olmayan okurlar için bu sonuçlar temellerinde yatan derin bilgi yığınlarından arındırılmıştır. Sonuçları önermelerden bu şekilde koparmak ve genellemeleri çıkarım yapılan detaylardan ayrı sunmak belli bir risk taşır ve bu parçaların alındığı, meraklı ya da kuşkucu okurları her konuda daha detaylı bilgiler için yönlendirebileceğim eserlerimde çıkarımları destekleyecek kanıtlarım olmasaydı her zamanki yöntemime bu kadar zıt bir prosedürü tercih etmezdim. Bu kitap benim talimatlarım doğrultusunda, metinlerin seçiminden ve dizilişinden büyük ölçüde sorumlu olan arkadaşım Pierre Sayn tarafından derlendi. Tercihlerindeki zevki, fikirleri ve görevini icra ederkenki özverisi ve kusursuzluğu için ona minnettarım. Parçaları belirli bir ahengi olan bir mozaik hâlinde bir araya getirmedeki becerisine hayranlık duyuyorum. Birkaç metin ekledim, birkaçını kaydırdım ve hepsine başlık-

lar ekledim. Ayrıca, yer yer birkaç kelimeyi yeni konumlarına uymaları ya da ifadelerimi iyileştirmek maksadıyla değiştirdim. Faydalanmaları için bir de oldukça kapsamlı bir dizin hazırladım ve anlaşılması güç birkaç kelimeyi notlarla izah ettim. Fakat burada da, diğer kısımlarda olduğu gibi, esas ilgi alanım olan ilkel toplumların âdet ve düşüncelerini ifade etmenin en iyi yolunun sade bir dil olduğuna inandığım için bu tür terimlerin kullanılmasında da çok cömert davranmadım.

Bu kitap, eminim ki, tasarımı bakımından belli bir bütünlüğe sahip olsa da, ana hatlarında bile devam eden bir tablo çizme gayesi olmadığı, insanoğlunun zihinsel ve sosyal gelişiminin bir tarihçesini sunmadığı hususunda okurları uyarmama gerek görmüyorum. Böyle bir tablo çizmek, böyle bir tarihçe yazmak, benim iddia edemeyeceğim ölçüde bir bilgi düzeyi ve çok yönlü bir zihin gerektirir. Geçmişte yapmayı denediğim tek şey, insan evriminin bazı safhalarını araştırmaktı. Ve bu kitapta amaçladığım tek şey, araştırmalarımın sonuçlarını okurun insanlığın vahşilikten medeniyete yükselirken çıktığı uzun yürüyüşe dair fikir verecek bir optik cam biçiminde netleştirmektir. Yürüyüş hâlâ devam ediyor ve şüphesiz ki bizden sonra da duraksamadan devam edecek. Varış noktası, geleceğin sis bulutları ardında gizli ve bilinmiyor. Şayet yürüyüşe çıkanlar yanlarına benim eserlerimden birini alırlarsa, belki bu kitap sırt çantalarından birinde bulunabilir. Neyse ki, ağır verileri çıkararak yükü hafifletmeyi denedim. Fakat, yanılmıyorsam, verdiğim bilgiler uzun vadede teorilerimden daha değerli bulunacak ve daha kıymetli görülecektir. Çünkü teoriler gelip geçiyor, fakat veriler kalıcı ve ebedi oluyor, tabii bu sürekli değişen dünyada bir şeyin bakiliğinden söz etmek mümkünse. Öyle tahmin ediyorum ki yazılarım sonraki nesillerin raflarında kendine yer bulabilirse, bunun sebebi antik ve barbar gelenekleri, inançları aydınlatmak için kullandığım teorilerimden daha ziyade tarif ettiği bu gelenek ve inançlar olacaktır. Unutmamalıyız ki kitapların da, insanlar gibi, yazgıları

vardır ve büyük çoğunluğu er ya da geç yok olmaya mahkûmdur. Şüphesiz, kendi yazılarım için değerli malzemeler elde ettiğim pek çok kitap da bu kısa ömürlü kitaplar arasında yer alacaktır; gelecek nesiller günümüzde yaşayan bizleri antik dönemdekilerle bir tuttuğu zaman, belki de kitaplarımdan bazıları çoktan tarih olmuş bir vahşilik ve barbarlık belgesi olarak, özgün belgeleri yok olmuş kaynaklar olarak hâlen okunmaya devam edebilir. Öte yandan, bu kitap araştırmacılara daha kapsamlı eserlerimin labirentlerinde rehberlik edecek bir ipucu olarak bir süreliğine faydalı olabilir.

J. G. Frazer
Londra, 26 Haziran 1927

İçindekiler
1.Bölüm
İnsan Bilimi

I.	Yeni Bir Bilgi Alanı	25
II.	İnsanın Evrimi	27
III.	Karşılaştırma Yöntemi	33
IV.	İnsan Zihninin İncelenmesi	35
V.	Türlerin Çeşitliliği: Evrimin Durumu ve Etkisi	37
VI.	Bir Kökenler Bilimi	39
VII.	Bir İnsan Dokümanı Olarak Vahşi	41
VIII.	Vahşinin Ölümü	43
IX.	Vahşinin Ölümü: İngiltere'nin Görevi	45
X.	Sibylla Sayfaları	49
XI.	Vahşilikten Evrimleşen Medeniyet	51
XII.	Zihinsel Evrimin Bir Ölçütü	53
XIII.	Bilimsel Ruh	55
XIV.	Tümevarımsal Yöntem	57
XV.	Toplumsal Sarkacın Salınımı	61
XVI.	Altın Çağ Hayali	63
XVII.	Kültürlerin Çarpışması	65
XVIII.	İnsanlığın Komedyası	67
XIX.	Eylem: İnancın Mihenk Taşı	69
XX.	Vahşinin Aklı	71
XXI.	Günümüz Vahşileri Tamamen İlkel Değil	73
XXII.	Aşağı Olanın Aşağılanması Şart Değil	77
XXIII.	Folklorun Anlamı	79
XXIV.	Folklor ve Şiir	81
XXV.	Avustralya'daki Aborjinlerin Geri Kalmışlığı	83
XXVI.	Denizden Gelen İlerleme Akıntısı	85
XXVII.	Maddi İlerleme: Entelektüel İlerlemenin Ölçütü	87
XXVIII.	Kültürün Evrimi ve Yayılması	89
XXIX.	Geleneklerdeki Benzerlikler ve Kökenleri	91
XXX.	Tekil ya da Çoğul Köken Sorunu	93
XXXI.	Aşırı Sadeleştirmenin Tehlikesi	99
XXXII.	Antropolojinin Sorunları	103
XXXIII.	İnsanlığın İlerlemesi	105

2.Bölüm
Toplumda İnsan

XXXIV.	Totemcilik ve Dış Evliliğin Keşfi	109
XXXV.	Totemcilik ve Dış Evliliğin Farklı Muhtemel Kökenleri	111
XXXVI.	Totemciliğin Tarihi	113
XXXVII.	Tarihte Totemcilik ve Dış Evlilik	117
XXXVIII.	Totemciliğin Tanımı	119
XXXIX.	Totemciliğin Yayılması	123
XL.	Totemciliğin Endüstriyel Teorisi	127
XLI.	Totemcilik: Gebelik Teorisi	131
XLII.	Vahşiye Göre Gebelik	139
XLIII.	İlkel Babalık Kavramı	143
XLIV.	Peri Masallarında Totemcilik	145
XLV.	Totemcilik ve Tarımın Kökeni	147
XLVI.	Tarımın Kökeninde Kadının Rolü	149
XLVII.	Totemcilik ve Sanat	151
XLVIII.	Totemciliğin Sosyal Bağları Güçlendirmedeki Etkisi	153
XLIX.	Dış Evlilik Sorunu	157
L.	Dış Evliliğin Avustralya'daki Kökeni	161
LI.	Dış Evlilik ve Grup Evliliği	169
LII.	Daralan Evlilik Halkası	171
LIII.	Yasak Derecelerin Kökeni	173
LIV.	Avustralya'da Totemcilik ve Dış Evliliğin İlişkisi	177
LV.	Baba ya da Anne Soyu Seçeneği	183
LVI.	Kadın Egemen Toplum Hayali	187
LVII.	Dış Evlilik Sorunu, Genel Bir Çözüm	191
LVIII.	Dış Evlilik ve Bilimsel Çiftleştirmenin Benzerliği	197
LIX.	Yakın Akrabalardan Sakınmak	201
LX.	Ensestten Duyulan Rahatsızlığın Nedeni Bilinmemektedir	207
LXI.	Ensestten Duyulan Rahatsızlığın Kökenine Dair Bir Varsayım	211
LXII.	İlişki Sınıflandırma Sistemi	217
LXIII.	Grup Evliliğinde İlişki Sınıflandırma Sisteminin Kökeni	219
LXIV.	Sınıflandırma Sistemi ve İkili Düzen	223
LXV.	Grup Evliliği ve Grup İlişkisi	225
LXVI.	Sınıflandırma Sistemi: Tarihte Bir Dönüm Noktası	229
LXVII.	Levirat ve Sororat	231

LXVIII. Levirat ve Grup Evliliği 233
LXIX. Grup Evliliğinin Mirası Olarak Levirat ve Sororat 237
LXX. Kız Kardeşlerin Takas Edilmesi: Grup Evliliğinin Kökeni 239
LXXI. Dış Evlilik ve Sınıflandırma Sisteminin İnsanlığın Gelişiminde Evrensel Birer Aşama Olması Şart Değildir 241
LXXII. Kros-kuzen Evliliği 245
LXXIII. Kros-kuzen Evliliğinin Kökeni 247
LXXIV. İnsan Otomat Değildir 253
LXXV. Kanunlar Hiçbir Zaman Yeni Değildir 255
LXXVI. Ahlakın Değişimi 257
LXXVII. Vahşilere Olan Borcumuz 259
LXXVIII. Toplumun Sütunları 261
LXXIX. Batıl İnancın Dolaylı Faydaları 263
LXXX. Yargıda Batıl İnanç 265
LXXXI. Savunmanın Özeti: Ölüm Cezası 269

3.Bölüm
İnsan ve Doğaüstü

LXXXII. İnsanlardaki Tanrı Kavramının Kökeni 275
LXXXIII. Vahşilerdeki İlkel Tanrı Kavramı 279
LXXXIV. Doğa Teolojisi 281
LXXXV. Büyü Devri 295
LXXXVI. Büyünün İlkeleri 299
LXXXVII. Negatif Büyü 303
LXXXVIII. Büyüsel Telepati 305
LXXXIX. İbranilerde Putların Yasaklanması 307
XC. Umumi Büyücülerin Ortaya Çıkışının Faydaları 309
XCI. Büyücünün Gelişimi 313
XCII. İnsanlığın Gerçek Liderleri 319
XCIII. İnsan Tanrılar 323
XCIV. Zorunlu Krallıklar 327
XCV. Kralların Kutsallığı 329
XCVI. Büyünün Bilime Benzerliği 331
XCVII. Büyü Yanılgısı 335
XCVIII. Büyü Dinden Daha Eskidir 339
XCIX. Büyüden Dine Geçiş 341
C. Mevsimsel Değişimlerin Büyü İnancı Üzerindeki Etkisi 345
CI. Mevsimlerin Dini ve Büyüsü 349
CII. Yunan Mitolojisinde Mevsimlerin Değişimi 353

CIII.	Doğanın Din Üzerindeki Etkisi	355
CIV.	Dünyanın Yaratılışı	357
CV.	Büyülü Bahar	359
CVI.	Büyünün Rastgele Atışları	365
CVII.	Kırsal Kesim İnsanının Büyüsel Âdetleri	367
CVIII.	Tiyatronun Dinsel ya da Büyüsel Kökeni	369
CIX.	Büyüsel Tören Olarak Kutsal Oyunlar	375
CX.	Antik Satürnalialar	377
CXI.	Kumdan Kaleler	379
CXII.	Sisyphus'un Kayası	381
CXIII.	Tanrıların Yükselişi, Büyünün Çöküşü	383
CXIV.	Dinin Büyü Düşmanlığı	385
CXV.	İblislerin Her Yerde Var Olduğu İnanışı	387
CXVI.	Sakınılan Kelimeler	389
CXVII.	Başrahip Richalm ve İblisler	393
CXVIII.	Yüce Rahibin Zilleri	397
CXIX.	Kilise Çanlarının Sesi	399
CXX.	Din ve Müzik	403
CXXI.	Dinin Doğası	406
CXXII.	Doğa Dininin İki Türü	409
CXXIII.	Animizm	411
CXXIV.	Dinin Kademelere Ayrılması	413
CXXV.	Totemlerin Tanrılaştırılması	415
CXXVI.	Dinin Karmaşık Dokusu	417
CXXVII.	Animizmden Monoteizme Geçiş	419
CXXVIII.	İsis ve Meryem Ana	421
CXXIX.	Tabunun Erdemi	425
CXXX.	Günah Çıkarma	427
CXXXI.	Batıl İnancın Sürekliliği	431
CXXXII.	İlkel Aryan	433
CXXXIII.	Batıl İnanç Tehdidi	435
CXXXIV.	Avrupa'da Cadılık İnanışı	437
CXXXV.	Sicilya'nın Yağmur Yağdıran Azizleri	439
CXXXVI.	Yüce Dinlerin Geçiciliği	441
CXXXVII.	Halkın Dini	443
CXXXVIII.	Batı'daki Oryantal Dinler	445
CXXXIX.	Michael Angelo'nun Pieta'sı	455
CXL.	Tarihsel Din Araştırmaları	457
CXLI.	Düşüncenin Yolculuğu	461

4.Bölüm
İnsan ve Ölümsüzlük

CXLII.	Ölümsüzlük İnancı	467
CXLIII.	Ölüm Sorunu	469
CXLIV.	İlkel Ölüm Teorileri	473
CXLV.	Ölüm Korkusu	477
CXLVI.	Ölümün Küçük Görülmesi	479
CXLVII.	İnsanın Düşüşü	481
CXLVIII.	Ölümün Mecburi Görülmemesi	483
CXLIX.	İlkel Ruh Düşüncesi	485
CL.	Gölge Olarak Algılanan Ruh	487
CLI.	Dışsal Ruh İnanışı	489
CLII.	Ölüm ve Diriliş Ritüeli	491
CLIII.	Ruhun Beden Dışına Aktarılmasının Sebebi	493
CLIV.	Hayvan Ruhlarına İlişkin Vahşi İnanışları	495
CLV.	Ölümsüzlük İnancının Kaynağı Olarak Rüyalar	497
CLVI.	Yok Edilemez Bir Enerji Olarak Yaşam	501
CLVII.	Empedokles, Herbert Spencer ve Darwin	503
CLVIII.	Hayaletler Dünyası	511
CLIX.	Hayalet Korkusu	513
CLX.	Hayalet Korkusunun Olumlu Etkisi	517
CLXI.	Ölülere Tapınma	521
CLXII.	Ölülerin Tanrılaştırılması	527
CLXIII.	Euhemerizm	529
CLXIV.	Dinlerin Kurucusu Olan Büyük Şahsiyetler	531
CLXV.	Demeter ve Ölümsüzlük	533
CLXVI.	Ölüm ve Güller	535
CLXVII.	Tanrıların Faniliği	539
CLXVIII.	İnsan Tanrının Öldürülmesi	541
CLXIX.	Bir Tanrının Yenmesi	543
CLXX.	Ölen Tanrı: Kurtarıcı	545
CLXXI.	Tanrının Öldürülmesi Teorisi	547
CLXXII.	Dünyanın Kurtuluşu İçin Bir Tanrının Kurban Edilmesi	549
CLXXIII.	Ölümsüzlük Sorusu	551
CLXXIV.	Dış Dünya Varsayımı	555
CLXXV.	Zihnin Sonsuzu Algılamadaki Acizliği	559
CLXXVI.	Materyalizm ve Tinselcilik	561
CLXXVII.	Sonsuz Arayış	563

BİRİNCİ BÖLÜM
İNSAN BİLİMİ

I. Yeni Bir Bilgi Alanı

GÜNÜMÜZ ANTROPOLOĞUNUN KONUMU ilmin uyanış dönemindeki klasik dönem bilginlerine benzer bir bakıma. Bu insanlar için antik dönem edebiyatının yeniden keşfi bir aydınlanma gibiydi, şaşkın bakışları karşısına Orta Çağ'ın inzivaya çekilmiş bilgininin kilisenin kasvetli gölgesi altında, çan sesleri arasında hiç hayal etmediği harika bir görüntü serdi. Biz modern dönem insanlarına ise daha geniş bir manzara kısmet oldu. Yalnızca iki üstün ırkın değil, tüm insanlığın inancını, âdetlerini, umut ve ideallerini bize ulaştırmayı hedefleyen bir araştırma gözlerimiz önüne daha geniş bir manzara seriyor ve böylece insanlığın vahşilikten medeniyete uzanan, yavaş ve zorlu yükselişini ve uzun yürüyüşünü izlememizi sağlıyor. Ve Rönesans bilgini Antik Yunan ve Roma'nın tozlanmış, yitip gitmiş el yazmalarında nasıl yalnızca yeni düşünceleri besleyecek bir kaynak değil, aynı zamanda yeni bir uğraş alanı bulduysa, biz de dört bir yandan -en eski çağların yerin dibinde kalmış kentlerinden tutun, çöllerin ve ormanların en vahşi yerlerine kadar- durmadan elimize ulaşan materyaller yığınında

uzmanlaşmanın gelecek nesillerin gayretini gerektirecek yeni bir bilgi alanı görmeliyiz. Bu araştırma henüz başlangıç aşamasında. Ve şu anda yaptıklarımızın, daha eksiksiz bilgi ve derin bir sezgiyle, bizden sonra gelenler tarafından yeniden ve daha iyi yapılması gerekecek. Bu çağın insanları olan bizler, ormanda daha sonra diğerlerinin ekip biçeceği alanları açan öncülerden ibaretiz.

Fakat insanlığın inançlarının ve kurumlarının karşılaştırmalı incelenmesi, aydın bir merakı tatmin etme ve tahsillilerin araştırmalarına malzeme sağlama yönteminden daha fazlası olmaya layıktır. İyi idare edildiği takdirde, modern toplumun üzerine kurulduğu temellerin birtakım zayıf noktalarını açığa çıkarırsa – kesin gözüyle baktığımız çoğu şeyin, doğanın sağlam kayasından ziyade batıl inancın kumlarına dayandığını gösterirse – ilerlemeyi hızlandıracak güçlü bir araç hâline gelebilir. Çağlar boyu insanların umut ve hayallerinin, tıpkı sağlam bir kuleymişçesine hayatın sıkıntı ve fırtınasından kaçıp sığındıkları inançların temellerine saldırmak hakikaten hazin ve takdir edilmeyen bir uğraştır. Fakat er ya da geç karşılaştırmalı yöntemin saldırısı, sarmaşıklarla, yosunlarla ve binlerce hassas, kutsal kurumun çiçekleriyle kaplı bu muhterem duvarları aşması kaçınılmazdır. Günümüzde bizler yalnızca silahları cepheye taşıyoruz: henüz ateşlenmediler. Böyle kaba bir biçimde parçalanan eski yapıları daha zarif ve dayanaklı şekillere sokmak başka ellere, belki de farklı ve daha mutlu devirlere, kalmıştır. Gelecekte düşünce ve toplumun bürüneceği yeni formları öngörmemiz hatta tahmin etmemiz mümkün değil. Fakat bu belirsizlik, çıkar kaygısı ya da eskiye saygı nedeniyle, geçerliliklerini kaybettikleri zaman antik yapılara, ne kadar güzel olurlarsa olsunlar, acımaya sevk etmemelidir. Neye sebep olursa olsun, bizi nereye götürürse götürsün, yalnızca doğruları takip etmeliyiz. O, bizim tek kutup yıldızımızdır: *hoc signo vinces.*

II. İnsanın Evrimi

İLKEL TOPLUMUN İNCELENMESİ, genel insan bilimi ya da antropolojinin bir parçasıdır. Bu bilim dalı, bilimler kardeşliğinde dünyaya en son gelenlerden biridir, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına dayanmaktadır; esasen, henüz yaşlılığın uç noktalarına varmamış birkaç savunucusuyla birlikte bu bilim çağdaş bir bilim dalıdır. İngiltere'deki iki kurucusu, Lord Avebury ve Sör Edward Tylor, vefat edeli uzun seneler olmadı. Henüz genç bir bilim dalı olsa da, o kadar hızlı gelişti ki şu an bile tek bir kişinin bütününe hâkim olması imkânsız. Ekonomik ilerleme için vazgeçilmez olan iş bölümü ilkesi, bilimsel ilerleme için de en az aynı ölçüde önemlidir. Bir Aristo'nun veya bir Bacon'ın kavrayışı güçlü zihninin bütün bilgiyi sahası olarak kabul ettiği günler mazide kaldı. Her araştırmacının çalışmasını dar bir alana sınırlaması, zekâsının ışığını her bir tarafımızda sonsuzluğa uzandığını zorlukla algıladığımız enginliklerde küçük bir çembere, neredeyse küçük bir noktacığa, odaklaması giderek daha gerekli bir hâl almaktadır. Ancak yan yana parlayan bu ışıkların sayısını katlayarak bilginin ışığını

bilinmezin sınırsız diyarına adım adım yaymayı umut edebiliriz.

Bize mahsus bilim dalında ilk geniş ve keskin ayrım, insanoğlunun bedeni ve zihninin incelenmesi arasındadır. Biri fiziksel antropoloji olarak bilinir; diğeri günümüzde yaygın biçimde, en azından bu ülkede, sosyal antropoloji olarak adlandırılır, fakat ben ona daha genel bir isim vererek zihinsel antropoloji olarak adlandırmayı tercih ediyorum. Çünkü insan şüphesiz son derece sosyal bir varlık olsa da ve bir hayvan olarak sahip olduğu üstünlüğün büyük bölümünü sosyal içgüdülerinin gücüne borçlu olsa da, bu içgüdüler onun zihinsel yeteneğinin yalnızca bir parçasıdır ve onları göz ardı etsek bile insan zihninde dikkatle incelenmesi gereken ve doğal olarak insan biliminin alanına dâhil olan çok şey vardır. Bu sayfalarda, fiziksel bağlamdan ayrı tutulduğu biçimiyle, bilhassa zihinsel antropolojiyi ele alacağım.

Fakat antropoloji alanında araştırmalarımızı insan zihniyle sınırlı tuttuğumuzda bile, konu o kadar geniş ki ilerleme kaydedilecekse bu alanın da alt bölümlere ayrılması gerekir. Psikoloji, mantık, metafizik, etik gibi isimler altında, bazen de felsefe başlığı altında toplanan ve insan bilimine büyük, saygın katkılarda bulunan bir dizi özel araştırmayla insan zihni çağlardır incelenmiştir. O hâlde bu yeni zihinsel antropoloji biliminin bu antik araştırmaların yanında nasıl bir yeri vardır? Bu muhterem toplulukta ona da yer var mıdır? Kendinden büyük kardeşlerinin önceden sergileyemediği bir işlev ortaya koyabilir mi? Bizce koyabilir, bu işlevin ne olduğunu belirlemek için modern antropoloji biliminin bir bütün olarak ciddiyetle ve sistematik olarak ilk kez hangi tarihte ele alındığını düşünmeliyiz belki de sadece. Antropolojinin doğuşu, 1859'da Darwin ve Wallace tarafından evrim teorisinin duyurulmasının hemen ardından gerçekleşti. Sanırım hem burada hem de dünyanın her yerinde antropolojik kuruluşların bu tarihten sonra kurulduğunu ve çoğunlukla aralarında kısa bir zaman

dilimi olduğunu söylemekte haksız değilim. Hâlen evrimin nasıl gerçekleştiğine dair görüş farklılıkları olsa da, insanoğlunun hayvanlar âlemindeki bir dizi daha düşük formlardan evrimleştiği günümüzde genel bir kabul görmektedir. Modern antropoloji bilimine bir zemin sağlayan şey, bu evrim düşüncesidir.

Fiziksel açıdan insan anatomisi yüzyıllardır incelenmiş ve kabul ediyorum ki Darwin'in ortaya çıkmasından çok önce ana hatlarına sağlam bir şekilde oturtulmuştu; bilime dâhil edilen yeni düşünce, insan bedeninin, diğer bütün hayvanların bedenleri gibi, bitmiş bir ürün ya da doğanın şekillendirdiği veya Tanrı'nın tek dokunuşta yarattığı sabit bir tür olmadığı yönündeydi. Bu düşünceye göre, inşa edilmekten ya da yaratılmaktan ziyade durduğunu düşünmemiz için bir sebep olmayan, muhtemelen hâlâ devam eden, canlı varlıklar ölçeğinde biz şu an en eski atalarımızdan ne kadar farklıysak torunlarımızın da bizden o kadar farklı olmasına neden olacak bir gelişimi andıran uzun bir sürecin neticesi olan geçici bir taslaktı insan bedeni. Hareketi görmemizi engelleyen ve bizimle birlikte doğanın zirveye ulaştığı, daha ileri gidemeyeceği sonucunu akla getirerek insanoğlunun gururunu okşayan şey, bu sürecin yavaşlığıdır. Evrim teorisinin duyurulmasının derhâl ortaya çıkardığı sonuçlardan biri, karşılaştırmalı anatomiye büyük bir ilgi duyulmasını sağlamak oldu; çünkü artık insan bedeninin soyutlanmış bir yapı olmadığı, diğer birçok hayvanın bedensel yapısıyla yakından ilişkili olduğu ve bir yapının diğeri olmadan tamamen anlaşılamayacağı düşünülüyordu. Yeni anatomi diye adlandırabileceğimiz bilimin önemli dallarından biri embriyolojiydi. Embriyoloji, insan ve hayvan embriyolarının mukayesesi ile gelişimlerinin önemli bir bölümü boyunca büyük bir benzerlik taşıdıklarını gösterebilmeyi ve böylelikle insanoğlunun aşağı form olarak nitelendirdiği hayvanlarla ortak bir kökeni olduğu ve hesaplanamayan bir süre boyunca muhtemelen neredeyse paralel bir evrim sürecini iz-

ledikleri sonucunu destekleyen güçlü argümanlar üretebilmiştir. Esasında embriyoloji gösteriyor ki ırkımızın geçmişini açıklamak için kabul ettiğimiz evrim süreci dünyaya gelen her erkek ve kadının yaşam tarihinde özetle yinelemektedir.

İnsan doğasının fiziksel tarafından zihinsel tarafına dönersek, evrim teorisinin benzer şekilde burada da daha eski felsefelerin eğilmediği yeni bir araştırma alanı açtığını söyleyebiliriz. Eski zamanlarda bir filozof ne zaman insan zihninin yasalarını araştırmaya koyulsa, ele aldığı ya kendi zihni ya da olsa olsa uygar çağdaşlarının zihni olurdu. Descartes kendi özüne bakıp kendi zihninin işleyişini düşündüğünde, insan zekâsının erişebildiği en derin temelleri irdelediğine inanırdı. Sanırım bilgi için bir babun ya da şempanzeyi bırakın, bir Zulu ya da bir Hottentot'un zihnine başvurmak hiç aklına gelmemiştir. Fakat evrim öğretisi filozofun zihninin bu barbar halkların ve tuhaf hayvanların zihinleriyle çözülmez bir bağa sahip olduğu ve eğer insan zihnini tam manasıyla anlayacaksak bu naçiz akrabalarımızın zekâsını incelemekten geri durmamamız gerektiği düşüncesini son derece muhtemel kılmıştır.

İnsan bedeninin aşağı hayvan formlarından evrimleşmesiyle eş zamanlı olarak, zihninin de paralel bir evrim geçirerek basit duyulardan yola çıkıp günümüzde medeni ırkların ulaştığı yüksek zekâ düzeyine gitgide yaklaştığı düşüncesi, gelişim teorisinin bir neticesidir. Ve bedensel formun evriminde aşağı gruplara ait pek çok türün daha üstün formlarla yan yana günümüze ulaştığını bildiğimize göre, zihinsel evrimde insanoğlunun mevcut ırklarından çoğunun bizden geri kaldığı, değişken zihinsel gelişim derecelerinin evrimsel süreçte ve insanlığın yukarı doğru yürüyüşünde çeşitli safhalarda birtakım geri kalmışlık derecelerine işaret ettiği çıkarımında bulunabiliriz. Yukarı doğru yürüyüş diyorum çünkü bu geri kalmış ırkların, hepsinin değilse de çoğunun, istikrarla fakat ağır ağır ilerlediğine ya da en azından Avrupa medeniyetiyle, onlar için talihsiz olan, vahim karşılaşmalarına dek öyle olduklarına inan-

mak için geçerli sebeplerimiz var. İnsanoğlunun genel bağlamda ilkel bir erdem ve mükemmeliyet durumundan ilerleyerek yozlaştığını ileri süren eski teori, en ufak bir kanıttan bile yoksundur. Bazı ırkların kısmen yozlaştığını savunan daha kısıtlı ve makul olan görüş bile, bence, çok dar görüşlü bir sonuç çıkarmaya dayanıyor. Kendi adıma konuşursam, diyebilirim ki okuduğum ilkel kaynaklarında ırksal yozlaşmaya açıkça ve kesin bir tavırla işaret eden çok az sayıda veriyle karşılaştım. İnsan türünün en az ilerleyen ırkı olan Avustralya yerlileri arasında bile, hatırladığım kadarıyla, bir zamanlar Avrupalılar tarafından keşfedildikleri dönemden daha yüksek bir kültür düzeyine sahip olduklarına dair hiçbir veriye rastlamadım. Aksine, gelenek ve inançlarındaki pek çok şey, bana öyle geliyor ki, geçmişini gözlemleyebildiğimiz kadarıyla, Avustralya'nın yerli topluluğunun düşük sosyal yaşam formlarından yüksek formlara doğru kesin bir ilerleme kaydettiğini kuvvetle destekliyor. Görünüşe göre bu gelişim, Avustralya'nın kimi bölgelerindeki elverişli fiziksel şartlar tarafından başlatılmadıysa bile desteklenmiştir; bunların başında sahil yakınlarındaki dağlık bölgenin daha bol yağış alması ve neticesinde doğal olarak iç kesimdeki çölleşmiş bölgelerin kurak ve çoraklığının aksine yiyecek bolluğu olması gelmektedir.

III. Karşılaştırma Yöntemi

O HÂLDE ZİHİNSEL ya da sosyal antropolojinin alanı, insan düşüncesinin, özellikle ilk evrelerindeki, genel evrimini irdelemek maksadıyla insanoğlunun çeşitli ırklarının zihinsel ve sosyal şartlarının incelenmesi, özellikle daha ilkel ırkların daha gelişmişlerle kıyaslanması olarak tanımlanabilir. İnsan zihninin bu karşılaştırmalı incelemesi, böylece anatomi ve fizyolojinin üstlendiği insan bedeninin karşılaştırmalı incelemesi ile paraleldir. Fakat karşılaştırmalı anatomi ve fizyoloji mukayeselerinin kapsamını tüm canlı varlıkları dâhil edecek ölçüde insan türünün ötesine taşırken, zihinsel antropoloji şimdilik mukayeselerini kendi türümüzün üyeleriyle sınırlı tutmaktan memnundur. Yine de, bu sınırlama hiç kuşkusuz geçici bir süreliğinedir; zaman içerisinde daha düşük hayvan formlarının zihinsel işleyişine dair artan bilgi miktarının, bu bilgilerin insan zihnindeki karşılıklarıyla kıyaslanmasına müsaade etmesi olasıdır. Böyle bir kıyaslama, henüz çözüme kavuşturulmamış pek çok soruna kesinlikle ışık tutacaktır.

Fakat insan biliminin yararı için karşılaştırmalı yöntemin

kapsamı büyük ölçüde genişletilmiş uygulaması günümüzde arzulanan, gelecekte kaçınılmaz bir şey olsa da, bazı iyi niyetli ama düşüncesiz antropoloji dostları, bu metodun uygulamasını geçici olarak gerekli ya da münasip varsaydığımdan daha dar bir alanla sınırlayacaklardır. Öyle görülüyor ki onlar birbirinden uzak ırkların düşünce ve kurumlarını, sanat ve zanaatlarını kıyaslamamıza müsaade etmeyeceklerdir ve yalnızca birbirine komşu ırkları kıyaslamamızı isteyeceklerdir. Biraz düşünmek bizi böyle bir sınırlandırmanın, kullanışlı olsa bile, akıllıca olmayacağına, hatta dayatılırsa bir felaket olacağına ikna edebilir. Biz bir şeyleri benzerlikleri bağlamında karşılaştırırız ve benzerlik mesafeye bağlı değildir. Radyum, dünyada ve güneşte aynıdır; ikisi birbirinden milyonlarca mil uzakta diye karşılaştırmayı reddetmek anlamsız olurdu. Bazı arkadaşlarımızın antropolojiye uyguladığı bu kısıtlamayı kendisine uygulayan başka bir bilim hakkında ne düşünülürdü? Mesela jeoloji araştırmalarını İngiltere'deki tortul kayaçlarla sınırlayıp Amerika ve Asya'dakileri karşılaştırmayı reddetse gelişebilir miydi? Zoologların kendi memleketlerindeki hayvanları uzak ülkelerin hayvanlarıyla -mesela Galler'deki köpeklerle Afrika ve Avustralya'daki köpekleri- karşılaştırmaları yasaklansa zoolojinin hâli ne olurdu? Önerilen kısıtlamanın abesliği hatta özündeki anlamsızlığı öyle bariz ki yalnızca öneriyi açıkça ifade etmek bile bunu açığa çıkarmaya yetiyor. Makul bir öğretinin yanıltıcı suretine bürünmüş kocakarı ilacı, sanki böyle bir araştırmanın yürütülmesi önemsenmek için fazla akıl dışıymış gibi, Çin'den Peru'ya kadar insanoğlunu araştırmak hakkında Dr. Johnson'ın yazdığı bayat bir reçeteyle her yerde hastaya veriliyor. Fakat antropolojiye yapılan bu saldırıyı kabul edenler, karşılaştırmanın dünya çapında olduğu jeoloji, botanik ya da zoolojiye benzer bir hakaretin edilmesini akıllarının ucundan bile geçirmezler.

IV. İnsan Zihninin İncelenmesi

İNSAN VÜCUDUNU BİR kenara bırakırsak, insanın ruhu da muazzam bir karmaşa içindedir. Ruhtan bahsederken yalnızca ruhun kendisinden değil, ayrıca meydana getirdiği tüm dışavurumlardan da yani sanattan, bilimden, sosyal kurumlardan, politikadan, dinden bahsediyorum. Ayrıca unutmayalım ki sayısız yüzyıllar boyunca sanat, bilim ve sosyal kurumlar, farklı ırklara, zamanlara ve yerlere göre değişmiştir. Ve böylece, insan ruhu üzerindeki çalışmalar korkutucu şekilde karmaşık hâle gelmiştir. Peki, buna nasıl yaklaşılmalıdır? İnsan ruhu nasıl anlaşılabilir? Bu kadar çeşitli, bu kadar zengin olan şey bütün yaratılışıyla nasıl açıklanabilir?

Bu soruların cevabını; çözümleme yaparak yani en basit unsurlarına kadar parçalayarak ve bu unsurları birleştiren kuvvetler ile birbirlerini armonik ve tutarlı şekilde tamamlayan parçaları değerlendirerek verebiliriz. O hâlde, insan ruhu üzerine yapılan çalışmalarda şu soru ortaya çıkar: bu kadar karmaşık hâle gelen kuvvetlerin unsurları nasıl bulunur ve nasıl değerlendirilir? Basit bir şekilde insan zihni nasıl keşfedilebilir?

Bu soru organik evrim teorisi çerçevesinde cevaplanabilir. Bu teoriye göre her organizma, ister bitki olsun ister hayvan olsun, yaşadığımız gezegenin başlangıcından beri, ilerici bir dönüşüm içinde, kesintisiz bir seküler evrim tarafından üretilmiştir. Böylece her adımda canlılar basitlikten karmaşıklığa doğru yol almışlardır. Bu sebeple, doğayı anlamak için herhangi bir organizmanın geçmişten günümüze kadar kökenini ve tarih içindeki evrimini araştırmak gerekir. Bu kurala göre insan herhangi bir istisna teşkil etmez. İnsanı kusursuz bir şekilde tanımak için türünün başlangıcından itibaren bir araştırma yapmak gerekir. Mütevazi kökenlerinden görkemlilere kadar olan evrimini hem fiziksel hem de zihinsel olarak izlemek gerekir. Kısacası, insanın ne olduğunu öğrenmek için onun kökenini bilmek gerekir. Ama bizim türümüzün tarihin mükemmel bilgi ortalamasını aştığı kabul edilirse, insan doğası anlamsız kalacağı gibi onu anlamaktan da vazgeçmek gerekecektir. Ne yazık! Muhalefet sadece insana dair çalışmalarda değil, herhangi bir konuda büyük önem taşır. Mükemmel bilgiye, biz kusurlu yaratıklar tarafından ulaşılamaz: biz, zayıf özelliklerimizin ölçüsü ile tutarlı olan şeylerle yetinmeliyiz: kendimizi doğanın bize dayattığı dar sınırlarla sınırlandırmamız gerekir. Sapkınlık içinde olduğumuz bu sınırsız evrenin karanlığındaki soluk ve belirsiz ışıklar bize rehberlik etmelidir. Kendimizi cehaletimizle, bizden sonra gelecek nesillerin bizim için bilmece olan sorunları çözeceğine inanarak teselli ederiz. Çünkü her zaman, büyük kozmik evrim gibi organik evrimin de bu neslin insancıkları olan bizleri durdurmadığı unutulmamalıdır: sonsuz yüzyıllar boyunca, sürekli daha mükemmel varlıklar yaratarak, gerçeği kavramak ve anlamak uğruna görkemli seyri devam edecektir.

V. Türlerin Çeşitliliği: Evrimin Durumu Ve Etkisi

İNSAN KÜLTÜRÜNÜ TAKİP eden bu tablonun, tamamlanmış ve kesin olduğunu ele alalım. Bu, realiteden oldukça uzaktır. Görülen birçok eksikliğin dışında, insanlığın hangi vahşi canlı familyasıyla uyumlu olduğuna bakılmaksızın, uygar ırkların atalarının geçmişteki izleri ele alınarak ortak varsayılması, oldukça gözükara bir yaklaşım olacaktır. Böyle bir durumu varsaymak, insan ırklarının aynı evrim yolunu izlediğini ve insan evriminin yalnızca hız bakımından farklı olduğu sonucuna çıkacaktır ki bu yanlıştır.

Böyle bir yaklaşım beraberinde, bütün insan ırklarının sonuç olarak aynı kültür aşamalarına varacağını gösterir; örneğin zencilerin beyaza dönüşeceğini, Jüstinyanus veya Napoleon gibi yasalar çıkaracaklarını, Fideas'ın veya Michelangelo'nunki kadar güzel heykeller yapacaklarını, Shakespear'inki gibi akıcı tragedyalar ya da Moliere kadar esprili komediler yazacaklarını veya Mozart kadar büyüleyici eserler yaratacaklarını... Hayır, doğa insanları aynı kalıba girmeye zorlayacak kadar yaratıcılıktan yoksun olamaz, tersine olağan-

üstü zenginlikte bir çeşitlilik vardır doğada. Hatta acaba aynı türden iki birey, hiçbir zaman tamamen benzer yaratılmış mıdır? İşte tam olarak bu sonsuz çeşitlilik, organik evrimin ön koşulunu oluşturur.

Bu yaratıcı gücü, dalları her yana uzayan bir ağaç gibi düşünebiliriz, bu ağacın dalları birbirine benzese de, asla çıktıkları gövdede bir daha birleşmezler, hatta tersine gitgide birbirlerinden uzaklaşırlar. Aynı durum büyük hayat ağacı için de geçerlidir. Yeni türler meydana geldikçe ve bu türler yayıldıkça daha da birbirinden ayrılmaktadırlar. Bu ayrılma şu ana kadar insanlarda hayvanlarda olduğu kadar sert olmamıştır, çünkü insanların hepsi yalnızca bir türü oluşturur. Dolayısıyla birleşerek yeni bir ara tür oluşturabilirler, ancak bu birleşmede, yanılmıyorsam, çeşitlilik unsurları korunmakta ve uzak nesillerde tekrar ortaya çıkabilmektedir.

VI. Bir Kökenler Bilimi

ÖZETLEMEK GEREKİRSE: ZİHİNSEL antropolojinin esas problemi, en eski dönemlerden beri insan bedeninin evrimine eşlik eden insan zihninin evriminin izini sürmektir. Fakat bu evrimin sonraki safhaları daha eski bilim dalları tarafından uzun zamandır incelendiği için, yeni bilimin kendini büyük oranla daha eski bilim dallarının dikkate almadığı daha erken dönemlerle sınırlaması oldukça makuldür. Bu nedenledir ki antropoloji, yaygın olarak ve bütünüyle bakıldığında haklı bir sebeple bir kökenler bilimi olarak görülmektedir. Çünkü son dönemlere gelinene dek insan kökenini sorgulamak bir nevi kimseye düşmeyen, bilimin ayak basmadığı, bunun yerine cehalet ve batıl inancın toynakları altında ezilmiş bir zemindi. Lakin antropoloji bu çorak toprağı üzerinde gezinen katırlardan geri aldı ve burayı bir bilgi bahçesine dönüştürdü. Antropolojinin çabaları bütünüyle beyhude çıkmadı. Daha şimdiden o çöl meyve vermeye ve gül gibi çiçek açmaya başladı.

VII. Bir İnsan Dokümanı Olarak Vahşi

VAHŞİ, BİR İNSAN dokümanıdır, insanın kendini hayvan seviyesinden yükseltmek için verdiği gayretin kanıtıdır. Bu dokümanın gerçek kıymeti ancak son yıllarda anlaşılmıştır; pek çok insan hâlen yeni basılan Voyages to the South Seas'in üç kalın cildini işaret ederek "Bunları kim okuyacak? İnsan onları okuyacağına işine baksa daha iyi olur; bu kitaplar okunmadan önce sıçanlar ve fareler tarafından yenecek. Bu tür kitaplar hiç eğlenceli değildir; bir grup vahşi ile diğeri arasında fark yoktur," diyen Dr. Johnson'la aynı fikirde. Fakat dünya, Dr. Johnson'ın günlerinden bu yana çok şey öğrendi; Bolt Court'un dehasının tereddüt etmeden sıçanlara ve farelere teslim ettiği, vahşilerin yaşamına değinen kayıtları artık insanlığın en değerli arşivleri arasında yerini aldı. Bu kitapların akıbeti Sibylla Kitapları'nın akıbetine benzedi; tamamı elde edilebilecekken ihmal edildiler ve hor görüldüler; şimdiyse, bilgeler o kitapların fena hâlde yıpranmış ve kusurlu kalıntılarını elde etmek için bir kralın servetinden daha fazlasını gözden çıkarır. Bizim zamanımızdan önce uygar insanların vahşileri sık sık ilgiyle

incelediği ve onları detaylıca tarif ettiği doğrudur, bu tariflerin bazıları hâlen büyük bir bilimsel değer taşımaktadır. Örneğin, Amerika'nın keşfi doğal olarak Avrupalı halkların zihninde, sanki bir sihirbaz sihirli değneğini sallayarak batı semalarının perdeleri aralanmış ve görkemli, büyüleyici manzaraları gözleri önüne sermiş gibi karşılarına çıkan yeni dünyanın yerlilerine dair büyük bir merak uyandırdı. Bu doğrultuda, bu toprakları keşfeden ve ele geçiren İspanyollar bizlere Kızılderililerin yaşayış ve geleneklerine dair anlatılar miras bırakmışlardır; bu kayıtlar, detaylarının doğruluğu ve eksiksizliği ile, yabancı bir ırka dair daha evvelki bütün kayıtları muhtemelen geride bırakmaktadır. Mesela, Fransisken rahibi Sahagun'un Meksika yerlileri hakkındaki büyük eseri ve kendisi yarı İnka olan Garcilasso de la Vega'nın Peru'daki İnkalar hakkındaki eseri bahsettiğimiz türden eserlerdir. Daha sonra, on sekizinci yüzyılda ebedi yazın hükmettiği denize yayılmış, peri masalını andıran adalarıyla birlikte Pasifik'in keşfedilmesi Avrupa'nın dikkatini çekti ve hayal gücünü harekete geçirdi. Yelkenlilerin döneminde bizden çok uzakta yaşayan ve bu nedenle şair Cowper'a o denizlerde bir daha İngiliz gemilerinin dolanamayacağını düşündürten adalılara dair çok kıymetli birtakım tanımlamaları Dr. Johnson'ın zihninde olmasa da, pek çoğunun zihninde uyanan bu meraka borçluyuz.

VIII. Vahşi'nin Ölümü

BU YÜKSELEN NESİLDEKİ çağdaşlarımız, trajedi ile komedinin bir arada olduğu, gözlerimiz önünde tarih sahnesinde sessiz sedasız sergilenen, uzun bir tiyatro oyununun son perdesine şahit olduğumuzun pek farkında değil gibiler. Vahşilere ne olursa olsun, perde kısa süre sonra sonsuza dek vahşilerin üzerine inmek zorunda. Son dönemde medeniyetin hızı öyle arttı, genişlemesi öyle benzersiz bir hıza ulaştı ki daha yüz sene öncesinde bakir ormanların derinliklerinde ya da denizin ırak adalarında fark edilmeden ve kendi hâllerinde eski yaşamlarını süren birçok vahşi ırk artık ya zalimce yok olmaya sürükleniyor ya da kendilerini ele geçirenlerin elinde gülünç bir hâle düşüyor. Onların yok olması ya da dönüşüm geçirmesiyle birlikte, bir farklılık, görsellik ve çeşitlilik unsuru dünyadan silinecek. Genel manada toplum daha mutlu olacak, fakat daha gri, daha renksiz ve tek renk olacak. Ve vahşilik geçmişe karıştıkça her an genişleyen ve aşılması güç bir uçurumla kendisinden ayrılmış nesiller için daha da ilgi çekici ve mucizevî bir obje hâlini alacak. Karanlık yüzü unutulacak,

daha iyi yanları hatırlanacak. Zalimlikleri, zorlukları, sefaletleri göz ardı edilecek; hafıza, çok önce yok olmuş vahşi yaşama dair iyi ve güzel olana ya da öyleymiş gibi görünenlere zevkle eğilecek. Sihirbaz zaman, kusursuz sihrini bu eski devirlerin üzerinde kullanacak. Romantik bir atmosfer, uzaklardaki manzaranın kaba hatlarını zarif güzelliğe dönüştüren mavi pus gibi bu devirlerin etrafını saracak. Ataerkil devir de, bir yaz sabahının tazeliğini yayan ve çiğ taneleri gibi tarihin yükselen güneşinin ilk ışıklarıyla ışıldayan büyüleyici anlatılar olan Yaratılış ve Odessa'da bize daimi bir cazibe sunmaktadır.

IX. Vahşi'nin Ölümü: İngiltere'nin Görevi

GÜNÜMÜZDE İNSANA DAİR tüm bilgiler arasında, insanoğlunun erken tarihine ilişkin paha biçilemez bulguların çok geç olmadan kayda geçirilmesinden daha acil bir gereksinim yoktur. Çünkü yakında, çok yakında hâlâ keyfini sürdüğümüz bu olanaklar sonsuza dek yok olacak. Muhtemelen bir yirmi beş sene içerisinde kayda geçirmek için eski vahşi yaşam tarzından geriye ya çok az şey kalacak ya da hiçbir şey kalmayacak. Hâlâ görebildiğimiz şekliyle vahşi de, dodo kuşları gibi yok olacak. Kumlar hızla akıyor: yakında vakit dolacak: kayıtlar kapanacak, kitap mühürlenecek. Ve gelecek nesiller bu nesle ait bizleri, yok olmaktaki türdeşlerimizi incelemeyi ihmal edip, biz ölüp gittikten sonra yıldızlar parlamayı bırakacak, kutuptaki buzlar eriyecekmiş gibi yıldızları ve kutupların buzlarla kaplı çorak topraklarını incelemek için maliyetli seferler düzenleyen bizleri, ırkımıza ihanetten yargıç karşısına çıkardığında sanık kürsüsünde nasıl görüneceğiz? Bu uykudan uyanalım, ışıklarımızı yakalım, kollarımızı sıvayalım. Üniversiteler bilginin ilerlemesi için var. Bu yeni alanı, büyük bir itinayla geliştir-

dikleri eski ilimlere eklemek onların görevi. Cambridge, şanına yaraşır şekilde, gerekli donanımı sağlayarak antropolojik seferlere çıkılması için başı çekti. Çalışmalara katılma sırası Oxford'da, Liverpool'da ve ülkedeki diğer bütün üniversitelerde.

Dahası, aktif bir şekilde işbirliği yapmak her uygar devletin umumi görevidir. Bu bakımdan, Amerika Birleşik Devletleri, topraklarındaki yerli ırkların araştırılması için bir müessese kurarak, daha aşağı ırklara hükmeden bütün uygar milletlerin taklit etmesi gereken bir örnek ortaya koymuştur. Bu görev, bu sorumluluk en çok da bize düşüyor, çünkü insanlık tarihi boyunca bu kadar çok ve bu kadar farklı insan ırka hükmetmek başka kimsenin payına düşmemiştir. Bizler kendimizi kardeşlerimizin bekçisi yaptık. Kardeşlerimiz için üzerimize düşen görevi ihmal edersek bize yazıklar olsun! Kılıçla hükmettiğimiz halklara adaletle hükmetmek yetmez. Bizim tarafımızdan bulunmadan, İngiliz bayrağını görmeden ve sonucu ne olursa olsun İngiliz dilini duymadan önce nasıl olduklarını anlatmak, onlara, kendimize ve gelecek kuşaklara borcumuzdur. İngiltere'nin sesi, tebaasındaki halklara silahlarının gürültüsünden farklı tonlarda seslenir. Barışın da, savaş gibi, kendi başarıları vardır: ele geçirilen bayraklar ve toplardan daha soylu mükâfatlar vardır. Eserler vardır; şen eserler; anlık ve fani görünen, yine de topların ufalandığı, bayrakların parçalanıp toza döndüğü zaman kalacak olan sözden eserler. Romalı şair ebediyetin imgesini sunmak istediğinde, kendisinin Roma İmparatorluğu var olduğu sürece, Vesta rahibelerinin ve rahiplerin beyaz entarili geçit töreni Jüpiter'in tapınağında dua etmek için Kapitol'e çıktığı sürece hatırlanacağını söylemiş. O geçit töreni Kapitol'ün yamacına tırmanmayı çoktandır bıraktı. Roma İmparatorluğu, İskender'in, Şarlman'ın ve İspanya'nın imparatorlukları gibi, uzun zaman önce yok oldu. Yine de krallıkların enkazı arasında şairin anıtı sapasağlam duruyor, çünkü dizeleri hâlâ okunuyor ve hatırlanıyor. Üni-

versitelere sesleniyorum, bu ülkenin hükümetine sesleniyorum, işbirliği yapsınlar ve Britanya İmparatorluğu için iyilikseven bir anıt inşa etsinler.

X. Sibylla Sayfaları

HER YERDE VAHŞİLER ölüyor ve giderlerken ırkımızın en eski tarihini sayfa sayfa yanlarında götürüyorlar. Vahşi insanın incelenmesi, sayfaları bir bir koparsa da geride kalan, giderek azalan sayfalar için yine de aynı bedeli talep eden Sibyl'e benzetilebilir. Gelecek nesiller için bu kabilelere -hayat yarışında yenik düşmüş ve son nefesini veren koşuculara- dair bir belge bırakma şansımız yıldan yıla azalıyor ve onlar öldükçe kurtardığımız birkaç güvenilir belgenin değerini, yok etmek bir yana, arttırıyor. Çünkü Cumae'li Sibyl ile antropolojinin Sibyl'i arasında şöyle bir fark var: İlkinin vaat ettiği haber uçuşan sayfalarla birlikte sonsuza dek yok olmuyordu - gelecek zaman içerisinde geleceğe kendini gösterecektir; fakat gelecek devirlerde geçmişin kayıp belgelerini kim okuyacak?

XI. Vahşilikten Evrimleşen Medeniyet

Sosyal Antropolojinin alanı, benim anladığım ya da ele almayı hedeflediğim şekliyle, insan toplumunun basit başlangıçları ve ilkel gelişimiyle sınırlıdır: Bu karmaşık gelişimin daha olgun safhalarını kapsamaz, hele modern devlet adamları ve yöneticilerin ilgilenmesi istenen uygulamadaki sorunlara hiç değinmez. Bu doğrultuda, bu araştırma insan düşüncesi ve kurumlarının embriyolojisi, ya da daha kesin konuşmak gerekirse, öncelikle vahşilerin inanç ve geleneklerini, ardından bu inanç ve geleneklerin daha üst kültürel düzeye sahip halklar arasında fosiller gibi günümüze ulaşmış kalıntılarını belirlemeyi amaçlayan araştırma olarak tanımlanabilir. Sosyal Antropolojinin alanının bu tanımında, medeni ulusların atalarının bir zamanlar vahşi oldukları ve daha kültürlü torunlarına, içinde ortaya çıktıkları daha ilkel toplumun düşünce ve hareket biçimleriyle son derece uyumlu olan fikir ve kurumları -her ne kadar daha sonraki çevrelerinde abes kalsalar da- aktardığı veya aktarmış olabileceği ima edilmektedir. Kısacası, bu tanım şunu varsaymaktadır: medeniyet her zaman ve her

yerde vahşilikten evrimleşmiştir. Bu varsayımın dayandığı bulgular yığını, kanımca, bu tümevarımı geri döndürülemez kılacak kadar büyüktür. En azından, biri buna itiraz edecek olursa, onunla tartışmayı zaman kaybı olarak görürüm. Medeni toplumda, inanıyorum ki, hâlâ dünyanın düz olduğuna ve güneşin onun çevresinde döndüğüne inanan insanlar var. Fakat dünyayı düzleştiren ve güneşi döndürenler duyularının kanıtlarını yanılsamalarını desteklemek için, insanoğlunun ilkel vahşiliğine itiraz edenlerden daha büyük bir inançla öne sürseler de, aklı olan kimse, böylelerini hatalarına ikna etmek gibi boş bir çabayla vakit harcamayacaktır.

Böylece vahşi yaşamın incelenmesi, Sosyal Antropolojinin çok önemli bir parçasıdır. Çünkü vahşi, medeni insanın aksine, tıkanmış ya da daha ziyade geri kalmış bir sosyal gelişim evresini temsil eder ve âdet ile inançlarının incelenmesi, embriyonun incelenmesinin insan bedeninin evrimine dair ortaya çıkardığı verilerin aynısını insan zihninin evrimi hususunda ortaya çıkarır. Başka bir deyişle; bir vahşi, medeni bir insanın gözünde, bir çocuk bir yetişkinin gözünde neyse odur. Ve bir çocuğun zaman içindeki zekâsal gelişiminin türün zaman içindeki zekâsal gelişimine tekabül ettiği, bir bakıma özetlediği gibi, vahşi toplumun evrimin farklı evrelerinde incelenmesi de, elbette tam anlamıyla olmasa da, yaklaşık olarak üstün ırkların atalarının barbarlıktan medeniyete tırmanırken katetmiş olmaları gereken yolu izlememize imkân tanımaktadır. Kısacası, vahşilik insanoğlunun ilkel hâlidir ve ilkel insanın ne olduğunu anlamak için vahşinin günümüzde ne olduğunu bilmemiz gerekir.

XII. Zihinsel Evrimin Bir Ölçütü

BÖYLECE EVVELA VAHŞİLİĞİ, ardından vahşiliğin medeniyetteki kalıntılarını inceleyerek yola çıkan Sosyal Antropoloji, insan düşüncesi ve kurumlarının erken tarihini keşfetmeye çalışır. Bilim geçmişin bizim bu kuşakta hayal bile edemediğimiz silik belgelerini okumanın bir yolunu bulmadıkça, tarih asla tamamlanamaz. Biliyoruz ki her olay, ne kadar önemsiz olursa olsun, evrenin maddesel oluşumunda cüzi de olsa bir değişime yol açar, böylece dünyanın bütün tarihi, bir bakıma, yüzeyine kazınmıştır lakin gözlerimiz bunları okuyamayacak kadar zayıftır. Belki de gelecekte doğanın gizli el yazısının tamamını Daniel'dan daha büyük birinin kardeşlerine yorumlaması için ortaya çıkaracak mucizevi bir belirteç, sihirli bir kimyasal bulunabilir. Bunun bizim zamanımızda olması çok güç. Şu anda elimizde olan kaynakları kullanarak, insanoğlunun tarih öncesi dönemlerdeki zihinsel ve sosyal gelişimine dair çok kısa, eksik ve büyük ölçüde varsayımsal bir izahatıyla yetinmeliyiz. Daha önce değindiğim gibi, bulgular, parça parça ve kuşkulu olsalar da, yeryüzündeki insan yaşamının ucu

bucağı olmayan geçmişine doğru çok az yol alıyor; yakında aradaki bu bağı, sönük bir ışık yayan bu bağı, mutlak bilinmezin zifiri karanlığında yitireceğiz. Az çok bilgimiz dâhilinde olan topu topu birkaç bin yıl gibi nispeten kısa bir süre zarfında bile, evrim öyküsünün kesilmeden akması için yalnızca hipotezlerle köprülenebilecek birçok derin ve geniş uçurum var. Bu tür köprüler, biyolojide olduğu gibi, antropolojide de bir veri dizisindeki bağları diğerindeki boşlukları doldurmak için ödünç almamızı sağlayan Karşılaştırma Yöntemi ile inşa edilir. Çeşitli hayvan yaşam formları ile değil de, insan zekâsının çeşitli ürünleriyle ilgilenen bizler için, Karşılaştırma Yöntemi'nin meşruiyeti insanoğlunun tüm ırklarında insan zekâsının işleyişinin kanıtlanmış benzerliğine dayanır. Yalnızca farklı ırklar arasındaki değil, aynı zamanda aynı ırka ve kuşağa mensup insanlar arasındaki büyük eşitsizlikleri vurguladım; fakat açıkça anlaşılmalı ve hatırlanmalıdır ki bu ayrılıklar nitelikselden ziyade niceldir, türsel değil derecesel farklılıklardan ileri gelir. Vahşi, uygar kardeşinden farklı bir varlık türü değildir: aynı zihinsel ve ahlaki kapasiteye sahiptir, fakat daha az gelişmişlerdir. Evrimi daha düşük bir evrede durmuş ya da geri kalmıştır. Ve tüm vahşi ırklar aynı düzlemde olmadığı ve tırmanışın farklı noktalarında durdukları ya da takıldıkları için, onları birbirleriyle karşılaştırarak belli bir noktaya kadar bir sosyal ilerleme ölçeği çıkarabilir ve vahşilikten medeniyete uzanan bu uzun yolun bazı evrelerini kabaca belirleyebiliriz. Zihnin krallığında, böylesi bir zihinsel evrim ölçeği, hayvanlar âlemindeki biçimsel evrim ölçeğine karşılık gelir.

XIII. Bilimsel Ruh

ANTROPOLOJİ, YA DA İNSAN BİLİMİ, bilim dalları arasında bir yeri olduğunu iddia eder. Burada ele aldığımız kurumların tarihi, bu araştırmanın ya da bilimin önemli bir dalını oluşturur. En eskisinden en yenisine, bütün insan kurumlarının oluşumu, gelişimi ve çöküşünü ortaya çıkarmayı hedefler. Bunu yaparken de kaygısı, yalnızca verileri kronolojik sıraya koymak değil, onları insanın fiziksel ve zihinsel oluşumundaki ve dış doğanın etkisindeki esas sebeplerine dayandırmaktır. Şimdi, eğer bilimsel bir ruhla bu araştırmanın peşine düşeceksek, insan ırkının inanç ve geleneklerini bir zoologun arıların ya da karıncaların alışkanlıklarını incelerken takındığı titiz tarafsızlıkla incelemeye gayret etmeliyiz. Bu tarafsızlığı kazanmak, bir antropolog için bir zoologa oranla daha zordur, çünkü en düşük vahşi ırkların bile gelenek ve batıl inançları bize en yüksek hayvan formunun alışkanlıklarından bile daha yakından değinmektedir. İnsan gelişiminin devamlılığı öyledir ki hâlen medeni toplumların iskeletini oluşturan büyük kurumların hepsinin değilse de büyük çoğunluğunun kökeni vahşiliğe da-

yanmaktadır ve günümüzde sayısız nesiller -aktarma sürecinde yeni dış görünümlere bürünseler de özlerinde önemli derecede değişmeyen nesiller- vasıtasıyla bize aktarılmıştır. Belirgin örnekler vermek gerekirse, özel mülkiyet, evlilik, savaş ve bir tanrıya tapınma kurumları böyledir. Kalıtımın kesin değerine dair fikir ayrılıkları olabilir ve olmuştur; gerçekliğine dair bir fikir ayrılığı ise mümkün değildir. Böylece en ilkel vahşileri bile incelerken, gözlerimizi kararlılıkla hemen önümüzdeki objeye odaklamamız kolay değildir. Çünkü insan tarihinin kaynağında duruyormuş gibi hissederiz ve başka çağlarda, başka yerlerde bu basit başlangıçlardan, genellikle bu görünüşte zararsız tuhaflıklardan doğan önemli neticeleri aklımızdan çıkarmak zordur. Ve tarihin akışında daha aşağılara indikçe ve kendi devrimize ve ülkemize yaklaştıkça, insanlık için bolca mutluluk ve bolca üzüntüyle dolu kurumları incelerken tarafsız bir tavır sergilemek daha zor bir hâle gelir. Fakat araştırmamızda başarıya ulaşacaksak, konuya önyargısız yaklaşmalı ve tutkuya kapılmadan ele almalıyız. Tek amacımızın; övgü ya da suçlamayı pay etmek değil, doğrulara ulaşmak olduğunu; yargıç ya da avukat değil, araştırmacı olduğumuzu; Spinoza'nın kendi dilindeki sözlerini unutmamalıyız: *"humanas actiones non ridere, non lugere, neque detestari, sed intelligere."* (Onlarla alay etmek, hayıflanmak ya da nefret duymak yerine insanın davranışlarını anlamaya çalışmalıyız.)

XIV. Tümevarımsal Yöntem

TÜM TARİHSEL BİLİMLERİN mecbur olduğu gibi gözleme bağlı olan bir bilim iki şekilde öğretilebilir. Ya genel ilkelerini ifade ederek başlar ve münferit vakalarla örnekleyerek devam ederiz, ya da, aksine, münferit vakalarla başlar ve onları birbirleriyle kıyaslayarak, hep bir ağızdan özeli yönettiği söylenen genel ilkeleri ortaya çıkarmaya çabalarız. İlk yöntem tümdengelim yöntemi, ikincisiyse tümevarım yöntemidir.

Bu iki yöntem de, diğer birçok şey gibi, kendilerine özgü avantaj ve dezavantajlara sahiptir. Tümdengelim yöntemi, en azından görünürde, daha bilimseldir. Bir bütünlük, simetri ve oldukça cazip bir kesinlik havası vardır. Zihin tarafından kolayca kavranan ve hafızada yer eden bir konunun kuş bakışı görüntüsünü sunar bize. Bu nedenle, öğretmen tarafından açıklama yaparken, öğrenci tarafından da öğrenirken hayranlıkla benimsenir. Başka bir deyişle, ister sınavlar ister daha yüksek hedefler için olsun, bilgi alışverişinde en iyi yöntemdir. Bu tür amaçlar için tümevarım yöntemi neredeyse faydasızdır. Bizi bir anda öyle bir detaylar denizine daldırır ki başta yönü-

müzü bulmamız, yani bu görünürdeki karmaşayı düzene sokacak genel ilkeleri algılamak zordur. Daha yaygın ve açıklayıcı bir deyişle, odunu ağaçtan ayırmak zordur. Fakat tümevarım yöntemini böyle zora sokan bu ciddi dezavantaj, başka bir yönden sağlam bir avantajla belki de fazlasıyla telafi edilmektedir – tümevarım, keşiflerin yöntemidir. Gözleme dayalı tüm bilimlerde, keşif mutlaka özelden genele, bireysel gözlemlerden onları bir araya getiren soyut düşünceye ilerlemelidir. Belirgin istisnalar vardır, fakat incelendiğinde, inanıyorum ki, her zaman kaideye uyduğu görülecektir. Öyleyse, tümevarım yöntemi bilgi edinimine uygun değilse, o hâlde bilginin genişletilmesine gayet uygundur; öğrenciyi sınavlara hazırlamıyorsa da, araştırmaya hazırlıyordur.

Tümevarım yönteminin sahip olduğu bu genel avantajın yanı sıra, günümüzde antropolojinin bu yöntemi izlemesi için özel bir sebep vardır. Akla yatkın bir çıkarım yapmak için geniş bir veri koleksiyonu gereklidir; bu yüzden, tümevarımsal bilimlerde bilgi toplama döneminin çıkarım yapma döneminden önce gelmesi önemlidir. Çok miktarda gözlem toplanıp sınıflandırılmadan, onlara hükmeden genel kaideler yüzeye çıkmaya başlamaz. Günümüzde antropoloji genel manada, kurumlar tarihi ise detaylar bakımından veri toplama aşamasındadır. Araştırmanın esas ihtiyaç duyduğu, teorilerden ziyade verilerdir. Bu, bilhassa araştırmanın kökenleri ele alan dalı için geçerlidir; çünkü, ifade ettiğim gibi, büyük kurumların büyük çoğunluğunun kökeni vahşilere dayanmaktadır ve bu sebepten dolayı vahşi insanlığın erken tarihi için en kıymetli belgemizdir. Bu belge ancak son yıllarda hak ettiği ilgiliyi görmüştür; ve ne yazık ki gözlerimizin önünde yok olmaktadır. Medeniyetle kurulan irtibat, vahşinin eski inanış ve geleneklerini hızla yok ediyor ve böylelikle ırkımızın tarihi için ölçülmez bir kıymete sahip kayıtları imha ediyor. Antropolojinin günümüzdeki en acil gereksinimi, vahşilerin mevcut gelenek ve düşüncelerine dair kesin verileri onlar yok olmadan önce edinmektir.

Bu veriler elde edilince, kütüphanelerimizdeki mevcut kayıtlar tümüyle incelenince ve bilgilerin bütünü sınıflandırılıp özümsenince, felsefi tarihçi, yüksek bir ihtimalle, insanlığın düşüncesel, sosyal ve ahlaki evrimini şekillendiren genel kaideleri formüle edebilecektir.

Bu işlem bizim zamanımızda yapılmayacak. Büyük düşünürler, antropolojinin Newton'ları ve Darwin'leri, bizden sonra gelecekler. Bizim işimiz, zamanı geldiğinde usta zekâlar doğsun, incelesin ve bizim gözümüzden kaçan karmaşadaki o bütünlüğü ve detaylardaki evrenselliği görebilsinler diye verileri toplamak, onları ayıklamak ve düzenlemektir. Öyleyse günümüzde araştırmacıya düşen görev, ya bazı arkadaşlarım gibi canı pahasına bilginin peşinde vahşi topraklara giderek ya da kütüphanelerin tozlarından çıkararak verileri bir araya toplamaktır. Rousseau gibi hayalperestlerin toplum tarihini kendi akıllarında baştan inşa ettiği, düşlerinin bir altın çağı müjdeleyen görüntüler olarak kabul edildiği, seslerinin yeni bir cennet ve yeni bir dünyanın gelişini haber veren meleklerin borazanları gibi dinlendiği o günler geride kaldı. Böyle bir yaygara koparmak ve bulutların üzerine hayali kaleler kurmak günümüz antropologuna göre değil. Onun görevi, verilerin sabırla toplanması üzerine Rousseau'nun hayalinin gösterişli fantezilerinden daha sağlam ve daha dayanıklı bir yapının temellerini atmak gibi daha ciddi ve daha renksiz bir görevdir. Fakat nihayetinde o da, bir devrimin -yavaş ve barışçıl olacağı için daha kesin ve kalıcı bir devrimin- öncüsü olabilir.

Bu nedenle, antropolojinin yöntemi tümevarımdır ve günümüzde araştırmacıları genel teoriler türetmekten ziyade materyal toplamak ve düzenlemekle meşgullerdir. Yine de belli ölçüde genellemeler yapmak meşrudur ve gerçekten gereklidir. Gözlemler bile, teorinin gözlemcinin dikkatini aksi takdirde kayda değer bulmayacağı veya göz ardı edeceği noktalara çekmek için bir miktar müdahalesi olmaksızın başarılması mümkün değildir. Fakat öngörüsel varsayımlara sıkı

sıkıya sarılmamak gerekir; yeni bulgularla çatışmaya düştükleri zaman daima onları değiştirmeye ya da geçersiz saymaya hazır olmalıyız. Diğer her alanda olduğu gibi, bu alanda da bilginin ilerlemesi, sürekli olarak teorinin verilere, kavramın algıya ve düşüncenin tecrübeye göre yeniden düzenlenmesine bağlıdır; gitgide netleşse de bu yeniden düzenleme asla mükemmel olamaz, ilerleme sonsuzdur.

XV. Toplumsal Sarkacın Salınımı

İLKEL İNSANIN SOSYAL koşulları hakkında hiçbir bilgimiz yoktur ve bu hususta kafa yormak beyhudedir. İlk atalarımız, Whiston ya da Dr. Primrose kadar sıkı monogamlar olabilirler, ya da tam tersi de olabilir. Bu konuda hiçbir bilgimiz olmadığı gibi bilgi edinme ihtimalimiz de yok. Erkek ve kadının bu güzel bahçede ilk kez el ele dolaştığı ya da bakir ormanın dalları arasında maymunlar gibi tuhaf sesler çıkardığı zamandan bu yana geçen sayısız çağlar boyunca, birbirleriyle olan ilişkileri sayısız kez değişim geçirmiş olabilir. Çünkü insan ilişkileri, gökyüzü gibi, bir döngü biçiminde ilerlemektedir; toplumsal sarkaç ölçeğin bir ucundan diğerine ileri geri salınır; siyaset alanında demokrasiden otokrasiye, sonra otokrasiden tekrar demokrasiye salındı; aile hayatında da birçok kez libertinizmle monogami arasında gelip gitmiş olabilir.

XVI. Altın Çağ Hayali

İNSANOĞLU SÜREKLİ, BİZE türlü oyunlar oynayan büyülü hayal gücünün tuhaf çekiciliğine kapılır ve hiç var olmamış ve belki de hiç var olmayacak bir mutluluk düşleyerek kendisi için uzak geçmişte ya da uzak gelecekte bir Altın Çağ hayali yaratır. Geçmiş söz konusu olduğunda, bu düşü bozmak, vahşiliği gerçek yüzüyle sergilemek antropolojinin payına düşen üzücü bir görevdir. Bu kitapta bunu yapmayı denedim. Hiçbir şeyi hafifletmedim, yumuşatmadım ve umuyorum ki hiçbir şeyi abartmadım. Toplumun yakında geçmişin bir parçası olmaya mahkûm farklı bir formunu sade bir dille ortaya koyan bir belge olan bu kitap, bilginin ilerlemesiyle hataları düzeltilmiş ve teorileri gerçeğe daha yakın başka teoriler tarafından geride bırakılmış olduğu zaman bile, ilgi çekebilir. Verilere uyuyor gibi görünen teoriler üretmekte ve verilerle çeliştikleri anda onları terk etmekte hiç tereddüt etmemiş olsam da, bu ve diğer yazılarımdaki amacım bir anlığına parlayan ve sonra sönen boş hipotezler üretmek değildir. İlkel insanın tümevarımsal incelemesini kapsamlı ve sağlam bir zemine oturtmak, geniş

bir veri koleksiyonu ve bu verilerin tamı tamına sınıflandırılmasıyla mümkün olmuştur.

XVII. Kültürlerin Çarpışması

VAHŞİLERİN ATALARININ BİR zamanlar sahip olduğu yüksek bir kültür düzeyinden yozlaştığını öne süren eski görüş, hem kanıttan yoksundur hem de böyle bir ihtimal yoktur. Aksine, aşağı ırklara dair mevcut bilgimiz, maalesef yetersiz ve yarım olsa da, en vahşi ırkların bile düşük kültür düzeylerine daha da düşük bir düzeyden hareketle ulaştıkları ve bu yukarı hareketin, algılanamayacak kadar yavaş olsa da, vahşiliğin medeniyetle irtibata geçtiği ana dek gerçek ve sabit olduğu sonucuna işaret ediyor. Böyle bir irtibat ânı, vahşiler için kritik bir andır. Eğer onları medeni davetsiz misafirlerin düşüncesel, ahlaki ve sosyal mesafesi belli bir derecenin üzerine çıkarsa, öyle görünüyor ki er ya da geç vahşilerin yok olması kaçınılmazdır; daha güçlü bir ırkla çatışmanın şoku karşı konulamayacak kadar şiddetlidir, daha zayıf olan duvara çarpar ve parçalanır. Fakat öte yandan, çatışan iki ırk arasındaki uçurum aşılamayacak kadar geniş değilse, daha zayıf olan, diğerinin yüksek kültür düzeyinin hayatta kalmasına yetecek kadarını benimseyebilir. Örneğin, barbar atalarımız antik Yunan ve Roma me-

deniyetleriyle irtibata geçtiğinde böyle olmuştur; belki de günümüzde Avrupa medeniyetiyle teması olan siyah ırkların bazıları için de gelecekte durum böyle olabilir. Zaman gösterecek.

XVIII. İnsanlığın Komedyası

İNSAN ÇOK İLGİNÇ bir hayvandır ve alışkanlıkları hakkında daha fazla şey öğrendikçe de daha ilginç görünmektedir. Mahlukların en akıllısı olabilir, fakat en tuhafı olduğu kesindir. Vahşilere dair bilgilerin yardımı olmaksızın Swift'in somurtkan zekâsı bile insanın ahmaklığına ışık tutma girişiminde gerçekten hayli uzak kalmıştır. Fakat tuhaf olan şu ki, insanoğlu, tuhaflıklarına rağmen ya da tuhaflıkları sayesinde, istikrarla yukarı doğru hareket eder; bizler onun geçmişine dair daha çok şey öğrendikçe, yozlaşmayı savunan eski teori daha da asılsız çıkmaktadır. İnsanoğlu sık sık yanlış varsayımlarla doğru sonuçlara ulaşır: asılsız bir teoriden sağlam bir yöntem çıkarır. Bu söylem, ahmaklığın bilgeliğe dönüştüğü ve iyilikten kötülüğün doğduğu birkaç yolu aydınlatsa faydalı bir amaca hizmet etmiş olacaktı. Bu, engin bir konunun basit bir eskizidir. Bu boş tabloları daha hoş fırça darbeleri ve daha derin gölgelerle dolduracak mıyım buna geleceğin karar vermesi gerek. Böyle bir resim için bolca malzeme var; renkler karanlık olsalar bile, bu makalede işaret etmeye çalıştığım üzere,

bir teselli ve umut ışığıyla aydınlanmışlardır.

XIX. Eylem: İnancın Mihenk Taşı

VAHŞİNİN DÜŞÜNCELERİ MÜPHEM ve tutarsız olma eğilimindedir; düşüncelerini ne açıkça temsil eder ne de, istese bile, başkalarına anlaşılır biçimde ifade edebilir. Ve düşünceleri yalnızca müphem ve tutarsız da değildir; değişken ve kararsızdır, dış etkilerin altında kaymaya ve değişmeye yatkındır. Bu ve başka sebeplerden -yabancılara güvensizlik ve vahşi ile medeni araştırmacı arasında aşılması güç bir bariyer oluşturan dil sorunu gibi- dolayı, ilkel inançların alanı o kadar çok kapan ve çukurla sarılıdır ki bize bu karanlık ve kaygan yolda rehberlik edecek bir ipucumuz olmasaydı doğrulara ulaşmaktan neredeyse ümidimizi kesebilirdik. Bu ipucu eylemdir. Genellikle bir insanın ne düşündüğünü belirlemek çok zor olsa da, ne yaptığını belirlemek nispeten daha kolaydır. Ve insanın yaptığı, söylediği değil, gerçek inancını ortaya çıkaran en kesin mihenk taşıdır. Öyle ki, geri kalmış ırkların dinini araştırmaya kalkıştığımızda, uyguladıkları ritüeller genellikle yüksek sesle ifade edilen inançtan daha güvenli bir göstergedir.

XX. Vahşi'nin Aklı

VAHŞİLERİN GENEL OLARAK, bildiklerimiz kadarıyla, bizim dini ya da felsefi addettiğimiz, birtakım az çok kesin çizgilere sahip, davranışlarını onlara göre düzenledikleri teorileri olduğunu ve eylemlerinin, medeni insana ne kadar tuhaf görünse de, bu teoriler çerçevesinde yargılandığında gerçekten makul ve anlaşılır olduğunu temeli sağlam bir doğru olarak ortaya koyabiliriz kanımca. Öyleyse, bence, bizim makul, doğal ve uygun algımızla örtüşmüyor diye vahşilerin davranışlarının ille de akıl dışı, ince düşünce ve yargılamanın sonucundan ziyade kör isteklerin sonucu olduğu sonucuna varmak için aceleci etmek büyük bir hatadır. Şüphesiz vahşi de, medeni insan gibi, sık sık sadece arzularına göre hareket eder; tıtkuları aklına baskın çıkar ve aklı arka plana iter. Vahşi, muhtemelen bize kıyasla daha fevridir ve duygularının fırtınasına kapılmaya daha meyillidir; fakat tüm yaşantısını genel akışından ziyade bu ara sıra yaşanan duygu patlamalarıyla yargılamak adil olmazdı. Çünkü yaşantısının genel akışı, onu uzun süreli gözlemlerinden tanıyanlara, yola çıktığı varsayımlar bakımından

farklılıklar taşısa da işleyişinde bize benzeyen bir akıl ve mantık altyapısı göstermektedir. Son yıllarda bazı yazarlar arasında vahşi yaşamının akılcı temelini sorgulamak veya inkâr etmek popülerlik kazandığı için bu akılcı temeli vurgulamayı gerekli görüyorum. Bu yazarlara göre, eğer onları doğru anladıysam, vahşi önce eylemi gerçekleştirir, sebeplerini - genellikle çok anlamsız olan sebeplerini - daha sonra üretir. Yeteri kadar aşikâr ki, vahşilerin yaşayışının özündeki akıl dışılığı savunan yazarların, inanıyorum ki, vahşilerle hiçbir şahsi irtibatı olmamıştır. Vardıkları sonuçlar, gözleme değil, tamamen teorik çıkarımlara dayalıdır; bu, insan bilimini veya herhangi bir şeyi üzerinde inşa etmek için hayli zayıf bir temeldir. Öyle ki, yıllar boyu vahşilerle yaşayan ve üzerine basa basa vahşinin görünürdeki tuhaf davranışlarının altında yatan, bu davranışları açıklayan mantıklı bir temeli doğrulayanların olumlu tanıklıkları karşısında bu yazarlar kaale alınamazlar. Şahsen benim, her hâlükârda, bu tür kişilerin aşina oldukları gerçeklere dair kanıtlarını kabul etmek için hiçbir tereddüdüm yoktur ve bu kanıtı inkâr eden teorileri hiç tereddütsüz reddederim. Her koşulda önce eylemde bulunup sonra düşünen bir insan ırkı var olmuşsa, şunu söyleyebilirim ki ne okumalarım ne de gözlemlerim sırasında böyle bir ırkın izine hiç rastlamadım; şayet kitaplara bağlı kalmış hayalperestlerin hayal dünyası dışında bir yerde yaşamışlarsa, varoluş mücadelesinde hiç kuşkusuz öfkelenen ve savaşın gözü dönmüş öfkesini en azından bir nebze akıl ve mantıkla onlara doğrultan düşmanlara boyun eğdikleri için devirlerinin son derece kısa sürdüğünü düşünme eğilimindeyim. Mantıksız ve mantık öncesi vahşi miti, teorik antropolojinin yanlış kullanılmış deha ve boşa harcanmış çalışmalarla sürekli zenginleştirdiği öğrenilmiş tuhaflıklar ve başarısızlıklar müzesine iç rahatlığıyla gönderilebilir.

XXI. Günümüz Vahşileri Tamamen İlkel Değil

BU NOKTADA YAYGIN bir yanlış anlaşılmaya karşı müdafaa yapmak gerek. Günümüz vahşileri, yalnızca göreceli bir bağlamda ilkellerdir, mutlak bir bağlamda değil. Bize kıyasla ilkeldirler; fakat asıl ilkel insana, yani varoluşun tamamen hayvani aşamasında ilk kez ortaya çıkan insana, kıyasla ilkel değildirler. Hakikaten, insanın tamamen ilkel hâliyle karşılaştırıldığında, günümüzdeki en aşağı düzeydeki vahşi bile hiç şüphesiz son derece gelişmiş ve kültürlü bir varlıktır. Çünkü bütün bulgular ve ihtimaller, mevcut her insan ırkının, en gelişmişinin ve en ilkelinin, günümüzdeki kültür düzeyine -ister yüksek ister düşük olsun- ancak binlerce belki de milyonlarca yıla yayılmış uzun ve sancılı bir tırmanışın ardından ulaştığı görüşünü destekler niteliktedir. Bu yüzdendir ki, bilinen herhangi bir vahşi ırktan İngilizcenin müsaade ettiği üzere ilkel olarak söz ederken, ilkel terimini onlar için mutlak bir bağlamda değil de göreceli bir bağlamda kullandığımız unutulmamalıdır. Kastettiğimiz şudur: onların kültürü medeni uluslara kıyasla başlangıç safhasındadır fakat hiçbir şekilde ilk insanınkiyle bir değildir.

İlkel teriminin bilinen bütün vahşilere istisnasız uygulanmasındaki göreceli kullanımını vurgulamak gerekir, çünkü kelimenin çift anlamından doğan belirsizlik büyük bir karmaşaya ve yanlış anlaşılmaya neden olmuştur. Dikkatsiz ya da itinasız yazarlar ihtilaf maksadıyla bu kelimeyle hayli oynamış ve o anki argümanlarına hangisi uyuyorsa bir o anlamını bir diğer anlamını, kelime oyununu algılamadan veya her hâlükârda işaret etmeden kullanmışlardır. Bu sözsel hatalardan kaçınmak için tüm yapmamız gereken, *Sosyal Antropoloji*nin göreceli bağlamda ilkel insan hakkında söyleyecek çok sözü varken, mutlak bağlamda edecek tek kelimesi olmadığını hiçbir zaman aklımızdan çıkarmamaktır. Mutlak bağlamda bir şey söyleyememesinin sebebi basittir; onun hakkında hiçbir bilgisi yoktur ve şu anki şartlardan anlaşıldığı kadarıyla bir şeyler öğrenmesi de muhtemel değildir. Bütünüyle ilkel olan insandan yola çıkıp günümüz vahşilerinin kurumlarına dek binlerce veya milyonlarca yılı katederek insan toplumunun tarihini inşa etmenin, muhtemelen hayal gücü için kıymeti vardır fakat bir bilim eseri için hiçbir kıymeti olamaz. Bunu yapmak, bilimsel sürece uygun yöntemin tam aksini yapmak olurdu. Bu, bilinenden bilinmeze doğru değil, bilinmezden bilinene doğru bir çalışma olurdu. Bugünün ve dünün vahşilerin sosyal durumları hakkında pek çok şey biliyoruz fakat, tekrarlıyorum, tamamen ilkel insan toplumu hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Bu yüzden, tarihin şafağından önceki çağlardaki insanoğlunun sosyal evrimine ışık tutmak isteyen aklı başında bir araştırmacı, bilinmeyen ve tümüyle varsayımsal bir ilk insandan değil, bildiğimiz veya haklarında yeterli belgemiz olan en aşağı vahşilerden başlamalıdır. Onların gelenek, inanç ve âdetlerini sağlam bir bilgi temeli olarak ele alıp geçmişin belirsizliğinde varsayımsal olarak bir miktar geriye yol alabilir. Başka bir deyişle, gözlemlenip kayda geçirildikleri dönemden az ya da çok uzak, muhtemelen çok da uzak olmayan, bir dönemde bu gerçek gelenek, inanç ve âdetlerin nasıl büyüdüğü ve gelişti-

ğine dair akla yatkın bir teori oluşturabilir. Fakat eğer varsaydığım gibi aklı başında bir araştırmacıysa, hiçbir zaman insanlık tarihinin yeniden inşa edilen bu yapısını çok eskilere taşımayacaktır, hele ki bunu başlangıca bağlamayı düşlemeyecektir. Çünkü o, günümüz vahşisini ilk insandan ayıran binlerce ya da milyonlarca yıllık uçurumu varsayımsal olarak bile kapatmamızı mümkün kılacak bulgulara sahip olmadığımızın farkındadır.

XXII. Aşağı Olanın Aşağılanması Şart Değil

İNSANLIK ÖLÇEĞİNDE AŞAĞI olmak kimi zaman kendisiyle hiçbir ilişkisi olmayan aşağılanma ile karıştırılır. Benzer şekilde, hayvanların yaratılışında karınca, arı, fil ve köpek ölçekte insana kıyasla daha aşağıdır fakat onlar aşağılanmamıştır. Ve onları aptal, tembel, vahşi ve benzeri sıfatlarla nitelemek iftira atmak olurdu; çünkü bu mahlukların birçoğu bir dereceye kadar zekâ, cesaret ve sevgi göstermektedir, bu pek çok insanı utandırmalıdır.

XXIII. Folklorun Anlamı

FARKLI ALANLARDA, İNSANOĞLUNUN erken tarihine dair gerçekleştirilen modern araştırmalar neredeyse karşı konulamaz bir kuvvetle bir sonuç üzerinde birleşti: tüm medeni ırklar, belli bir dönemde, pek çok geri kalmış ırkın günümüze kadar eriştikleri hâline az çok benzeyen bir vahşilik hâlinden doğmuştur ve bir toplumdaki insanların büyük çoğunluğu vahşiler gibi davranıp düşünmeyi bıraktıktan çok sonra bile eski vahşi yaşam ve düşünce tarzına dair birtakım izler insanların alışkanlıkları ve kurumlarında yaşamaya devam eder. Bu izler folklor başlığı altında ele alınır. Bu başlığın, kelimenin en geniş anlamı bağlamında, bir toplumun bütün geleneksel inanış ve âdetlerini - çoğunluğun toplu eylemlerine bağlı oldukları görüldüğü ve büyük şahsiyetlerin bireysel etkileriyle bağı belirlenmediği sürece - kucakladığı söylenebilir. Antik dönemdeki İbranilerin ahlak ve din hususundaki üst düzey gelişimine rağmen, bu genel kaide karşısında bir istisna oluşturduklarını varsaymak için bir sebep yoktur. Onlar da muhtemelen bir barbarlık hatta vahşilik safhasından geçmişlerdir; bu ihtimal,

diğer ırkların analojisine dayanarak, çok aşağı bir kültür düzeyinin izleri olmaları dışında başka bir varsayımla açıklanmaları mümkün olmayan inanış ve uygulamalara değinen edebiyatlarının incelenmesi ile doğrulanmıştır.

XXIV. Folklor Ve Şiir

SEZGİLERİN FOLKLORDEKİ YERİ henüz araştırılmamıştır. Bunu incelerken, folklorün diğer bütün dallarında olduğu gibi, araştırmacı, çoğumuzun büyük çabalarla topladığımız bilgiler koleksiyonu vasıtasıyla öğrenebildiğimiz şeyleri sezgileri ile algılayan şairlerden çok şey öğrenebilir. Hakikaten, şiirsel hayal gücünün dokunuşu olmaksızın insanların yüreğine girmek mümkün değildir. Taş kalpli bir rasyonalist, periler diyarının güllerle süslenmiş sihirli kapısını boşuna çalacaktır. Kapıcı kapıyı Bay Gradgrind'e açmayacaktır.

XXV. Avustralya'daki Aborjinlerin Geri Kalmışlığı

DÜNYADAKİ BÜYÜK KARA kütleleri ya da kıtalar arasında Avustralya en küçüğü ve en soyutlanmış olandır. Bu nedenle, bitkileri ve hayvanları genel olarak diğer kıtalarınkilerden daha az gelişmiş ve daha arkaik bir türdendir. Aynı sebepten dolayı, Avustralya'da aborijin insan günümüze diğer her yerdekinden daha ilkel bir vaziyette ulaşmıştır. Varoluş mücadelesinde, ilerleme esas olarak rekabete bağlıdır: rakiplerin sayısı arttıkça mücadele daha da sertleşir ve neticesinde de evrim süreci de hızlanır. Avustralya'nın nispeten küçük alanı fiziksel şartlarıyla birlikte - bu şartların başında ülkenin kurak ve çölsü tabiatı gelir - daima nüfusu sınırlamış ve nüfusu sınırlayarak da ilerlemeyi geciktirmiştir. Bu durum, konumu nedeniyle dış dünyayla bağlantısı kesilmiş ve aynı zamanda doğal bariyerler nedeniyle kıtanın geri kalanıyla da irtibatı koparılmış merkezi kalbinde bilimsel araştırmacı haklı olarak vahşiyi en aşağı düzeyinde bulmayı, insanlığı koza evresinde tespit etmeyi ve ırkımızın özgürlük ve ışıktan sonra gözleri kapalı ilk adımlarını gözlemlemeyi umabilir.

XXVI. Denizden Gelen İlerleme Akıntısı

BİR ÜLKENİN İÇ kesimleri, sahillerine kıyasla, yabancı etkilere doğal olarak daha az açıktır ve böylece eski yaşam biçimleri hususunda daha tutucudur. Fakat Avrupalıların gelişinden öne Avustralyalı ırkı pek de etkilememiş olan yabancı etkinin dışında, Avustralya'nın sahil kesimlerindeki ırkların medeniyete doğru ilk adımları atmasını gerektiren özel bir sebep vardır; bu sebep, suyun ve yiyeceğin, iç kesimlerin sıcak ve kurak platolarına kıyasla, daha bol olmasıdır. İç Avustralya, güney yarıkürenin çöl alanında yer alır ve kendisini çevreleyen okyanustan buharları tutup yoğunlaştıracak yüksek dağlara sahip değildir. Bereketli ve sulak en geniş araziler, doğu ve güneydoğudadır; burada, Victoria kolonisinde, bir grup dağ kalıcı kar sınırlarına yaklaşmaktadır. Ve kuzeyde, Carpentaria Körfezi'nin sahillerinde, daha yoğun bir yağış miktarı daha gür bir bitki örtüsü ve iç kesimlerin kurak topraklarında bulunabilecek yiyecek miktarından daha fazla yiyecek üretir. Böylece, Avustralya'nın ilkel vahşileri arasında bile, dünyanın büyük medeniyetlerinin başka yerlerde de denizin atmosferik etkisi

altındaki sulak ve bereketli topraklarda doğmasını sağlayan doğa kanunlarının işleyişini tespit edebiliriz. Bol miktardaki kaliteli yiyecek, ilerlemeyi birden fazla şekilde tetikler. İnsanlara kendilerine ayırabilecekleri zaman bırakarak onlara, bütün enerjilerini bir lokma yiyecek peşinde zorlu bir mücadelede sarf edenlere kıyasla, gözlem ve düşünce için daha büyük olanaklar tanır. Irkın fiziksel kuvvetini artırarak, zayıf ve yetersiz beslenmenin uzun vadede daima körelttiği ve azalttığı zihinsel becerileri kuvvetlendirir ve keskinleştirir. Öyleyse, Avustralya'daki yavaş fakat hissedilir bu ilerleme akıntısı denizden iç kesimlere doğru yola çıktıysa, bu muhtemelen büyük ölçüde daha bol yiyecek dürtüsünden kaynaklanmıştır. Daha bol yiyecek ise, sahillerdeki yoğun yağış miktarına ve komşu bölgelere bağlıdır.

XXVII. Maddi İlerleme: Entelektüel İlerlemenin Ölçütü

İNSANOĞLUNUN KONUMUNU İYİLEŞTİRMEK için sarf ettiği ilk çabalarının fiziksel gereksinimlerinin karşılanması yönünde olması doğal ve belki de kaçınılmazdır, çünkü maddi bir dünyada entelektüel ve ahlaki varlığının yaslanmak zorunda olduğu vazgeçilmez temel, tabiatının maddi yönüdür. Fakat yaşam becerileri ve konforlarındaki maddi ilerleme, aynı zamanda entelektüel ilerlemenin kuşkusuz bir göstergesidir; çünkü en aşağı vahşinin en ilkel mızrağından modern bilimin en karmaşık ve hassas makinesine kadar her araç, insanoğlunun zihninde kendinden önce meydana gelen bir fikrin fiziksel tecessümünden başka bir şey değildir. Böylece, kültürün evrimleşmesinde, zihinsel gelişim baş ve itici faktördür; maddi gelişim ise ikincildir ve diğerini onun neticesi olarak izler. Çağımızda mekanik biliminin ilerlemesine dil uzatan söylevciler bu gerçeği kavrayabilseler iyi olurdu. O vakit anlamadıkları bir şeyi suçlayarak esasında kökenini de varacağı noktayı da bilmesek de insan doğasında en iyi ve yüce olan her şeyin kaynağı olan, insan zihnindeki bu yükselme hareketini suçladıklarını görürlerdi.

Bu düşünceleri, bir halkın maddi sanatlardaki ilerlemesinin yalnızca en belirgin ilerlemesi değil, bir bütün olarak o halkın entelektüel ve sosyal ilerlemesinin en kesin ölçütü olduğu düşüncesi izler. İnsan zekâsı ve karakterinin en üst türleri hiçbir zaman çıplak, evsiz, yeteneksiz vahşiler arasında bulunmaz; yalnızca maddi uygarlığın en üst kademesine ulaşan ülke ve devirlerde bulunurlar. İnsanlığın en nadide çiçekleri yabani topraklarda değil, şehirlerde açmıştır. Gerçek medeniyet, isminin de çağrıştırdığı gibi, şehirlerin kuruluşu ile başlar. Konsantre enerjiden oluşan bir sinir düğümünün olmadığı yerde nüfus vahşi ya da barbardır.

XXVIII. Kültürün Evrimi ve Yayılması

İNSANOĞLUNUN ZİHİNSEL GELİŞİMİNE dair belgeler, fiziksel gelişimine dair belgelerden daha da eksiktir. Ve yalnızca konunun kıyaslanamaz ölçüde belirsiz ve karmaşık doğası nedeniyle değil, aynı zamanda karşılaştırmalı anatomi ve jeoloji alanlarını çok daha az gölgeleyen yoğun tutku ve önyargı bulutlarının okurun gözlerini körleştirmesi nedeniyle okunması daha güçtür. İnsan zihninin tarihine katkım, neredeyse tümü yazılı kaynaklardan toplanmış bilgilerin kabataslak ve tamamen eğreti bir sınıflandırılmasından biraz daha fazladır. Eğer bu münferit verilerden çıkarılabilecek bir tek genel kanı varsa, bunun bütün ırklardaki az gelişmiş insan zihninin işleyişindeki temel benzerlik olduğunu düşünmeye cüret ediyorum. Bu benzerlik, karşılaştırmalı anatominin bütün ırklardaki az gelişmiş insanların bedenlerindeki temel benzerliğe karşılık gelir. Bu temel zihinsel benzerlik, inanıyorum ki, yerleşik kabul edilebilir fakat bunun basit yayılıma bağlı olabilecek ve genellikle de böyle olan birçok münferit benzerliğe bağlayabilme ihtimaline karşı her zaman tetikte olmalıyız. Çünkü hiçbir şey,

farklı insan ırklarının sanat ve zanaatlarını, düşüncelerini, âdetlerini ve kurumlarını birbirinden ödünç aldığı gerçeğinden daha kesin değildir. Bir ırkın bağımsızca evrimleştirdiği kültür unsurlarını ayrıştırmak ve onları diğer ırklardan aldığı unsurlardan doğru bir biçimde ayırt etmek, son derece zorlu, itina gerektiren ve uzunca bir süre insanoğlunu inceleyenleri meşgul edeceğine söz veren bir görevdir. Gerçekten de, veriler o kadar karmaşık ve birçok örnekte tarihsel belgeler o kadar eksik ki aşağı ırkların birçoğuna dair muhtemel varsayımlardan fazlasına ulaşıp ulaşamayacağımızdan şüphe duyulabilir.

XXIX. Geleneklerdeki Benzerlikler ve Kökenleri

DÜNYANIN UZAK YERLERİNDE yaşayan ırkların inanç ve gelenekleri arasındaki sayısız, çarpıcı benzerliği nasıl açıklayacağız? Bu benzerlikler gelenek ve inançların bir ırktan diğerine doğrudan irtibatla ya da aracı halklar vasıtasıyla aktarılmasından mı ileri geliyor? Veya pek çok farklı ırkta insan zihninin benzer koşullar altında benzer işleyiş şeklinden dolayı bağımsız biçimde mi ortaya çıkıyorlar? Eğer bu çok tartışılan soru hakkında bir görüş belirtebilirsem, karşılıklı olarak birbirini hariç tutan bir antitez biçiminde sorulmuş sorunun bana mantıksız geldiğini söylerim hiç zaman yitirmeden. Muhakeme edebildiğim kadarıyla, bütün tecrübeler ve bütün ihtimaller iki nedenin de insanlığın çeşitli ırkları arasındaki gelenek ve inanç benzerliklerini üretmek için yaygın ve etkin bir biçimde rol aldığı sonucunu destekler niteliktedir. Diğer bir deyişle, bu benzerliklerin pek çoğu az çok değişime uğrayarak bir halktan diğerine öylece aktarıldığı şeklinde izah edilebilir ve çoğu, insan zihninin benzer bir ortama yanıt olarak sergilediği benzer eylemin vasıtasıyla bağımsız olarak ortaya çıktığı şeklinde

izah edilebilir. Eğer öyleyse - ve bunun tek makul ve muhtemel görüş olduğunu düşündüğümü itiraf ediyorum - farklı ırkların gelenek ve inançları arasında tespit edilen benzerliğin söz konusu olduğu münferit bir durumda aktarım kaidesine ya da bağımsız köken kaidesine başvurmak yararsız olurdu. Her bir durum bilgilerin tarafsız bir şekilde incelendikten ve verilerin baskın olduğu yöne kayması ya da dengede kalması durumunda bu iki kaideden birine ya da ikisinin bir birleşimine tabii tutulduktan sonra kendi özellikleriyle yargılanmalıdır.

Bu iki kaideyi -aktarım ve bağımsız köken- belli ölçüde doğru ve geçerli kabul eden bu genel kanı, büyük tufana ait geleneklerin ayrıntılı biçimde incelenmesi sonucunda doğrulanmıştır. Çünkü büyük bir tufana dair efsanelerin, yeryüzünün uzak bölgelerindeki pek çok farklı halk arasında yaygın vaziyette bulunduğu kesindir. Ve bu tür meseleleri kanıtlamanın mümkün olduğu ölçüde, bu efsanelerin birçoğu arasında kuşkusuz var olan benzerliklerin kısmen bir halktan diğerine doğrudan aktarılmasına, kısmense dünyanın birçok farklı yerinde büyük tufanların yaşanmasını çağrıştıran olayların veya büyük tufanların benzer fakat tamamıyla bağımsız deneyimlerine bağlı olduğu kanıtlanabilir. Böylece bu geleneklerin incelenmesi, bu olayların tarihsel inanılırlığı hususunda bizi götürebileceği sonuçlar bir yana, eğer her iki kaidenin aşırıcı yandaşlarını diğer pek çok tartışmada olduğu gibi bu mevzuda da doğrunun iki taraftan birinde değil arada bir yerde olduğuna ikna ederek anlaşmazlıkları kızıştıran harareti söndürebilirse yararlı bir maksada hizmet edebilir.

XXX. Tekil Ya Da Çoğul Köken Sorunu

VAHŞİLİĞİMİZ ÜZERİNE YAPMIŞ olduğum bu kısa genel değerlendirmeyi bitirirken sizden, son zamanlarda bilim adamlarının meşgul olduğu özgün bir sorundan bahsetmek için izin istiyorum: fikir, sanat ve kurumların tekli veya çoklu köken sorunundan söz ediyorum. Bunun için, dünya çapında, vahşi kabileler arasındaki benzer fikir, sanat ve kurumların birbirlerinden ne kadar farklı ve uzak olduğunu açıklamak gerekir. Acaba bu benzerlikler aynı fabrikadan çıkmış gibi insan ruhunun her yerde benzer olmasından ve her yerde benzer fikirler üretmesinden mi kaynaklanıyor? Yoksa bu benzerlikler insanların fikirleri, sanatı ve kurumları bir diğerinden ödünç almasından mı kaynaklanıyor, böylece bütün bu fikirlerin, sanatın ve kurumların her birinin kökeni tek bir insan beynine mi dayanıyor? Kısacası insanlar için ortak olan fikirlerin, sanatların ve kurumların kaynağı çeşitli midir yoksa tek midir? Bunlar, birden fazla insanın mı yoksa tek bir kişinin mi ortaya koyduğu eserlerdir?

Gördüğünüz gibi ortada birbirine zıt, iki tane hipotez bu-

lunuyor. Bütün fikirlerin, sanatların ve kurumların kaynağının doğrudan ya da dolaylı olarak tek bir kişi olduğunu kabul eden düşünceye göre ödünç alma yoluyla bu fikir, sanat ve insani kurumlar yayılmıştır. Aslında durum üzerinde uzun uzadıya durmama gerek olmayacak kadar açıktır. Örneğin, günümüzdeki önemli bilimsel keşifleri ve önemli mekanik buluşları bir düşünün. Üstün bir zihin ortaya çıkıyor ve yeni bir doğa kanunu ya da insan yaşamını daha çabuk geliştirmek veya mahvetmek için özgün bir mekanik buluş ortaya koyuyor. Ve herkes bu güzel buluşu kendi yararları olsun ya da olmasın beklemeye koyuluyor. Böylece yeni bir fikir veya buluş tüm dünyaya ödünç yoluyla yayılmış oluyor. Aynı zamanda, ancak daha yavaş bir şekilde, Budizm, Hristiyanlık, Müslümanlık gibi dinler dünyaya yayılıyor.

Tek bir Budha, tek bir Hristiyan ya da tek bir Müslüman yoktur: üç büyük dâhinin tek başlarına sahip oldukları devasa beyinler, iletişim kanalları ve borçlanma yani ödünç alma yoluyla yüzyıllar boyunca dünya çapında yayılmıştır.

Ancak fikirleri, sanatları ve kurumları başkalarından ödünç aldıklarını inkar eden bazı pervasızlar da vardır. Bana göre, milyonlarca insan arasında tek bir kişi daha önceden herhangi bir uygulama olmaksızın bir mekanizmayı ya da bir gerçekliği ortaya koyma kapasitesine sahiptir. Bu benzersiz mühendislik ortaya çıktığı zaman diğer bütün insanlar bu fikir karşısında bilgisiz, mekanizma karşısında tecrübesiz kalır. Buna karşılık, deneyimler gösteriyor ki birbirinden farklı insanlar, bir diğerinden bağımsız olarak, ne kadar zor ve karmaşık olursa olsun aynı fikirleri üretip, aynı buluşları tasarlayabiliyor. Örneğin, diferansiyel hesabını eş zamanlı olarak Newton ve Leibnitz'in keşfettiği söylenir. Ayrıca, büyük astronomlar Adam ile Leverrier'nin birbirlerinden bağımsız ve neredeyse aynı zamanda, oldukça karmaşık matematiksel hesaplamalar sonucunda Neptün gezegenini keşfettikleri ve Uranüs gezegenindeki bozulmaları esas aldıkları herkesçe bilinir.

Daha sonraları iki büyük biyolog Darwin ve Wallace, birbirlerinden bağımsız fakat eşzamanlı olarak bitki, hayvan gibi türlerin kökenini açıklamak için doğal evrim teorisini ortaya attılar. Bu teori, iki seçkin adamın yıllarca üzerinde derinlemesine çalıştığı uzun ve çeşitli gözlemler sonucunda ortaya çıktı.

Saydıklarım gibi, yapılan büyük bilimsel keşif örneklerinden yola çıkarsak, aynı fikrin, aynı zamanda iki insanın aklına gelemeyeceğini nasıl söyleyebiliriz? Sanatın, bilimin ve kurumların keşfedilmesi için bütün insan ırkı, tek bir olağanüstü kişiye bağışlanan yeteneğe mi tabidir? Ben, insan ruhunun büyüklüğü hakkında abartılı fikirlerle beslemeyen hiçbir teoriyi yeterince kapsamlı, geniş bulmuyorum.

Bu nedenle, ilkelliğimize dönmek için fikirlerdeki, sanatlardaki ve kurumlardaki benzerliklerin; ödünç alma teorisi çerçevesinde, hayatın gereklerine uygun bir şekilde birbirinden bağımsız olarak farklı kişiler tarafından ortaya çıkarıldığına inanıyorum. En basit keşiflere dahi saygı gösterilmesi gerektiğine ve herkesin aynı sonuçlara ulaşabilmesinin mümkün olduğuna inanıyorum. Örneğin, bazı aritmetik önermeleri ele alalım. İki kere ikinin dört ettiğinin, Einstein tarafından da tartışılmaz bir gerçeklik olduğunu düşünüyorum.

Şimdi biz, bu gerçekliğin Galiléi gibi bir matematik dâhisi tarafından keşfedildiğini; diğer herkesinse, bunu ondan öğrendiğini ve bir kişinin ağzından çıkan bir kelimeye inandığını mı kabul edeceğiz? Bence hiç kimse böyle bir saçmalığı savunmaz. Böyle sayısız örnek bulunabilir. Güneşin her gün doğudan doğduğu ve her akşam batıdan battığı, yabani atalarımızın da bildiği bir hakikattır: Bunu doğrulamak için bir astronomi dehasının gözlem yapmasını beklemek gerekmez, zaten bunu her yetişkin ve her çocuk kendi kendine gözlemleyebilir.

Basit fikirlerin ile keşiflerin dahi insanlardan öğrenildiği reddedilebilir ve buna saygı da duyulabilir. Ancak karmaşık fikirleri ve buluşları herkesin kendiliğinden keşfettiğini savun-

mak da doğru değildir. Bu noktada sormamız gereken soru, fikrin kaynağının tek mi yoksa çok mu olduğudur. Örneğin, belki de insanlık tarihinin en önemli buluşu olan ve insanı diğer rakiplerinden ayıran ateşi ele alalım. Bu büyük buluş tek bir insan, ilkel Promethée, tarafından mı bulunmuş ve bütün dünyaya yayılmıştır? Yoksa, farklı yerlerdeki birçok kişi bunu yaşamın gerekleri karşısında kendiliğinden mi keşfetmiştir?

Bu soruya dogmatik bir cevap vermek için yeterli bilgiye sahip değiliz. Ancak bana, birden fazla kişinin bağımsız olarak ateşi bulması, tek bir kişinin bulmasından daha doğru görünüyor. Bir olasılık, insanın ateşi tahta delerken, taştan bir alet yapmak için çakmaştaşı keserken yani şans eseri bulduğu söylenebilir. Binlerce kez bu işlemlerin tekrarlanmasının sonucunda ateş bulunmuş olabilir. Dolayısıyla, ateşin evrenselliğini açıklamak için illa ki Promethée'nin tek başına ateşi bulduğunu anlatan efsaneye başvurmak zorunluluğu yoktur.

Aynı durumun sanat için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. İlkel insanlar hayvanları evcilleştirmiş, madenler üzerinde çalışmış, toprağı sürmüşlerdir. Muhtemelen, keşfedilen bu yararlı yöntemlerin dünyanın büyük bir kısmında tekrarlandığını söylemek mümkündür.

Peki, bir kerede yapılan keşifler ile tekrarlanan keşifler nasıl ayırt edilebilir? İtiraf etmek gerekir ki, bu varsayımları az ya da çok inandırıcı hâle getirebilmek için gereken kesin kriterler eksiktir.

Ama genel olarak, basit bir buluşun tarihte tekrarlanarak ortaya çıktığını; buna karşılık, karmaşık bir buluşun olağanüstü bir deha tarafından bir seferde bulunduğunu söyleyebiliriz. Diğer bir deyişle, insan eliyle yapılan buluşların kaynakları karmaşıklıklarına göre değişiklik gösterir. Bilim adamları tarafından yapılan bilimsel keşif örnekleri de insan dehasının doğurganlığını sınırlandırmamamız konusunda bizi uyarır.

İnsan dehasının ancak bir kez ortaya koyabileceği buluşlara örnek olarak, hepimiz için çok tanıdık olan ve çok sevilen ma-

salların yaratıcıları olan Perrault ve Grimm Kardeşleri ele almak istiyorum. Ortaya koydukları eserlerin temelinde herkes tarafından ulaşılamayacak derecede komplike ve yaratıcı fikirlerin bulunduğunu düşünüyorum. Ayrıca ben büyük bir kısmının Hindistan'dan dünyaya miras kaldığına inandığım bu manevi hazinenin yaratıcılarını her daim takip etmeye hazırım.

XXXI. Aşırı Sadeleştirmenin Tehlikesi

KURUMLAR TARİHİNİ İNCELEYEN birinin insan toplumunun dokusunu inşa eden sebeplerin aşırı karmaşıklığını her zaman aklında tutması ve tüm bilim dalları için olası bir tehdide karşı –dikkatimizi olguların yalnızca birkaçına çekip geri kalanını hariç tutarak sonsuz çeşitliliğe sahip olguları haddinden fazla sadeleştirme eğilimine karşı- tetikte olması gerekir. Aşırı sadeleştirme eğilimi insan zihni için doğaldır, çünkü ancak soyutlama ve detayların çoğunun göz ardı edilmesi anlamına gelen genelleme sayesinde naçizane duyularını evrenin sınırsız enginliğinin ufak bir miktarını kucaklayacak hâle getirebilir. Fakat eğer bu eğilim doğal hatta kaçınılmazsa, incelenen herhangi bir konudaki düşüncemizi daraltıp saptırmaya eğilimli olduğu için tehlikelerle doludur. Bunu kısmen düzeltmek için - çünkü bütünüyle düzeltmek sonsuz bir deha gerektirirdi - geniş bir bilgi ve ihtimal grubunu hesaba katarak görüşlerimizi genişletmeye çabalamalıyız; ve bunu gücümüz elverdiğince gerçekleştirdiğimiz zaman, olguların doğası gereği düşüncelerimizin gerçeklikten ölçülemeyecek kadar uzak ol-

duğunu daima hatırlamalıyız.

Belki de bilimin hiçbir dalında, sadeliğe duyulan bu cazip fakat yanıltıcı eğilim insanoğlunun erken tarihinin araştırılmasında neden olduğu kadar karmaşaya mahal vermemiştir; taşındığı abartılı boyutlar özellikle ilkel mitoloji ve dinin araştırılmasını itibarsızlaştıracak çok şey yapmıştır. Bu konuları araştıranlar verilerden bazılarını yeteri kadar izah eden herhangi bir teoriye sarılmak ve bütün verileri kapsayacak şekilde genişletmek için fazla aceleciydiler; ve haddinden fazla gerilen bu teori, beklendiği üzere, beceriksiz ellerinde çatlayıp kırıldığında en başında yapmaları gerektiği gibi onu gerçekten uygulanabileceği verilerle sınırlı tutmak yerine tiksinerek bir kenara atmışlardır. Gençliğimizde güneş mit teorisi için olaylar bu şekilde gelişmişti; savunanları tarafından mantıksız bir şekilde abartıldıktan sonra uzun zaman boyunca karşıtları tarafından tümüyle reddedilmiştir. Birkaç belirgin örnek vermek gerekirse, daha yakın dönemlerde totemcilik, büyü ve tabu teorileri benzer şekilde mantıksız savunanlarının aşırı hırsına kurban gitmiştir. Bu yargı tutarsızlığı, antropolojik düşüncenin her yeni keşifle bir o yöne bir bu yöne savrulma eğilimi, dikilip bir gün tapınıldıktan sonra ayaklar altına alınan putlara doğal olarak kuşkuyla bakan aklı başında ve temkinli şahısların bu alana şüpheyle yaklaşmasının belki de başlıca nedenidir. Bu serinkanlı gözlemcilere göre, Max Müller ve on dokuzuncu yüzyıldaki umut vadeden şafak, Jacob Bryant ve on sekizinci yüzyıldaki Nuh'un gemisiyle aynı tozlu raflarda duruyor. Ve onlar yüzlerinde alaycı bir gülümsemeyle gündemdeki antropolojik başlıkların sırası gelince unutulmuş tuhaflıkların huzurlu arafına teslim edileceği zamanı bekliyorlar. Gelecek nesillerin çalışmaları üzerinde varacağı hükmü tahmin etmek antropologun kendisine düşmez; yine de sabırla topladığı verilerin yeterli sayıda ve onlara dayandırdığı kanıların en azından bazılarının yükünü taşıyacak kadar sağlam bulunması, böylece bunların bir daha asla kitaplara gömülmüş

bir araştırmacının fantastik düşleri addedilerek bir kenara itilmemesi onun naçizane umududur. Aynı zamanda, eğer akıllıysa, varsayımlarımızın nihayetinde karşılaştığımız çeşitli sorunların evrensel değil, kısmi çözümleri olduğunu ve bilimde, günlük hayatta olduğu gibi, bir anahtarın tüm kilitleri açmasını beklemenin boşuna olduğunu kabul ve ilan etmekten geri durmayacaktır.

XXXII. Antropolojinin Sorunları

ZİHİNSEL YA DA SOSYAL ANTROPOLOJİNİN ele alması beklenen ve çözüme kavuşturmaya çalışması gereken sorunların birkaçı en kaba hatlarıyla böyledir. Şimdiye dek bunların birçoğu sofist ve palavracıların, demagoglar ve gelecekte evrensel eşitlik ve zenginliğin hâkim olduğu bir Altın Çağ hayalleriyle geçmişteki benzer bir Altın Çağ'ın temelsiz yanılgısına yaslanan, cahil toplulukları sık sık uçurumun kıyısına çekip onları aşağıya iten hayalperestlerin en sevdiği konu olmuştur. Bundan böyle aynı konuları farklı bir ruh ve farklı bir yöntemle ele almak antropolojinin görevi olacaktır. Eğer ilkelerine sadık kalırsa, sorunları belagat ve nutuklarla, çoğunluğun görüş ve önyargılarına yalvararak ya da topluluğun tutku ve hırsına boyun eğerek çözmeye çalışmayacaktır. Sorunları sabırlı bir bilgi birikimi ve bilgilerin en ince detayına kadar incelenmesiyle, başka hiçbir yola başvurmadan çözmeye çalışacaktır, çünkü ancak bu şekilde doğruya ulaşmayı umut edebilir.

XXXIII. İnsanlığın İlerlemesi

ORTA ÇAĞDAN BERİ Sorbonne salonlarında sesleri yankılanan bilim adamlarını düşünün! Ne kadar çeşitli öğretiler ortaya koydular! Şu an bizim neslimize sıradan, yanlış ve hatta saçma görünen tezlerin doğruluğunu ne kadar tutkulu bir şekilde savundular! Biz de aynı inanç, coşku ve iyi niyetle, bizden öncekilerin ulaştıkları gerçeklerle çok kısa bir süre uğraşarak vaazlar verip duruyoruz. Ne yazık! Kendimizi bunlarla kandırmayalım! Öncekilerin sunduğu doğrular, şu anki nesile göre aslında gerçek hakikati yansıtmıyor gibi görünüyor. Mukadder bir zorunluluk olarak insan hâlâ, asla ulaşamayacağı bir gerçekliğin peşindedir.

Bu kovalamacada insanın yakalayacağı sadece bir hayal, bir görüntü, bir gölgeden ibaret olacaktır yoksa insan asla gerçek hakikati elde edemeyecektir. Bu sonsuz bir kovalamacadır. Biz ilerledikçe amacımız da tıpkı gökkuşağı gibi ulaşılamaz hâle gelecek ve bizim çabamızla alay edecektir. Sürekli yenilenen ve amaca ulaşılamayan bu takip karşısında biz bilgece şöyle haykıracağız: *Vanitas vanitatum, omnia vanitas!* (Boşların

boşu, her şey boş!)

Yine de ben kendi adıma, bu cesaret kırıcı bilgeliğin doğru olduğuna inanmıyorum. Bence, her ne kadar biz gerçek hakikate asla ulaşamayacak olsa da, her nesil bu doğruluğa bir adım daha yaklaşacaktır. Yani bir kısırdöngünün içinde olmadığımızı düşünüyorum. İnsan tarihi, yanılsama ve hayalkırıklıklarıyla dolu üzücü bir döngünün içinde değildir. Bence bu, inanç ve şüphecilik arasında sonsuz bir salınım da değildir. Ortada yavaş ama farkedilir bir ilerleme vardır. Tabiri caizse, insanlık karanlık uçurumlardan aydınlığa uzanan bir merdivenin basamaklarını tırmanmaktadır. Zayıf ve ömürlü yaratıklar olan bizler, ne bu korkutucu uçurumları araştırabilir ne de gözlerimizi baş döndürücü yüksekliklere dikebiliriz. Merdivenin bize yakın basamaklarına sadece bir göz atmak, insanlığı bir basamak ileri götürmek ve ilerlediği basamaktan geriye düşürmemek bize yeter.

İşte, zihnimi meşgul eden ve çalışmalarıma yön veren şey, insanlığın ilerleme düşüncesi oldu.

İKİNCİ BÖLÜM

TOPLUMDA İNSAN

XXXIV. Totemcilik ve Dış Evliliğin Keşfi

TOTEMCİLİK VE DIŞ EVLİLİĞİN kâşifi olmayı herkesten çok hak eden adam, İskoç John Ferguson McLennan'dı. Bu kurumların çeşitli ırklarda var olduğunu fark eden ilk kişi değildi ve bu kurumlar hakkında bildiklerimize de pek bir şey katmadı. Fakat dehanın sezgisiyle, bu iki kurumun toplum tarihi üzerinde farklı yollarla bıraktığı kapsamlı etkiyi algıladı ya da hissetti. Bilime sunduğu büyük hizmet; doğru soruları sormuş olmasıydı, bu soruları doğru yanıtlamış olması değil. Gerçekten de inanarak dış evliliğin kökenini açıklamayı denedi, fakat açıklaması muhtemelen hatalıdır. Totemciliğin kökeni hususunda hiç kafa yormadı, ya da yorduysa bile bu düşüncelerini yayınlamadı. Nihayetinde bu sorunu çözülemez değilse de çözülmemiş olarak kabul etmiş gibi görünüyor.

McLennan'ın dış evliliği keşfetmesi dikkatleri üzerine çekti ve tartışmaları ateşledi fakat totemciliği keşfetmesi nispeten daha az ilgi çekti ve küçük bir grup uzman dışında eğitim dünyasında hemen hemen hiç fark edilmedi. Bu konuya değinen birkaç yazar konunun aydınlatılmasına çok az katkı sağ-

ladı. Çoğunlukla birkaç bilindik veriyi yineleyerek ya da birkaç yeni teori ekleyerek kendilerini tatmin ettiler; sistematik veri toplama ve bulguların sınıflandırılması temeline dayanarak kapsamlı bir çıkarım yapmayı denemediler. Bu nedenle, McLennan'ın öğrencisi olan muhterem dostum William Robertson Smith 1886 senesinde o dönem onun editörlüğünde yayınlanma sürecinde olan Encyclopedia Brittanica'nın dokuzuncu baskısı için totemcilik hakkındaki makaleyi yazmamı istediğinde, bütün toplama ve sınıflandırma işini, seleflerimin pek bir yardımı olmadan, kendim yapmak zorunda kaldım.

XXXV. Totemcilik ve Dış Evliliğin Farklı Muhtemel Kökenleri

BAŞLANGIÇTA, HEM TOTEMCİLİĞİN hem de dış evliliğin muhtemelen farklı halklar arasında farklı şekillerde ortaya çıktığını ve farklı yerlerdeki kurumlar arasındaki yüzeysel benzerliklerin bu nedenle yanıltıcı olabileceğini aklımızdan çıkarmazsak iyi ederiz. Diğer bilim dallarında bu tür yanılgıların örnekleri kolayca arttırılabilir. Bazı ağaçların yaprakları ya da dallarına bazı böceklerden başka hiçbir şey yüzeysel olarak daha fazla benzerlik gösteremez; fakat böyle olağanüstü bir benzerlik taşıyan şeyler, aynı familyanın farklı türleri dahi değildir; biri hayvan diğeri ise bir bitki olduğu için tamamen farklı doğal düzenlere aittirler. Hem totemcilik hem de dış evlilik için de durum böyle olabilir. Bir halkın totemcilik ya da dış evlilik diye adlandırdığı şey, kökeni ve tabiatı bakımından başka bir halkın totemcilik ve dış evliliğinden belki de oldukça farklı olabilir. Bu mümkündür. Fakat öte yandan, tüm totemcilik ve dış evlilik sistemleri arasındaki benzerlik o kadar büyük ve o kadar fazladır ki varsayım, her birinin her yerde özünde aynı biçimde ortaya çıktığı ve bu kurumların herhangi

bir ırktaki kökenine tatmin edici bir açıklama getirebilen bir teorinin tüm ırklardaki kökenini de muhtemelen açıklayabileceği görüşünü desteklemektedir. Böylece kanıt bulma yükü, özünde tek bir totemcilik ve dış evlilik olduğunu savunanlardan ziyade, her bir kurumun pek çok farklı türü olduğunu iddia edenlerin omuzlarındadır. Gerçek şu ki, bu iki kurumun doğuşunu açıklamayı görev edinen yazarların büyük çoğunluğu her bir sorunun çözümünün bireysel olduğunu varsaymışlardır ve kanımca bu varsayımlarında haklılardır.

XXXVI. Totemciliğin Tarihi

TOTEMCİLİĞİN TARİHİ BİLİNMEMEKTEDİR. Totemciliğe dair en eski bilgilerimiz yalnızca on yedinci yüzyıla dayanır ve Kuzey Amerika'da Kızılderililer arasındaki Cizvit misyonerlerince yazılan raporlarda yazılı yetersiz birkaç referanstan oluşur. On sekizinci yüzyıl bu konudaki bildiklerimize pek az şey kattı. İnsanlar vahşiliğin incelenmesi gerektiğini ancak on dokuzuncu yüzyılın büyük bilimsel Rönesans'ında idrak ettiler. Yeni çalışmanın bildiklerimize kattıkları önemli şeyler arasında totemciliğin ve dış evliliğin keşfi ile ilişkinin sınıflandırma sistemi vardı. Totemciliğin ve dış evliliğin keşfi herkesten çok İskoç J. F. McLennan'ın eseriydi; ilişkinin sınıflandırma sisteminin keşfi ise yalnızca Amerikalı L. H. Morgan'ın eseridir. Ne yazık ki, bu iki büyük araştırmacı da birbirlerinin çalışmalarını takdir etmedi ve bu konu üzerinde kısır bir anlaşmazlıkla meşgul oldular. Onların dehası ve çalışmalarından faydalanan bizler günümüzde her birinin eserinin diğerine uyduğunu ve birbirini desteklediğini görebiliyoruz. Sınıflandırma sisteminin tarihi, totemciliğin tarihi gibi, bilinmemektedir;

görünen o ki medeni insanlar on dokuzuncu yüzyıla dek onun varlığından habersizdiler. Tarihsel belgelerinin yetersizliğine rağmen hem totemciliğin hem de ilişkinin sınıflandırma sisteminin çok eskiye dayandığından kuşku duyamayız. İki kurum arasında, totemciliğin çok daha eski olması muhtemeldir. Çünkü sınıflandırma sistemi, şimdi göreceğimiz üzere, dış evliliğin üzerine kuruludur ve dış evliliğin totemcilikten daha sonra ortaya çıktığına dair sağlam dayanaklar vardır.

Totemcilik ve sınıflandırma sisteminin eski olduğunu destekleyen güçlü bir argüman, bu kurumların insanoğlunun en vahşi ve en az gelişen ırklarından bazılarında görülmesidir; bu vahşi kabileler bu kurumları daha medeni insanlardan alamayacağı için, bu kurumları onları bulduğumuzdan daha aşağı bir kültür düzeyinde geliştirdikleri sonucunu çıkarmak mecburiyetindeyiz. Fakat totemciliğin bile tümüyle ilkel insanın bir ürünü olduğunu düşünmek hiç kuşkusuz yanlış olurdu. Daha önce de işaret ettiğim gibi, günümüzdeki bütün vahşiler muhtemelen en eski atalarımızın hayvanlıktan çıkıp insan olmaya başladığı zamanki vaziyetinden çok uzaktadırlar. İnsanlığın embriyonik çağı bizim binlerce, belki de milyonlarca yıl gerimizdedir ve günümüzde bilinen hiçbir araştırma yöntemi tarihsel kayıtlardaki bu devasa uçurumu kapatabilmemize dair en ufak umut vaat etmiyor. Bu yüzden, günümüzde yaşayan vahşi ırkları yalnızca göreceli bir bağlamda, medeni insanlarla kıyaslayarak meşru bir şekilde ilkel addedebiliriz. Bu ilkel vahşileri en eski insan atalarıyla kıyaslayabilseydik, arada geçen süre zarfında zekâsal, ahlaki ve yaşam becerilerindeki ilerlemenin olağanüstü olduğunu görebilirdik kuşkusuz. Gerçekten de, tüm bu yönlerden modern vahşiyi antik vahşiden ayıran uçurum, en aşağı modern vahşiyi bir Shakespeare'den ya da bir Newton'dan ayıran uçurumdan pekâlâ daha geniş ve daha derin olabilir. Öyleyse, zaman içinde geriye gidip totemciliğin başlangıcına dönebilseydik bile, yaratıcılarının gerçekten de ilkel insanlar olduğunu göreceğimizi

varsaymak için bir sebep yoktur. Tahmin edebildiğimiz kadarıyla, totemciliğin beşiği, insanlığın beşiği değildi.

XXXVII. Tarihte Totemcilik ve Dış Evlilik

TOTEMCİLİĞİN TARİHTE OYNADIĞI rolü hesaplarken, imkânların elverdiği ölçüde, kuruma sanki insanın dini ve ekonomik gelişimi için son derece önemli bir etkenmiş gibi yüklenen abartılı varsayımları makul sınırlara indirgemeye çalıştım. Esasında, ekonomik gelişim üzerinde uyguladığı sanılan etki görünüşe göre şüpheli bir varsayımdan farksızdır. Ve din üzerindeki etkisi gerçek olsa da fazlaca abartılmıştır. Doğaya tapınma ve ölülere tapınma gibi başka birtakım etkenlerle kıyaslandığında, totemciliğin dini evrimdeki önemi tümüyle arka plandadır. Bizim için esas önemi, vahşinin çocuksu zihninin işleyişini bir nebze olsun anlamamızı sağlamasıdır; sanki uzak geçmişe bir pencere açılmış gibidir.

Dış evlilik de vahşiliğin ürünüdür fakat totemciliğe büyüleyici bir cazibe katan ilginç batıl inançların çok azına sahiptir. Söz gelimi, Püritenlere özgü katı bir kurumdur. Katı mantığı, karmaşık kuralları, detaylı terminolojisi ve labirenti andıran ilişki sistemlerinde sert ve itici bir özellik, kesinliği bakımından neredeyse matematiksel sayılabilecek, en mükemmel edebi

sanatın yumuşatamayacağı ya da güzelleştiremeyeceği bir resmiyet sunar. Yine de tarih araştırmacıları için önemi daha neşeli ve daha ciddiyetsiz kardeşine göre daha derindir. Çünkü totemcilik, eğer medeni ırkların ataları arasında gerçekten var olduysa, torunları arasında tek bir iz bırakmadan yok olmuştur fakat dış evlilik medeniyete önemli bir miras olarak evliliğin sınırlı derecelerini bırakmıştır.

XXXVIII. Totemciliğin Tanımı

DAHA ÖNCEKİ ARAŞTIRMALARI dikkatle izleyen birinin, dünyanın birbirinden çok uzak noktalarında farklı diller konuşan ve farklı ırklara mensup olan kabilelerin inanç ve geleneklerinde ortaya çıkardığı benzerlik karşısında hayrete düşmemesi mümkün değildir. Elbette detaysal farklılıklar -kimi zaman önemli boyutlara ulaşan farklılıklar - meydana gelmektedir fakat toplamdaki benzerlikler belirgin biçimde ağır basar ve sayıca o kadar fazladır, o kadar yakındır ki ortak bir isim altında sınıflandırılmayı hak ederler. Bu konuyu araştıranların bu inanç ve geleneklere bahşettiği isim, bu kurumu uygulayan kabilelerin birinin dilinden alınan bir kelime olan totemciliktir. Genellikle barbar dillerden yeni kelimelerin alınması tasvip edilmese de, medeni ulusların kurumlarına benzemeyen barbar kurumlarını ifade ederken barbar kökenli bir ismin kullanılması mazur görülebilir. Şimdi bütün verileri gözden geçirerek totemciliğin genel bir tanımını yapmayı denersek, belki de totemciliğin akraba olan bir grup insan ile doğal ya da yapay objelerin arasında var olduğu varsayılan yakın ilişki olduğunu

söyleyebiliriz. Bu objeler, insan grubunun totemleri olarak adlandırılır. Muhtemelen tüm totemci halklar için geçerli olan bu genel tanıma, bir totemi oluşturan şeylerin yapaydan ziyade çoğunlukla doğal olduğu ve totem sayılan doğal türler arasında büyük çoğunluğun hayvanlar veya bitkiler olduğu da eklenmelidir.

Totemci insanların totemleriyle kurduğu ilişkiyi kesin bir biçimde tanımlamak mümkün değildir; çünkü kesin tanımlar kesin düşünceler demektir ve vahşilerin düşünceleri özünde belirsiz, bulanık ve çelişkilidir. O hâlde, totemciliğin kesin ve kapsamlı bir açıklamasını yapmaya kalkıştığımız anda, neredeyse kaçınılmaz olarak tezada düşeriz; çünkü bir kabilenin totem sistemi hakkında söyleyeceklerimiz, büyük değişiklikler ve sınırlandırmalar olmaksızın bir diğerininkine uymayabilir. Totemciliğin tutarlı bir felsefi sistem, kesin bilgi ve yüksek zekânın bir ürünü, tanımlarında titiz veya bu tanımlardan yaptığı çıkarımlarda mantıklı olmadığını her daim aklımızda tutmalıyız. Aksine, totemcilik ilkel bir batıl inanç, gelişmemiş zihinlerin bir ürünü, belirsiz, mantıksız ve tutarsızdır. Bunu hatırlayarak ve mantıklı bir tanıma müsaade etmeyen bir konuyu tanımlama girişiminden vazgeçerek, bir insanın totemiyle arasındaki ilişkinin genel manada bir arkadaşlık ve hısımlık ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz. Hayvanları, bitkileri veya totemleri her neyden oluşuyorsa onları dostları, akrabaları, babaları, kardeşleri ve nicesi olarak görebilir. Onları elinden geldiğince kendisi ve aynı totemci kabilenin üyeleri olan akranlarıyla eşit seviyede tutar. Onları özünde kendi akranları, kendisi ve insan hısımlarıyla aynı türden sayar. Kısacası, kendini ve kabilesinin diğer üyelerini mümkün olduğunca totemiyle özdeşleştirir. Yani eğer totemi bir hayvan türüyse, kendisini ve akranlarını aynı türe mensup hayvanlar olarak görür; öte yandan, o hayvan türünü de bir bakıma insan olarak görür. Sayın Spencer ve Gillen İç Avustralya'nın kabilelerinden bahsederken şöyle söyler: "Bir insanın totemi, başka yerlerde de

olduğu gibi, kendisiyle aynı şey olarak görülür; bu meseleyi onunla tartışırken bir yerli bir keresinde, daha öncesinde çektiğimiz bir fotoğrafına işaret ederek "O, benim aynımdır; bir kanguru (totemi) da öyle," demiştir. Totemciliğin özü bu kısa cümlelerde özetlenmiştir: Totemcilik, bir insanın totemiyle - ister bir hayvan ister bir bitki veya başka bir şey olsun- özdeşleşmesidir.

Bu nedenle, bir totemin tanrılığından söz etmek ve kabilenin ona taptığını söylemek görünüşe göre yaygın bir yaklaşım olsa da ciddi bir hatadır. Avustralya'nın yerlilerinde rastladığımız gibi bozulmamış bir totemcilikte, totem hiçbir zaman bir tanrı değildir ve hiçbir zaman ona tapınılmaz. Bir insan nasıl baba ve annesine, erkek ve kız kardeşine tapmıyor ve onları tanrısı olarak görmüyorsa aynı şekilde totemine de tapmaz. Elbette totemine saygı duyar ve ona karşı itinalı davranışlar sergiler fakat ona gösterdiği bu saygı ve itina dost ve akrabalarına gösterdiğinin aynısıdır. Bu yüzden, totem yenilebilir bir hayvan veya bitki olduğundaysa daima olmasa da genellikle onu öldürmekten ve yemekten sakınır – tıpkı daima olmasa da genellikle dost veya akrabalarını öldürmekten ve yemekten sakındığı gibi. Fakat akranlarına duyduğu bu olgun saygıyı bir tanrıya tapınmak diye adlandırmak, totemciliğin özünü yanlış anlamak ve yanlış tanımlamaktır. Eğer din, algılandığı gibi, tapınanın tapındığı objeyi kendisinden üstün görmesi anlamına geliyorsa, saf totemciliğe din demek katiyen mümkün değildir. Çünkü insan totemini üstü veya tanrısı olarak değil, akranı ve dostu olarak görür. Bu sistem tümüyle demokratiktir; bir yanda bir grup insanın diğer yanda bir grup objenin (genellikle hayvan ya da bitki) yer aldığı mükemmel bir eşitlik temeli üzerine kurulmuş hayali bir kardeşliktir sadece. Hiç kuşku yok ki uygun şartlarda bu sistem, hayvanlara, bitkilere, güneşe, aya, denize, nehirlere veya totemi oluşturan her ne ise ona tapınma hâlini alabilir. Fakat totemciliğin en saf hâline sahip en aşağı vahşiler arasında böyle bir tapınma mevcut de-

ğildir; bu tür bir tapınma yalnızca kültürel bakımdan önemli bir ilerleme kaydeden halklarda ortaya çıkar. Ve dolayısıyla bunu dinsel evrimin ileri bir safhası, ile saf totemciliğin yozlaşma ve bozulmasının bir ürünü olarak görmekte haklıyız.

XXXIX. Totemciliğin Yayılması

VARSAYIMLARI BİR KENARA bırakıp kendimizi verilerle sınırlı tutarsak, totemciliğin tropik bölgelerdeki kıta ve adalarda, güney yarıkürede ve Kuzey Amerika'nın geniş bir bölümünde yaşayan, ten rengi kömür karasından koyu kahverengi ve kırmızıya kadar değişen, aşağı ırklar diye adlandırdığımız birçok vahşi ve barbar halk tarafından uygulandığını söyleyebiliriz. Assam'daki birkaç kabile dışında hiçbir sarı ve hiçbir beyaz ırk totemci değildir, Assam'daki bu kabilelerin durumu da şüphelidir. Böylece eğer medeniyet doğrudan ten rengiyle, ten renginin ağarması veya koyulaşmasıyla bütün olarak değişiyorsa, totemciliğin insan türünün koyu ten rengine sahip, en az medeni olan, tropik bölgelere, güney yarıküreye ve Kuzey Amerika'ya da yayılmış ırklarına özgü bir kurum olduğunu genel bir önerme olarak ortaya koyabiliriz.

Soru doğal olarak ortaya çıkar: Totemcilik insan ırkının bu kadar büyük bir bölümüne ve yeryüzünde böyle geniş bir alana nasıl yayıldı? Bu soruya en azından iki şekilde yanıt vermek mümkün. Tek bir merkezde ortaya çıkmış ve buradan ya

barışçıl ilişkiler ya da kurumun yükselmesini sağlayan insanların fetih ve göçleriyle yayılmış olabilir. Veya farklı pek çok kabilede, tek bir kökenden gelen bütün ırklarda ortak olan birtakım genel entelektüel ve toplumsal gelişim kaidelerinin bir sonucu olarak bağımsız şekilde ortaya çıkmış olabilir. Fakat bu iki yanıt birbirini karşılıklı olarak saf dışı bırakmamaktadır; çünkü totemcilik birkaç kabilede birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmış ve diğerlerine yayılmış olabilir. Totemciliğin Amerika'nın kuzeybatı kıyılarında kabileden kabileye bu şekilde yayıldığına dair bazı göstergeler vardır. Lakin yeryüzünün totemcilik haritasına şöyle bir bakmak, bizi totemciliğin yayılmasını tek bir köken teorisine dayanarak açıklamanın zorluğuyla karşı karşıya getirir. Eğer totemci halklar yerkürenin yaşanılabilir topraklarının büyük bölümünü oluşturan Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının hep birlikte meydana getirdiği geniş kara kütlesinde toplanmış olsalardı, bu teori yeterince akla yatkın olabilirdi. Fakat aksine totemciliği uygulayan kabileler, dünyanın alan bakımından okyanusun karaya baskın çıktığı bölgelerinde birbirinden çok uzak noktalara dağılmıştır. Vahşi için sınırsız ve aşılmaz görünen denizler Avustralya, Hindistan, Afrika ve Amerika'nın totemci halkları arasında uzanır. Mesela Güney Hindistan'ın vahşi yerlileri ile Kuzeydoğu Amerika'nın vahşi yerlileri arasında, Dravid ve İrokualar arasında nasıl bir iletişim vardı? Veya New South Wales'in kabileleri ile Güney Afrika kabileleri arasında, Kamilaroi ve Hererolar arasında nasıl bir ilişki vardı? Birbirinden bu kadar ayrı düşmüş halkların totemcilik ve akrabalık sistemlerinin birbirine uyduğu ölçüde, bu uyumu, bağımsız köken teorisi doğrultusunda, benzer gereksinimleri karşılamak için benzer şekilde hareket eden benzer zihinlerin bir ürünü olarak açıklamak daha kolaydır. Ve totemci kabileleri birbirinden ayıran engin denizler de genel manada vahşiliğin, özellikle totemciliğin niçin dünyanın bu bölümünde bu kadar uzun ömürlü olmasında bir etken olabilir. İnsan türünü bölen fiziksel bariyerler,

serbest fikir alışverişini engelleyerek, entelektüel ve ahlaki ilerlemeye mani olur ve medeniyetin ilerlemesinin önüne set çeker. Bu nedenle vahşiliğin, yeryüzünün okyanus bölgeleri diye adlandırabileceğimiz güney yarıkürede ve Yeni Dünya'da bu kadar uzun zamandır tahtını korumasına şaşmamalıyız. Öte yandan, medeniyetin ilk yuvası, ilkel insanların henüz okyanusla mücadele edemeseler de kara yoluyla birbirleriyle özgürce iletişim kurabildiği Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'nın büyük kıtasal alanları olmuştur.

XL. Totemciliğin Endüstriyel Teorisi

INTICHIUMA ADI VERİLEN büyülü törenlerin işaret ettiği genel totemcilik tanımına göre, totemcilik temelinde topluluğun üyelerine bir taraftan ihtiyaç duydukları gereksinimleri bol miktarda karşılamak diğer taraftan da insanoğlunun doğayla mücadelesinde maruz kaldığı bütün tehlikelere karşı koruma sağlamak üzere tasarlanmış organize ve işbirlikçi bir büyü sistemidir. Bu teoriye göre her totem grubu, doğanın kendisine isim verdiği bir bölümünden sorumluydu ve bu bölümle kendisini olabildiğince özdeşleştirmeye uğraşırdı. Eğer belirli bir gruba tayin edilen bölümü meydana getiren şeyler insanoğluna yararlıysa - yenilebilir hayvan ve bitkilerin durumunda olduğu gibi - onları korumak ve üremesini sağlamak o grubun görevi kabul edilirdi. Eğer, öte yandan, bu bölümü oluşturan şeyler tabiatı bakımından zararlıysa veya bazı durumlarda, yırtıcı hayvanlar ve zehirli yılanların durumunda olduğu gibi, yağmur, rüzgâr, kar ve benzeri doğa olayları zararlı hâle geldiğinde, bunları yatıştırmak, önlemek ve verdikleri herhangi bir zararı telafi etmek hatta belki de bunları düşmanların yok

edilmesinde yardımcı olacak yararlı şeylere dönüştürmek bu grubun görevi sayılırdı. Totemci büyünün, negatif veya iyileştirici yönü diye tanımlanabilecek bu ikinci yönü İç Avustralya totemciliğine dair verilerimizde fazla yer almamaktadır; fakat başka yerlerde örnekleriyle karşılaşacağız.

Totemciliğin bu varsayımsal tanımını desteklemek için bu tanımın basit ve doğal olduğunu, uygulamadaki gereksinimlere ve vahşi insanın düşünce biçimine tamamen uyumlu olduğunu söyleyebilirim. İnsanın acıktığında yemek yemeyi, susadığında su içmeyi, üşüdüğünde ateşi ve sıcaktan rahatsız olduğunda serin esintileri arzulamasından daha doğal bir şey yoktur; vahşi insana göre bu ve diğer tüm gereksinim ve rahatlıkları elde etmek için büyü sanatından daha basit bir yol yoktur. Öyleyse, çok eski zamanlarda insan topluluklarının kendilerini objeleri doğal yollarla elde edecek şekilde az ya da çok organize etmiş olmaları ve bu yüzden bunun onlara çok basit ve kolay gelmesine şaşmamalıyız. Medeni insanın olduğu gibi vahşinin de ilk ihtiyacı yiyecektir; totemciliğin var olduğu her yerde totemlerin büyük çoğunluğunun istisnasız hayvan ya da bitki olması, diğer bir deyişle insanın yiyebileceği şeyler olması, buna bağlıdır. Bu bilginin büyük önemi, totem ailelerinin kendi totem hayvanını ya da bitkisini yemesi yaygın bir biçimde yasaklandığı için şimdiye dek bizden gizlendi. Fakat Intichiuma törenlerinin İç Avustralya kabilelerinde keşfedilmesi, günümüze dek gözümüzü totemi yeme yasağına dikip madalyonun yalnızca bir yüzüne baktığımızı ve bu yüzün diğer yüzden daha önemsiz olduğunu kanıtlıyor. Çünkü bu törenler, totemini yemekten geri duran kişinin, diğerlerinin onu yemesi için elinden geleni yaptığını hatta hayattaki işlevinin çok yakın bir ilişki kurduğu ve ismini ona veren hayvan ya da bitkiyi kabilesindeki akranları için yetiştirmek olduğunu gösteriyor – bu daha önce kimsenin aklına gelmemişti. Karşımızdaki bu yeni bilgilerle, güvenle şu çıkarımı yapabiliriz: her ailenin gözettiği yasağın kökeni ne olursa olsun, bu yasak

özünde, topluluğun tamamının yemesini sağlamak gibi büyük bir amaca kıyasen, önemsiz ve destekleyici niteliğindedir. Başka bir deyişle, esas maksat ortak yiyecek erzakına katkıda bulunmaktır.

Bu ışıkta değerlendirildiğinde totemcilik, sıradan insanın gündelik gereksinimlerini açıkça ve doğrudan karşılamak için tasarlanmış pratik bir sistemdir. Özünde belirsiz veya mistik bir şey yoktur, bazı yazarların insanlığın başlangıcına dair uydurmayı sevdiği fakat vahşilerin sade, tensel ve somut düşünce biçimlerine bütünüyle yabancı olan metafiziksel havaya sahip değildir. Tüm bu sadelik ve açıklığına rağmen bu düzenin kavrayışı, bütünlüğü ve kapsamlı hırsında etkileyici bir şeyler var. Vahşi ve barbar bir felsefenin yaratılışı. Bütün doğa bölümlere ayrılmış, bütün insanlar kendisine denk düşen gruplara dağıtılmış ve her gruba şaşırtıcı bir cesaretle topluluğun refahı için doğanın bir bölümünü kontrol etme vazifesi yüklenmiş. Dinin, gözlemleneceği üzere, bu düzende bir yeri yoktur. İnsan hâlâ doğayla baş başa ve ona arzuladığı gibi yön verebileceğini düşünüyor. Daha sonra hatasının farkına varınca da tanrıları anımsar ve kendi erişemediği ipleri onların kontrol etmesi için yalvarır.

XLI. Totemcilik: Gebelik Teorisi

UZUN UZUN DÜŞÜNDÜKTEN sonra aklıma şöyle basit bir fikir geldi: totemciliğin özündeki ilkel batıl inanç belki de İç Avustralya yerlilerinin kabilelerindeki her erkek, kadın ve çocuğun totemini belirleme yönteminde hâlâ bulunabilir. Bu yöntem ilkel bir gebelik teorisine dayanır. Gebeliğin esas nedenlerinden habersiz, bir çocuğun kadının içine ancak rahminde kıpırdadığını hissettiği ilk anda girdiğini düşünürler ve neden özellikle o anda bebeğin kadının bedenine girdiğini bu doğrultuda kendilerine açıklamak zorunda kalırlar. Çocuk kaçınılmaz olarak dışarıdan, kadının gebe kaldığını fark etmeden hemen önce görmüş veya hissetmiş olabileceği bir şeyden gelmiştir. İç Avustralyalıların teorilerine göre, bir ruh çocuk, ölülerin ruhlarının yeniden doğmayı beklediği ağaçlar, taşlar, göletler ya da diğer doğal şeylerin en yakınındakinden gelip kadının içine girer. Belirli bir noktada yalnızca belli bir totemin insanlarının ruhlarının toplandığına inanıldığı ve yerliler her kutsal toprak parçasında hangi totemci ruhların gezindiğini gayet iyi bildiği için kadın doğmamış çocuğunun totemini be-

lirlemekte hiçbir zorluk yaşamaz. Eğer çocuk içine girdiğinde, yani rahminin hareketlendiğini hissettiğinde Kanguru insanlarının ruhlarının gezindiği bir ağacın yakınındaysa o zaman çocuğu da kanguru totemine mensup olacaktır; eğer anne olduğuna dair ilk belirtileri Emu insanlarının ruhlarının yerleştiği bir kayanın yakınında hissettiyse çocuğu emu totemine mensup olacaktır. Totem skalası boyunca bu böyle sürüp gider. Bu bir düşünce üretme meselesi değil; bu, inançlarını bildiğimiz kadarıyla, İç ve Kuzey Avustralya'nın tüm kabilelerince kabul edilen bir inanıştır.

Fakat açıkça görüldüğü üzere bu gebelik teorisi kendi başına totemciliği, yani insan gruplarıyla doğadaki şeyler arasındaki ilişkiyi açıklamıyor. Bu açıklamayı bir adım ile kaçırıyor. Bir kadının gebeliği sırasında bedenine girdiğini düşündüğü şey bir hayvan, bir bitki, taş ya da başka bir şey değil; yalnızca totemi bir hayvan, bitki, taş ya da başka bir şey olan bir insan çocuğunun ruhu. Kadın o önemli anda içine girenin bir hayvan, bitki, taş ya da başka bir şey olduğunu düşünseydi ve çocuğunun doğduğu zaman o hayvan, bitki ya da taşın insan suretindeki hâli olduğunu düşünseydi, o zaman totemciliğin eksiksiz bir açıklamasına sahip olurduk. Çünkü, tekrar tekrar işaret ettiğim üzere, totemciliğin özü bir insanın kendini hayvan, bitki ya da başka bir şeyle özdeşleştirmesidir. Ve o insan kendisini annesinin gebeliği sırasında rahmine giren o şey olduğunu -hayvan, bitki ya da başka bir şey- ve doğum sırasında ondan meydana geldiğine inansaydı bu özdeşleşme tamam olurdu. Buradan hareketle, İç Avustralya'daki gebeliğe dair inanışların tümüyle ilkel totemcilikten yalnızca bir kademe uzak olduğu varsayımına ulaştım. Teorime göre, tümüyle ilkel totemciliğin temelinde kadınların erkeklerin yardımı olmadan rahimlerindeki hareketi ilk hissettikleri an bir şeyin içlerine girmesiyle gebe kaldığı inanışı vardır; çünkü böyle bir inanış totemciliğin özünü, yani insan gruplarının obje gruplarıyla özdeşleşmesini mükemmel bir şekilde izah edebilirdi. Böylece,

eğer haklıysam, totemciliğin ipucu bulmayı ümit edebileceğimiz en makul yerde, bildiğimiz en ilkel totemci halkın, yani Avustralya yerlilerinin, inanç ve geleneklerinde bulunabilirdi. Aslında ipucu senelerdir gözümüzün önündeydi fakat biz fark edemedik.

Ama bulgular zincirinde bir halka eksikti; az önce bahsettiğim gibi, Avustralyalıların inançları tamamıyla ilkel kabul edilemez. Teorimi sunduktan üç sene sonra kayıp halka Dr. W. H. R. Rivers'ın araştırmaları sayesinde bulundu, zincir tamamlandı; Banks Adaları'nda benim tamamıyla ilkel totemciliğe dair varsayımsal tanımımı harfiyen karşılayan bir dizi inanç ve gelenek keşfetti. Bütün bilgiler okurlara daha önce sunulmuştur; burada o bilgileri kısaca tekrarlamam yeterli. Bu adaların bazılarında insanların birçoğu kendini belirli hayvan ya da meyvelerle özdeşleştiriyor ve kendilerinin de bu hayvan ya da meyvelerin niteliklerini ve tabiatını aldığına inanıyor. Bu inanış doğrultusunda, bu türdeki hayvan ve meyveleri yamyamlık olacağı gerekçesiyle yemeyi reddediyorlar; çünkü bir bakıma kendilerini yiyor olacaklar. Bu inanışlarının ve bu kuralı gözetmelerinin nedeni olarak ise annelerinin rahimlerine giren hayvan ve meyve ruhları tarafından gebe bırakıldığını ve kendilerinin annelerine yerleşen bu hayvan ya da meyveden ibaret olduklarını, zamanı gelince bu dünyaya yüzeysel ve yanıltıcı bir insan suretiyle geldiklerini söylüyorlar. Hayvanın ya da meyvenin tabiatını almalarının nedeni de budur. Bu türden hayvan ya da meyveleri işte bu nedenle yemeyi reddederler. Bunun adı totemcilik değildir fakat yine de bütün ilkel basitliğiyle totemcilik gibi görünür. Bu, teorik olarak, doğumun, cinsel ilişkiye girilmeden gebeliğin mümkün olduğu inancına dayalı bir açıklamasıdır; pratikte, hayvan, bitki, ya da diğer doğal obje türlerine, insanlarla özdeş olduğu varsayımı gerekçesiyle gösterilen saygıdır. Bu uygulama çoktandır totemcilik olarak bilinmektedir; uygulamayı açıklayan teori ise Sayın Spencer ile Gillen'ın İç Avustralya'daki ve Dr. W. H .R.

Rivers'ın Banks Adaları'ndaki keşifleriyle açıklığa kavuşturuldu.

Nihayet burada totemciliğin eksiksiz ve yeterli bir açıklamasını buluyoruz. Gebelik teorisi, totemciliğe dair üçüncü ve anladığım kadarıyla sonuncu teorim, tüm verileri sade ve doğal bir biçimde açıklıyor. İnsanların genel olarak niçin totem hayvanlarını ve bitkilerini öldürüp yemekten veya onlara zarar vermekten kaçındıklarını açıklıyor. Sebebi şudur: kendilerini totemleri ile özdeşleştirdikleri için doğal olarak onları incitmeme ve öldürmeme hususunda dikkatliler. Öte yandan, bazı insanların neden totem hayvan ya da bitkilerinin bir miktarını yemeye mecbur olduklarını düşündüklerini açıklıyor. Yine sebebi şöyle ki, kendilerini totemleriyle özdeşleştirdikleri için ara sıra etinden ve kanından veya bitkilerin dokularından yiyerek bu bağı sürdürmeyi ve kuvvetlendirmeyi arzuluyorlar. Neden sıklıkla insanların hayvan ya da bitkilerin nitelik ve tabiatına sahip olduğunun düşünüldüğünü açıklıyor. Sebebi şu ki, kendilerini totemleriyle özdeşleştirdikleri için mecburen totemlerinin nitelik ve tabiatına benziyorlar. İnsanların neden totemleri üzerinde büyü ile idame ettiği bir kontrolü olduğunu iddia ettiğini açıklıyor. Sebebi şu ki, kendilerini totemleriyle özdeşleştirdikleri için kendilerinin de doğal olarak üreme ve türü kontrol edecek benzer güçlere sahip olduğunu düşünüyorlar. İnsanların neden genellikle totem hayvan ya da bitkilerin soyundan geldiklerini düşündüklerini ve bazen kadınların bu hayvan ya da bitkileri doğurduğu söylentilerini açıklıyor. Sebebi şudur: bu hayvanların, bitkilerin ya da ruhlarının gerçekten kabilenin annelerinin bedenine girdiği ve onlardan insan formunda dünyaya geldikleri sanılıyor. Bir yanda hayvan ve bitkilerden doğanın en büyük eserlerine, diğer yanda insanoğlunun en basit eserine kadar sınırsız sayıdaki totemlerin tümünü açıklıyor. Sebebi şudur: o kritik dönemde kadının hayal gücünü güneşin, ayın, yıldızların ışığından tutun en basit ev araç gereçlerine kadar her şey etkileyebilir ve kadın

tarafından rahmindeki çocukla özdeşleştirilebilir. Son olarak, totemci halkların neden çoğu zaman atalarıyla totemlerini karıştırdığını açıklıyor. Sebebi şu ki, atalarının insan formunda olsa da özünde hayvan veya bitki olduğunu düşündükleri için yüzeydeki insan suretleri ile içlerindeki hayvansı ya da bitkisel tabiatı düşünce safhasında dahi ayırt etmekte zorlanıyorlar; onların hem insan hem de hayvan ya da bitki olduğuna dair bulanık bir düşünceleri var. İki şey arasındaki tezatlık, zihinlerinde açıkça canlandıramasalar bile, onları şaşırtmıyor. Bulanıklık, vahşi düşüncesinin karakteristik özelliklerindendir. Bethsaida'nın kör adamı gibi, vahşi de insanları koyu bir entelektüel sis tabakasında yürüyen ağaçlar ve hayvanlar olarak görür. Böylece gebelik teorisinde totemciliğin bütün bilgi ve inanışlarının yeterli bir açıklamasını bulabiliriz.

Öyleyse, totemciliğin başlıca kaynağının vahşinin insan ve hayvanların üremesini sağlayan fiziksel süreç konusundaki cehaleti olduğu sonucuna varırız; bu, özellikle de, erkeğin üremede oynadığı role dair bir cehalettir. Medeni bir akla böyle bir cehaletin şaşırtıcı olsa da biraz düşünmek, insan eğer gerçekten aşağı hayvan formlarından evrimleştiyse türümüzün geçmişinde bütün erkeklerin babalıktan bihaber olduğu bir dönemin yaşanmış olması gerektiğine bizi ikna edecektir muhtemelen. Annenin üremede oynadığı rol aklın kavraması için açıkça ortadadır ve hayvanlar tarafından bile fark edilir; fakat babanın rolü o kadar bariz değildir ve gerçekten de algılama değil çıkarım meselesidir. İlkel vahşinin çocuksu aklı, rahimden gelen çocuğun uzun mu uzun dokuz ay öncesinde ekilen tohumun meyvesi olduğunu nasıl algılayabilirdi ki? Vahşi, Avustralya yerlileri örneğinden bildiğimiz üzere, toprağa ekilen tohumun yetişip meyve vermesi gibi basit bir gerçekten habersizdir. Öyleyse çocukların benzer bir sürecin neticesi olduğunu nasıl tahmin edebilir? O hâlde cehaleti ırkımızın entelektüel gelişiminde doğal ve zaruri bir aşamadır. Fakat vahşi uzun çağlar boyu çocukların nasıl dünyaya geldi-

ğini kavrayamamış olsa da, pek yakında düşünmeye başlayınca düşüncelerini gözleri önünde defalarca tekrarlanan, türün devamı için son derece hayati olan bu önemli ve gizemli olaya yöneltmesi kaçınılmazdı. Herhangi bir konuda bir teori üretirse, bu teori doğal olarak bu konuda olacaktı. Çocuğun ancak anne ilk kıpırtıyı hissettiğinde anne rahmine girdiğini iddia eden teoriden başka hangi teori aklına gelebilirdi? Çocuğun anne hissetmeden önce uzun zamandır orada olduğunu nasıl düşünecekti? Onun cehaletinin çerçevesinden bakıldığında böyle bir varsayım oldukça mantıksız ve tuhaf görünürdü. Ve eğer çocuk kadının bedenine ancak rahminin ilk kıpırtısında giriyorsa onu o esnada dikkatini en çok çeken ve belki de esrarengiz bir şekilde gözden kaybolan bir şeyle özdeşleştirmekten daha doğal ne olabilirdi? Bu, önünden zıplayan ve bir çalılığın arasında gözden kaybolan bir kanguru olabilirdi; ışıltılı kanatlarının metalik parıltısıyla günışığında önünden geçen zarif bir kelebek veya yumuşak mor, kırmızı ve turuncu tüyleriyle kanat çırpan gösterişli bir papağan olabilirdi. Ormandaki bir gölgeliğin arasından süzülerek üzerine vuran güneş ışınları olabilirdi ya da ta ki hareket eden bir bulut gümüş topu yok edene dek su yüzeyinde parlayan ve dans eden ay ışığı olabilirdi. Ağaçlar arasındaki rüzgârın uğultusu ya da fırtınalı bir sahildeki dalga ve dalganın, kulaklarında denizin öteki yakasından ona sürüklenen bir ruhun sesi gibi yankılanan boğuk kükremesi olabilirdi. Anne olduğunun farkına ilk kez vardığı hayatının o gizemli ânında kadın, dikkatini çeken herhangi bir şeyi gerçekten de kolaylıkla rahmindeki bebekle özdeşleştirebilir. Görünen o ki, gayet doğal ve evrensel olan, annelerin kapıldığı bu tür kuruntular totemciliğin çıkış noktası olabilir.

Böylece günümüzde totemciliğin dünyanın geniş bir bölümüne yayılması, çok eski bir dönemde muhtemelen bütün insan ırklarında eşit oranda işleyen sebeplerle -doğumun gerçek kaynağının bilinmemesi ile bu konuya duyulan doğal bir

merakın bir araya gelmesiyle- açıklanır. Bir ırkın diğerinden bu kurumu aldığını varsaymamıza gerek yok. Her yerde bağımsız bir biçimde, insanoğlunun zihinsel yapısındaki aynı basit kökten ortaya çıkmış olabilir. Fakat kurumun ortaya çıkmasını sağlayan sebebin, kurumun hâlâ var olduğu her yerde varlığını sürdürdüğünü, diğer bir deyişle bütün totemci halkların babalıktan tamamen bihaber olduğunu düşünmek büyük bir hata olurdu. Toplum tarihinde sürekli yaşandığı üzere bir gelenek bir kez başladığında onu ortaya çıkaran sebep unutulduktan uzun süre sonra bile sürdürülür; kendisini harekete geçiren itici güç seneler evvel tükenmiş olsa da bir kurum, değişimsizliğin zorlamasıyla, iyice aşınmış yolda ilerlemeye devam eder. Totemcilik için de bu böyle olmuştur. Kurum, babanın çocuğun dünyaya gelmesindeki rolünden haberdar olan birçok kabile tarafından hâlen sürdürülmektedir. Bu kabilelerde bile yeni bilgi, eski döneme ait cehaletlerini tam anlamıyla hiçbir zaman silememiştir. Bazıları hâlen babanın yardımının yaygın olsa da çocuğun doğması için vazgeçilmez olmadığını düşünüyorlar. Bu yüzden, Bagandalar bir kadının omzuna düşen mor muz çiçeği ya da yol ayrımlarındaki utanç dolu mezarlarından kadının içine sıçrayan intihar etmişlerin ve ölü doğmuş bebeklerin ruhları tarafından hamile bırakılabileceğine sıkı sıkıya inanıyorlar. Totemciliği uzun zaman önce terk etmiş medeni ırklarda bile - tabii eğer daha önce hiç totemcilik inanışına sahip oldularsa - aynı ilkel cehaletin izleri İngiltere'de hâlâ sürdürülen birtakım evlilik geleneklerinde, kısır kadınların annelik duygusunu tatmak için uyguladığı bazı törenlerde ve bir bakirenin karşı cinsle temasa geçmeden hamile kaldığını iddia eden popüler öykülerde hâlâ yaşamaktadır. Sıradan insanlara dair bu tür öyküler anlatılmayalıdan beri geçen çağlardan sonra kahramanlara ve yarı tanrılara dair olanları hâlen çocuksu bir inançla anlatılmaktadır. Bu tapılan kişilerin bakire doğumlarından artık doğaüstü olarak bahsediliyor fakat gerçekten ilkel olan vahşiye göre bu tamamen

doğal bir şeydir; çünkü gerçekten de insanları dünyaya nasıl geldiği konusunda başka bir şey bilmez. Kısacası, bir bakirenin gebe kalıp çocuk doğurabileceği inancı ilkel vahşilikten günümüze kalan son miraslardan biridir.

XLII. Vahşiye Göre Gebelik

AVUSTRALYA'NIN İÇ KISIMLARINDAKİ kabilelerde, özellikle de Arunta ve Kaitishlerde, yaygın olan totemcilik formunun muhtemelen günümüzde var olduğu bilinen en ilkel form olduğundan söz etmiştim. Belki bir adım daha ileri giderek özgün hâlinden, totemciliğin mutlak ilkel formundan yalnızca bir kat uzak olduğunu söyleyebiliriz. Üzerine kurulduğu teori dolaylı şekilde, yerlilerin kendileri ise açıkça çocukların iki cinsiyetin ilişkisinin meyvesi olduğunu inkâr ediyor. Doğal bir sebep-sonuç ilişkisi karşısında bu denli bir cehalet ancak hesaplanamaz uzaklıkta bir geçmişe ait olabilir. Fakat bu cehalet, bize tuhaf gelse de, vahşi insanın düşünce biçimlerinden hareketle kolayca izah edilebilir. Öncelikle, dölleme eylemi ile gebeliğin ilk belirtileri arasında geçen zaman dilimi bu ikisi arasındaki bağlantıyı algılamasına engel olmak için yeterlidir. İkinci olarak, pek çok vahşi kabilesinde yaygın olan ergenlik öncesi iki cinsiyet arasında cinsel ilişkiye müsaade etme geleneği, vahşiyi, mecburen meyvesiz olan cinsel birlikteliklere aşina kılmıştır. O da bu birlikteliklerden hareketle doğal olarak cin-

siyetler arasındaki cinsel ilişkinin çocuğun doğumuyla bir ilgisi olmadığı sonucuna varmış olabilir. Bu yüzden gebelik ve doğumu başka bir şekilde açıklamak zorunda kalır. İç Avustralya yerlilerinin bu hususta benimsedikleri teori, kendini ilkel zihne basit ve bariz olarak göstermektedir. Bütün dünyadaki vahşiler arasında bir insanın içine giren ve böylelikle organizmasını rahatsız edip hastalık ve delilik gibi anormal ruh ve beden hâllerine neden olan bir ruh tarafından ele geçirilebileceği inanışından daha yaygın bir inanış daha yoktur. Öyleyse, bir kadının hamile kaldığı fark edildiğinde vahşi, haklı olarak, onun içine bir şeyin girdiği çıkarımını yapar. Nedir bu peki? Ve kadının rahmine nasıl girmiştir? Meseleye kafa yorar yormaz vahşinin kendine sorduğu sorulardır bunlar. Yukarıda belirtilen sebepten dolayı, gebeliğin ilk belirtilerini uzun süre öncesinde gerçekleşen cinsel ilişkiye bağlamak aklına gelmez. Çocuğun kadının bedenine rahmindeki ilk hareketleri hissettiği anda girdiğini düşünür, ki bu da elbette esas gebe kalma ânından uzun süre sonrasına dek gerçekleşmez. Doğal olarak anne içindeki bu gizemli hareketi ilk kez fark ettiğinde tam da o anda bedenine bir şeyin girdiği düşüncesine kapılır. Yine aynı derecede doğal olarak bu şeyin ne olduğunu belirlemeye çalışırken şans eseri yakınında olan ve bu önemli anda dikkatini çeken bir objeye gözü ilişir. Eğer o esnada bir kanguruyu izliyor, yemek için bitki tohumu topluyor, suda yıkanıyor veya bir okaliptüs ağacının altında oturuyorsa bir kangurunun, bitki tohumunun, suyun veya okaliptüs ağacının ruhunun içine girdiğine ve bu yüzden doğduğu zaman çocuğunun, bir insanın dış görünümüne sahip olsa da, aslında bir kanguru, bitki tohumu, su veya okaliptüs ağacı olduğuna inanabilir. Hayal gücünün gebeliğinin sebebi olarak görebileceği objeler arasında yediği en son yiyeceğin de sıkça yer bulabileceğini varsayabiliriz. Eğer kısa süre öncesine emu eti ya da yam yemişse, sorgulamadan bedenine aldığı emu ya da yamın içinde kök salıp büyüdüğünü düşünebilir. Belki de en doğalı kabul edi-

lebilecek bu sonuncusu, gebeliğin en yaygın açıklamasıdır; eğer durum böyle ise, tüm dünyadaki totemci kabileler değilse bile, İç Avustralya'daki kabileler arasında totemlerin büyük çoğunluğunun neden yenilebilir objeler -hayvan ya da bitki- olduğunu anlayabiliriz.

XLIII. İlkel Babalık Kavramı

İÇ AVUSTRALYA'DAKİ BU kabilelerdeki babalık algısının bizdekinden tümüyle farklı olduğunu unutmamalıyız. Çocuğun baba tarafından dünyaya getirildiğini inkâr ederek, babayı yalnızca annenin kocası ve bir bakıma sahibi olarak görebiliyorlar. Bir ineğe sahip olan bir erkek nasıl o ineğin yavrusuna da sahip oluyorsa, anneye sahip olduğu için onun doğurduğu çocuğa da sahip olur. Kısacası, öyle görünüyor ki bir erkeğin çocukları, onun zürriyeti olarak görülmelerinden çok önce, onun malı olarak görülüyorlardı.

XLIV. Peri Masallarında Totemcilik

BİR ERKEK İLE PERİ kızı eşi arasındaki uzaklaşma hakkındaki hikâyelerin hepsi, Kuğu Kızı ve Güzel ile Çirkin'in tipik örnekleri olduğu hikâyeler sınıfına mensuptur. Totemci halkların totemci tabularını açıklamak için bu tür hikâyelerin kullanılması karşısında, tüm bu hikâyelerin, doğrudan veya dolaylı olarak, totemcilik kurumunu çevreleyen düşünce ve gelenekler döngüsünden doğduğu varsayımında bulunabiliriz. Bu hikâyelerin bazılarında koca, bazılarındaysa karısı, hayvan ya da bitki formundan çıkıp insan formunu alan ve hayvan ya da bitki tabiatına ait belirli bir tabu çiğnendiği takdirde üzülen eşini terk ederek sonsuza dek hayvanlar ya da bitkiler âlemine dönecek olan bir peridir. Bu tür hikâyeler kökeninde, bir totem ve dış evlilik sistemi dâhilinde - koca bir türden, karısıysa başka bir türden olmak üzere - farklı türden hayvan ve bitkilerle akrabalığı olduğunu iddia eden koca ve karılara atıfta bulundukları varsayımına dayanarak doğal ve basit bir biçimde açıklanır. Bu tür ailelerde karı ve koca, hayvan akrabalarına yapılan bir yanlışı doğal olarak kendilerine

yapılmış kabul ederdi, ve eşlerden biri diğerinin mütevazı ilişkilerine saygı göstermediğinde evde derhâl kavga çıkardı. Bazı totemci kabilelerde bu ailevi anlaşmazlıklar, karı ve kocanın birbirlerinin totemlerine saygı göstermesi kuralıyla belli bir ölçüde önlenir fakat bu türden karşılıklı saygıya az rastlanmaktadır. Anlatılanlardan bildiğimiz kadarıyla, totemci halkların alışılageldik geleneği şöyledir: erkekler ve kadınların her biri kendi totemine biat eder fakat eşlerinin totemlerine biat etmek zorunda değildirler. Bu durumlarda karı-koca totemleri nedeniyle sürekli tartışmaya meyillidir ve bu tür kavgaların sıklıkla kalıcı bir ayrılıkla sonuçlanması yeterince doğaldır. Totemcilik birçok yaşamı mahvetmiş ve birçok kalbi kırmış olabilir. Bu tarz kavga ve uzaklaşmaların hatırası, bir süreliğine insan eşiyle mutlu mesut yaşayan fakat nihayetinde sonsuza dek ayrılan peri kadın ya da peri kocanın hüzünlü hikâyesinde açıkça muhafaza edilmektedir.

XLV. Totemcilik Ve Tarımın Kökeni

EĞER TOTEMCİLİK EKONOMİK gelişimi doğrudan teşvik etmediyse bunu dolaylı yoldan yapmış olabilir. Esasında, totemciliğin şans eseri tarıma ve hayvanların evcilleştirilmesine hatta muhtemelen metallerin kullanımına yol açtığı savunulabilir. Bunun, büyük keşif ve buluşlardaki payı gerçekten küçüktür fakat belki de göz ardı edilecek kadar da küçük değildir. Tarım bakımından, Kaitishlerin bitki tohumu klanı tarafından gerçekleştirilen büyü törenleri kolaylıkla akla uygun bir bitki yetiştiriciliğine yol açabilir. Kaitishler, tüm Avustralya yerlileri gibi, kendi hâllerinde ekilen bir tohumun yetişip üreyeceği gerçeğinden tamamen habersizdirler. Bu nedenle, mahsul elde etmek için tohum ekmek hiç akıllarına gelmemiştir. Fakat sonuca varmak için bu akılcı yöntemi benimsemeseler de, bitkinin yetişmesi ve tohum vermesi için izledikleri pek çok akıl dışı ve tuhaf tören vardır. Bir dizi başka şeyin yanı sıra, klanın başı birkaç tohumu ağzına alır ve her yöne doğru ağzından fırlatır. Bitki tohumu insanının zihninde, bu etrafa tohum saçma töreni, kanguru totemine mensup bir adamın kanguruların

üremesini sağlamak amacıyla kendi kanını taşlara akıtma töreni ile birdir. Ama doğanın ve bizim gözümüzde bu törenlerin çok farklı bir değeri vardır. Biz kanımızı ölene dek taşlara akıtsak da taşlardan tek bir kanguru bile üretemeyeceğimizi biliriz; fakat biz tohumları havaya saçtığımızda tohumların büyük ihtimalle toprağa gömüleceğini, döllenebileceğini ve kendi türünden meyve vereceğini de biliriz. Vahşi bile zaman içinde bitki tohumu adamının tohumları fırlattığı yerde topraktan ot bitse de kanguru adamın kanıyla beslediği taşlardan hiçbir kangurunun yetişmeyeceğini algılayabilir; ve eğer bu basit gerçeklik zihninin boş bir sayfasına kazınırsa, bitki tohumu adamı, kanguru adamı kanını taşlara akıtarak kanguru yetiştirme hayalinden vazgeçtikten çok sonra bile tohumlarını başarıyla saçmaya devam eder. Böylece bilginin ilerlemesiyle bitki tohumu adamının büyüsü topluluğun gözünde saygınlık kazanırken, kanguru adamınınki itibarsızlaşır. Böyle basit başlangıçlarla, akılcı bir tarım sistemi çağlar içerisinde gelişebilir.

Diğer taraftan, totemleri hayvan olan insanlar onların üremesini sağlamak için taşlara kan akıtmaktan daha etkili yöntemlere de başvurmuş olabilirler. Hayvanları yakalayıp evcilleştirebilir ve onları hapsederek üremelerini sağlayabilirler. Totemcilik böylelikle hayvanların evcilleştirilmesine yol açmış olabilir.

XLVI . Tarımın Kökeninde Kadının Rolü

TARIMDAN TAMAMEN HABERSİZ olan vahşilerin gözettiği geleneklerde, insanoğlunun vahşi doğadaki meyvelerin tüketiminden bitkilerin sistematik olarak yetiştirilmesine kadar izlediği adımların bazılarını gözlemleyebiliriz. Çünkü kök aramak için toprağın kazılmasının - bu genellikle kadınların işidir - birçok durumda toprağı zenginleştirme ve verimlileştirme böylece de kök ve ot mahsulünün artması yönünde bir etkisi olmuştur. Ve böyle bir artış doğal olarak daha çok sayıda yerliyi çekmiş ve mahsulün hızla tükenmesi nedeniyle yerlerini değiştirmek, yeni mahsuller peşinde uzaklara gitmek zorunda kalmadan aynı bölgede daha uzun süre kalmalarını mümkün kılmıştır. Ayrıca, kadınların daha öncesinde kazma çubuklarıyla eşeledikleri toprağın üzerine tohumları ayıklamaları da doğal olarak aynı sonuca katkıda bulunmuştur. Çünkü Kaliforniya ve Avustralya yerlileri düzeyindeki vahşilerin tohumları hemen tüketmekten başka bir düşünceleri olmamasına ve gelecekteki bir kazanç uğruna tohumları toprağa ekerek geçici bir kayıp yaşamanın hiç akıllarına gelmemesine rağmen yenmeye ha-

zırlanmak üzere ayıklanan tohumlardan birçoğunun ellerinden kaçmış, rüzgârın etkisiyle savrularak kazılmış toprağa düşmüş ve meyve vermiş olması yüksek ihtimaldir. Böylece toprağı kazmak ve tohumları ayıklamak gibi eylemlerle - her ne kadar bu eylemlerin maksadı o anki açlığı gidermekten öte bir şey olmasa da - vahşi adam ya da daha doğrusu vahşi kadın farkında olmadan topluluğun tamamı için üremelerini, eski göçebe ve ziyankâr yaşam tarzını terk ederek daha yerleşik ve ekonomik bir varoluşa erişmelerini sağlayacak daha bol bir yiyecek erzakı ve gelecek hazırlıyordu. Bazen insanoğlu tuhaf şekilde yakınındaki ufak hedefe odaklanırken daha büyük ve daha uzak bir hedefi vurabiliyor.

XLVII. Totemcilik Ve Sanat

TOTEMCİLİK TAKİPÇİLERİNİN SERVETİNE ya da maddi kaynaklarına gözle görülür bir katkı sağlamamışsa da içlerinde bir sanat algısını harekete geçirecek ve sanatsal idealleri somutlaştırmak için gereken el becerilerini geliştirmek adına bir şeyler yapmışa benziyor. Totemcilik, resim ve heykelciliğin öz annesi değilse de, sütannesi olmuştur. İç Avustralya yerlilerinin birkaç basit renkle totemlerini ve yaşadıkları bölgenin manzaralarını resmettiği basit çizimlerin, daha şanslı dönemlerde Michael Angelo'nun fresklerine, Raphael'in çizimlerine, Titian'ın görkemli tablolarına ve Turner'ın ilahî eserlerinin harikalarına ulaşan o uzun sürecin başlangıcı olduğu söylenebilir. Ve totemcilik bu aynı vahşiler arasında resimsel sanatların yanı sıra heykelcilik sanatının da başlangıcını teşvik etmiştir. Çünkü totemlerinin üremesi ve kontrol edilmesi için icra ettikleri büyü törenlerinde, bazen dalları kullanarak koza evresindeki bir güvenin heykelini inşa ederek, bazen de ıslak kumu kıvrılan bir su yılanı şekline sokarak totem hayvanlarının büyük tasvirlerini üretirler. Fakat Avustralya yerlilerini totem-

lerini resim ya da heykel olarak tasvir etmeye iten sebebin tam olarak estetik bir kaygı olmadığına dikkat etmeliyiz; maksatları sanatı sanat için icra etmek değildir. Maksatları tümüyle pragmatiktir; buradaki maksat ya yiyecek olarak yenmeleri için çoğalmalarını büyü yoluyla sağlamak ya da inananlarına zarar vermemeleri için onları büyü yoluyla kontrol altında tutmaktır. Kısacası, sanat tüm bu durumlarda büyünün hizmetçisidir; totemci büyücüler tarafından yiyecek sağlamak ya da arzulanan başka bir amaca ulaşmak için kullanılan bir araçtır. Böylece Avustralya'da, dünyanın diğer pek çok yerinde olduğu gibi, büyü haklı bir sebeple sanatın sütannesi diye adlandırılabilir.

XLVIII. Totemciliğin Sosyal Bağları Güçlendirmedeki Etkisi

TOTEMCİLİK DİNİN ÜST formlarını geliştirmek adına pek bir şey yapmadıysa da, sosyal bağları güçlendirmek ve böylece ilerlemek için toplumdaki insanların içten işbirliğine, karşılıklı güven ve iyi niyetine ve toplumun çıkarları için şahsi çıkarlarından feragat etmeye hazır olmalarına bağlı olan medeniyetin ortaya çıkmasına önayak olan sebebe hizmet etmek için çok şey yapmıştır. Kendi içerisinde böylesine bütünleşmiş bir toplum güçlüdür ve hayatta kalabilir; karmaşa ve anlaşmazlıkla bölünmüş bir toplum güçsüzdür ve iç sorunlar nedeniyle ya da bireysel olarak güçsüz olan fakat beraber hareket ettikleri için toplu hâlde daha güçlü olan toplumların etkisiyle yok olmaları muhtemeldir. Totemciliğin insanları sosyal gruplar içerisinde birleştirme eğilimi, şahsi gözlemlerine dayanarak bu kurumu tanımlayan yazarlar tarafından defalarca kez fark edilmiştir. Bu yazarlar aynı toteme sahip olan insanların birbirini akraba olarak gördüğünü ve arkadaşlık kurmaya, zorluk ve tehlike durumunda birbirine destek olmaya hazır olduklarını söylüyorlar. Gerçekten de, totem bağı bazen kan bağından

daha birleştirici kabul edilir. Ortak zorunluluk ve sorumluluklar totem klanına hâkimdir. Klanın her üyesi diğer bir üyenin icraatlarının neticesini canıyla bile ödeyebilir; her biri akranına yapılan yanlışa kendisine yapılmış gibi içerler ve intikamını almak için hazır bekler. Klandaki bu dayanışma kendini en çok da kan davası yasasında gösterir. Genel kural şöyledir: üyelerinden birinin işlediği cinayetten tüm klan sorumludur ve herhangi bir sebeple katilin kendisinden intikam alınamıyorsa kurbanın klanı bu suçu katilin klanından herhangi birisine, cinayetle hiçbir ilgisi olmasa bile, ödetebilir ve ödetmelidir. Medeni insanlar için masumun suçlu yüzünden bu şekilde cezalandırılması adil değildir, ve şüphesiz bu meseleyi tamamen soyut bir bakış açısından ele alırsak vekâleten acı çektirmenin ahlaki açıdan yanlış ve savunulamaz olduğunu onaylamamız gerekir. Haklı olarak deriz ki hiç kimse kendi eylemleri dışında bir başkasının eylemleri yüzünden cezalandırılmamalıdır. Fakat yaşamın gerçeklerine olmaları gerektiği gibi değil de oldukları gibi bakarsak, kolektif sorumluluk ilkesinin kaçınılmaz abartısı vekâleten cezalandırmayla birlikte, toplumun devamlılığı ve refahı için son derece kullanışlı ve belki de esas olduğu sonucuna varmaktan başka seçeneğimiz yoktur. Muhtemelen başka hiçbir şey ilkel insanları düşman toplulukların karşısında ilerleyecek kadar büyük gruplar hâlinde tutmayı başaramazdı; varoluş mücadelesinde herkese bireysel sorumluluk ilkesiyle adalet dağıtmaya çalışan bir kabile, kolektif sorumluluk ilkesiyle tek bir adam gibi hareket eden bir kabile karşısında muhtemelen diz çökerdi. Soyut adaletin savunucuları gerçekleri tespit edip esas suçluyu bulmadan ve hak ettiği şekilde cezalandırmadan önce daha aceleci ve daha özensiz komşuları tarafından yok edilme riskiyle karşı karşıya kalırlardı.

Kolektif sorumluluk ilkesi teoride ne kadar eleştirilirse eleştirilsin, uygulamada çok faydalı olduğundan şüphe edilemez. Bireylere büyük bir haksızlık etmiş olsa da, topluma büyük

hizmeti dokunmuştur; çoğunluk, birkaçının acı çekmesinden yarar görmüştür. İnsanlar başkalarının kötü eylemlerinin önlenmesi hususunda kendilerinin de cezalandırılma ihtimali olduğunu düşündükleri zaman, cezanın yalnızca esas suçluya verileceğini bildikleri zamana göre daha isteklidirler. Böylece bütün kötü davranışların şiddetle kınanarak tüm topluma verilmiş zararlar olarak görülmesiyle bir alışkanlık kazanılır; bu zihinsel alışkanlık, kötü davranışın onu kınayan ve ondan nefret eden kişiye verebileceği zarar nedeniyle duyulan bencil kaygıdan öte, kötü davranışların kınanması ve hor görülmesi içgüdüsüne dönüşebilir. Kısacası, kolektif sorumluluk ilkesi yalnızca suçu önlemekle kalmaz aynı zamanda tarafsız bir iyilik sevgisi doğurarak ve böylece toplumun zamanla ideale daha da yakın bir adalet standardı benimsemesini sağlayarak suçluyu ıslah etme eğilimi gösterir.

Öyleyse, totemcilik toplumdaki insanları birleştiren bağları sıkılaştırdıkça doğrudan doğruya daha saf ve yüce bir ahlakın gelişimini de teşvik etmiştir. Bunu yapan bir kurum insanlığın hakkını vermiştir. Düşünsel tuhaflıkları, pratikteki faydaları uğruna bağışlanabilir. Ve sonuca bağlarken, çok önce başka bir günahkâr için söylenen bağışlama cümlesini söyleyebiliriz belki de: *Remittuntur ei peccata mutla, quoniam dilexit multum.*

XLIX. Dış Evlilik Sorunu

TOTEMCİLİĞİN ÖZÜNDE İLKEL bir gebelik teorisi olduğu varsayımı verilere basit ve yeterli bir açıklama sağlıyor gibi görünüyor. Fakat totemciliğin yaygın bir şekilde karşımıza çıkan ve bu varsayımın açıklamadığı bir özelliği var: totem halkının dış evliliği. Başka bir deyişle, bir erkeğin kendisiyle aynı toteme mensup bir kadınla evlenmesini ya da ilişkiye girmesini yasaklayan bir kural vardır. Bu kuralın, erkek ve kadınların kendilerini totem hayvanlarıyla bir saymaları görüşüne dayanarak açıklanması mümkün değildir. Çünkü bu hayvanlar kendi türleriyle birlikte olur. Peki totem hayvanlarının azıcık suret değiştirmiş formları olduklarını düşünen erkek ve kadınlar neden aynısını yapmasın? Ama gerçek şu ki, dış evlilik esas totemciliğin bir parçası değildir. Dış evlilik, çok sonraları gerçekleşen ve birçok toplumda şans eseri totemci sistemi değiştirirken bazı toplumlarda hiç etkilemeyen büyük bir sosyal reformdur. Avustralya yerlilerinin gelenekleri, hiç şüphe yok ki, dış evliliği hâlihazırda totem gruplarından oluşan bir topluluğa ithal edilen bir yenilik olarak sunmaktadır; bu gelenekler,

Avustralya yerlilerinin sosyal yapılanması üzerine yapılan bir araştırma neticesinde fazlasıyla doğrulanmıştır. Bu araştırma, sayın Howitt, Spencer ve Gillen'ın doğru bir biçimde algıladıkları gibi, birincil dış evlilik biriminin totem grubu değil, tüm kabilenin yarısı olduğunu kanıtlıyor. Her kabile esasında ikiye ayrılıyor, aynı anneden doğma tüm çocuklar aynı tarafa veriliyor ve iki taraftaki erkeklerin eşlerini diğer taraftan seçmeleri gerekiyordu. Daha sonra bu iki yarı bazı kabilelerde kendi içinde iki alt gruba daha ayrılıyordu, ve dört bölümün her birindeki erkek ve kadınlar eşlerini diğer üç gruptan birinden, yalnızca birinden seçmeye zorlanıyorlardı. Bu esnada çocukların anne ya da babalarıyla aynı gruba düşmemeleri sağlanıyordu. Kabilenin iki dış evlilik grubuna bölünmesi ve aynı anneden olma bütün çocukların aynı tarafta toplanmasının maksadı açıkça erkeklerin kız kardeşleriyle evlenmelerinin önüne geçmekti. Kabilenin dört dış evlilik grubuna bölünmesi, herkesin yalnızca bir gruptakilerle evlenebilmesi ve çocukların anne-babalarının gruplarında yer almaması kurallarıyla ortak maksadı ebeveynlerin çocuklarıyla evlenmelerini engellemekti. Kabilenin, giderek karmaşıklaşan bir soy kuralıyla, ardı ardına ikiye, dörde hatta sekiz dış evlilik grubuna bölünmesi her yönden yapay bir görünüme sahip olduğu için, esasen ortaya çıkan sonucun hedeflenen sonuç olduğu çıkarımında bulunabiliriz. Diğer bir deyişle, bu bölünmenin kasten düzenlendiğini ve evvela kardeşlerin evliliğini, daha sonra da ebeveynlerin çocuklarıyla evlenmesini engellemek üzere benimsenen bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz.

Bu durumun böyle olduğuna kesin gözüyle bakıyorum. Ancak, Avustralya ve yeryüzünün pek çok başka yerindeki ilkel insanın bu birlikteliklere neden karşı çıktığı ve önlemek için sıkı önlemler aldığı sorusuna yanıt vermek güçtür, verilen yanıt belirsiz ve genel olmaktan öte gidemez. Bu yaygın yenilik ya da reformun, ırkların tamamı değilse de büyük çoğunluğu tarafından tarih boyunca sergilenen ensest karşıtlığı ne-

deniyle ortaya çıktığını düşünürsek muhtemelen hata ederiz. Bu karşıtlık, ensest yasağının tohumundan ziyade meyvesidir; eski zamanlardan beri nesilden nesle aktarılan bir yasağın yavaş yavaş biriken etkisidir. Ensest kanununun bu eylemin uyandırdığı içgüdüsel dehşetten doğduğunu düşünmek, sebep-sonuç ilişkisini tersine döndürmek ve erken toplumu incelerken yapılan tüm hataların en yaygınını yapmak olur. Bu hata, erken toplumu modern duygu ve alışkanlıklarımız doğrultusunda yorumlamak ve başlangıç evrelerini açıklamak için evrimin en son ürünlerini kullanmaktır. Kısacası, sonu başlangıçla izah etmek yerine, başlangıcı son ile açıklamış oluruz.

Dahası, ensest birlikteliklere itiraz edilmesinin başlangıçtaki gerekçesi, doğan çocuklar için zararlı olduğu algısı kesinlikle olamazdı; bunun iki nedeni vardır. Birincisi, ebeveynlerin sağlık durumu son derece iyiyken ensest ilişkinin böyle zararlı bir etkisinin olup olmadığı günümüzde bilim insanları arasında tartışma konusu olan bir sorudur. Fakat nihayetinde bu sorunun cevabı ne olursa olsun, modern bilimin bütün gözlemsel kaynaklar ve hayvanların çiftleşmesi hususunda uzun süredir yaptığı deneylerle bile henüz bir sonuca bağlayamadığı bir şeyi çağlar öncesinde en ilkel vahşilerin algıladığını varsayamayız. Fakat ikinci olarak, vahşinin böyle şüpheli bir etkiyi tespit etmiş olmasının imkânsızlığı bir yana, bu etkiyi hayal etmiş olması dahi imkânsızdır. Çünkü günümüze dek dış evlilik kaidesini sıkı sıkıya uygulayan İç Avustralya yerlileri çocukların iki cinsiyetin ilişkisinin neticesi olduğuna inanmıyorlarsa, onlardan daha da ilkel olan ataları az çok eski bir dönemde varlığını reddettikleri bir sebebin neticesini düzeltmek maksadıyla dış evliliği ortaya çıkarmış olamazlar.

L. Dış Evliliğin Avustralya'daki Kökeni

Bu ilkel vahşiler, dış evlilik kaidesini, bilinen hiçbir insan ırkının evlilik sistemlerinde sergilemediği bir pratik deha, mantıksal bir bütünlük ve kesinlikle uygulamışlardır. Ve bu doğrultuda son derece uzman gözlemciler tarafından doğru bir biçimde tanımlanmış evlilik kurumlarının araştırılması dış evliliğin anlamını başka bir yerde öğrenebileceğimizden daha iyi kavramamıza yardımcı olur. Totemciliğin yanı sıra dış evliliğin de sırrını çözmemiz için gözlerimizi Avustralya'ya çevirmeliyiz.

Avustralya'ya özgü evlilik sistemlerinin tüm detayları daha önce okura sunulmuştur ve maksatlarını açıkça ortaya çıkarmak için genel ilkelerinin ana hatlarını sergiledim. Bu evlilik sistemlerinin en basiti olan iki sınıflı sistemden, en karmaşık olan sekiz sınıflı sisteme kadar değişen zorluk derecelerine sahip olduğunu görmüştük. Dört sınıflı sistem ise bu iki aşırı uç arasında aracı bir konuma sahiptir. Bu üç sistemin hepsi ya erkek ya da kadın soyuyla uyumludur; iki sınıflı ve dört sınıflı sistem bazen erkek bazen de kadın soyunda bulunur, sekiz sınıflı sistem ise şimdiye dek yalnızca erkek soyunda keşfedil-

miştir. Ayrıca, bu üç sistemin, toplumun ardı ardına bölünmesiyle oluştuğuna dikkat çekmiştim; iki sınıflı sistem ilk bölünmenin, dört sınıflı sistem ikinci bölünmenin ve sekiz sınıflı sistem de üçüncü bölünmenin sonucudur. Dahası, toplumun kendilerine özgü soy kaideleriyle birbirini izleyen dış evlilik gruplarına ayrılmasının maksadının yerlilerin yakın akraba olarak gördüğü kişilerin evliliğini engellemek olduğunu görmüştük; her yeni bölünme, evliliğin yasal olarak gerçekleşebileceği kişiler arasından akrabalardan oluşan yeni bir listeyi silmektedir. Bu yöntemlerle varılan sonuç, yerlilerin evlilik hususundaki görüş ve hisleriyle uyumlu olduğundan dolayı, toplumda birbirini izleyen her bölünmenin yakın akraba evliliğini önlemek amacıyla kurulduğu yönündeki çıkarımımız doğrulanmış olur. Bu denli karmaşık ve düzenli bir sistemi tüm detaylarıyla açıklamanın başka bir yolu yoktur. Avustralya yerlilerinin dış evlilik gruplarının taşıdığı kasti tasarım etiketini başka hiçbir insan kurumunun bu kadar bariz taşımadığını söylemek hiç de yersiz değildir. Onların bir dizi planlanmamış rastlantı sonucunda ortaya çıktığını ve yerine getirdikleri, yerliler tarafından yürekten onaylanan görevi şans eseri gerçekleştirdiklerini varsaymak, bir saatin karmaşık mekanizmasının insan eli değmeden atomların denk düşmesi sonucunda bir araya geldiğini ve sahibinin yanında taşımasına sebep olan saati ölçme görevinin atomlarının dizilişinin rastlantısal bir sonucu olduğuna inanmaktan farksızdır. Bilim adına insan iradesini ve maksadını erken dönem insan kurumlarının tarihçesinden çıkarma çabası, Avustralya yerlilerinin evlilik sistemleri üzerinde denendiğinde fena bir başarısızlıkla sonuçlanır.

İki sınıflı sistemin maksadının ilk olarak erkeklerin kız kardeşleriyle evlenmesini her koşulda engellemek olduğunu, fakat ebeveynlerle çocuklarının, kuzenlerin yani bir erkeğin çocuğuyla kız kardeşinin çocuğunun evlenmesini engellemek olmadığını görmüştük. İkinci olarak, dört sınıflı sistemin mak-

sadının erkeklerin kız kardeşleriyle, ebeveynlerin çocuklarıyla evlenmesini her koşulda engellemek olduğunu, fakat kuzenlerin evliliğini engellemek olmadığını görmüştük. Üçüncü olaraksa, sekiz sınıflı sistemin maksadının, erkeklerin kız kardeşleriyle, ebeveynlerin çocuklarıyla, kuzenlerin birbiriyle evlenmesini engellemek olduğunu görmüştük.

Eğer bu üç evlilik sisteminin art arda ve bu sırayla yarattıkları sonuca ulaşmak için oluşturulduklarını varsaymakta haklıysak, bu şu anlama gelmektedir: iki sınıflı sistem erkeklerin kız kardeşleriyle evlenmesini önlemek için oluşturulmuştur; dört sınıflı sistem, ebeveynlerin çocuklarıyla evlenmesini önlemek için oluşturulmuştur; ve sekiz sınıflı sistem belirli kuzenlerin evlenmesini -bir erkeğin çocuğunun, kız kardeşinin çocuğuyla evlenmesini- önlemek için oluşturulmuştur, çünkü tüm diğer kuzenlerin (iki erkek ya da kız kardeşin çocuklarının birbiriyle evlenmesi) evliliği iki sınıflı sistem tarafından zaten önlenmişti. Şayet bu çıkarım doğruysa, dış evliliğin Avustralya'da, tıpkı Morgan'ın varsaydığı gibi, erkeklerin kız kardeşleriyle evlenmesini engellemek üzere ortaya çıktığını ve ebeveynler ve bazı kuzenlerle evlenme yasağının bunu izlediğini görürüz. Öyleyse, ilk yasak belki de umulduğu üzere ebeveynlerle çocukları arasındaki evlilik değil, erkek ve kız kardeş arasındaki evliliktir. Bu ille de Avustralya yerlilerinin erkek ve kız kardeşler arasındaki ensestten ebeveynlerle çocukları arasındaki enseste göre daha büyük bir dehşet duyduğu anlamına gelmez. Haklı olarak ulaşabileceğimiz tek çıkarım şudur: iki sınıflı sistem oluşturulmadan önce ensest erkek ve kız kardeşler arasında ebeveynler ve çocukları arasındakinden daha yaygındı ve bu nedenle ilk ihtiyaç bunun engellenmesiydi. Ebeveynler ve çocukları arasındaki enseste duyulan karşıtlık, Avustralya yerlileri arasında yaygındır. İki sınıflı sistem bazı durumlarda enseste engel olmasa da, bu karşıtlık dört sınıflı kabilelerde olduğu gibi iki sınıflı kabilelerde de yaygındır. Böylece daima aklımızda tutmamız gereken önemli şeyin, bazı

evliliklerden duyulan rahatsızlığın, bir dış evlilik kanunuyla somutlaştırılarak resmiyet kazanmadan önce, insanların veya en azından liderlerinin zihninde her daim var olmuş olması gerektiğidir. Avustralyalı vahşiler gibi demokratik toplumlarda, kanun yalnızca uzun zamandır çoğunluğun zihninde yer etmiş düşüncelere pratik bir etki kazandırır. Bu durum, ebeveynlerle çocuklarının evlenmesinin yasaklanmasının yanı sıra birinci dereceden kuzenlerin evlenmesinin yasaklanmasıyla açıkça örneklendirilmiştir. Çünkü pek çok Avustralyalı kabile, duyduğu rahatsızlığı ve yasağı birinci dereceden kuzenlerin evlenmesini etkili biçimde engelleyen sekiz sınıflı sistemi benimseyerek dış evlilik yapılarının bir parçası hâline getirmese de, bütün bu tür evliliklerden hoşlanmaz ve yasaklar.

Yasak evliliklere karşı duyulan içgüdüsel ya da sonradan kazanılmış bu karşıtlık, birçok vahşi toplumda birbiriyle yasak derecelerde akraba veya yakın olan kişilerin birbirine karşı gözettiği sosyal sakınma geleneklerinde kendini belirgin biçimde göstermektedir. Çünkü yeryüzündeki dış evliliği gözeten ve totemci kabilelerin büyük çoğunluğunda tespit edilen bu tür geleneklerin tek mantıklı açıklaması, bu geleneklerin insanların ensest olarak gördüğü birlikteliklere karşı alınan önlemler olduğudur. Erkek ve kız kardeşlerin, tüm dış evlilik sistemlerinde birbiriyle evlenmesi yasak olsa da, bazı Avustralya kabilelerinde bu sakınma geleneği erkek ve kız kardeşler arasında gözetilir. Bu sakınmayı dış evlilik yasağının bir sonucu olarak açıklamak hiç kuşkusuz teorik olarak imkânsızdır. Fakat benzer karşılıklı sakınma geleneklerinin birbiriyle evlenmesi sınıfların dış evlilik kanunlarınca yasak olmayan kişiler tarafından da sıkça uygulandığı gözlemlendiğinde, bu açıklama ihtimaller dışında kalır. Mesela bir erkeğin eşinin annesiyle evlenmekten kaçınması kuralı, Avustralya'da hem kadın soyuna sahip kabilelerce hem de erkek soyuna sahip kabilelerce gözetilir; fakat iki sınıflı, kadın soyuna sahip kabilelerde bir

kadın her zaman kızıyla aynı dış evlilik sınıfına mensuptur ve böylece kızının kocası ile evlenmesi teorik olarak mümkündür. Benzer şekilde birinci dereceden kuzenlerin de, kabilenin dış evlilik kanunu evlenmelerine bir engel teşkil etmese bile, bazen birbirlerinden sakınması gerekir. O hâlde, cinsiyet bakımından birbirleriyle evlenmeleri mümkün olan fakat sosyal bakımdan mümkün olmayan kişilerin karşılıklı olarak birbirinden kaçınmasına ilişkin tüm geleneklerde dış evliliğin sonucundan çok nedenini, kurumun meyvesinden çok tohumunu gördüğümüz çıkarımı geçerli bir çıkarımdır. Bu tohum, eğer haklıysam, bazı kişilerle kurulacak cinsel birleşime duyulan bir korku ya da rahatsızlık hissidir, dış evlilik yasaklarında yasal ya da daha ziyade geleneksel bir ifade bulmuş bir histir. Karşılıklı sakınma geleneğinin yetişkin erkek ve kız kardeşler ile ebeveynler ve yetişkin çocukları arasında sıkça gözetildiği gerçeği, Dr. Westermarck'ın cinsel arzunun uzun süre bir arada yaşayan kişiler arasında doğal olarak oluşmadığı görüşünü şiddetle sarsmaktadır. Çünkü genellikle kimse erkek ve kız kardeşler ile ebeveynler ve çocuklarından daha uzun süre bir arada yaşamaz; öyleyse, kimse birbirleriyle olan sosyal ilişkilerinde erkeklerin kız kardeşleriyle, ebeveynlerin çocuklarıyla olduğu kadar serbest ve ensest eğiliminden daha yoksun olamaz. Bu serbestlik bütün medeni uluslarda mevcuttur fakat bütün vahşiler arasında bulunmaz. Ve bu bağlamda medeniyetin en yakın akrabalara sunduğu serbestlik ve vahşiliğin en yakın akrabalara koyduğu kısıtlamalar arasındaki fark hiç kuşkusuz şunu gösteriyor: yüksek bir toplum düzeyinde neredeyse yok denecek kadar az olan ensest eğilimi düşük bir toplum düzeyinde etkisiz olmaktan o kadar uzak ki baskılamak için çok sıkı önlemlere gerek duyuluyor.

Böylece iki sınıftan, dört sınıfa ve daha sonra sekiz sınıfa ilerleyen sistemin karmaşıklığıyla birlikte artan evlilik hususundaki bir dizi dereceli kısıtlamayı oluşturan Avustralyalı yerlilerin dış evlilik sistemi, yerlilerin ensest olarak nitelendir-

diği cinsel birliktelikleri engellemek amacıyla kasten üretilmiş gibi görünmektedir. Buradan varılacak doğal ve neredeyse kaçınılmaz olan çıkarım şudur: toplum ilk bölünme neticesinde iki sınıfa ayrılmadan önce yakın akrabalar özellikle de kan bağı bulunan erkek ve kız kardeşler arasında ensest yaygındı. Kısacası, dış evliliğin doğuşundan önceki bir dönemde cinsiyetler arasında bariyerler yoktu, ya da başka bir deyişle cinsel ilişkilerde serbestlik söz konusuydu. Avustralya'da günümüzde ve muhtemelen uzun çağlardır bir şekilde baskın olan dış evliliğin etkisi altında cinsel ilişkilerdeki serbestlik dönemi az ya da çok uzak bir geçmişe aittir fakat birçok Avustralya kabilesinde erkeklerin evlenmemiş kızları kocalarına vermeden önce onlarla ilişkiye girme hakkına sahip olmasında bu dönemin belirgin izleri görülmektedir. Bu vakalarda erkeklere tanınan hak, vahşilerin şehvet duygusunun basit bir dışavurumu değildir. Aksine kabilenin tüm erkekleri tarafından değilse de bazıları tarafından kendilerine gelen sırayı düzenli biçimde kullanış yöntemleri kadim bir geleneğin izlerini şiddetle çağrıştırmaktadır. Böylece bu gelenekler bile hiçbir şekilde sınırsız bir cinsel serbestlik durumu teşkil etmez fakat dış evlilik sınıflarının sağladığı bilgilerle bir araya gelerek daha önceleri cinsiyetler arasında günümüzde Avustralya yerlileri arasındakinden çok daha serbest ilişkilerin var olduğuna işaret eder.

Fakat cinsel serbestliği ya da benzeri bir şeyi günümüz Avustralya yerlilerinin evlilik sistemlerinin başlangıcı varsayarak, insanoğlunun cinsiyetleri arasındaki tamamen ilkel ilişkilere dair hiçbir şeyi onaylamadığımızı asla unutmamalıyız. Tüm söyleyebileceğimiz şudur: Avustralya yerlileri arasındaki mevcut evlilik gelenekleri, çiftler arasında kalıcı bir birliktelik olarak algılanan evliliğin bilinmediği ya da nadir ve istisnai olduğu ve en yakın akrabaların bile birlikte olmasına müsaade edildiği sosyal evrimin hemen bir önceki safhasında ortaya çıkmıştır. Ancak daha önce de belirttiğim gibi, Avustralyalı vahşiler bize kıyasen yalnızca göreceli bir bakımdan ilkel ol-

salar da kesinlikle kelimenin mutlak anlamıyla ilkel olmaktan son derece uzaklardır. Aksine, en ilkel insana kıyasla zekâsal, ahlaki ve yaşam becerileri hususunda inanılmaz bir ilerleme kaydettiklerini düşünmek için birçok sebep vardır. Mevcut kültür düzeylerine ulaşmadan önce evliliğin bizim algıladığımız biçimde var olmadığı daha aşağı bir safhadan geçtikleri kanıtlanabilse dahi, çok daha eski dönemdeki atalarının insanoğlu süregelen bir evrim sonucunda daha aşağı bir hayvan formundan sıyrılıp insan olduğundan beri bir cinsel serbestlik hâlinde yaşamış olduğu sonucuna varmaya hakkımız yok. Kuşkusuz en erken dönemlerden vahşi insanın tarih sahnesine adım attığı döneme dek cinsiyetler arasındaki ilişkinin nasıl olmuş olabileceğini düşünmek ilgi çekicidir; fakat bu tür düşüncelerin sonsuza dek spekülasyon olarak kalmaya mahkumdur, kanıtlanamazlar hatta güçlü bir ihtimal hâline dahi gelemezler.

Öyleyse, Avustralya yerlilerinin karmaşık dış evlilik sisteminin tamamı, yakın akrabaların evlenmesinden –başta erkek ve kız kardeşlerin, ebeveynler ve çocukların evlenmesinden, sonra da bazen bu yasak listesine dâhil edilen bazense hariç tutulan kuzenlerin evlenmesinden- duyulan rahatsızlığın artması nedeniyle ortaya çıktığını varsayarsak, basit ve doğal bir şekilde açıklanabilir. Bu evlilikleri önlemek için kabileler kendilerini kasten iki, dört ya da sekiz dış evlilik sınıfına böldü; üç sistem de her biri toplumun görüş ve ahlakının taleplerini karşılamada yetersiz kaldığı için artan bir karmaşıklık derecesiyle birbirini izlemiştir. Bu tablo hiç kuşkusuz sıradan kesimin üzerinde bir dehaya ve pratik beceriye sahip birkaç kişinin zihninde şekillendi ve bu birkaç kişi nüfuz ve otoritesiyle akranlarını bu tabloyu uygulamaya ikna etti; fakat aynı zamanda planın, neyin doğru ve uygun olduğuna dair birtakım genel görüşleri de yanıtlıyor olmalıydı. Bu görüşler, topluluğun onların uygulanmasını sağlayacak belirli bir sosyal yapılanmayı benimsemesinden çok önce ortaya çıkmaya başlamıştı.

Ve sistemin en basit formuyla ortaya çıkması hususunda doğru olan şey, takip eden ve vahşi aklının cinsel ahlakı korumak için oluşturduğu tuhaf mekanizmanın karmaşıklığına ve etkinliğine katkıda bulunan her adım için de doğrudur. Bu kadar karışık, bu kadar düzenli ve uygulayan insanların görüş ve ihtiyaçlarını bu kadar iyi karşılayan bir sosyal sistemi açıklamak ancak ve ancak bu şekilde mümkündür. Daha önce de söylediğim gibi, tarih boyunca kasti düşünce ve niyetin izini Avustralya yerlilerinin dış evlilik sistemleri kadar bariz şekilde taşıyan başka bir insan kurumu bulmak mümkün değildir.

LI. Dış Evlilik ve Grup Evliliği

ÖYLEYSE DIŞ EVLİLİĞİN kendisinden önceki sınırlandırılmamış bir cinsel serbestlik durumunun yerini aldığını varsayabiliriz. Yeni sistemin getirdiği şey, bireysel evlilik değil, grup evliliğiydi; yani bu sistem, toplumun erkeklerinin elinden bütün kadınlarla birlikte olma haklarını aldı ve onları belirli bir kadın grubuyla sınırlı kalmaya zorladı. Başta bu gruplar genişti fakat kabilenin birbirini izleyen bölünmeleri neticesinde grupta yer alanların sayısı azaldı. İki sınıflı sistem, her bir erkeğin kabaca bir tabirle kabiledeki kadınların yarısıyla birlikte olmasına olanak verdi. Dört sınıflı sistem, erkeğin kadınların dörtte birinden fazlasıyla cinsel ilişkiye girmesini yasakladı. Sekiz sınıflı sistemse, onu kadınların sekizde biriyle sınırladı. Böylece dış evliliğin ilerlemesinde birbirini izleyen her adım, cinsiyetler arasına yeni bariyerler inşa etti; bu, cinsel serbestlikten dış evliliğe ve grup evliliğine, grup evliliğinden de tek eşliliğe doğru bir ilerlemeydi. Bir yanda cinsel serbestlik ötekinde tek eşlilik olmak üzere iki aşırı uç arasında aracı olan grup evliliği uygulamasına dair en eksiksiz belgeyi, erkek ve kadınların bir-

birleriyle olan ilişkisini mensup oldukları nesil ve dış evlilik sınıfına göre tayin eden ilişki sınıflandırma sistemi tarafından sunulmaktadır. Tüm sistemdeki esas ilişki, bir grup erkeğin bir grup kadınla evlenebilmesidir. Sistemdeki diğer tüm ilişkiler bu merkezi ilişki etrafında toplanır.

LII. Daralan Evlilik Halkası

FAKAT YERLİ AVUSTRALYA toplumunu ele alırken grup evliliğinin yaygınlığı sonucuna yalnızca ilişki sınıflandırma sisteminden varmak durumunda değiliz. Grup evlilik uygulaması pek çok Avustralya kabilesinde, özellikle de doğanın yaşanmaz kılmak için varını yoğunu tükettiği ve sade bir varoluş mücadelesi vermekle meşgul olan vahşilerin entelektüel ve sosyal gelişim için vazgeçilmez olan maddi olanaklardan yoksun olduğu Eyre Gölü çevresindeki dehşet verici bölgelerde günümüzde yaygındır ya da yakın geçmişe dek yaygındı. Bu nedenle doğal olarak kadim grup evliliği geleneği varlığını en çok, dış evliliği en basit ve en eski formunda yani iki sınıflı sistem hâlinde sürdüren bu en geri kalmış kabileler arasında sürdürmüştür. Fakat bu kabilelerde bile evlilik grupları hiçbir şekilde dış evlilik sınıflarıyla kesişmez; ölçüleri bakımından çok daha kısıtlıdırlar ve bireysel evlilik geleneğine yani bir erkeğin bir kadınla veya birkaç kadınla evlenmesi geleneğine - ki bu gelenek günümüzde Avustralya kabilelerinde cinsel birlikteliğin genel formudur - daha yakındır. O hâlde dış evliliğin tarihçesi,

ardı ardına birbirinin içine yerleştirilen eşmerkezli, her biri öncüsünden daha küçük çapa sahip ve bu nedenle çevrelediği bireylerin özgürlüğünü daha dar bir alanla sınırlayan bir dizi halkaya benzetilebilir. En dış halka kabilenin bütün kadınlarını kapsar; en iç halka yalnızca bir kadını kapsar. İlk halka cinsel serbestliği, son halka ise tek eşliliği temsil eder.

LIII. Yasak Derecelerin Kökeni

ÖZETLE, İKİ SINIFLI sistemin maksadı, ebeveynlerin çocuklarıyla ya da bir erkeğin çocuklarının kız kardeşinin çocuklarıyla evlenmesini her koşulda engellemek değil, erkek ve kız kardeşlerin evlenmesini engellemektir. Dört sınıflı sistemin maksadı, bir erkeğin çocuklarının kız kardeşinin çocuklarıyla evlenmesini engellemek değil, erkeklerin kız kardeşleriyle, ebeveynlerinse çocuklarıyla evlenmesini engellemektir. Sekiz sınıflı sistemin maksadı, erkeklerin kız kardeşleriyle, ebeveynlerin çocuklarıyla ve bir erkeğin çocuklarıyla kız kardeşinin çocuklarının evlenmesini engellemektir. Birbirini izleyen her bölünmenin sonucu, evlenilebilecek kişiler listesinden bir başka akraba sınıfının silinmesidir, yani yasak dereceler listesine birinin daha eklenmesidir.

Peki bu müteakip bölünmelerin ürettiği netice, üretmeleri hedeflenen netice midir? Kanımca varılan neticenin hedeflenen netice olduğunu güvenle söyleyebiliriz. Çünkü günümüzde Avustralya yerlileri enseste, yani dış evlilik sınıflarının yasakladığı evliliklere karşı derin bir korku beslerler. Ve gü-

nümüze dek bu tür ensest ilişkileri yaygın biçimde ölümle cezalandırmışlardır. O hâlde atalarının, muhtemelen torunları gibi en büyük suçlardan biri ve toplum için tehlikeli gördükleri eylemin gerçekleşmesini önlemek için en sıkı önlemleri almış olmaları son derece doğaldır. Böylece mevcut evlilik kanunlarının uygulanması için Avustralya yerlilerinin geçerli bir sebebi vardır. Bu kanunların, karmaşık ve düzenli olmaları bakımından yapay bir görüntüye sahip oldukları için, yerliler tarafından tam da etkili bir biçimde ürettikleri neticeleri üretmeleri maksadıyla tasarlanmış oldukları çıkarımında bulunmak mümkündür. Avustralya vahşileriyle bizzat karşılaşmış olanlar, onların mevcut evlilik sistemlerinin uygulanmasında rastladığımız türden sosyal reformları algılayabilecek ve gerçekleştirebilecek kapasitede olduklarına inanırlar. Böyle bir hususta en yetkin otoritelerin kesin görüşünü inkâr etmemiz mümkün değildir, özellikle de elimizdeki tüm veriler bu görüşü onaylıyorken. Böyle güçlü bir dayanağı olan bir görüşü geçersiz addetmek, tüm makul bilimsel araştırma ilkelerine karşıdır. Bu, tümevarım yöntemini tümdengelim yöntemiyle değiştirmektir; çünkü ihtimallere dair soyut düşüncelerimizi destekleyen birinci el gözlemsel veriler bir kenara itmiş oluruz. Vahşileri bizzat değil de başkalarının bildirdikleri vasıtasıyla tanıyan biz medeni insanlar, dürüst ve güvenilir gözlemcilerin vahşi yaşamına dair anlattıklarını, anlatılanlar bizim öngörülerimize uysa da uymasa da, kabul etmek mecburiyetindeyiz. Eğer söylemlerinin bazılarını kabul edip bazılarını şahsi ve keyfi bir gerekçeyle reddedersek, bu bilimsel antropolojinin sonu olur. O vakit, dışarıdan eksiksiz ve hoş görünecek fakat yaslandığı gerekçeler yanlış olduğu için içten içe çürümüş yüksek bir varsayım kulesi dikebiliriz. Mevcut durumda Avustralya yerlilerinin titiz evlilik sisteminin bizzat kendileri tarafından hizmet ettiği amaca hizmet etmesi için üretildiğini inkâr etmek için tek gerekçe, vahşilerin evlilik hususunda pek çok medeni insanın anlamak için sabrının ya da kabiliyetinin

olmadığı bu denli detaylı artı ve eksileri düşünme ve uygulama kapasitesine sahip olmadıkları yönündeki önyargılı bir düşüncedir. Bazı Avrupalıların kafasını karıştıran bu kurum, görünen o ki Avustralyalı vahşinin hemen hemen hiç aklını karıştırmamaktadır. Onun ellerinde bu karmaşık ve zahmetli mekanizma düzenli ve sorunsuz bir şekilde işlemektedir; bu gerçek, onun ustalıkla kullandığı bir araç icat etmiş olamayacağı görüşünü savunurken tereddüt etmemize neden olur.

LIV. Avustralya'da Totemcilik ve Dış Evliliğin İlişkisi

AVUSTRALYA'DAKİ DIŞ EVLİLİK hakkındaki görüşümüzü tamamlamamız için geriye yalnızca dış evlilik sınıflarının totem klanlarıyla olan ilişkisine değinmek ve bazı durumlarda klanların dış evliliğinin nasıl sınıfların dış evliliğin, yani toplumun birbiri arasında evlenen iki gruba bölünmesinin, bir uzantısı hâline geldiğini göstermek kalıyor. Dış evlilik sistemleri değilse bile totem sistemleri en ilkel olan Arunta ve diğer İç Avustralya kabilelerinde totem klanları dış evli değildir. Bunun sebebi bu kabilelerin bir kişinin totemini belirleme hususunda hâlen en ilkel yöntemi sürdürüyor olmalarıdır; yani kişinin totemi baba veya annesinin totemine göre değil, annesinin bebeğin ruhunun rahmine girdiğini düşündüğü ânın yaşandığı yere göre belirleniyor. Bu tür bir belirleme yöntemi, eğer itinayla uygulanırsa, totemlerin kalıtsal olmasını açıkça engelliyor ve böylece totemleri dış evlilik konusunda yararsız kılıyor. Çünkü bu türden bir gebelik totemciliğinde, bir erkeğin aynı toteme mensup bir kadınla asla birlikte olamayacağına dair bir kural koyarak erkeğin kız kardeşiyle veya annenin oğluyla

birlikte olması önlenemez. Gebelik totemciliğinde sıkça rastlandığı gibi, bir erkeğin totemi kız kardeşininkinden veya bir annenin totemi oğlununkinden farklı olabilir. Öyleyse bu tür durumlarda, aynı toteme mensup erkek ve kadınların birlikte olmasını yasaklayan bir dış evlilik kuralı, erkeğin kız kardeşiyle veya annenin oğluyla ensest ilişki yaşamasını önlemek için yetersiz kalır. Bu yüzden gebelik totemciliğinin en ilkel sistemini sürdüren Aruntalar, İç Avustralya'daki diğer kabileler ve Banks Adaları'nda yaşayan yerliler, mantıken ve haklı sebeplerle totem klanlarında dış evlilik kanununu hiç uygulamamıştır, çünkü gördüler ki böyle bir uygulama dış evliliğin ortaya çıkış sebebi olan hedefe, yani yakın akraba evliliğinin önlenmesi hedefine ulaşmayacaktı. Böylece bu kabilelerin dış evlilik kanununu totem klanlarına uygulamazken sınıflarına sıkı sıkıya uygulaması dış evlilik sınıfları ile totem klanları arasında yapmamız gereken keskin ayrımı açıkça göstermekle kalmıyor, aynı zamanda dış evliliğin yakın akraba evliliğini önlemekten başka bir maksatla ortaya çıkmadığı görüşüne sağlam bir gerekçe sunuyor. Çünkü dış evlilik kanunu bu amaca hizmet eden toplumsal bölünmelerde sıkı biçimde uygulanırken, bu amaca hizmet etmesi muhtemel olmayan toplumsal bölünmelere uygulanmazdı.

Bu şu anlama gelmektedir: Aruntalar ve diğer İç Avustralya kabileleri dış evliliği totemler kalıtsal olmadan önce uygulamaya başlamışlardır. Bu diğer Avustralya kabileleri için de böyle mi olmuştu? Diğer kabileler için de durumun böyle olduğunu düşünmek için bir sebep yoktur. Dış evlilikten önce, yani aynı toteme mensup olanların birlikte olmakta özgür olduğu dönemde insanların totemlerini düzenli biçimde baba veya annelerinden aldığını düşünebiliriz. O hâlde dış evlilik, o döneme kadar dış evli olmayan bir dizi kalıtsal totem klanından oluşan bir toplumda en basit hâlinde -iki sınıflı sistem hâlinde- uygulanıyorsa, totem klanlarının dış evliliğin zaruri değilse de doğal bir sonucu olduğu kolayca görülebilir. Çünkü

topluma yeni bir dış evlilik çizgisi çekmenin belirgin bir yöntemi, her iki sınıfı oluşturmak üzere birçok klanın her bir tarafa yerleştirerek kalıtsal totem klanlarını bölmekten geçecekti. Böylelikle iki sınıfın dış evliliği ve totem klanlarının kalıtımına göre klanlar bundan böyle dış evli olacaktı. Gelecekte hiçbir erkek kendi klanından bir kadınla ya da kendi sınıfındaki herhangi bir klana mensup bir kadınla evlenemeyecekti; yalnızca karşı sınıftaki klanlardan bir tanesine mensup bir kadınla evlenebilecekti. Böylece günümüzde totem klanları dış evli olan kabilelerin hepsi, öncesinde değilse bile, dış evliliğin ortaya çıkmasından beri bu şekilde olması mümkündür.

Diğer taraftan, Avustralya kıtasının ücra merkezindeki birçok kabilenin nispeten daha yeni olan dış evlilik geleneğiyle birlikte ilkel bir gelenek olan gebelik totemciliğini sürdürüyor oluşu, Avustralya'nın her yerinde dış evlilik devriminin benzer şekilde henüz gebelik totemciliğinden kalıtsal totemciliğe geçmemiş toplumlarda ortaya çıkmış olabileceğini akla getirir. Böyle düşünmemiz için geçerli sebepler vardır, çünkü merkezden az çok uzakta, denize daha yakın bulunan kabileler günümüzde hâlen gebelik totemciliğinden kalıtsal totemciliğe geçiş sürecindedir. Bu kabilelerde iki sistem arasındaki boşluğu dolduran teori şöyledir: Annenin hâlen eskisi gibi bir çocuk ruhunun girmesiyle gebe kaldığı düşünülse de, babanın toteminin ruhundan başkası kadına yerleşmeye cüret edemez. Bu şekilde totemcilikteki eski gebelik teorisi korunur ve yeni kalıtım ilkesiyle birleşir: Çocuk yine eskisi gibi doğar fakat artık istisnasız babasının totemini alır. Bir çocuğun daima babasının değil annesinin totemini alması kuralını gebelik totemciliğiyle uzlaştıracak benzer bir teoride üretilebilir. Böylelikle başlangıçtaki herhangi bir gebelik totemciliği sistemi, ilkelerine tutarlı kalarak gelişip baba ya da anne soyundan gelen kalıtsal totemciliğe dönüşebilir. Fakat başlangıçtaki herhangi bir kalıtsal totemcilik sisteminin Aruntalar ve diğer İç Avustralya kabilelerinde karşılaştıklarımıza benzer gebelik totem-

ciliğine ve kalıtımsal olmayan totemciliğe dönüşmüş olabileceğini açıklamak hiç de mümkün görünmüyor. Bu, gebelik totemciliğini birincil ya da öncü olarak, kalıtsal totemciliğiyse ikincil ya da müteakip olarak görmek için güçlü bir gerekçedir.

O hâlde, dış evlilik Avustralya'da ilk kez uygulandığında yerlilerin hâlen Arunta kabilesinin totemleri henüz kalıtsallaşmamış -yani her bireyin toteminin annesinin rahmindeki hareketi ilk defa hissettiği anda kapıldığı düşe göre belirlendiği- klanlarına benzer totem klanlarına ayrılmış olduğunu düşünüyorum. Öyleyse, bu gebelik teorisinden kalıtsal totemciliğe geçiş süreci bir anda değil kademe kademe gerçekleşecekti. Belirli bir kadınla sürekli birlikte olan erkek zamanla, kendi zürriyeti olduklarını bilmese bile, o kadının doğurduğu, kendisininse koruyup beslediği çocukların kendisiyle aynı toteme sahip olmasını ve böylece kendi totem klanına mensup olmalarını arzulamaya başlayacaktı. Bundan dolayı kolaylıkla karısına baskı uygulayabilir, kendi totemi haricindeki totemlerin ruhlarından gebe kalacağı yerlere gitmesini yasaklayabilirdi. Eğer bu hisler bir kabilenin erkekleri arasında yaygındı ise, totemin babadan alınması geleneği önce yaygınlaşabilir, sonra da tümel bir hâl alabilirdi. Bu süreç tamamlandığında, gebelik totemciliğinden erkek soyuna dayalı kalıtsal totemciliğe geçiş de tamamlanmış olurdu. Öte yandan, çocuklarının kendisinin totemini almasını ve kendisiyle aynı totem klanına mensup olmasını arzulayan anne olsaydı, bu geçiş aynı oranda hatta daha da kolay olurdu. Çünkü gebelik sisteminde çocuğun totemi daima annenin hayali ya da hayaline dair söylediklerine göre belirlendiği için kendi toteminin ruhlarından birini rahmine almak amacıyla kendi toteminin ruhlarının bulunduğu yerlerde tek başına dolaşması veyahut vicdani konulara çok aldırış etmeyen biriyse kendi toteminden çocuk sahibi olmayı arzulayan ana yüreğini bu konuda yalan söyleyerek tatmin etmesi kolay olurdu. İlkel totemci kabilelerde totemin baba soyun-

dan ziyade anne soyundan gelmesinin önemli nedenlerinden biri bu olabilir.

Dış evlilik, grup evliliği formunda bu şekilde anne ya da baba soyuyla başlamış olsa da, zaman içerisinde baba soyuna anne soyu karşısında öncelik verecek birçok sebep vardır. Bu sebeplerin en önemlisi grup evliliğinin giderek daha dar sınırlarla kısıtlanması ve bununla birlikte bireysel babalığın daha büyük bir kesinlik kazanmasıdır; çünkü unutulmamalıdır ki dış evlilik fiziksel babalığın doğasının bilinmediği bir dönemde ortaya çıkmış gibi görünse de bu kurumu hâlen sürdüren kabilelerin çoğu, günümüzde ve muhtemelen uzun zamandır, babanın çocuğun doğmasında oynadığı rolden haberdardır. Fiziksel babalık gerçeği hâlen iç ve kuzey kesimlerdeki daha ilkel kabileler tarafından bilinmese de, iyi bir iklimden ve bol yiyecek kaynaklarından istifade eden yerlilerin en büyük maddi ve entelektüel ilerlemeyi kaydettiği Güneydoğu Avustralya'da bile açıkça bilinmekteydi. Ve bir erkeği çocuklarıyla birleştiren kan bağının öğrenilmesiyle, erkeğin onları sosyal bakımdan da kendine yakınlaştırma arzusunun doğal olarak güçleneceği aşikârdır. Böylece, baba soyu sistemi bir kez yerleştikten sonra asla anne soyuyla değişmez ve sabittir fakat anne soyu sistemi baba soyuyla değiştirilmeye meyilli oluşundan ötürü sabit değildir. Anne soyundan baba soyuna geçişi tetikleyen başlıca neden, maddi varlıktaki genel bir artış ve beraberinde bireylere sunduğu özel mülk erişimidir. Çünkü bir erkek varislerine bırakacak çok varlığı olduğunda onu bütün sahip olduklarını kız kardeşinin çocuklarına bırakırken kendi çocuklarına bir şey bırakmasına müsaade etmeyen bir akrabalık sistemin doğasındaki eşitsizliğinin farkına varır. Böylece soyun kadından erkeğe kaymasını sağlayan yöntemler, genellikle özel mülkiyetin gelişiminden doğar. Bu yöntemlerden arasında bir erkeğin, öldüğü zaman kız kardeşlerinin çocuklarına geçecek çok az şey kalması ya da hiçbir şey kalmaması için, hayattayken kendi çocuklarına hediye vermesi;

karısını çocuklarıyla birlikte ailesinden satın alarak çocuklarının hem sahibi hem de babası olması; çocukları annelerinin klanı yerine babalarının klanından sayılması gibi uygulamalar vardır. Soy çizgisini kadından erkeğe aktarmak için kullanılan bu tür yöntemlerin örnekleri dünyanın çeşitli yerlerinde kayıtlara geçmiştir ve kuşkusuz bu örnekler kolayca arttırılabilir. Bu yüzden, nerede kadın soyu ile erkek soyu arasında gidip gelen bir kabileyle karşılaşırsak, bu kabilenin anne soyundan baba soyuna geçiş sürecinde olduğundan ve erkekleri anne soyundan baba soyuna geçmeye teşvik eden birçok neden varken baba soyundan anne soyuna geçmeye teşvik eden hiçbir neden olmaması nedeniyle geçişin aksi yönde olmadığından emin olabiliriz. Eğer Avustralya'da anne soyundan baba soyuna geçişe dair bir kanıt yoksa nedeni muhtemelen varislerine bırakacak varlığı olmayan ve bu yüzden varislerinin kim olduğu konusunda çok titiz davranmayan Avustralya yerlilerinin aşırı fakir olmasıdır.

Böylece Avustralya yerlilerinin görünürde detaylı, belirsiz ve karmaşık olan evlilik ve ilişki sistemleri, gebelik totemciliği ve toplumun yakın akraba evliliğini önlemek amacıyla iki dış evli sınıfa bölünmesi prensipleriyle kolayca açıklanabilir. Bu iki prensipten hareketle ve totemciliğin dış evlilikten önce ortaya çıktığını kabul ederek, sistemin görünürdeki karmaşıklık ve belirsizliğinin bir sis bulutu gibi dağılarak yerini net, düzenli ve mantıklı bir evrime bıraktığını görürüz. Avustralya yerlilerinin totemcilik ve dış evlilik geleneklerini başka prensiplerden hareketle açıklamaya kalkışmak, algılayabildiğim kadarıyla, ancak karanlığı koyulaştırır ve karmaşayı arttırır.

LV. Baba ya da Anne Soyu Seçeneği

ÖNCEKİ BÖLÜMLERDE BİR toplumun ilk kez iki dış evli sınıfa ayrıldığında çocukların annenin sınıfına dâhil edildiğini, yani başka bir deyişle soyun anne soyunda ilerlediğini varsaymıştım. Kadın soyunun erkek soyuna tercih edilmesinin belirgin sebeplerinden biri anne ile çocuğu arasındaki kan bağının kesinliği ve kalıcılığıydı, çünkü bir erkeğin birlikte olduğu kadının çocuklarıyla sosyal ilişkisi nispeten belirsiz ve genellikle değişkendi. Bu erken dönemlerden söz ederken daima hatırlamalıyız ki babanın çocuklarıyla olan fiziksel ilişkisi henüz bilinmiyordu, çocuklar için baba onların koruyucusu ve annelerinin sahibiydi sadece. Başlangıçtaki iki sınıflı dış evlilik sisteminde kadın soyunun erkek soyuna tercih edilmesinin bir başka önemli sebebi - bu sebep bir önceki sebebin sonucu niteliğindedir - şudur: Anneyle yaşanan ensest ilişkiden duyulan rahatsızlık muhtemelen kız evlatla yaşanan ensest ilişkiden duyulan rahatsızlıktan daha eski ve daha köklüydü, ayrıca kadın soyuna dayalı iki sınıflı sistem anneyle ensesti önlerken erkek soyuna dayalı iki sınıflı sistem önlemez. Kadın soyuna

dayalı iki sınıflı sistem anne ve oğlunu aynı dış evlilik sınıfına koyarak cinsel birleşimlerini önlüyorken, erkek soyuna dayalı iki sınıflı sistem anne ve oğlunu farklı sınıflara yerleştirerek cinsel birleşimlerine bir engel çıkarmaz. Bu sebeplerden dolayı, dış evliliğin ilk ortaya çıktığı dönemde çoğu insanın baba soyundan ziyade anne soyuna dayalı dış evlilik sınıflarını benimsemiş olması muhtemel görünmektedir.

Ama durumun ille de bu şekilde olmuş olması gerekmez. Grup evliliği sayesinde, bireysel baba bilinmese de baba grubu da anne grubu kadar iyi bilindiği için baba grubunu belirlemek anne grubunu belirlemek kadar kolaydır. Öyleyse, bazı kabilelerin dış evliliği uygularken başından beri çocukları anne grubu yerine baba grubuna dâhil etmeyi tercih etmiş olmaları son derece mümkündür. Elbette çocukların baba grubuna dâhil edilmesi, doğası hatta varlığı dış evliliğin kurucuları tarafından kuvvetli ihtimalle bilinmeyen fiziksel babalığın öğrenildiğine işaret etmez. Bu ilkel vahşilere göre bir çocuk babası, çocukların annesiyle birlikte yaşayan ve ailenin koruyuculuğunu üstlenen erkekti. Bu birlikte yaşama, kısa ya da uzun süreli olsa da, topluluğun her üyesi tarafından kadının anneliği kadar bilinen bir gerçekti. Kimse birlikte yaşama ile anneliği sebep-sonuç ilişkisiyle bağlamayı aklına getirmediyse de, erkeğin kadınla olan ilişkisi onun kadının çocuklarına ilgi duymasını sağlardı ve bu ilişki yani evlilik ne kadar uzun sürerse erkeğin ilgisi de o kadar artıyordu. Çocukların kadının bedeninin bir parçası olduğu açıkça ortadaydı; eğer erkek uzun süre sahip olması nedeniyle kadını kendi malı olarak görmeye başlarsa, doğal olarak kadının çocuklarını da kendi malı olarak görmeye başlardı. Aslında daha önce savunduğum gibi, bir erkeğin karısının çocuklarını, onların kendi soyundan olduğunu bilmeden çok önce, menkul mal olarak gördüğü çıkarımında bulunabiliriz. Böylece ilkel toplumda babalığın bir erkeğin çocuklarıyla arasındaki fiziksel değil sosyal ilişki olarak görülmüş olması muhtemeldir. Ancak bu sosyal

ilişkinin, çocukların annelerinin sınıfından ziyade anneleriyle birlikte olma hakkına sahip olan erkeğin sınıfına dâhil edilmesi için yeterli bir sebep sayılmış olması gayet mümkündür. Bu yüzden günümüzde dış evlilik sınıflarını baba soyunda devam ettiren Arunta ve iç kesimlerdeki diğer kabileler gibi Avustralyalı toplumların daha öncesinde anne soyunu kullandığı varsayımında bulunamayız. Dış evlilik söz konusu olduğunda, baba soyu, anne soyu kadar eski olabilir.

LVI. Kadın Egemen Toplum Hayali

SOYUN DEVAMI VE MİRAS konularında yalnızca annenin aracılığını öne süren kadim ve yaygın gelenek, hiçbir şekilde kabilelerin yönetiminin kadınların elinde olduğu anlamına gelmez; kısacası unutulmamalı ki anne soyu annenin egemenliği demek değildir. Aksine, anne soyu uygulaması en çok kadının erkeğin yöneticisi olmaktan ziyade onun köleden az hâllice işçisi sayıldığı en ilkel vahşiler arasında yaygındır. Gerçekten de, bu düzen kadının sosyal üstünlüğünü ortaya koymaktan o kadar uzak ki muhtemelen kadınlar için en küçük düşürücü olarak kabul etmemiz gereken şeyden, yani cinsiyetler arasındaki ilişkilerin çok serbest ve belirsiz olması nedeniyle çocukların babası olarak belirli bir erkeğin gösterilemediği bir toplumsal durumdan doğmuştur.

Mutlak ilkellik durumundan, mülk özellikle de toprak sahipliğinin güçlü bir sosyal ve politik nüfuz aracı hâline geldiği daha yüksek bir kültür düzlemine geçtiğimizde, anne soyunun sürdürüldüğü her yerde düzenin kadının önem ve itibarını artırma eğiliminde olduğunu görürüz doğal olarak. Kadı-

nın yüceltilmesi en çok kadının kişisel mülkün yanı sıra otorite sahibi olduğu ya da en azından varlığını koruyucusuna veya çocuklarına aktardığı soylu ailelerde gözlemlenir. Fakat kadınların sosyal platformdaki bu ilerlemesi, hiçbir zaman erkekleri kadınlardan aşağı bir politik konuma indirgeyecek boyutlara taşınmamıştır. Soy ve mülk bağlamında anne soyu sisteminin tam anlamıyla egemen olduğu yerlerde bile esas egemenlik her zaman değilse de genellikle erkeklerin elinde kalmıştır. Kuşkusuz istisnalar meydana gelmiştir; güçlü karakteri sayesinde bir dönem halkının kaderini tayin eden kadınlar zaman zaman ortaya çıkmıştır. Fakat bu tür istisnalar enderdir ve etkileri geçicidir; insan toplumunun geçmişte esas olarak erkek gücü ve aklıyla yönetildiği ve insan doğası değişmediği için gelecekte de bu şekilde sürmesinin muhtemel olması kuralının gerçekliğini etkilemez.

Kadın egemen toplum teorisi esasında hayalperestlerin ve ukalaların düşüdür. Khasiler'inkine benzer bir anne soyu sistemine tanrıçaların hâkim olmasının kadın aklının bir ürünü olduğu düşüncesi de eşit ölçüde asılsızdır. Şayet kadınlar tarih boyunca tanrı üretmişlerse, onlara kadınsı özelliklerden ziyade erkeksi özellikler atfetmeleri daha muhtemeldi. Gerçek şu ki, dünyada kalıcı bir iz bırakan büyük dini idealler daima erkek hayal gücünün bir ürünü olmuştur. Tanrıları erkekler üretir, kadınlarsa o tanrılara tapar. Atalara tapınmanın anne soyuyla birleşmesi bu koşulların hâkim olduğu bir toplumsal vaziyete basit ve yeterli bir açıklama getirmektedir. Erkekler doğal olarak inançlarında başköşeye soylarının kökündeki anayı yerleştirirler. Gerçekleri açıklamak için kadın hayal gücünün baskınlığını öne süren olağanüstü bir varsayıma başvurmamıza gerek yok.

Anne soyu sisteminde kadınların erkeklere hükmettiği ve erkeklerin tapması için tanrılar ürettiği teorisi o kadar olasılıksızdır ve gerçeğe o kadar zıttır ki gördüğü bu büyük ilgiyi hiç hak etmez. Fakat bu örümcek ağlarını bir kenara süpürdü-

ğümüzde, ki bunu yapmamız şarttır, hâlen anne soyunun, yani soyu kadınlar vasıtasıyla sürdüren ve varlığı erkekler yerine kadınlar üzerinden miras bırakan bir sosyal sistemin yaygın olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayızdır. Bilhassa ilkel toplumlarda tanrıların sosyal ilişkilerinin genel olarak onlara inananların sosyal ilişkilerini yansıttığını göz önünde bulundurduğumuz zaman bu denli yaygın ve köklü bir sosyal sistemin bu sistemi uygulayan halkların dinini etkilemiş olması gerektiği yönünde mantıklı bir çıkarımda bulunulabilir.

LVII. Dış Evlilik Sorunu, Genel Bir Çözüm

DIŞ EVLİLİĞİN YERLİ Avustralya'da esas kökenine değilse de gelişimine yeterli bir açıklama getirdiğimize göre doğal olarak benzer bir açıklamanın dış evliliğin uygulandığı başka yerlerdeki gelişimi için de yapılmasının mümkün olup olmadığını sorarız. Eğer haklıysam, bütün kurumun kökü tüm topluluğun yakın akrabaların cinsel birlikteliğini engellemek amacıyla kasten iki dış evlilik sınıfına bölünmesidir. Bu varsayımdan hareketle, dış evliliği uygulayan bütün kabilelerde benzer bir bölünme ya da böyle bir bölünmenin izlerini bulmayı ummalıyız. Fakat veriler hiçbir şekilde bu beklentiyi tam manasıyla yanıtlamamaktadır. İki dış evlilik sınıfına bölünmenin, başka bir deyişle iki sınıflı bir sistemin Melanezya'da, her yerinde olmasa da, yaygın bir şekilde var olduğu ve İrokualar, Tlingitler, Haydalar ve Kenailer gibi birtakım Kuzey Amerika yerli kabilesinde bulunduğu doğrudur. Bir toplulukta yalnızca ve yalnızca iki sınıflı bir bölünmenin var olması nadir ve istisnai bir durumdur. Genellikle iki dış evlilik sınıfı değil, birçok dış evli klanla karşılaşırız; bu, Hindistan ve Afrika'daki totemci halk-

larda değişmez bir kuraldır. Fakat bazı topluluklarda bu dış evli ve totemci klanların öncesinde dış evli sınıf ya da boylar hâlinde gruplanmış olması ve sonrasında bu grupların arkalarında totem klanlarının dış evlilik sisteminden - yani aynı totem klanına mensup erkek ve kadınların evlenmesinin yasaklanmasından - başka bir şey bırakmadan yok olmuş olması mümkün değil midir? Bu mümkündür; hatta görünen o ki bu durum birbirinden hayli uzaktaki totemci topluluklarda gerçekten yaşanmıştır. Bu nedenle, Torres Boğazı'ndaki Western Adaları'nda totem klanlarının daha önce iki dış evlilik sınıf ya da boyuna bölündüğünü fakat sınıfların dış evlilik geleneği esnerken totem klanlarının dış evlilik geleneğinin sürdürüldüğünü düşünmek için geçerli sebepler vardır. Özenli bir araştırma, Dr. Seligman'ı aynı şeyin Yeni Gine'deki Mekeo ve Wagawaga halklarında da yaşandığı sonucuna ulaştırdı. Uzun süre İrokualarla yaşayan ve onları yakından tanıyan L. H. Morgan'dan öğrendiğimiz üzere, aynı değişim Kuzey Amerika'da İrokua kabilesinde de yaşanmıştır. Morgan, daha önce İrokuaların her biri dörder totem klanından oluşan iki dış evlilik sınıf veya boyuna bölündüğünü ve hiçbir erkeğin en büyük nefret ve itibarsızlıkla yüzleşmeden kendi sınıf veya boyuna mensup klanlardan bir kadınla evlenemediğini söyler. Fakat zamanla sistemin bu katılığının yok olduğunu ve en sonunda evlilik yasağının yalnızca kişinin kendi totemiyle sınırlandırıldığını ekler. Bu değişimin birebir aynısının, Huron ya da Wyandot kabilesinde de yaşandığı bildirilmektedir. Bu kabile konusundaki en yetkin otorite olan Bay W. E. Connolly, Wyandotların daha önce biri dört, diğeri yedi totem klanından oluşan iki dış evlilik sınıfına ayrıldığını bildirir. Eski zamanlarda evlilik, totem klanı içerisinde olduğu gibi sınıf ya da boy içerisinde de yasaktı; çünkü bir sınıf veya boyda toplanan klanlar kardeş olarak görülürlerdi ve diğer sınıf veya boydakilerle ise yalnızca kuzendiler. Fakat daha sonra sınıf içi evliliği yasaklayan kural kaldırıldı ve yasak totem klanıyla sınırlandırıldı.

Başka bir deyişle, sınıfın dış evliliği sona erdikten sonra klan dış evli olmayı sürdürdü. Amerika'nın öte tarafında da aynı değişim Alaska'daki Kenai kabilesinde de gerçekleşmiş gibi görünüyor – fakat bu kabileye dair bilgimiz, kesin konuşmamıza müsaade edecek kadar eksiksiz ve net değildir.

Bu veriler gösteriyor ki her sınıfın belli sayıda totem klanından oluştuğu iki dış evlilik sınıfına sahip olan kabilelerde sınıfların dış evliliği terk etmesi ve dış evliliğin klan tarafından sürdürülmesi yönünde bir eğilim vardır. Bu tür bir değişimin belirgin sebeplerinden biri, dış evlilik sınıfının mensuplarına dayattığı gereğinden fazla yüktür. Çünkü topluluğun iki dış evlilik sınıfına ayrıldığı bir yerde her bir erkeğin, kabaca bir ifadeyle, topluluktaki kadınların yarısıyla evlenmesi yasaktır. Küçük topluluklarda - ki vahşi toplumlarda nüfus genellikle azdır- böyle bir kural, erkeğin bir eş bulmasını çok güçleştiriyor olmalıdır; bu yüzden, dış evlilik kuralını klan boyutunda sürdürme ve sınıf boyutundaki dış evlilik kuralını gevşetme yönünde kuvvetli bir istek duyulur. Böyle bir gevşetmenin verdiği rahatlığın etkisi derhâl görülür ve totem klanlarının sayısıyla orantılı olarak bu rahatlık daha da büyür. Söz gelimi yirmi klan varsa, erkek, sınıf dış evliliğinin katı kuralı nedeniyle bu klanların on tanesiyle evlenme hakkını kaybetmek yerine, klan dış evliliğinin ılımlı kuralı sayesinde bu klanlardan yalnızca biriyle evlenme hakkını kaybeder. Eş konusunda karşısına zorluk çıkarılan kabilelere sunulan bu cazip teklife çoğu zaman karşı konulamamış olsa gerek. Öyleyse, Torres Boğazı'ndaki Western Adaları yerlilerinin, İrokuaların ve Wyandotların yanı sıra birçok kabilenin üstü kapalı biçimde veya açıkça sınıf dış evliliğini kaldırırken vicdanlarını klan dış evliliğini sürdürerek rahatlattığını varsaymak akla uygundur. Böylece ağır evlilik yükünü hafifiyle değiştirmiş olurlar.

Daha önce belirtilen sebepler, her yerde, iki sınıflı bir sisteme dair hiçbir ize rastlanmayan yerlerde bile, sınıf ya da boy dış evliliğinin klan dış evliliğinden önce gelmiş olabileceğini

işaret etmektedir. Kısacası, evlilik hususunda dayattığı kısıtlamaların daha az baskıcı olması nedeniyle klan dış evliliğinin, dış evliliğin yoz hâli olduğu çıkarımında bulunabiliriz.

Ancak günümüzde yalnızca klan dış evliliğinden haberdar olan birçok kabilenin daha öncesinde bu totem klanlarını iki dış evlilik sınıfına ayırdığını düşünmemize yol açan güçlü ve tümüyle bağımsız bir sebep daha vardır. Her nerede totemci bir halkın ilişki sistemi keşfedildiyse, bu sistemin tanımlayıcı değil sınıflandırıcı bir doğaya sahip olduğu görülmüştür. Bu kuralın bir istisnası yok gibi görünmektedir. İlişki sınıflandırma sistemi, bir topluluğun iki dış evlilik sınıfına ayrılmasıyla ortaya çıkan grup evliliğinin doğal ve zorunlu bir uzantısıdır. Bu sebeple şöyle bir çıkarımda bulunmamız mümkündür: günümüzde sınıflandırma sistemi her nerede mevcutsa, orada daha öncesinde iki sınıflı bir dış evlilik sistemi var olmuştur. Eğer durum böyleyse, dış evlilik her yerde Avustralya'daki gibi topluluğun yakın akraba evliliğini, özellikle de erkeklerin kız kardeşleriyle ve annelerin oğullarıyla evlenmesini önlemek amacıyla kasten iki dış evlilik sınıfına ayrılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Bunu dış evlilik sorunun genel bir çözümü olarak kabul etmenin bir avantajı şudur: bu çözüm, totemcilik sorunu için benimsediğim çözüm gibi, bu kurumun yeryüzüne nasıl yayıldığını, uzak bir ırktan diğerine aktarıldığı ya da Avustralya yerlileri, Dravidler, siyahî ve Bantu halkları ve Kuzey Amerika yerlileri gibi birbirinden çok farklı ve uzak ırkların ortak ataları tarafından miras yoluyla aktarıldığı varsayımlarına mecbur kalmadan anlamamızı sağlar. Totemcilik ve dış evlilik gibi bu denli eski ve yaygın kurumları, aktarım veya ilkel atalardan miras kalma varsayımlarından ziyade birçok yerde bağımsız şekilde doğduğu varsayımıyla açıklamak daha kolaydır. Ancak böyle bir kurumun geniş yayılımını ihtimaller dâhilinde bağımsız köken varsayımıyla açıklamak için, vahşilerin aklına kendiliğinden gelebilecek bazı basit ve genel dü-

şünceleri ve bu düşüncelerin uygulamada ifade bulabileceği birtakım kolay ve belirgin yöntemi işaret edebilmemiz gerekir. Son derece karmaşık bir evrim sürecinin birbirinden bağımsız şekilde birçok yerde birçok ırk tarafından tekrarlandığını varsaymamızı gerektiren bir teori, daha en başında kendini çürütür. Eğer bir gelenek yeryüzünün dört bir yanındaki bir dizi vahşi kabilede birbirinden bağımsız olarak ortaya çıktıysa, vahşi zihnine çok basit ve bariz gelen bir düşünceden doğmuş olması muhtemeldir. Totemcilik hususunda böyle basit bir düşünceyle, kadınların karşı cinsin yardımı olmaksızın bedenine giren ve yanıltıcı bir insan görünümüne sahip olsa da hayvan, bitki ya da diğer maddesel objelerin doğasına sahip hayvan, bitki ya da diğer maddesel objeler tarafından gebe kalabildiği inanışında karşılaşırız. Dış evlilik hususunda böyle basit bir düşünceyle, erkeklerin kız kardeşleriyle annelerinse oğullarıyla birlikte olmasından duyulan rahatsızlıkta karşılaşırız; ayrıca bu rahatsızlığın, topluluğun bu tür birliktelikleri etkin biçimde önleyen ve kadın soyuna dayalı iki dış evlilik sınıfına bölünmesinde nasıl kolaylıkla ifade bulabildiğini gördük. Bu varsayım, en azından, yaygın bir kurumun birçok yerde bağımsız biçimde ortaya çıkışını açıklamaya kalkışan bir teori için vazgeçilmez olan basitlik meziyetine sahiptir.

LVIII. Dış Evlilik ve Bilimsel Çiftleştirmenin Benzerliği

DIŞ EVLİLİK İLKELERİNİ bilimsel çiftleştirme ilkeleriyle karşılaştırırsak, Bay Walter Heape'in işaret ettiği gibi, ikisi arasındaki neredeyse rastlantı sayılabilecek tuhaf benzerlik karşısında şaşırmamamız mümkün değildir.

İlk olarak, en üstün otoritelerin hayvan ve bitki türlerinin refahı hatta var olması için vazgeçilmez kabul ettiği melezlemenin yararlı etkileri, dış evlilik sisteminde yakın kan bağı bulunan akrabaların birlikteliğini engellemek için yapay bir şekilde üretilen iki, dört ya da sekiz sınıflı dış evlilik sistemiyle sağlanır. Dış evliliğin en eski formu olan iki sınıflı sistemin özellikle engellediği ensest türünün erkeklerle kız kardeşleri arasındaki ensest olması oldukça dikkat çekicidir. Bu sistem bu türden tüm ensest ilişkileri mutlak derecede engellerken, ebeveynlerle çocukları arasındaki ensest ilişkiyi kısmen engellemektedir – ebeveynlerle çocukları arasındaki ensest, diğer sebeplerin yanı sıra aradaki kuşak farkı sebebiyle medeni insana daha sarsıcı gelebilir. Fakat vahşilerin ebeveynlerle çocukları arasındaki cinsellikten önce erkeklerle kız kardeşleri

arasındaki cinselliği engelleme konusundaki bu kararlılıkları, en makul biyolojik ilkelerle uyum hâlindedir; çünkü hem pratikteki üreticiler hem de bilim insanları tarafından kabul edildiği üzere erkeğin kız kardeşiyle cinsel birleşimi ensestin en yakın ve en zararlı biçimidir, bir annenin oğluyla veya bir babanın kızıyla cinsel ilişkiye girmesinden daha zararlıdır. Ebeveynlerle çocukları arasındaki ensest ilişki, dış evliliğin ikinci formu olan dört sınıflı sistem tarafından tamamen yasaklanmıştır. Son olarak, günümüze dek medeni ülkelerde bile fikir ayrılıklarına yol açan birinci dereceden kuzenlerin evliliği ise ancak dış evliliğin üçüncü ve son formu olan sekiz sınıflı sistem tarafından yasaklanmıştır. Bu form doğal olarak yalnızca bu evliliklere karşı olan kabileler tarafından benimsenirken, birinci dereceden kuzenlerin evliliğine kayıtsız kalan veya olumlu yaklaşan kabileler tarafından asla benimsenmemiştir.

Dış evlilik ve bilimsel çiftleştirme arasındaki benzerlikler bununla da kalmıyor. Kendi soyuyla çiftleştirilen hayvanların kalitesizleşmesi ve özellikle de kısır kalması kuralı çok önemli bir istisnaya tabidir. Bu sıkıntı taze kan katarak çözülebileceği gibi, yalnızca yaşam koşullarını değiştirerek, hayvanların bazılarını uzak bir yere gönderip yavrularını gönderilmeyenlerle çiftleşmek üzere geri getirerek de çözülebilir. Bu tür bir yerel dış evlilik, taze kan katılmaksızın, sürüyü canlandırma ve yitirilen verimliliği yeniden kazandırma konusunda etkilidir. Fakat bu yerel dış evlilik sistemi, birbirinden uzakta yaşayan ve aynı ırka mensup olanların evlenmesi, birçok kabile tarafından akraba dış evliliği sistemlerinin yerine ya da beraberinde uygulanmaktadır. Bu kabilelerde eşlerin yalnızca başka bir soydan değil, başka bir bölgeden seçmeleri genellikle bir kaidedir. Örneğin, İç Avustralya'daki Warramunga kabilesi kendi aralarında evlenen ve güney ile kuzey olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır. Bu kabilede kuzeyli erkeklerin daima güney bölgesinden eş seçmeleri güneyli erkeklerinse daima kuzeyden eş seçmeleri bir kaidedir. Gerçekten de, dış evlilik sınıfla-

rını bölgesel olarak ayırma geleneğinin cinsel birlikteliği topluluk için tehdit kabul edilen kişileri birbirinden ayırmak amacıyla en başta benimsenmiş olabileceği varsayımında bulunmak için geçerli sebepler vardır. Biyolojik ilkelere daha uyumlu olan bir evlilik sistemi kurgulamak zor olabilir.

Bu yüzden dış evliliğin, özellikle de günümüzdeki vahşilerin en gelişmemişi olan Avustralya yerlileri tarafından uygulandığı hâliyle, bir bilimsel çiftleştirme sistemiyle arasında tuhaf bir benzerlik vardır. Bu ilkel insanların dış evlilik sisteminin yapaylığı ve hizmet ettiği amaç doğrultusunda, yani yakın akraba evliliğini önlemek için özellikle üretildiği kesin görünmektedir. Yerlilerin düşünce ve gereksinimlerine bu kadar iyi uyarlanmış karmaşık düzenlemelerin bir başka makul varsayımla açıklamamız mümkün değildir. Yine de, bu cahil ve ihtiyatsız vahşilerin bu sistemi sonuçlarını bilerek ya da gelecekteki torunlarının refahı için kaygılanarak planladıklarını düşünmek imkânsızdır. Günümüzde en medeni toplumların en aydın sınıflarında dahi evliliğin düzenlenmesinde bu düşüncelere ne kadar az bağlı kalındığını göz önünde bulundurduğumuzda, dış evliliğin ilkel kurucularına daha üstün bir bilgi, öngörü ve farkındalık düzeyi atfetmemiz olası değildir. Bu ilkel deha ve kanun üreticilerinin, kurumun temel hatlarını belirlerken kafalarında hangi düşünceler olduğunu bilemeyiz. Vahşiler hakkında bildiklerimiz, bizi bu düşüncenin günümüzde batıl inanç diye adlandırdığımız bir şey ve bize göre açıkça yanlış fakat onlara göre doğru olan doğal nedenselliğe ilişkin ilkel bir düşünce olduğunu düşünmeye iter. Teoride fena hâlde yanılıyorlardı fakat pratikte gerçekten haklılardı. Hor gördükleri şey gerçekten kötüydü; tercih ettikleri şey ise gerçekten iyiydi. Onların bu tuhaf sistemini belki de bilimin bilinçsiz bir taklidi olarak adlandırabiliriz. Mucitlerinin düşünceleri aptalca olsa da, ulaştığı netice bilgeceydi. Bu zavallı vahşiler farkında olmadan bu şekilde hareket ederek, fiziksel dünyada sürekli aşağı yaşam formlarından yüksek

formları, ahlak dünyasında vahşilikten medeniyeti doğuran büyük evrimsel güçlerin isteğini yerine getirmişlerdir. Öyleyse dış evlilik, bu bilinmez gücün - gizemli bir şekilde, algılanması güç bir simyayla acının kadehindeki akılsızlık ve kötülüğün cürufunu, altın bir bilgelik ve iyiliğe dönüştüren tarihin maskeli büyücüsünün elinde bir araç olmuştur.

LIX. Yakın Akrabalardan Sakınmak

KUZEY MELANEZYA'DA, NEW IRELAND'IN iç kesimlerindeki yerliler arasında, bir anne ile oğlu arasındaki evlilik, anne soyuna bağlı sınıfsal dış evlilik kuralıyla engellenir, çünkü anne ve oğul aynı sınıfa ve toteme mensuptur. Ayrıca, bir erkekle kız kardeşi arasındaki evlilik aynı gerekçeyle engellenir, çünkü onlar da aynı sınıf ve toteme mensuptur. İki kız kardeşin çocukları olan kuzenlerin evliliği de aynı sebep nedeniyle engellenir, çünkü çocuklar aynı sınıf ve toteme aittir. Fakat diğer yandan sınıfsal dış evlilik kuralı, anne soyuna dayalı sınıflar vasıtasıyla, bir babanın kızıyla evlenmesini engellemez, çünkü baba ve kızı her zaman farklı sınıf ve totemlere mensuptur. Bir erkeğin çocuklarının kız kardeşinin çocuklarıyla evlenmesinin de önüne geçmez, çünkü bu tür kuzenler daima farklı sınıf ve totemlere aittir. Fakat bu iki evlilik türü, sınıfsal dış evlilik kuralınca yasaklanmasa da, gelenek tarafından sıkı sıkıya yasaklanmıştır. Kız evlatla ensest ilişkide bulunmanın cezası, asılarak idam edilmektir. Kuzenlerin - yani bir erkeğin çocuğu ile kız kardeşinin çocuğunun - yalnızca evlenmesi değil, birbirlerine

yaklaşmaları, el sıkışmaları hatta birbirlerine dokunmaları, hediye alışverişinde bulunmaları ve birbirlerinin isimleriyle hitap etmeleri de yasaktır. Fakat birkaç adım öte uzaklıktan birbirleriyle konuşabilirler.

Sınıf kuralıyla olmasa da gelenek tarafından evlenmeleri yasaklanan kuzenlerin karşılıklı olarak birbirlerinden uzak durmalarının geleneğin ihlal edilmesini önlemek için bir tedbir olduğuna şüphe yoktur; ister kasten üretilmiş isterse içgüdüsel olarak gelişmiş olsun, bu geleneğin maksadı yasak kişiler arasında suni bir bariyer oluşturmak ve onları baştan çıkarıcı istekten uzaklaştırmaktır. Günümüzde benzer kaçınma kuralları yalnızca kuzenler arasında değil, her zaman aynı sınıf ve toteme mensup oldukları için evlenmeleri sınıfsal dış evlilik kuralıyla yasaklanan erkek ve kız kardeşler arasında da gözetilmektedir. Erkek ve kız kardeşler arasında karşılıklı bir çekingenlik ya da utangaçlık vardır. Birbirlerine yaklaşamaz, hediye veremez ya da dokunamazlar fakat birkaç adım uzaklıktan birbirleriyle konuşabilirler. Kız kardeşle ensest ilişkide bulunmanın cezası, kız evlatla ensest ilişkide bulunmanın cezası gibi, asılarak idam edilmektir. O hâlde erkek ve kız kardeşlerin karşılıklı olarak birbirlerinden uzak durmasının kasten ortaya çıktığından ya da aralarında ensesti önlemek için tedbir maiyetinde içgüdüsel olarak geliştiğinden şüphe edemeyiz. Görünüşe göre erkek ve kız kardeşin cinsel ilişkiye girmesi öyle büyük bir suç olarak görülüyor ki rutin dış evlilik kuralı tek başına yeterli bir önlem teşkil etmiyor ve daha başka katı önlemlerle takviye edilmesine gerek duyuluyor. Güney Melanezya'da, derhâl göreceğimiz üzere, erkek ve kız kardeş arasında aynı karşılıklı sakınma mevcuttur ve aynı şekilde açıklanacaktır.

Avustralya Gippsland'deki Kurnailer arasındaki geleneğe dair Dr. Howitt şöyle söylemektedir: "Erkeğin eşinin annesiyle konuşmasını veya herhangi bir iletişim kurmasını yasaklayan tuhaf gelenek çok sıra dışı bir etkiye sahiptir ve kabilenin ta-

biatına derinden işlemiştir. Bildiğim kadarıyla bu gelenek Avustralya'da yaygındır." Dr. Howitt, tanıdığı Kurnaili bir adamın İngiliz Kilisesi'nin üyesi olmasına rağmen kayınvalidesiyle konuşmayı şiddetle reddettiğinden ve böyle bir ahlaksızlık yapmasını istediği için kendisini azarladığından söz eder. Bu tuhaf kaçınma kuralının en muhtemel açıklaması Dr. Howitt'in önerdiği açıklamadır: bu kuralın amacı, yerlileri rahatsız etse de anne soyuna dayalı iki sınıflı sistem tarafından engellenmeyen erkek-kayınvalide evliliğini önlemektir. Bu görüş karşımıza güçlükler çıkarmaktadır fakat şimdiye dek öne sürülen diğer açıklamalara oranla daha az itiraza açık kapı bırakmaktadır.

Güney Melanezya'da da yaygın olan anne soyuna dayalı iki sınıflı sistem, bir erkeğin kayınvalidesiyle evlenmesini imkân tanır, çünkü kayınvalidesi kaçınılmaz olarak karısıyla aynı dış evlilik sınıfına mensuptur. Fakat gelenek bu tür evlilikleri şiddetle yasaklar. Yalnızca evlenmelerini değil, her zaman olduğu gibi aralarında sıradan bir sosyal ilişki geçmesini de yasaklar. Banks Adaları'nda bu kaçınma kuralları çok katı ve kesindir. Bir erkek eşinin annesine yaklaşmaz, eşinin annesi ise de ona yaklaşmaz. Eğer şans eseri bir yol üzerinde karşılaşırlarsa, kadın yoldan çekilir ve erkek uzaklaşana kadar sırtı dönük vaziyette bekler veya daha uygun olacaksa erkek yoldan çekilir. Port Patteson'daki Vanua Lava'da bir erkek kayınvalidesinin ayak izleri dalgalar tarafından kumdan silinmedikçe kayınvalidesini takip etmez.

Bir erkek ve eşinin annesi arasındaki karşılıklı kaçınma geleneklerinin, sınıf sisteminin müsaade etmesine rağmen bu ikilinin evlenmemesi gerektiği yönündeki içgüdüsel bir histen doğduğu düşüncesi, gördüğümüz üzere, Dr. A. W. Howitt'in görüşüdür. Ve şu ana dair bu gelenek hususunda öne sürülmüş en makul açıklamadır. Banks Adaları ve Northern New Hebridler'deki yerliler göz önünde bulundurulduğunda, bu teori, bir yanda anne ve oğulları diğer yandaysa erkek ve kız

kardeşler arasında gözetilen paralel kaçınma kuralları tarafından doğrulanmaktadır. New Hebridler'deki adalardan biri olan Lepers Adası'nda, bir erkek çocuğu belirli bir yaşa eriştiğinde o döneme dek yaşadığı evden ayrılır ve artık yemek yemek ve uyumak için düzenli olarak kullandığı kulübeye (gamali) yerleşir. "Ve böylece kız kardeşleri ve annesiyle ilişkisinde tuhaf ve sıkı ihtiyatlılık dönemi başlar. Bu ihtiyat kız kardeşleriyle olan ilişkisine tüm etkisiyle yansır; kız kardeşlerinin ismi olan ya da isminde yer alan kelimeyi sıradan bir isim olarak kullanamaz, kız kardeşleri de aynı özenle onun ismini kullanmaktan kaçınırlar. Yemek istemek için babasının evine gidebilir fakat kız kardeşlerden birisi evdeyse yemek yemeden önce uzaklaşması gerekir; eğer kız kardeşleri evde değilse kapının yanına oturup yemek yiyebilir. Olur da yolda kız kardeşiyle karşılaşırsa, kız kardeş koşarak uzaklaşır ya da saklanır. Eğer bir erkek kumlardaki ayak izlerinin kız kardeşine ait olduğunu biliyorsa o izleri takip etmez, kız kardeşi de onun ayak izlerini izlemez. Bu karşılıklı kaçınma, erkek giysi giydirildiğinde ya da kıza dövme yapıldığında başlar. Okulun sürdürülmesi için gerekli olan erkek ve kızların birbirinden ayrılmasının buradaki amacı, iki cinsi birbirinden ayırmak değil erkek ve kız kardeşleri ayırmaktır. Bu kaçınma ömür boyu devam eder. Anne ve oğul arasındaki mesafeli tutum oğul büyüdükçe artar ve oğuldan çok anne tarafından sergilenir. Oğul eve gider ve yemek ister, anne yemeği dışarıya getirir fakat oğluna vermek yerine onun alması için yere bırakır. Eğer anne gelmesi için oğluna seslenirse, ona karşı resmi bir dil kullanır: 'Geliniz' anlamında *'Mim vanai'* der. Konuşurlarsa biraz uzakta oturur ve arkasını döner, çünkü yetişkin oğlundan çekinir. Bütün bunların ne anlama geldiği apaçık ortadadır."

Aslında, Dr. Codrington'ın burada vurguladığı gibi, bu tür kaçınma kuralları yalnızca bir erkeğin kız kardeşiyle ya da annenin oğluyla arasındaki cinsel ilişkiye duyulan korku nede-

niyle ortaya çıktığı varsayımıyla açıklanabilir. Bu korku, insanları bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde, erkekleri kız kardeşlerinden ve anneleri oğullarından toplumsal olarak ayırarak ensesti cazip kılan her şeyi mümkün olduğunca yok etmeye itmiştir. Bu durumlarla bir erkeğin kayınvalidesinden kaçınması arasındaki fark şudur: anne soyuna dayanan iki sınıflı sistemde erkek ve kayınvalidesi farklı dış evlilik sınıflarına mensuptur ve bu yüzden teorik olarak evlenmeleri mümkündür, erkekler ve kız kardeşleri ile anneler ve oğulları aynı dış evlilik sınıfına mensuptur ve bu yüzden birbirleriyle evlenmeleri teoride bile mümkün değildir. Sınıfsal dış evlilik kuralının evlenmelerine engel olmasına rağmen erkek ve kız kardeşlerin, anne ve oğulların bu geleneği gözetmelerinin sebebi, kız kardeş veya anneyle yaşanacak ensest ilişkinin dış evlilik sisteminin önlemek için yetersiz kaldığı büyük bir suç olduğu ve dış evlilik sisteminin bu yakın akrabalar arasındaki uçurumu genişletecek başka kural ve geleneklerle desteklenmesi gerektiği hissi olabilir. Bu evlilikler karşısında duyulan korkuyu paylaşan çoğu halk, ister barbar ister medeni olsun, yine de erkekler ve kız kardeşleri ile anneler ve oğulları arasına sosyal bir engel koymaz. Bunun sebebi, nesilden nesle aktarılan anne ve kız kardeşlerle ensest ilişkiye girmekten kaçınmak normal bir yapıya sahip insanlarda o kadar alışıldık ve içgüdüsel bir hâl aldı ki bir zamanlar erkekler ve kız kardeşleri ile anneler ve oğullar arasına yerleştirilen dışsal engeller gereksizleşti ve böylece giderek yok oldu. Genç ve bekâr erkekleri ailelerinden ayrı bir eve yerleştirme geleneği bu yapay geleneklerden biri olabilir; delikanlılar ile kız kardeşleri ve anneleri arasında tehlikeli yakınlaşmaları önlemek amacıyla benimsenmiş olabilir. En azından Dr. Codrington'ın tanımladığı Melanezyalı uygulamalar bu yöne işaret etmektedir; çünkü anne ve kız kardeşlerinin gençten belirgin biçimde kaçınması tam da gencin cinsel açıdan tehlikeli hâle geldiği ve bu nedenle umumi kulübede diğer erkeklerde uyumak üzere evden kovulduğu dö-

nemde başlar. Bekâr erkeklerin ailelerinden ayrı yaşadığı bu tür kulübeler, Yeni Gine, Melanezya ve yeryüzünün başka yerlerinde yaygındır.

LX. Ensestten Duyulan Rahatsızlığın Nedeni Bilinmemektedir

ÇOĞU MEDENİ IRKIN ensestten veya yakın akraba evliliğinden duyduğu rahatsızlığın geçen çağlar boyunca yaşamış vahşi atalarından kalmış olması büyük bir olasılıktır; çünkü bu rahatsızlığın yeni bir şey veya ileri medeniyetin bir ürünü olduğuna dair herhangi bir kanıt veya ihtimal yoktur. Öyleyse, Samilerin ve Aryanların ilkel atalarının yaşadıkları dönemde totemcilik ya da dış evlilikten habersiz olma ihtimaline rağmen, ensesti onaylamadıklarını ve duydukları rahatsızlıklarını günümüzdeki torunlarına aktardıklarını varsayabiliriz. Böylece dış evliliğin özü olan bu rahatsızlık insanlığın çok ilkel zamanlarına dayanmaktadır. Ve bu rahatsızlığın, bir dış evlilik sistemiyle ifade bulmuş olsun veya olmasın, her yerde aynı ilkel düşünce ve hislerle ortaya çıktığını haklı olarak varsayabiliriz. Peki, enseste duyulan bu nefreti doğuran ilkel düşünce ve hisler nedir? Başka bir ifadeyle, ilkel ve cahil vahşiler niçin erkeklerin kız kardeşleriyle veya ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte olmasını son derece uygunsuz görmeye başladı? Nedenini bilmiyoruz, tahmin etmek dahi güç. Günümüze dek ve-

rilen cevapların hiçbiri tatmin edici değildir. İlkel vahşilerin doğacak çocuklar için zararlı olduğunu algıladıkları için ensesti yasaklamış olması imkânsızdır. Çünkü günümüze dek bilim insanları en yakın akrabalar arasındaki ilişkinin doğacak çocuklara zararı olup olmadığı konusunda fikir ayrılıkları yaşamışlardır. Darwin şöyle der: "Irklar arası üremenin kötü neticelerini tespit etmek güçtür, çünkü yavaş yavaş ortaya çıkarlar ve farklı türlerde farklı ölçüdedirler fakat hemen hemen hiç istisnasız bir olumsuzluğu takip eden iyi etkileri en baştan itibaren açıkça ortadadır." Aile içi üremenin kötü sonuçlarının -eğer kötü etkileri varsa- insanoğlunun yavaş üremesi nedeniyle insanda tespit edilmesinin diğer hayvan türlerine oranla daha zor olduğunu ekleyebiliriz. Kuşlar gibi hızlı üreyen hayvanlarda iç ve dış üremenin iyi ya da kötü sonuçlarını kısa bir sürede gözlemlemek mümkündür. Fakat insan ırkında, üreme hususunda deney yapmakta sonsuz özgürlüğe sahip olsaydık bile, bu deneylerin sonucunu açıkça ortaya çıkarmak için uzun senelerin geçmesi gerekirdi. Bu nedenle, aile içi üremenin herhangi bir zararlı sonucunun vahşiler tarafından gözlemlendiğini ve onlara dış evliliği üretmek için bir sebep sunduğunu varsayamayız. Vahşilerin cehalet ve ihtiyatsızlığına dair tüm bildiklerimiz, Darwin'in vahşilerin soylarına gelecek zararları öngörmelerinin muhtemel olmadığı yönündeki gözlemini onaylamaktadır. İlkel insanın cinsiyetler arası ilişkileri aile içi üremenin doğacak çocuklara vereceği zararları önlemeyi hedefleyen titiz kurallarla düzenlemiş olmasının imkânsızlığı, Darwin'in en sıkı dış evlilik sistemini uygulayan mevcut en ilkel ırklardan bazılarının cinsiyetler arası ilişki ile çocuk doğumu arasındaki nedensel ilişkiden tümüyle habersiz olduğu yönündeki mühim buluşundan beri büyük ölçüde arttı. Bu geri kalmış kabileleri karakterize eden cehalet, hiç kuşkusuz bir dönem insan türünün tamamına hâkimdi ve dış evliliğin vahşi kurucuları bu cehaleti paylaşmış olmalılar. Fakat çocukların evliliğin meyvesi olduğundan habersizken,

nasıl olup da çocukların yararı için titiz bir evlilik sistemi üretmiş olduklarını anlamak güçtür. Kısacası, enseste duyulan nefretin en başta doğacak çocuklar üzerindeki zararlı etkilerinin gözlemlenmesiyle ortaya çıktığı düşüncesi hiç tereddütsüz asılsız sayılabilir.

LXI. Ensestten Duyulan Rahatsızlığın Kökenine Dair Bir Varsayım

FAKAT EĞER DIŞ evliliğin kurucuları yakın kan bağı bulunan akrabaların birlikteliğinin soy için zararlı olduğuna inanmadılarsa, bunun ebeveynlerin kendileri için zararlı olduğuna inanmış olabilirler mi? Başka bir ifadeyle, cinsel ilişkinin kendi içerisinde, tüm toplumsal sonuçları ya da ahlaki duygularından bağımsız şekilde, cinsel ilişkide bulunanların biri veya her ikisi için zararlı olduğunu düşünmüş olabilirler mi? Daha önce bunun böyle olabileceğini düşünüyordum ve bu nedenle dış evliliğin ya da ensestin yasaklanmasının esas kökenini bu türden bir batıl inançta, ensestin ensest ilişkide bulunan çiftler için kendiliğinden zararlı olduğu yönünde asılsız bir korkuda arıyordum. Fakat bu görüşe karşı ciddi ve kanımca kesin olan itirazlar var. İlk olarak, vahşilerin yakın akrabaların cinsel ilişkide bulunmasının bu ilişkide yer alan kişilere zarar verdiğini düşündüğünü gösteren çok az kanıt var. Eğer dış evliliğin çıkış noktası ensest birlikteliklerin ilişkide bulunan taraflara zarar verdiği korkusu olsaydı, bu korkunun dış evliliği en sıkı formuyla uygulayan Avustralya yerlileri arasında çok derin-

lere işlemiş bir kökü olması mümkün gibi görünüyor. Fakat bildiğim kadarıyla, bu vahşilerin karmaşık dış evlilik kurallarını uygularken böyle bir korkuyla harekete geçtikleri söylenmiyor.

Fakat kanıt yetersizliği söz konusu teoriye karşı sunulabilecek argümanların en nihai olanı değildir; çünkü vahşi yaşantısına dair sahip olduğum kayıtlar maalesef o kadar eksik ki kayıtların suskun kalmasına dayanarak bu şeyin yokluğundan kesin olarak söz edemeyiz. Kısacası, sıradan bir olumsuz kanıt, belki de başka hiçbir alanda antropolojide olduğu kadar eksik ve aldatıcı bir dayanak teşkil etmez. Bir gün olumsuz bir veriye dayanılarak emin bir biçimde ortaya sürülen sonuçlar, tek bir olumlu verinin keşfi yüzünden ertesi gün çürütülebilir. Bu yüzden, günümüzde çok az veri bulunsa da, ensestin ensest ilişkide bulunanlar üzerinde zararlı etkileri olduğu inanışı gerçekten de vahşiler arasında yaygın olabilir. Dış evliliği bu tür bir korku üzerine temellendiren teoriye yöneltilen daha güçlü bir itirazın dayanağı ise, çoğu dış evli kabilede dış evlilik kurumunu ihlal edenlerin topluluk tarafından cezalandırılırken sergilenen son derece katı tutumdur. Bu tür suçlara genelde verilen ceza, her iki suçlunun öldürülmesidir. Eğer insanlar ensestin yalnızca ensest ilişkiye girenlerin kendilerine zarar verdiğini düşünüyorlardı ise, toplum günahkârları günahlarının doğal ve kaçınılmaz neticelerine katlanmak üzere kendi hâllerine terk etmekten pekâlâ memnuniyet duyabilirdi. Toplum neden buna dâhil olup "Kendinize zarar verdiniz, bu yüzden sizi öldüreceğiz" desin ki? Toplumun yalnızca toplumsal suçları, yani ille de bireysel suçlulara değil tüm topluma zarar veren suçları cezalandırdığı ve verilen ceza ne kadar büyükse işlenen suçun da o oranda toplumsal refaha zarar vermiş olması gerektiği önermesi tüm toplum formları için geçerli bir temel önerme olarak öne sürülebilir. Fakat toplum ölümden daha ağır bir ceza veremez; bu nedenle, en büyük suçlar, insanların tümü için tehlikeli ve zararlı olan suçlar olmalıdır. Bu-

radan hareketle, dış evliliğin ihlalini ya da kısacası ensesti yaygın biçimde ölümle cezalandıran dış evli kabileler bu suçun topluluğun bütününe ciddi boyutlarda zarar verdiği görüşünde olmalıdır. Ensestin vahşiler arasında uyandırdığı ve suçluları ölümle cezalandıracak ölçüde duydukları korkuya ancak bu şekilde makul bir açıklama getirebiliriz.

O hâlde ensestin yol açtığı düşünülen bu büyük toplumsal suç ne olabilir? Suçluların işledikleri suçla ne şekilde tüm kabileyi tehlikeye soktuğu düşünülüyordu? Muhtemel yanıtlardan birisi şudur: yakın akraba ilişkisinin kabiledeki kadınları bereketsizleştirdiği ve yenilebilir hayvanların üremesini, yenilebilir bitkilerin yetişmesini engelleyerek ortak yiyecek stokunu tehlikeye soktuğu düşünülüyordu. Kısacası, ensestin sonucunda, kadın, hayvan ve bitkilerin bereketsizleşeceğine inanılıyordu. Bu inanışlar yeryüzünün çeşitli bölgelerinde birçok ırk tarafından paylaşılmaktadır. Genelde cinsel suçların, özelde ise ensestin, mahsule zarar verdiği düşüncesi, Hint Yarımadası'ndaki Malezya kökenli halklarda ve Çinhindi bölgesindeki akrabaları arasında yaygındır; fakat Batı Afrikalı bazı yerliler de bu düşünceye şiddetle katılır, ve ensestin kadın, hayvan ve mahsuller üzerindeki zararlı etkilerine dair benzer düşüncelerin aralarında Antik Yunanlılar, Latinler ve İrlandalıların da bulunduğu ilkel Aryanlar ve ilkel Samilerin arasında yaygın olduğunu düşünmeye iten gerekçeler vardır. Kanıtlar benim tarafımdan başka bir yerde toplanmıştır. Eğer dış evliliğin kurucuları bu tür düşünceler besledilerse, bu düşünceler kurumu ortaya çıkarmaları için yeterli gerekçeyi sunmuş olmalıydı. Çünkü bu düşünceler, ensesten duyulan korkuyu ve cezalandırılırken kullanılan son derece katı tutumu mükemmel biçimde açıklardı. İnsanlara kadınlarının çocuk doğurmasını engelleyip yiyecek stoklarını kesmekten daha büyük bir kötülük yapılamaz; kadınların çocuk doğurmasını engelleyerek türünü devam ettirmesinin önüne geçilmiş olur, yiyecek stoku durdurularak ise ölümle tehdit edilmiş olur. Bu yüzden

bir toplumu tehdit eden en büyük tehlike, kadınlarının çocuk doğurmaması, yiyecek bir şey bulamamasıdır. Çocuk üretimini ve yiyecek stokunu tehlikeye atan suçlar, varlığına kanunları büyük bir ihtimamla uygulayarak değer veren bir toplum tarafından cezalandırılmayı hak eder. Eğer dış evliliği üreten vahşiler gerçekten ensestin kadınların çocuk doğurmasını, hayvanların üremesini ve bitkilerin yetişmesini engellediğini düşünmüşlerse, kendi bakış açılarına göre toplumsal yaşama böyle ölümcül darbeler indiren cinsel birliktelikleri önlemek için aldıkları önlemler hususunda son derece haklılardı.

Fakat inandıkları şey gerçekten bu muydu? Durumun böyle olduğunu varsaymamız için yolumuza çıkan tek ciddi sıkıntı, en ilkel dış evli halklar olan Avustralya yerlilerinin bu tür düşünceler beslediklerini gösteren kanıtların bulunmamasıdır – eğer bu düşünceler gerçekten dış evliliğin kökenini oluşturuyorsa, onlara Avustralya yerlilerinde rastlamayı kesinlikle ummalıyız. Ayrıca, söz konusu düşünceleri beslediği bilinen tüm halklar tarımla uğraşmaktadır ve bilhassa çekindikleri konu ensestin mahsulleri üzerinde yaratacağı bereketsizliktir; genellikle kadınlar ve hayvanlar üzerindeki etkisinden korktukları söylenmez, bu kısmen bazı ırkların hayvan beslememesi durumuyla açıklanabilir. Fakat dış evliliğin vahşi kurucuları, eğer bugünkü Avustralya yerlilerinden hareketle bir kanıya varabilirsek, kesinlikle tarımla uğraşmıyorlardı; toprağa ekilen bir tohumun kök salıp yetiştiğinden bile habersizlerdi. Bu yüzden, ensestin kadın, hayvan ve bitkiler üzerindeki kısırlaştırıcı etkisine ilişkin inanışların bilinen dağılımı, bunun dış evliliği kuran vahşilerden daha ileri düzeyde bir kültürün ürünü olduğunu gösterir. Esasen, ensestin zararlı etkilerine dair bütün düşüncelerin, ensestin yasaklanma sebebinden ziyade ortaya çıkardığı etki olduğu savunulabilir. Başka bir ifadeyle, söz konusu halklar ilk önce birtakım bilinmeyen sebeplerle yakın akraba evliliğini yasaklamış olabilir,

sonra da ensest kuralının gözetilmesini öyle alışkanlık hâline getirmiş olacaklar ki ihlal edilmesini doğa kanunu diyebileceğimiz bir şeyin çiğnenmesi olarak yorumlamış ve doğanın düzenini bozacağını düşünmüşlerdir. Kısacası, bu batıl inancın daha sonraki bir döneme ait olması ve bu yüzden dış evliliğin kökenini teşkil edememesi mümkündür.

Diğer yandan, unutulmamalı ki böyle bir batıl inancın dış evliliğin kökeni olduğunu varsaymanın karşısındaki en büyük sorun, aralarında bu teorinin gelişmesi beklenen Avustralya yerlilerinde bu tür bir batıl inanca bildiğim kadarıyla henüz rastlanmamış olmasıdır. Fakat yalnızca olumsuz verilere yaslanmanın tehlikesine daha önce değinmiştim; elimden geldiği kadarıyla her şeyi dikkatle ele alarak, büyük bir tereddüt ve çekingenlik duyarak, dış evliliğin ensestin ilişkiye giren kişilerin -en azından erkeğin ya da doğacak çocuğun- üzerinde değil de kadınların ve özellikle yenilebilir hayvan ve bitkilerin üzerindeki zararlı etkisinden, özellikle de kısırlaştırıcı etkisinden dolayı ortaya çıktığını düşünme eğilimindeyim. Ve günümüzde hayatta olan en ilkel dış evli halklar üzerinde yapılacak özenli bir araştırmanın hâlen bu tür bir inanışın varlığını ortaya çıkarabileceğini tahmin ediyorum. En azından eğer dış evliliğin kökeni bu değilse tamamen yanıldığımı itiraf etmeliyim, çünkü bu hususta sunabileceğim başka bir varsayımım yok.

LXII. İlişki Sınıflandırma Sistemi

AMERİKAN ETNOLOG L. H. MORGAN ve diğerlerinin son altmış ya da yetmiş sene içerisindeki araştırmaları, dünyanın birçok yerindeki vahşiler gibi Avustralya yerlilerinin de akrabalığı ilişki sınıflandırma sistemi diye adlandırılan bir düzene göre belirlediğini kanıtlamıştır. Bu sistemin temel ilkesi, akrabalık bireysel arasında değil gruplar arasında kabul edilir. Örneğin; bir erkek yalnızca tek bir erkeğe değil kabile geleneğine göre babası olabilecek belli bir grup erkeğe baba der, tek bir kadına değil kabile geleneğine göre annesi olabilecek belli bir grup kadına anne der, yalnızca kendi anne-babasının çocuklarına değil kabile geleneğine göre anne-babasının evlenmiş olabileceği bütün kadın ve erkeklerin çocuklarına kardeş der, yalnızca gerçek karısına değil kabile geleneğinin evlenmesine müsaade ettiği bütün kadınları eşi kabul eder ve yalnızca kendi çocuklarına değil evlenebileceği fakat evlenmediği bütün kadınların çocuklarını evladı kabul eder. Bu grupsal ilişki sistemi bize tuhaf gelse de, günümüzde dünyanın büyük bir bölümünde yaygındır ve şimdi göreceğimiz üzere yalnızca bir

grup evliliği sisteminden doğduğu ve bu sistemi doğru biçimde temsil ettiği varsayımıyla açıklanabilir. Bu grup evliliği sisteminde, bir grup erkek bir grup kadınla evlenme hakkına sahiptir, böylece bir gruptaki erkeklerden herhangi biri öteki gruptaki kadınlardan herhangi birini eşi kabul edip ona o şekilde davranabilir. Bu tür grup evliliklerinden doğan her çocuk, gerçek babasının mensup olduğu gruptaki bütün erkeklere baba, gerçek annesinin mensup olduğu gruptaki bütün kadınlara anne der. Bu unvanlar, katiyen konuşan kişinin babasının grubundaki tüm erkeklerin çocuğu olduğu ya da annesinin grubundaki tüm kadınlar tarafından doğurulduğu yönünde bir inanışa işaret etmezdi. Bunun tek anlamı, konuşan kişinin bu gruplardaki bütün erkek ve kadınlarla arasında benzer fiziksel değil sosyal bir ilişkisi olduğuydu. Kişinin onlara karşı vazifelerinin ve onlardan kazandığı hakların grubun her üyesi bakımından aynı olduğu, yani fiziksel anne-babasıyla bu unvanları verdiği diğer kişiler bakımından bu vazife ve haklarda bir üstünlük söz konusu olmadığı anlamına geliyordu. Kısacası, bu sistemde babalık, annelik, kardeşlik ve evlatlık kan bağına göre değil sosyal ilişkilere göre anlam kazanırdı, kan bağı ya göz ardı edilir ya da her hâlükârda grubun bütün üyelerini bir araya getiren daha mühim bağ tarafından arka plana itilirdi. Bu, her bakımdan, bir bireyselcilik dönemi değil sosyal komünizm dönemiydi. Daha iri hayvanlara kıyasla her bir bireyin ne kadar zayıf olduğunu hatırlarsak, insanoğlunun erken dönemlerinde üstünlük için verdiği mücadelede ilerlemesi için, çok sayıda erkek ve kadını sıkı bağlarla bir araya getiren bir sistemin, aileyi tek bir çift ve o çiftin çocuklarıyla sınırlı tutan bir sisteme göre daha uygun olduğunu kabul ederiz. O dönemde birlik, güç anlamına geliyordu, belki de günümüzdekinden daha fazla. Ayrışma ve dağılma atalarımızı, yırtıcı ve bireysel olarak çok daha güçlü düşmanlarına yani büyük etobur hayvanlara yem olma riskiyle karşı karşıya bırakırdı.

LXIII. Grup Evliliğinde İlişki Sınıflandırma Sisteminin Kökeni

AVUSTRALYA'NIN İÇ VE ORTA kesimlerindeki kabilelerin başlıca ilişki terimlerinin incelenmesi bu terimlerin sınıflandırıcı yapısını kanıtlamaya yeter. Bunlar, gruplar arasındaki ilişkileri niteleyen terimlerdir, bireyler arasındaki ilişkileri değil. Her birey birçok baba ve birçok annenin oğlu veya kızı olarak sınıflandırılır; bizim sistemimize göre kesinlikle akrabası olmayan birçok kadın ve erkeği kardeşi olarak sınıflandırır; her erkek, gerçekten evli olduğu kadının yanı sıra, birçok kadını eşi olarak sınıflandırır; her kadın, gerçekten evli olduğu erkeğin yanı sıra, birçok erkeği eşi olarak sınıflandırır; her erkek ve her kadın, doğumunda rol almadığı birçok çocuğu kendi çocuğu olarak sınıflandırır. Böylece bütün nüfus gruplara ayrılır ve akrabalık sistemi bu grupların birbirleriyle olan ilişkilerinden oluşur. Böyle bir grupsal ilişki sisteminin tek makul ve muhtemel açıklaması şudur: bu sistem, bir grup evliliği sistemi içerisinde yani erkek gruplarının kadın grupları üzerinde evlenme hakkına sahip olduğu bir toplum düzeninde ve bir erkeğin bir eşle sınırlandırılmadığı bir dönemde ortaya çık-

mıştır. Böyle bir grup evliliği sistemi, her erkeğin neden bir grup kadını eşi olarak kabul ettiğini; neden her kadının bir tanesi ya da hiçbiriyle evlilik bağı bulunmamasına rağmen bir grup erkeği kocası olarak kabul ettiğini; neden her erkek ve kadının, yalnızca iki bireyin fiziksel olarak anne-babası olması mümkünken, bütün kadın ve erkek gruplarına anne-baba dediğini; her erkek ve her kadının aralarında zerre kadar kan bağı bulunmamasına rağmen bütün erkek ve kadın gruplarını neden kardeş kabul ettiğini ve son olarak her erkek ve kadının doğumunda pay sahibi olmadığı erkek ve kadın gruplarının tamamını oğlu veya kızı olarak adlandırdığını kolayca izah eder. Kısacası, grup evliliği grup ilişkisini açıklar ve bu açıklamayı başka neyin verebileceğini bulmak güçtür.

Bazı insanların insanlığın büyük bir bölümünün ya da tümünün bireysel evliliğin bilinmediği bir sosyal evrim safhasından geçtiğini kabul etme hususundaki isteksiz tutumlarının dışında sınıflandırma sisteminin bu basit ve yeterli açıklamasının kabul görmesinin önündeki tek ciddi engel, bir kişinin nasıl birçok annenin çocuğu olarak kabul edildiğinin anlaşılmasının güçlüğüdür. Bu güçlük, ancak dilimizdeki 'anne' sözcüğünü sınıflandırma sistemine sahip olan vahşilerin dillerindeki karşılığı olan fakat aynı anlama gelmeyen terimlerle karıştırdığımız müddet var olur. Biz 'anne' dediğimizde, bizi doğura kadını kastederiz; Avustralyalı vahşiler ise 'anne' dediklerinde herhangi birini doğurmuş olsun veya olmasın, bir grup erkek ve kadınla arasında belirli bir sosyal ilişki bulunan kadını kastederler. O kadın, henüz kucakta bir bebekken bile o grubun 'anne'sidir. Yetişkin bir adamın, büyük bir ciddiyetle ve ilişki sistemine göre haklı olarak 'anne' diye seslendiği küçük bir kızla oyun oynarken görülmüştür. Fakat bu adam, çocuğun onu doğurduğunu düşünecek kadar ahmak değildir. O sadece 'anne' kelimesini İngilizcedeki manasında değil, kendi dilindeki manasında kullanıyordu. Eğer zihinlerimizi aynı kelimeyi iki farklı bağlamda kullanmanın yarattığı sözsel

yanılgıdan arındırırsak, bir kişi ve birçok anne konusundaki hayali güçlük artık ilişki sınıflandırma sisteminin anlaşılmasının önündeki yolu tıkamayacaktır. Dr. Rivers'ın ileri sürdüğü gibi bir grup evliliği sisteminde anne ve çocuğu arasındaki kan bağının ilerleyen yaşantılarında unutulmuş olabileceğini ve dolayısıyla yetişkinlerin babalarının kim olduğundan emin olamadıkları gibi annelerinin kim olduğundan da emin olamadıklarını varsaymamıza gerek yok. Anne ve çocuğu arasındaki gerçek ilişki daima hatırlanmış olabilir fakat bu hiçbir şekilde annenin sınıflandırma sistemindeki yerini etkilemeyen bir kazaydı; çünkü anne tıpkı çocuğunun doğmasından önce olduğu gibi doğumdan sonra da 'anneler' grubunda yer alıyordu. Benzer şekilde, bir erkek geniş bir aileye sahip olduğundaki gibi emekleyen bir bebekken de 'babalar' grubuna mensuptur. Sınıflandırma sistemi ebeveynlik ilişkisi üzerine değil evlilik ilişkisi üzerine temellendirilir. Topluluğun birbiriyle evlenen iki gruba bölünmesi üzerine kuruludur. Diğer gruplar ve sistemdeki grupsal ilişkiler bu basit ve öncül gruplaşmadan doğar.

LXIV. Sınıflandırma Sistemi ve İkili Düzen

EĞER OKUYUCU, TOPLULUĞUN dış evliliğe dayalı basit bir bölünmesinden hareketle yaptığım çıkarımlarla ulaştığım erkek ve kadın ilişkilerini sınıflandırma sistemi tarafından gerçekten tanınan ilişkilerle kıyasladığı takdirde, sade ve net olmak adına sistemin dördüncü ve beşinci nesillerdeki uygulamalarından söz etmemiş olsam da, derhâl bu ikisinin özsel uyumunu fark edecektir. Bu uyum, okuyucuyu ilişki sınıflandırma sisteminin toplumun basit bir şekilde iki dış evli gruba ayrışmasından doğduğuna ikna edecektir. Özellikle dikkat edilmelidir ki iki sınıflı dış evlilik sistemi -sıklıkla ikili düzen olarak anılır- bazı kabileler tarafından daha sonra benimsenen dört ve sekiz sınıflı sistemlerden madden etkilenmemiş gibi görünen ilişki sınıflandırma sistemini yaratmak için kendi başına yeterlidir. Bu hususa dikkat edilmesi önemlidir, çünkü ilişki sınıflandırma sistemi dünyanın büyük bir bölümüne yayılmış olsa da dört ve sekiz sınıflı sistemlere günümüze dek yalnızca Avustralya'da rastlanmıştır. Aksini gösteren kanıtlar bulunmadığı için iki sınıflı sistemin daha sonra dört ve sekiz sınıfa bölün-

mesinin Avustralyalı düşüncesinin ürünü olduğu ve sınıflandırma sisteminin diğer ırklarda da mevcut olmasının bu ırkların iki sınıflı basit sistemden daha karmaşık bir dış evlilik sistemini hiç uygulamadığı sonucuna varırız.

Öyleyse, ilişki sınıflandırma sistemi, iki sınıflı dış evlilik kurumu ve onu izleyen grup evliliği sisteminden kendiliğinden ortaya çıkar; sadece mensup oldukları nesil ve dış evlilik sınıfı bağlamında toplumdaki bütün erkek ve kadınların birbirleriyle olan ilişkilerini tanımlar. Görünürde karmaşık olan bu ilişki sisteminin, temel aldığı görünürde karmaşık olan dış evlilik sistemi gibi, topluluğun iki dış evli sınıfa ayrılmasındaki çıkış noktasına baktığımız zaman yeterince basit olduğu anlaşılmaktadır.

LXV. Grup Evliliği ve Grup İlişkisi

ERKEK GRUPLARININ KADIN grupları üzerindeki hakları tarafından belirlenen ilişkiler, grup evlilik sisteminin yok olmasından bu yana yeryüzünün birçok yerinde hayatta kalan ve genellikle sınıflandırma sistemi olarak bilinen grupsal ilişki sisteminde ifade edilir ve açıklanır. Grupsal ilişki sistemi, yaşayan grup evliliği sisteminden alınan bir kalıpla karşılaştırılabilir; bu kalıp organik yapısının tüm detaylarıyla orijinali yansıtır ve organizmanın yok olmasından çok sonra bile gelecek kuşaklara rehberlik etmesi için orijinali muhafaza etmeyi sürdürür. İç Avustralya'da grup evlilik sistemi, grupsal ilişki sistemiyle birlikte, günümüze dek yaşamıştır; burası belki de orijinal ile kalıbın bir arada bulunduğu tek yerdir, hâlen birbirleri üzerine konulmuşlardır ve tamı tamına olmasa da belli ölçüde uyum gösterirler; çünkü yaşayan grup evliliği sistemi burada bile küçülmüştür ve muhtemelen son demlerini yaşamaktadır.

Kalıbı ve orijinalin bir kısmını, başka bir ifadeyle hem grupsal ilişki sistemini hem de grup evlilik sistemini, bilinen diğer

ırklara oranla daha iyi muhafaza eden Avustralya yerlilerini inceleyerek grup ilişkisi şartlarının üzerine temellendirildiği birbirleri arasında evlenen grupların doğası ve kapsamına kesine yakın bir tanım getirebiliriz. Avustralya yerlileri arasında bu birbirleri arasında evlenen gruplar, kabileye göre düzenli olarak iki, dört ya da sekiz tanedir; bazı kabileler iki, bazıları dört, diğerleri ise sekiz dış evlilik sınıfına sahiptir. Sistemin tam anlamıyla işlediği ve yozlaşmadığı yerlerde, dış evlilik sınıflarının sayısı kesinlikle iki veya ikinin katıdır, asla tek sayı olmaz. Tüm verilerin desteklediği üzere bu şunu gösterir: bu gruplar, toplumun kasten ve ardı ardına, önce iki, sonra dört, son olarak da sekiz dış evlilik grup ya da sınıfına bölünmesiyle ortaya çıkmıştır. Çünkü bildiğim kadarıyla henüz hiç kimse toplumun fiziksel bir yasaya tabii olduğunu ve toplumların bu yasaya göre, kristaller gibi, otomatik olarak ve bilinçsizce, kesin matematiksel çizgiler doğrultusunda simetrik birimler hâlinde birleştiğini veya ayrıştığını savunma cüretinde bulunmadı. Birbirini izleyen bu bölünmelerin amacı, elbette, bir erkeğin yasal olarak cinsel ilişkiye girebileceği kadınların sayısını giderek daha da sınırlandırmaktır. Toplumun iki grup ya da sınıfa bölünmesi sonucunda, erkek, seçimi hususunda, kaba tabirle kadınların yarısıyla sınırlandırılır; dörde bölünmesi sonucunda, kadınların dörttebiriyle sınırlı tutulur; sekize bölünmesi sonucundaysa, sekizde birle sınırlandırılır. Bu elbette erkeğin günümüzde ya da öncesinde evlenmesine müsaade edilen gruptaki kadınlarla tümüyle cinsel münasebette bulunduğu anlamına gelmez; fakat erkek, tüm bu kadınları eşi kabul eder. Artık düzenli biçimde birlikte olduğu bir ya da daha fazla kadına sahiptir ve diğerleri bu gruptan hariç tutulur, bu sınırlandırmanın toplumun ardı ardına iki, dört ve sekiz dış evlilik sınıfına bölünmesinde açıkça görülen sürekli azalmaya bağlı olması mümkün gibi görünmektedir. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, daha öncesinde erkek ve kadın grupları arasındaki cinsel ilişkilerin şimdikinden çok daha ser-

best olduğunu ve bir gruptaki erkeklerin teoride hâlen sahip olsalar da pratiğe dökmedikleri evlilik haklarını onlara düşen grubun kadınları üzerinde daha sık kullandığını varsayabiliriz.

LXVI. Sınıflandırma Sistemi: Tarihte Bir Dönüm Noktası

İLİŞKİ SINIFLANDIRMA SİSTEMİ insanlık tarihindeki önemli dönüm noktalarından biridir. Sınıflandırıcı ve tanımlayıcı ilişki sistemleri arasındaki fark, ya da grupsal ve bireysel ilişki sistemleri arasındaki fark, vahşilikle medeniyet arasındaki farka tekabül eder; insanlığın alt ve üst tabakası arasındaki sınır, yaklaşık olarak iki farklı akrabalık görüşü arasındaki çizgi üzerinde ilerler. İlk görüş akrabaları gruplarla, ikinci görüş ise bireylerle belirler. En genel hatlarına indirgendiğinde, bu çizgi çoğulculuk ve bireycilik arasında yer alır: Vahşilik çoğulculuğun, medeniyet bireyciliğin tarafında yer alır.

LXVII. Levirat ve Sororat

YERYÜZÜNDE İKİ YAYGIN gelenek vardır. Bu gelenekler, yalnız başlarına ya da beraberce, grup evliliğinin, özellikle L. H. Morgan'ın Punaluan diye adlandırdığı grup evlilik formunun kalıntısı oldukları varsayımıyla açıklanabilir. Punaluan, kardeş olan erkeklerden oluşan bir grubun kardeş olan kadınlarla evlenmesine denir. Bu iki gelenekten ilki, bir erkeğin ölen erkek kardeşinin dul karısıyla evlenmesini gerektiren veya bu evliliğe izin veren dünya çapına yayılmış bir kuraldır; ikincisi ise, bir erkeğin sağ ya da ölmüş eşinin genç kız kardeşleriyle evlenmesini gerektiren veya bu evliliğe izin veren kuraldır. Veya bu gelenekleri kadının bakış açısından ifade edecek olursak, ilk gelenek kadına ölen kocasının erkek kardeşiyle evlenmesini gerektiren veya bu evliliğe izin veren kuraldır, ikinci gelenekse kadının yaşayan veya ölmüş kız kardeşinin kocasıyla evlenmesini gerektiren veya bu evliliğe izin veren kuraldır diyebiliriz. İlk gelenek, 'bir kocanın erkek kardeşi' anlamına gelen Latince kökenli 'levir' kelimesinden gelen levirat ismiyle uzun zamandır bilinmektedir; pek ilgi görmeyen ikinci gele-

neğin ise kendine has bir ismi yoktur fakat benzer bir yol izleyerek bu geleneğe 'kız kardeş' anlamına gelen 'soror' kelimesinden gelen sororat kelimesiyle adlandırılmasını teklif ediyorum.

Bu iki gelenek esasında birbiriyle bağlantılıdır; büyük ihtimalle orijinal bir geleneğin iki tarafını temsil etmektedirler ve bu geleneklere mutabık isimler verilmesi uygundur.

LXVIII. Levirat ve Grup Evliliği

ÖLEN BİR ERKEK kardeşin dul karısıyla evlenme geleneği levirat olarak bilinir. Avustralyalı kabilelerin hepsinde değilse bile birçoğunda bu gelenek vardır ve dünyanın diğer birçok yerindeki başka halklar tarafından da uygulanır. Bu gelenek en azından Avustralya bakımından Dr. Howitt tarafından grup evliliğinin mirası olarak açıklanır: bu sistemde ömürleri süresince eşlerini paylaşan erkek kardeşler daha sonraları, ölen seleflerinin yerine geçerek eşlerini sırasıyla miras alır. Önde gelen antropologlardan J. F. McLennan levirat geleneğini grup evliliğinin değil, poliandrinin mirası olarak açıklar. Fakat bu görüşe karşı, Avustralya'da poliandriye rastlanmazken grup evliliğine rastlandığını söylemek gerekir; yani Howitt'in öngördüğü gerekçenin geleneğin uygulandığı bölgede gerçekten dayanağı mevcuttur fakat McLennan'ın öngördüğü gerekçenin bu bölgede dayanağı yoktur. Dahası, unutulmamalı ki hem levirat hem de grup evliliğini açıkça destekleyen ilişki sınıflandırma sistemi yeryüzünde oldukça yaygın biçimde uygulanırken, poliandri geleneği nispeten ender ve istisnaidir. Ender

oluşunun sebebi, poliandrinin kalıcı olarak var olabileceği tek temelin, yani erkeklerin sayıca kadınlardan çok üstün olması durumunun, bilgimiz dâhilindeki hiçbir ırkta normal bir durum olmamasıdır. Örneğin Afrika'da, Avustralya'da olduğu gibi, levirat geleneği çok yaygındır ve ilişki sınıflandırma sistemi geniş bir alana yayılmıştır, fakat poliandri geleneği görünüş o ki son derece enderdir. Hakikaten, bildiğim kadarıyla, tek bir Afrika kabilesinde, Uganda'nın Bahima ya da Banyankole kabilesinde poliandri geleneğine rastlandığı belirtilmiştir. O hâlde, yaygın levirat geleneğinin kökenini, poliandri gibi kanıttan yoksun bir gelenekten ziyade bir zamanlar çok yaygın olduğunu düşünmek için geçerli sebeplerimiz olan grup evliliği gibi bir gelenekte aramak daha mantıklıdır.

Fakat levirat, sıkça yaşandığı gibi, grup evliliğini çok önceleri terk eden toplumlarda var olmayı sürdürdüğünde, doğal olarak, değişen çevresiyle birlikte farklı bir yapıya bürünürdü. Bu yüzden, mülkiyet hakları ve eş satın alma geleneğinin sağlam bir zemine oturduğu her yerde eğilim, dul kadının varise -bu varis ölen kocanın erkek kardeşi, oğlu ya da başka bir akrabası olabilir- geçen mirasın bir parçası olarak kabul edilmesi yönündeydi. Örneğin geleneğin yaygın şekilde uygulandığı Afrika'da günümüzdeki levirat algısı bu şekildedir. Aynı şekilde bir erkeğin öbür dünyadaki ebedi refahının arkasında çocuk bırakmasına bağlı olduğunun düşünüldüğü yerlerde, ölen erkeğin ruhunun kurtuluşu için gerekenleri yerine getirmek ve çocuksuz ölen bu akrabasının müşkül vaziyetini düzeltmek doğal olarak ölmüş kişinin erkek kardeşine düşerdi. Bu tür durumlarda, eski levirat geleneği sürdürülebilir veya bir sınırlamayla yeniden hayata döndürülebilir. Bu sınırlama, İbrani ve Hindu yasalarında karşılaştığımız kanundur ve yalnızca kişinin çocuksuz ölmesi durumunda, sadece dul eşin ölen kişi için bir oğul ya da oğullar doğurması maksadıyla erkek kardeşin bu dul eşle evlenmesi gerektiğini söyler. Böylece bir zamanlar varisin sahip olacağı bir veraset hakkı olarak gö-

rülen şey, daha sonraları hayatta kalan erkek kardeş ya da başka bir akrabaya dayatılmış ve ölüye vazife borcu bellenerek isteksizce kabul edilen bir yük hatta itici bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmış olabilir. Hindu yasalarını belirleyenler leviratı bu şekilde görmüşlerdir.

LXIX. Grup Evliliğinin Mirası Olarak Levirat ve Sororat

BİR ERKEĞİN BİR kadınla evlendiğinde o kadının kız kardeşleriyle de evlenme hakkına sahip olduğunu söyleyen kural yaygın bir kuraldır, özellikle de Kuzey Amerika yerlileri arasında. Bu kural, bir erkeğin dul eşlerini erkek kardeşlerine veren kuralın açıkça zıddıdır. Bahsi geçen ikinci kural kadınların erkek kardeşlerden oluşan bir grupla evlenmesini işaret ederken, ilk kural erkeklerin kız kardeşlerden oluşan bir grupla evlenmesine işaret eder. Birlikte ele alındığında bu iki gelenek, erkek kardeşlerden oluşan bir grubun kız kardeşlerden oluşan bir grupla evlenmesinin daha önce yaygın olduğunu gösterir. Bir erkeğin kız kardeşlerden birkaçıyla birden evlenmesine müsaade eden gelenek, bir kadının erkek kardeşlerden birkaçıyla evlenmesine müsaade eden gelenekten önemli bir hususta ayrılmıştır; bir erkeğe ömrü boyunca eş zamanlı olarak birkaç kız kardeşle birden evlenmesine tanınan hak birçok ırkta günümüze dek ulaşmıştır, fakat bir kadının erkek kardeşlerden birkaçıyla evlenmesine tanınan hak genellikle önceki kocanın ölümünden sonra evlenmesi şartıyla kısıtlanmıştır. Bu iki ge-

lenek arasındaki ayrılığın sebebini, erkeklerin kıskançlık duygusunun daha şiddetli olmasına bağlayabiliriz, kız kardeşler bir kocayı paylaşma konusunda erkek kardeşlerin bir eşi paylaşma konusunda olduğundan daha isteklidir.

LXX. Kız Kardeşlerin Takas Edilmesi: Grup Evliliğinin Kökeni

BU DENLİ YAYGIN olan bir grup evlilik formunun kökeni neydi diye sorduğumuzda, bu formun kuzen evliliğinin temelinde yatan bir takas sistemine dayandığı sonucuna varabiliriz. Esasen, erkekler yaygın biçimde birbirlerinin kız kardeşleriyle evlenirler, çünkü bu bir eş elde etmenin en kolay ve ucuz yoludur. Benzer sebepler nedeniyle, grup evliliğinin tutulduğu bir toplumda bir grup erkek kardeşin kız kardeşlerini başka bir grup erkek kardeşin kız kardeşleriyle takas etmesi doğaldı. Böylece bir grup erkek kardeş, erkek kardeşlerden oluşan diğer grubun kız kardeşlerini ortak eşleri olarak kullanırlardı. Bu şekilde, kadınların aileler arasında takas edilmesi ilkesi sayesinde, her gruptaki kocaların birbirinin erkek kardeşi, her gruptaki eşlerinse kocalarıyla kardeş olmadığı fakat birbiriyle kardeş olduğu bir grup evliliği sistemi kolayca oluşabilir.

Bu yüzden, eğer haklıysam, sororat ve levirat, bütün kocaların birbiriyle kardeş olduğu, bütün eşlerin de kocalarıyla kardeş olmadığı fakat birbiriyle kardeş olduğu bir grup evliliği sisteminin oluşturduğu ortak kökten filizlenen dallardır. Ve

bu sistem zamanında mümkün olduğu kadar kolay ve ucuz bir şekilde eş edinmek için duyulan basit bir arzudan doğmuştur.

LXXI. Dış Evlilik ve Sınıflandırma Sisteminin İnsanlığın Gelişiminde Evrensel Birer Aşama Olması Şart Değildir

ÖYLEYSE, İNSANLIĞIN EN azından büyük bir bölümünün cinsel serbestlik döneminden tek eşliliğe doğru tırmanışında grup evliliği aşamasından geçmiş olduğu varsayımı makul bir görünüm sergilemektedir. Levirat ve sororat gelenekleri ile cinsiyetler arası ilişkilere tanınan daha geniş çaplı özgürlüğün izlerinin yanı sıra, grup evliliğindeki iki büyük dönüm noktası dış evlilik ve ilişki sınıflandırma sistemidir; bu ikili, daha önce göstermeye çalıştığım üzere, ayrılmaz bir bütündür ve eski bir toplu evlilik sisteminin kanıtı olarak beraberce ya doğru çıkmalı ya da çürütülmelidir.

Fakat dış evlilik ve ilişki sınıflandırma sistemi, kaba tabirle, yalnızca daha aşağı insan ırklarıyla sınırlıdır: vahşilik ve medeniyet arasında kesin ve net bir çizgi çekerler. Bu sınır çizgisini ihlal eden neredeyse tek medeni ırk, ilişki sınıflandırma sisteminden yoksun biçimde dış evlilik kurumuna sahip olan Aryan Hindulardır. Dış evlilik kurumunu tüm Aryan ailesinin ortak atalarından miras mı aldılar yoksa binlerce senedir ilişki hâlinde oldukları koyu tenli Hindistan yerlilerinden mi aldılar

sorusu, yalnızca Aryanların tarihi için değil insan evliliğinin tarihi için büyük önem arz eden bir sorudur. Çünkü eğer tüm Aryan ailesinin ilişki sınıflandırma sistemini uygulayan bir dış evlilik aşamasından geçtiği tespit edilebilseydi, dış evliliğin, grup evliliği ve öncesinde yaşanan bir cinsel serbestlik geleneğiyle beraber, bütün insanlık için evrensel bir aşama olduğu sonucunun karşısında durmak çok güç olurdu. Fakat Sami ve Aryanların herhangi bir dönemde dış evliliği uyguladığı ve akrabalık derecelerini belirlemek için sınıflandırma sistemini kullandığı yönünde kanıt olmaması nedeniyle, bu kurumların bir dönemde tüm insan ırkına yayıldığı sonucuna ulaşamayız. Doğrudan bir kanıtın bulunmamasının yanı sıra, bu kurumların tüm halkların sosyal evriminde gerekli aşamalar olması gerektiğine dair bir gerekçe de yoktur. Dış evliliğin amacı, açıklamaya çalıştığım üzere, yakın akraba evliliğini, özellikle erkeklerin kız kardeşleriyle ve annelerin oğullarıyla evlenmesini, önlemekti. Bazı halkların bu amaca, geniş ve zahmetli dış evlilik ve ilişki sınıflandırma sisteminin mantıksal bir gelişim olarak doğmasına yol açan toplumu iki dış evlilik sınıfına bölme tedbirine başvurmadan, kan bağı olanların evlenmesini yasaklayarak ulaşmış olabilir. Dış evliliğin tarihi, yakın akraba evliliğine dair önce gelişen sonra çöken bir ahlaki görüşün tarihidir. Her yeni ahlaki görüşle, cinsiyetler arasına yeni bir bariyer dikilmişti, ta ki bu bariyerler bilinen en yüksek hâline, Avustralya yerlilerinin erkeğin toplumdaki kadınların sekizde yedisine açılan kapısını kapatan sekiz sınıflı sistemine ulaşana dek. Herhangi bir kabile ahlaki görüşünü daha da ileriye taşıyarak bir erkeğin muhtemel eşlerinin sayısını daha dar sınırlara indirgemiş midir bilinmez. Eğer böyle bir kabile vardı ise, muhtemelen soyunu bu aşırı detaycı sınırlamalar altında sürdürmenin güçlüğü nedeniyle ya yok olmuştur ya da giderek azalan sayıları ahlak bakımından daha esnek davranan ve daha hızlı üreyen komşularının baskısına karşı koyamamıştır. Aşırı büyüyen sekiz sınıflı sistem ve benzeri sistemlerle zir-

veye ulaşan dış evlilik, düşüşe geçer. İlk giden sınıfsal dış evlilikti ve ardında daha az kapsamlı ve dolayısıyla daha az külfetli olan klan dış evliliğini bıraktı (bu klanlar totemci olabilir veya olmayabilir). Avustralya dışındaki dış evli halkların büyük çoğunluğunda kurumun hâlen karılaştığımız şekli son derece küçülmüş ve orijinal sınıflarından yoksun olan bu formdur. Çöküş, klan dış evliliğinin de yıkılmasıyla son safhasına ulaşır ve bu andan itibaren evlilik yalnızca yasak akrabalık derecelerine göre düzenlenir.

Günümüzde evliliği yalnızca yasak akrabalık derecelerine göre düzenleyen insanlığın büyük medeni ailelerinin, uzak geçmişte bu sosyal gelişim ve çöküş aşamalarından geçmiş olması oldukça muhtemeldir. Tarihlerinin bir döneminde, bu dönemin en erken dönem olması gerekmez, cinsel serbestlikle yaşamış, yakın akraba evliliğine karşı giderek artan bir rahatsızlık duymuş, bu rahatsızlığı bir dış evlilik sistemiyle uygulamaya geçirmiş ve son olarak bu sistemi ve uzantılarını geçersiz sayarak kan bağı bulunan kişilerin evliliğini yasaklamaya dönmüş olabilirler. Fakat bu dolambaçlı yolu yalnızca başladıkları noktaya dönmek için izlediklerini düşünmek gerekmez. Belki her dönem kendilerini tiksindikleri ensest birlikteliklere dair basit bir yasakla sınırlandırmış olabilirler.

LXXII. Kros-kuzen Evliliği

AVUSTRALYA'NIN İÇ VE KUZEY kesimlerinde çok sayıdaki kabilenin dört dış evlilik sınıfının her birini ikiye bölüp sekiz sınıflı sistemi oluşturarak sosyal ayrışmayı bir adım ileriye taşımasının sebebi, kros-kuzen diye adlandırılan kişiler - bir erkeğin çocukları ve o erkeğin kız kardeşinin çocukları - evlenmesinden duyulan, giderek artan bir rahatsızlıktı. Çünkü biliyoruz ki pek çok Avustralyalı kabile bu tür evlilikleri etkin biçimde engelleyen sekiz sınıflı sistemi benimsemese bile bu evlilikleri yasaklar. Gerçekten de, kros-kuzenlerin evlenmesini hoş karşılamayan Dieri ve Kulin gibi bazı kabileler hiçbir zaman iki sınıflı aşamadan öteye ilerlememiştir. Bu gösteriyor ki dış evli bir toplum bile onaylamadığı evlilikleri, dış evlilik sistemini daha ileri bölünmelere taşımaya gerek duymadan basit bir yasakla engelleyebilir. Ensest çizgisi yaygın biçimde kros-kuzenlerin evliliği hususunda gelgitler yaşamıştır, bu tür evliliklere dair görüşler kimi zaman bu tür evlilikleri desteklemiş kimi zamansa kesinlikle karşısında durmuştur. Bu durum Avustralya'da ve başka yerlerde, kendi ülkemizde kendi dönemi-

mize gelinene dek böyle süregelmiştir. Avustralya'da kros-kuzenlerin evlenmesini onaylamayan kabilelerin bazıları dış evlilik sistemlerini bu tür evlilikleri kapsayacak şekilde genişletmişlerdir. Diğerleri ise eski dış evlilik sistemini daha basit formları olan iki ya da dört sınıflı hâlinde muhafaza etmekle yetinmiş ve söz konusu evlilikleri öylece yasaklamışlardır.

LXXIII. Kros-kuzen Evliliğinin Kökeni

AVUSTRALYA EVLİLİK PAZARINDAKİ en yaygın iki takas formu, kız evlatların takas edilmesi ve kız kardeşlerin takas edilmesiydi. Hangi formun daha baskın olduğu, otoritelerimizin bu hususta fikir ayrılığına düşmesi nedeniyle kesin değildir. Bazı otoriteler popülerlik bakımından birini işaret ederken, diğerleri de diğerini işaret etmektedir. Muhtemelen uygulama, farklı kabilelerde belli ölçüde değişkenlik göstermiştir. Genel bağlamda, yaşça büyük erkeklerle genç erkekler arasında yaşanan eş alma rekabetinde yaşça büyük erkekler kız evlatların takas edilmesinden yanaydılar çünkü böylece kendi haremlerini genişletme imkânını yakalıyorlardı. Genç erkeklerse, doğal olarak, kız kardeşlerin takas edilmesini tercih ediyorlardı, çünkü böylece evliliklerinin kaderini, genç gelinlere dair şahsi planlarından şüphe duyulması için çok geçerli gerekçeler olan muhterem ebeveynlerin ellerine değil, kendi ellerine bırakılıyordu. Bazı kabilelerde, örneğin Batı Viktorya'daki kabilelerde "kurala göre yalnızca baba kızını verebilir. Eğer baba ölmüşse, oğlu, amcanın rızasını alarak kız evladı verebilir." Benzer şe-

kilde Güney Avustralya'daki bazı kabilelerde, "erkekler kendilerine eş almak için sıklıkla kız kardeşlerini takas ederler, fakat bu yalnızca ebeveynlerin rızasıyla ya da ebeveynlerin ölümünden sonra yapılabilir." Diğer taraftan, Güney Avustralyalı bir kabile olan Narrinyeri'lerde, "kız, erken yaşta, bazen babası tarafından ama genellikle erkek kardeşi tarafından evlendirilirdi ve her zaman verildiği erkeğin kız kardeşi ya da bir kadın akrabasıyla takas edilirdi." Avustralya yerlileri arasında kız kardeşlerin takas edilmesi geleneği o kadar yaygındı ki Güney Queensland'deki bazı kabilelerde takas edecek kız kardeşi olmayan erkeklerin evlenme şansı yok denecek kadar azdı.

Bu iki gelenekten, kız kardeşlerin erkek kardeşleri tarafından takasta kullanılması geleneği, kız evlatların babaları tarafından takasta kullanılması geleneğine göre daha eskiydi; çünkü ikinci gelenek, hem babalığın hem de babanın çocuklarını kullanma hakkının tanınması anlamına gelir. Ayrıca yerli Avustralya'sında, muhtemelen başka yerlerde de, cinsiyetler arası ilişkilerin bir zamanlar çok serbest ve belirsiz olduğunu, bu nedenle de erkeklerin kendi çocuklarından habersiz olduklarını ve onlar üzerinde herhangi bir otoriteye sahip olmadıklarını düşünmemiz için sağlam gerekçeler vardır. Diğer taraftan, böyle şartlar altında bile, erkeklerin kız kardeşleriyle ilişkileri çok iyi biliniyor olmalıydı, bu ilişkinin tanınması muhtemelen erkeklere belli bir derecede otorite tanımış ve başka kadınlar için kız kardeşlerini veya kız kardeşlerinin kız evlatlarını takas etmelerine imkân vermiştir. Takasla aldıkları bu kadınlarla ya kendileri evlenirlerdi ya da kız kardeşlerinin oğullarıyla evlendirirlerdi. Fakat toplum grup evliliğini, ya da cinsiyetler arasındaki daha serbest takasları, geride bırakıp bireysel evliliğe doğru yol aldıkça, cinsel ilişkiler giderek daralıp tek bir çiftin birlikteliğiyle kısıtlanınca, erkek, çocukların dünyaya gelmesindeki rolünü öğrenmeden önce bile, eşinin çocuklarına artan bir ilgi duymaya ve otorite kazanmaya başladı. Çünkü

koca, koruyucu ve bir bakıma annenin sahibi olarak sahip olduğu sosyal pozisyon ona bir ineğin sahibinin ineğin yavruları üzerindekilere benzer haklar veriyordu. Gerçekten de, fiziksel babalık günümüzde dahi pek çok Avustralya kabilesince bilinmemektedir. Ancak bu hususdaki cehaletleri, bu vahşileri baba ve çocukların karşılıklı hak ve vazifelerini tanımaktan alıkoymaz, çünkü bu sosyal hak ve vazifeler hem teoride hem pratikte kişiler arasındaki kan bağından tamamen ayrı ve bağımsızdır. Bu yüzden yüzeysel bir gözlemcinin nazarında, bu kabilelerde bir babanın çocukları karşısındaki pozisyonu Avrupa'daki bir babanın çocukları karşısındaki pozisyondan farksız görünebilir, fakat esasında bizim görüşümüze göre sosyal ilişkinin üzerine temellendirildiği tek şey olan baba ve çocukları arasındaki bu fiziksel bağ, yerlilerin düşüncelerine girmemiştir. Bu sebeplerden dolayı, bireysel evliliğin giderek grup evliliğinin yerini almasıyla bir kadını evlendirme hakkının zamanla erkek kardeşi ya da dayısından alınarak babasına aktarıldığını varsayabiliriz.

Fakat kadınların evlilik maksadıyla takas edilmesi en başta ne şekilde uygulanmış olursa olsun, bu geleneğin Avustralya yerlileri arasında son derece yaygın olduğu kesindir, kros-kuzen evlilik geleneği kolaylıkla bu gelenekten doğabilirdi. Çünkü iki erkek birbirlerinin kız kardeşleriyle evlendiğinde çocukları kros-kuzen olurdu ve yaşları gelince bu kros-kuzenlerin, ebeveynlerinin daha önce yaptığı gibi, birbirleriyle evlenmelerinden daha doğal ne olabilirdi? Bu tür kros-kuzenlerin, sıradan kros kuzenler gibi yalnızca tek bir anne-babayla değil her iki anne-baba aracılığıyla birbirlerine bağlı oldukları için aralarında iki kat kan bağı olduğunu görüyoruz. Çünkü her bir kuzenin babası diğer kuzenin annesinin erkek kardeşidir ve her bir kuzenin annesi diğer kuzenin babasının kız kardeşidir. Aslında kuzenler iki dereceden kros-kuzenlerdir, başka bir ifadeyle iki kat kros-kuzen diyebiliriz. Bu iki kat kros ilişki şu anlama gelir: dişi kuzen, erkek kuzeni için hem anne-

sinin erkek kardeşinin kızı hem de babasının kız kardeşinin kızıdır. Bu yüzden evlilikleri, genellikle ayrı tutulan iki kros-kuzen evlilik formunu (annenin erkek kardeşinin kızıyla evlenme ve babanın kız kardeşinin kızıyla evlenme) bir araya getirir. Bu yüzden bu türden bir evlilik kan bağı birlikteliğinin çok yakın bir formudur.

Fakat eğer evlilik maksadıyla kız kardeşlerin takas edilmesi geleneği hem fiziksel babalığın tanınmasından hem de erkekle çocukları arasında kalıcı bir sosyal ilişkinin kurulmasından önce ortaya çıkmışsa kuzenlerin evlenmesi geleneğinin de, evlilik maksadıyla kız kardeşlerin takas edilmesinin doğrudan bir neticesi olarak, hem babalığın tanınmasından hem de babanın çocukları üzerinde bir otoriteye sahip olmasından önce ortaya çıkmış olması mümkündür. Çünkü eğer erkek kendine eş almak için kız kardeşini takas etme hakkına sahipti ise, herhangi bir erkekle yapabildiği bu takası kuzeniyle yapmasına engel olacak bir sebep yoktur. Bu yüzden Dr. Rivers gibi, babanın çocukları üzerindeki otoritesinin kuzen evliliğinden önce ortaya çıktığını varsaymamız yersizdir.

Kros-kuzen evliliğinin kız kardeşlerin takas edilmesinden doğduğu görüşü, evlilik sistemi Profesör A.R. Brown tarafından doğru biçimde gözlemlenip tanımlanan Batı Avustralya'daki Kariera kabilesinin günümüzdeki uygulamasıyla desteklenmektedir. Çünkü bu kabilede erkekler yaygın biçimde kız kardeşlerini evlenme maksadıyla takas eder ve bu birliktelikten doğan iki kat kros-kuzenlerin birbiriyle evlenmesine izin verilir hatta teşvik edilir... Kariera kabilesinde en uygun evlilik, aralarında iki kat kan bağı bulunan yani hem baba hem anne tarafından kan bağı bulunanların evliliğidir; kocanın babası, eşin annesinin erkek kardeşidir ve kocanın annesi eşinin babasının kız kardeşidir. Başka bir ifadeyle, erkek, aynı anda hem babasının kız kardeşinin hem de annesinin erkek kardeşinin kızı olan bir kadınla evlenir; kadın aynı anda hem annesinin erkek kardeşinin hem de babasının kız karde-

şinin oğlu olan bir erkekle evlenir. Kısacası, bu tür durumlarda koca ve eşi iki kat kros-kuzendir. Çiftler arasındaki bu iki kat kan bağı ilişkisi, iki babanın kız kardeşleri eş olarak takas etmesinden kaynaklanır... Böylece Kariera kabilesinde kros-kuzen evliliği doğrudan, olayların sıradan akışı doğrultusunda kız kardeşlerin evlilik maksadıyla takas edilmesini izler. Doğan çocukların takası ve birbiriyle evlenmesi neticesinde kros-kuzen evliliğinin tam formuyla yani hem anne hem baba tarafından iki kat akraba olan birinci dereceden kuzenlerin evliliğiyle karşılaşırız; kısacası, iki kat kros-kuzenlerin evliliğiyle karşılaşırız. Fakat evlilik maksadıyla kız kardeşlerin takas edilmesi yerli Avustralya'sında yaygındı hatta her yerinde uygulanmaktayken, kros-kuzen evliliğine bazı kabileler müsaade eder hatta özellikle desteklerdi. Kros-kuzen evliliğine müsaade eden ya da destekleyen tüm Avustralya kabilelerinde bu tür evliliklerin yalnızca ve yalnızca kız kardeşlerin evlilik maksadıyla takas edilmesinin doğrudan neticesi olduğunu varsaymak akla uygundur. Ve bu takas, doğrudan doğruya bir eş için ödeme yapma yani erkeğin evlenmek için aldığı kadının karşılığında başka bir kadın verme zorunluluğundan doğmuştur.

Yerli Avustralya'sında kuzen evliliğinin basit ve doğal bir açıklamasını bulduktan sonra aynı sebebin başka yerlerde de aynı sonuca yol açıp açmadığı sorusuna yöneliyoruz; diğer bir ifadeyle, kros-kuzen evliliğine izin verilen ve desteklendiği başka bölgelerde bu tür birlikteliklerin doğrudan doğruya kız kardeşlerin evlilik maksadıyla takas edilmesinden doğup doğmadığı sorusuna odaklanırız. Başka bölgelerde de durumun bu şekilde olduğunu düşünmek için birtakım gerekçeler mevcuttur. Her hâlükârda evlilik maksadıyla kız kardeşlerin takas edilmesi geleneğinin kros-kuzen evliliğinin yaygın olduğu bölgelerin bazılarında uygulandığını kanıtlayabiliriz; Avustralya'da bu iki gelenek sebep-sonuç ilişkisiyle bağlıymış gibi bir görüntü sergilediği için, iki geleneğin bir arada bulunduğu yerlerde aralarında aynı nedensel ilişkinin sürdüğünü düşün-

mek doğaldır.

O hâlde, konu bütün olarak ele alındığında, evlilik maksadıyla kız evlatlarının ya da kız kardeşlerin takas edilmesi önceleri her yerde basit bir takas vakası olması ve kadınların işçi olarak büyük bir ekonomik değer taşıdığı fakat özel mülkiyetin henüz ilkel safhasında oluşu sebebiyle erkeğin eş almak için başka bir kadın dışında verebilecek bir şeye sahip olmadığı düşük bir vahşilik düzeyinde ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Aynı ekonomik sebep, bu birlikteliklerden dünyaya gelen, kros-kuzen olan çocukları birbiriyle evlenmeye sevk etmiş olabilirdi, böylece en kolay ve doğal yoldan kros-kuzen evliliği doğar ve uygulanırdı. Eğer geleneğin tarihi yeryüzünde hâkim olduğu birçok farklı yerde incelenebilseydi, her yerde bu geleneğin basit kökenine ulaşılabilirdi. Çünkü hem vahşiliğin hem medeniyetin yüzeyinin altında ekonomik güçler, tuhaf şekilde karmaşık tezahürleri oldukları doğa güçleri gibi, işleyişlerinde sabit ve tek tiptir.

LXXIV. İnsan Otomat Değildir

İNSAN KURUMLARININ KÖKEN ve gelişimini insan zekâ ve iradesinin müdahalesi olmadan inceleme girişimlerinin tümü kökten bedhahtır ve başarısız olmaya mahkûmdur. Vahşi insanı sıradan bir otomat, doğanın bir oyuncağı, içinde bulunduğu şartların elindeki çaresiz bir yaratık olarak görmek ve ilkel toplumun evrimini maddi yapıların evrimi gibi yalnızca fiziksel güçlerin oyunu ile açıklamak bazılarına bilimsel gibi görünebilir. Fakat bu şekilde kaleme alınmış bir insanlık tarihi, ne bilimdir ne de tarih; her ikisinin bir parodisidir. Çünkü hareketin temel faktörünü, bütün mekanizmanın ana kaynağını göz ardı eder, bu ana kaynak insanoğlunun bilinçli yaşamı, düşünceleri, hedefleri ve girişimleridir. İnsan her çağda bunlara sahip olmuştur ve her şeyden ziyade bunlar insanın kurumlarını şekillendirmiştir. Elbette doğanın dış etkenleri insanı etkiler, fakat insan bu etkenlere tepki verir ve insanoğlunun tarihi bu etki ve tepkinin sonucudur. Birbirinden bağımsız bu öğelerden herhangi birini (dışsal veya içsel) dışarıda bırakmak, eksik bir görüntü sunarak tarihi çarpıtmak olur. Bu öğeler arasında

içsel öğeler, en etkili öğeler olmasalar bile, hiç kuşkusuz en belirgin ve gözlemlenmeye en müsait olanlardır ve bu nedenle tarihçi için daha önemlidirler. Tarihçi insanlık oyunundaki olayları kökenine bağlama girişiminde iklim ve havanın, toprak ve suyun, nehir ve dağların etkisini oyuncuların düşünce, tutku ve hırslarına göre daha rahat göz ardı edebilir. İnsanoğlunun, ister vahşi ister medeni olsun, kurumları şekillendirirken bilinçli şekilde yaptığı seçime göz yummakta ısrar etmeyi sürdürürsek, hem vahşi hem medeni kurumların gelişimini anlayamayacağız. Her zaman hatırlanmalıdır ki vahşiler medeni kardeşlerinde tür olarak değil derece olarak farklıdırlar, gelişim sürecinde izlediği yön bakımından değil gelişiminin durduğu veya geri kaldığı nokta hususunda farklılık gösterirler. Eğer, bildiğimiz gibi, ikisinden biri kanunlarını belirlerken akıl ve sağduyusunu kullanmış ise diğerinin de bu yolu izlediğinden emin olabiliriz. Medeniyetin kralları ve cumhurbaşkanlarının, senatoları ve parlamentolarının karşılıkları vahşilerin şef ve reislerinde, ihtiyar konseylerinde ve kabile meclislerindedir. Medenilerin ürettiği kanunların karşılıkları vahşilerin başlatıp sürdürdüğü geleneklerdedir. Vahşi gelenekleri arasında, düşünce ve amacın izini Avustralya yerlilerinin karmaşık fakat düzenli olan evlilik sistemi kadar belirgin biçimde taşıyan ya çok az sayıda gelenek ya vardır ya yoktur. O hâlde, bu sistemin kökenini bizzat yerlilerin uzun düşünce ve bilinçli niyetlerine atfeden en iyi gözlemcilerin görüşünü katılmakla iyi ederiz.

LXXV. Kanunlar Hiçbir Zaman Yeni Değildir

Biraz durup düşünmek, kanunların genellikle, kanunlaştırıldıkları anda Athena'nın Zeus'un başından tepeden tırnağa zırhlara bürünmüş vaziyette doğduğu gibi ortaya çıkmadıklarına ikna edecektir. Yasama ve kanunlaştırma çok farklı iki şeydir. Yasama, en üstün otorite tarafından dayatılmadan önce gözetilmeyen veya yasal bir geçerliliği olmayan birtakım davranış kurallarının otorite tarafından yasalaştırılmasıdır. Fakat yeni kanunlar bile hemen hemen hiçbir zaman tümüyle yeni değildir; neredeyse her zaman, yeni kanunlarla az çok uyumlu olan ve uzun zamandır sessiz sedasız insanların zihniyetini bu yeni kanunlara hazırlayan mevcut bir geleneği veya toplumsal görüşü temel alırlar. Yeryüzündeki en despot kral bile halkına, fıtratlarına aykırı, atalarından kalan tüm görüş ve alışkanlıklarına hakaret eden ve en kıymetli duygu ve arzularını dikkate almayan tamamen yeni bir kanunu dayatamazdı. En devrimci görünüşe sahip yasamalarda bile daima toplumun onayını ve itaatini sağlayan tutucu bir unsur vardır. Ancak ve ancak bir halkın geçmişine belli bir ölçüde uyan bir kanun o halkın ge-

leceğini şekillendirebilir. İnsan toplumunu temelinden yeniden inşa etmek, hayali bir teşebbüstür; felsefi hayalperestlerin ütopyalarında kaldığı sürece zararsızdır fakat demagog ya da despotlar uygulamaya kalkışırsa tehlikeli ve muhtemelen yıkıcıdır. Bu demagog ya da despotlar, bu girişimleriyle, çözmeye kalkıştıkları sorunun temel ilkelerinden bihaber olduklarını kanıtlarlar. Toplum bir yapı değil, bir gelişimdir. Bir bahçıvanın ustalığıyla ova ve bayırlardaki sıradan çiçeklerden daha güzel ve daha zengin renklere sahip çiçekler ürettiği gibi bu gelişimi değiştirip ona daha zarif şekiller verebilsek bile, bahçıvanın bir zambak veya gülü yeniden yaratamadığı gibi biz de toplumu yeniden yaratamayız. Bu yüzden her kanunda, her çiçekte olduğu gibi, geçmişe dair bir unsur vardır, kökenine kadar takip edebilmemiz durumunda bizi insan yaşamının veya bitki yaşamının en erken dönemlerine götürecek bir unsur.

LXXVI. Ahlakın Değişimi

Bir halkın yasaları gibi etik değerlerinin de sürekli bir revizyona gereksinim duyduğu hususuna dikkatli ve tarafsız bir gözlemci itiraz etmeyecektir. Doğru ve yanlış ilkelerinin değişmez ve ebedi olduğu yönündeki eski görüş artık savunulamaz. Ahlak dünyası da, fiziksel dünya gibi, kesintisiz değişim ve sürekli hareket kanunundan bağımsız değildir. Yalnızca farklı ülkelerdeki farklı insanların değil, aynı ülkedeki aynı halkın farklı dönemlerdeki ahlaki görüş ve uygulamaları arasındaki farklılık ve tutarsızlıkları bir düşünün ve ardından ahlaki temellerin ebediyen sabit ve değişmez olup olmadığına karar verin. Her dönemde görüşlerini kendi zaman ve ülkesinden öteye taşımayan kimseler gibi bize de ahlaki temeller sabit ve değişmez görünüyorsa, bunun sebebi muhtemelen değişimin genellikle her an algılanamayacak kadar yavaş yaşanması ve ancak uzun zaman dilimlerini kapsayan doğru gözlemlerin karşılaştırılmasıyla tespit edilebilmesidir. Eğer gerçekleştirebilseydik böyle bir karşılaştırma bizi, ahlak kanununun sabit ve ebedi olduğundan söz ettiğimizde, bu kelime-

lerin ancak büyük dağları kısa ömürlü insan nesilleriyle kıyaslarken kullandığımız nispi ve mecazi bağlamda kullanılabileceğine ikna ederdi. Biz görmesek bile dağlar da ölüyor; güneşin altında veya üstünde hiçbir şey sabit ve baki değildir. Dalgaları ya da yıldızların hareketini engelleyemediğimiz gibi ahlaki evrimin ilerlemesini de engelleyemeyiz.

Bu yüzden, hoşumuza gitsin ya da gitmesin, davranışlarımızı düzenlediğimiz ahlaki değerler sürekli yeniden gözden geçirilmekte ve değiştirilmektedir. Eski kurallar sessizce siliniyor ve yeni kurallar görünmez bir kâtibin meşgul ve yorulmak bilmeyen eli tarafından sessizce kullanılmış parşömene yazılıyor. Yasaların umumi ve resmi düzenlenmesinin aksine ahlaki değerlerin düzenlenmesi daima hususi, gizli ve gayrıresmidir. Ahlaki değerleri belirleyen yasamacılar ve uygulayan yargıçlar siyah ve kırmızı giymez, verdikleri hükümler trompetlerle ve armaların şaşaasıyla ilan edilmez. Yasaları yapanlar ve yargıçlar bizleriz. Etik standartlarını değiştiren ve her durumu ona bağlı olarak yargılayanlar halkın tamamıdır. En yüce mahkemede oturur, her gün suçluları yargılarız, bu sorumluluğu reddedemeyiz. Yapabileceğimiz tek şey, olay hakkında mümkün olduğunca net ve anlaşılır bir görüşe sahip olmaktır, çünkü kısıtlı ve taraflı bir görüş sanık kürsüsündeki mahkûmlara karşı haksızlığa –büyük ve telafi edilemez bir haksızlığa- yol açabilir. Farklı çağlarda çeşitli insan ırklarında tespit edilmiş ahlak teorisi ve uygulamalarının çeşitliliğinin incelenmesi dışında çok az şey bizi ahlaki yargılarımızda dar görüşlü olmaktan ve taraf tutmaktan uzak tutabilir. Bu yüzden etik olgusuna uygulanan Karşılaştırma Yönteminin, din olgusuna uygulandığında zihinsel ufkumuzu ve bilginin sınırlarını genişleterek ve mevcut inanç ve uygulamaların kökenine ışık tutarak güçsüzü güçlüyle, yanlışı doğruyla değiştirmemize doğrudan yardım ederek din adına günümüzde yaptıklarının benzerini ahlak adına yapması beklenebilir.

LXXVII. Vahşilere Olan Borcumuz

BİZLER ÖNCEKİ KUŞAKLARIN attığı temel üzerinde durmaktayız, şu anda bulunduğumuz ve çok yüce bir konum olmayan bu noktaya tırmanmanın insanlığa mal olduğu acı dolu ve uzun çabaları belli belirsiz algılayabiliriz. Minnettarlığımız, sabırlı düşünceleri ve yoğun çabaları sayesinde bizi biz yapan isimsiz ve unutulmuş emektarlaradır. Bir çağın, hele ki tek bir kişinin, ortak hafızamıza ekleyebileceği yeni bilginin miktarı çok azdır ve ortak hafızaya ekleme ayrıcalığına sahip olmuş olabileceğimiz ufak tefek bilgilerle övünürken, ortak hafızamızdaki bilgi yığınını göz ardı etmek vefasızlığın yanı sıra ahmaklık ya da iffetsizliğin göstergesidir. Günümüzde modern zamanların ve hatta antik dönemin ırkımızın ilerlemesine yaptığı katkıların hafife alınması gibi bir tehlike pek de söz konusu değildir. Fakat bu sınırları aştığımız zaman, durum farklıdır. Aşağılama, alay etme ya da hakir görme ve kınama, vahşilere ve vahşi geleneklerine karşı takınılan tek tavırdır. Fakat şükranla anmamız gereken iyilikseverlerin birçoğu, belki de büyük çoğunluğu, vahşiydi. Çünkü ne denirse densin, vahşiyle aramız-

daki benzerlikler farklılıklarımızdan sayıca çok daha fazladır. Onunla ortak noktalarımızı ve bilinçli bir şekilde doğru ve kullanışlı kabul etmeyi sürdürdüğümüz şeyleri, orijinal ve sezgisel kabul etmeye meyilli olduğumuz görünürdeki temel düşünceleri deneyim yoluyla yavaş yavaş kazanan ve kalıtım yoluyla bize aktaran vahşi atalarımıza borçluyuz. Bizler, uzun çağlar boyu aktarıldığı için kurucuları hafızalardan silinen ve o an sahip olanların dünyanın başlangıcından beri ırklarının orijinal ve değiştirilemez bir mülkü olarak gördükleri bir mirasın varisleri gibiyiz. Fakat düşünmek ve sorgulamak bizi, en çok bize ait olduğunu düşündüğümüz şeyleri atalarımıza borçlu olduğumuza ve atalarımızın hatalarının kasıtlı saçmalıklar ya da deli zırvaları değil ortaya atıldıkları dönemde savunulabilen fakat daha eksiksiz bir deneyim tarafından yetersizliği kanıtlanan varsayımlar olduğuna ikna edebilir. Ancak varsayımların arka arkaya sınanması ve yanlışların reddedilmesiyle en nihayetinde doğruya ulaşılır. Ne de olsa, doğru dediğimiz şey en iyi işleyen varsayımdır. Bu yüzden daha ilkel çağların düşünce ve uygulamalarını yeniden değerlendirirken, hatalarını doğruyu ararken yapılmış kaçınılmaz hatalar olarak görür ve onlara günün birinde bizim de ihtiyaç duyabileceğimiz o hoşgörüyü gösterirsek iyi ederiz: *cum excusatione itaque veteres audiendi sunt. (Öyleyse bu eski hataların özürlerine kulak verin.)*

LXXVIII. Toplumun Sütunları

TOPLUMUN KADİM GÖVDESİ birçok sütuna yaslanmaktadır, bunlardan en sarsılmazları doğa, akıl ve adalettir; fakat yavaş ve zorlu inşasının belirli safhalarında batıl inancın zayıf dayanağına yaslanmış olabilir. Koca yapının tamamlanarak sade bir asaletle sağlam temeller üzerinde taşındığı gün gelirse, dengesini tehlikeye atmaksızın inşası sırasında onu ayakta tutan çürük kirişleri kesmek mümkün olacaktır.

LXXIX. Batıl İnancın Dolaylı Faydaları

Bazı koşullarda ilkel ya da vahşi halkların gözettiği itidal kuralına dair yaptığım açıklama Doğu'nun sofu idealizmiyle dolu bir dinde yetişen okurlar için inanılmaz ve imkânsız görünebilir. Zihinlerinde böyle bir kuralın gözetilmesiyle çok yakından ilişkilendirdikleri ahlaki saflığın yeterli bir açıklama sunduğunu düşünebilirler. Milton'la aynı görüşü paylaşarak bekâretin kendi içerisinde yüce bir erdem olduğunu, hayvansı doğamızın en güçlü arzularından birine uyguladığı kısıtlamanın bu kısıtlamaya boyun eğenleri sürünün geri kalanından ayırdığını ve bu kimselerin ilahî takdire layık olduğunu düşünebilirler. Bu düşünce biçimi bize her ne kadar doğru görünse de, vahşiler için tamamen yabancı ve anlaşılmazdır. Eğer vahşi ara sıra cinsel içgüdüsüne karşı koyuyorsa bunun sebebi yüce bir idealizm ya da ahlaki saflık yolunda ruhani bir arayış değil, elde etmek için duyularının anlık tatmininden fedakârlık etmeye hazır olduğu gizli fakat kesin ve somut bir amacı olmasıdır. Verdiğim örnekler durumun böyle olduğunu veya olabileceğini kanıtlamaya yeter de artar. Örnekler gösteriyor

ki kendini en çok yiyecek arayışında gösteren korunma içgüdüsünün soyun devamını teşvik eden içgüdüyle çatıştığında daha öncül ve temel olan korunma içgüdüsü diğerine baskın çıkabilir. Kısacası, vahşi yiyecek uğruna cinsel eğilimini baskılamaya hazırdır. Vahşinin, uğrunda aynı fedakârlığı yapabileceği diğer bir şeyse savaşta kazanılacak zaferdir. Yalnızca savaş meydandaki savaşçı değil evlerindeki arkadaşları da cinsel arzularını dizginlerler, böylelikle düşmanlarını daha kolay alt edeceklerine inanırlar. Bitkiyi eken kişinin bekâretinin tohumun gelişimine katkısı olacağı inanışı gibi bu inanışın da asılsız olduğu bizim için açıkça ortadadır; fakat boş ve asılsız olsalar bile bu ve benzeri inanışların insanoğluna dayattığı kendini dizginleme kuralı, türün güçlenmesine yardımcı olmuştur. Çünkü ırklardaki karakterin sağlamlığı, bireylerde olduğu gibi, evvela içinde bulunulan ânı gelecek uğruna feda edebilme ve anlık zevklerin cazibesini uzak ve uzun süreli mükâfatlar uğruna gözden çıkarabilme kudretinde yatar. Bu kudret ne kadar çok kullanılırsa, karakter de o kadar sağlamlaşır; ta ki başkalarını korumak ya da onlar adına kazanmak, belki gelecek çağlarda özgürlük ve doğruluk uğruna, hayatın zevklerinden hatta hayatın kendisinden vazgeçen insanlar kahramanlık mertebesine erişene kadar bu böyle sürecektir.

LXXX. Yargıda Batıl İnanç

BATIL İNANCIN, KENDİ içerisinde asılsız ve zararlı sonuçları olan katıksız bir kötülük olduğunu düşünme eğilimindeyizdir. Yeryüzünde çok fenalığa yol açtığı inkâr edilemez. Sayısız canı katletti, nice servetleri ziyan etti, ulusları karıştırdı, dostları birbirine düşürdü, aralarına kılıçlar hatta daha beterlerini sokarak karı ve kocaların, ana-baba ve çocukların arasını açtı. Hapishane ve tımarhaneleri masum ve yanılmış kurbanlarıyla doldurdu. Birçok kalp kırdı ve birçok hayatı baştan sona mahvetti. Yaşayanlara eziyet etmekle yetinmedi, hayatta kalanları korkutmak ve onlara işkence etmek için karanlık hayal gücünün ürettiği dehşetlerle ölülere mezarlarına kadar takip etti. Bütün bunları ve daha fazlasını yaptı. Fakat batıl inancın durumu, Bay Pickwick'in zavallı Bay Winkle'ın tanık kürsüsünde anlattıklarından sonraki durumu gibi, belki de farklı bir açıdan ele alınabilir; şeytanın avukatlığına soyunmadan ya da mavi alevler ve sülfür dumanları içerisinde huzurunuza çıkmadan, merhametlilerin kuşku uyandıran bir sanık için yapılan makul bir savunma diye adlandırabileceği bir savunma sunacağımı

açıkça ifade ediyorum. Çünkü örnekler vererek bazı ırklarda ve evrimin bazı safhalarında hepimizin veya çoğumuzun faydalı gördüğü sosyal kurumların kısmen batıl inanç üzerine temellendiğini kanıtlayacağımı ya da en azından böyle bir ihtimal olduğunu göstereceğimi ileri sürüyorum. Bahsettiğim kurumlar tamamen seküler ve sivildir. Dini kurumlardan söz etmeyeceğim. Dinin bile batıl inanca yaslanmaktan veya batıl inancın lekesinden tam manasıyla kaçamadığını göstermek mümkün olabilir; fakat bu gece kendimi insanların yaygın bir biçimde yalnızca sarsılmaz bir sağduyu ve varlıkların doğasına temellendiğini düşündüğü bu sivil kurumlarla sınırlı tutmayı tercih ediyorum. Ele alacağım kurumların tümü medeni toplumlarda hâlen yaşıyor olsa da ve bu kurumların sağlam ve geçerli argümanlarla savunulmaları mümkün olsa da, vahşiler arasında hatta vahşilik düzeyini aşmış halklar arasında aynı kurumların güçlerini günümüzde hiç tereddütsüz batıl ve saçma kabul ettiğimiz inançlardan aldığı neredeyse kesindir. Bunu kanıtlarken ele alacağım dört kurum şöyledir; yönetim, özel mülk, evlilik ve insan yaşamına duyulan saygı.

Batıl inanç lehine bu savunmayı öne sürmeden önce, iki şeye değinmek istiyor ve bunları unutmamanızı istirham ediyorum. İlk olarak, söyleyeceklerimde kendimi belirli ırklarla ve belirli tarihsel dönemlerle sınırlayacağım, çünkü tüm ırklardan ve tüm tarihsel dönemlerden söz etmeye ne zamanım ne de bilgim yeter. Bazı ırk ve dönemler hususunda varacağım kısıtlı sonuçların diğerleri için ne kadar geçerli olduğunu belirlemek gelecekteki sorgulamalara bırakılmalıdır. Bu söyleyeceklerimin ilkidir. İkincisi ise şudur: Eğer bazı ırk ve dönemlerde söz konusu kurumların kısmen batıl inanç üzerine kurulduğu kanıtlanabilirse, bu kesinlikle sözü geçen kurumların sözü geçen ırklar arasında hiçbir zaman başka bir şey üzerine kurulmadığı anlamına gelmez. Aksine, ele alacağım tüm kurumlar sabit ve kalıcı olduğunu kanıtladığı için esasen batıl inançtan çok daha sağlam bir zemine dayandıkları yönünde

güçlü bir varsayım vardır. Tümüyle batıl inançlar yani yanlışlar üzerine kurulan hiçbir kurum kalıcı olamaz. Eğer insanların birtakım gerçek gereksinimlerini karşılamıyorsa, eğer temeli varlıkların doğasının derinliklerine atılmamışsa, yok olması gerekir, üstelik ne kadar çabuk yok olursa o kadar iyi olur. Bu da söyleyeceklerimin ikincisidir.

LXXXI. Savunmanın Özeti: Ölüm Cezası

BATIL İNANCIN, KURUMLARIN gelişimindeki etkisinin ele alındığı bu kısa incelemeyi özetlemek adına şu noktaları gözler önüne serdiğimi düşünüyorum:

1. Bazı ırklarda ve bazı dönemlerde batıl inanç, yönetime, özellikle de monarşi yönetimine, duyulan saygıyı güçlendirmiş ve böylece sivil düzenin kurulması ve sürdürülmesine katkıda bulunmuştur.

2. Bazı ırklarda ve bazı dönemlerde batıl inanç, özel mülke duyulan saygıyı güçlendirmiş ve böylece bu hakkın güvence altına alınmasına katkıda bulunmuştur.

3. Bazı ırklarda ve bazı dönemlerde batıl inanç, evliliğe duyulan saygıyı güçlendirmiş ve böylece hem evli hem de bekâr kişiler arasında cinsel ahlak kurallarının daha sıkı gözetilmesine katkıda bulunmuştur.

4. Bazı ırklarda ve bazı dönemlerde batıl inanç, insan yaşamına duyulan saygıyı güçlendirmiş ve böylece bu hakkın güvence altına alınmasına katkıda bulunmuştur.

Fakat yönetim, özel mülk, evlilik ve insan yaşamına duyu-

lan saygı, bütün sivil toplum yapısının yaslandığı sütunlardır. Bu sütunları sarsarsanız toplumu temellerinden sarsmış olursunuz. Bu nedenle yönetim, özel mülk, evlilik ve insan yaşamına duyulan saygı, sivil toplumun varoluşu için faydalı ve önemlidir; bu da demek oluyor ki batıl inanç bu sütunların her birini güçlendirerek insanlığa büyük bir hizmette bulunmuştur. Topluluklara bir amaç sundu; evet, bu amaç yanlıştı fakat maksadı doğru eylemlere ulaşmaktı. İnsanların iyi amaçlarla yola çıkıp yanlış icraatlarda bulunmasındansa yanlış amaçlarla yola koyulup doğru işler yapması dünya için çok daha iyidir. Toplumu ilgilendiren düşünce değil, eylemdir. Eğer eylemlerimiz adil ve iyiyse, düşüncelerimizin yanlış olup olmamasının başkaları için hiçbir önemi yoktur. Yanlış düşüncenin tehlikesi - ki en büyük tehlikelerden biridir - çoğunlukla yanlış eyleme yol açmasıdır; bu yüzden de sorgusuz sualsiz büyük bir kötülüktür ve düzeltilmesi için elden gelen her şey yapılmalıdır. Bu iki kötülük arasında, yanlış eylem, yanlış düşünceden çok daha kötüdür; doğru eylemden çok doğru düşünceye vurgu yapan, tutuculuğu erdemden üstün tutan tüm din ya da felsefe sistemleri insanoğlunun en iyi yararı hususunda çok daha ahlaksız ve önyargılıdır. Bu sistemler düşünce ve eylem arasındaki esas önem farkını, asıl etik değeri tersine çevirirler, çünkü insanlar için düşündüklerimizle değil yaptıklarımızla yararlı veya yararsız, iyi ya da kötü oluruz. Öyleyse, yanlış düşünceler topluluğu olarak batıl inanç uygulamada hakikaten çok tehlikeli bir kılavuzdur ve yaptığı kötülüklerin haddi hesabı yoktur. Fakat bu kötülükler ne kadar fazla olursa olsun, batıl inancın cahil, zayıf ve ahmaklara (yanlış olsa bile) iyi eylemler için bir amaç vererek topluma yaptığı hizmeti göz ardı etmemize neden olmamalıdır. Batıl inanç, hataya düşmüş birçok zavallı kardeşimizin adımlarına destek olmuş bir kırık bastondur, o olmasaydı bu kardeşlerimiz tökezler ve düşerlerdi. Batıl inanç, bir ışıktır, loş ve titrek bir ışık; birçok denizciyi kayalıklara sürüklemiş olsa bile hayatın hoyrat denizindeki

birtakım gezgini huzur ve barış dolu bir limana ulaştırmıştır. Gemi limandaki ışıkları geçip rıhtıma girdikten sonra kaptanın balkabağından bir feneri ya da yıldızları takip ederek yol almış olmasının bir önemi yoktur.

Hanımlar ve beyler, işte batıl inanca dair savunmam budur. Belki sanık kürsüsüne çıktığında bu ak saçlı faile verilecek cezanın hafiflemesini sağlayabilir. Yine de bu ceza, hiç şüpheniz olmasın, ölümdür. Fakat ceza bizim zamanımızda infaz edilmeyecek. Çok uzun bir erteleme olacak. Bu gece huzurunuza onun infazcısı değil, avukatı olarak çıktım. Atina'da cinayet davaları geceleyin Areopagus'un önünde görüşülürdü, ben de bu karanlık güç lehine savunmamı geceleyin yaptım. Ama vakit geç oluyor, horozlar ötmeden ve tan yeri ağarmadan şeytani müvekkilimle birlikte yok olmam gerek.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN VE DOĞAÜSTÜ

LXXXII. İnsanlardaki Tanrı Kavramının Kökeni

EĞER HAKİKATEN İNSANLARDAKİ Tanrı kavramının kökenini keşfedeceksek, insanlığın eğitimli ve aydın kesiminin günümüzde bu hususta beslediği düşünceleri incelemek yetersizdir; çünkü bu düşünceler büyük ölçüde gelenekseldir, nesilden nesle bağımsız bir şekilde düşünülmeden ya da sorgulanmadan aktarılmışlardır. Bu yüzden bu düşüncelerin başlangıcını tespit etmek için incelemelerimizi çok uzak geçmişe doğrultmak zorunludur. Böyle tarihsel bir araştırma için gereken çok miktardaki materyali bize antik halkların maalesef ki yıpranmış ve eksik şekilde de olsa modern zamanlara ulaşan ve üretenlerin dini inanç ve uygulamalarına çok kıymetli bir ışık tutan edebiyatları sunmaktadır. Ancak antik dönemde yaşayanlar da dinlerinin büyük bir bölümünü tarih öncesindeki atalarından almıştır, bu nedenle insanlığın bu uzak geçmişteki atalarının dini düşüncelerini incelemek arzulanır hâle geliyor, çünkü en nihayetinde bu uzun gelişimin esas kaynağına ve tarihsel kökenine bu atalarla ulaşmayı ümit edebiliriz.

Fakat bunu nasıl yapabiliriz? Yazıyı bilmeyen ve inançlarını

kalıcı olarak belgeleyecek bir yöntemi olmayan bu halkların düşüncelerini nasıl araştırabiliriz? İlk bakışta böyle bir şey imkânsız görünür; sorgulamanın halatı kısa kaldı ve bizi geçilemez gibi görünen bir uçurumun kıyısında bıraktı. Fakat durum göründüğü kadar umutsuz değil. Evet, tarih öncesi çağların inançlarını doğrudan inceleyemeyiz, ama karşılaştırmalı araştırma yöntemi bu inançları dolaylı yoldan incelememize olanak verir; bize bir ayna tutabilir, bu aynada orijinalleri göremesek bile yansımalarını canlandırabiliriz. Çünkü çeşitli insan ırklarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi gösteriyor ki - ya da en azından yüksek bir ihtimal olarak ortaya koyuyor ki - insanlık her yerde son derece düşük bir kültür düzeyinde, günümüzdeki vahşilerinkinden çok daha düşük bir düzeyde, başlamıştır ve bu ilkel başlangıcın ardından bütün insan ırkları, günümüzde bulundukları seviyeye ulaşana dek, farklı hızlarda - kimi daha hızlı, kimi daha yavaş - sürekli olarak yukarı yönünde ilerlemiştir.

Eğer bu çıkarım doğruysa, günümüzde birçok kabile ya da halkın içinde bulunduğu çeşitli vahşilik ve barbarlık düzeyleri, kabaca bir tabirle, geri kalmış sosyal ve entelektüel gelişimin birçok derecesini temsil etmektedir. Bu düzeyler, tarihlerinin az ya da çok uzak dönemlerinde medeni ırkların atalarının geçtiği düşünülebilecek benzer evrelere karşılık gelir. Böylece yeryüzündeki bilinen tüm halkları vahşilik ya da medenilik düzeylerine göre derecelendirilmiş bir kültür ölçeğinde sıraladığımız zaman, yalnızca bu halkların ölçek üzerindeki göreceli konumlarını kıyaslayan bir görüş elde etmekle kalmayız aynı zamanda bir ölçüde kültürün genetik gelişiminin çok erken bir dönemden günümüze kadar ulaşan tarihsel kaydını da elde etmiş oluruz. Bu yüzden insanlığın vahşi ve barbar ırklarının incelenmesi, kendimizinki de dâhil olmak üzere en medeni ırkların dini, sosyal, ahlaki ya da politik inanç ve uygulamalarının tam anlamıyla kavranabilmesi için büyük önem taşır; çünkü bu inanç ve uygulamaların vahşi atalarımızla bir-

likte ortaya çıktığı ve az ya da çok değişime uğrayarak aracı nesiller vasıtasıyla bize onlardan miras kaldığı neredeyse kesindir.

Mevcut vahşilerin incelenmesinin günümüzde medeni insanların bu kadar çok ilgisini çekmesinin sebebi budur. Görüyoruz ki eğer yalnızca geçmiş tarihimizi değil detaylı ve karmaşık sorunlarının tümüyle mevcut durumumuzu anlayacaksak, günümüzde hâlen önemsediğimiz inanç, kanun ve kurumlarının çoğunu bize miras bırakan vahşi atalarımızın içinde bulundukları zihinsel durumu keşfetmeye çalışarak işe en başından başlamalıyız. Gün geçtikçe daha çok kişi, bunu etkin biçimde yapabilmemizin tek yolunun günümüzde ilkel atalarımızınkine benzer bir kültürel duruma sahip olan vahşilerin zihinsel durumunu incelemek olduğunu kavrıyor. Medeniyetle irtibata geçerek bu vahşiler günümüzde hızla yok oluyor ya da onları bizim için paha biçilemez tarihi kıymete sahip bir belge hâline getiren eski alışkanlık ve düşünceleri yitiriyorlar. Bu yüzden çok geç olmadan, bu belge sonsuza dek yok olmadan vahşilerin azim ve itinayla incelememiz gerek. Bizler, mirası teslim almadan önce tapu senetlerinin dikkatle incelenmesi gereken bir varis gibiyiz; fakat tapu senetleri üzerindeki yazılar o kadar silik ki senedi sonuna dek okumadan yazıların tamamen yok olma riski var. Bu varis, hızla gözden kaybolan harfleri nasıl bir dikkat ve aceleyle okurdu? İşte şu anda medeni insanlar böyle bir dikkat ve aceleyle, hızla yok olan vahşileri incelemeye koyuluyorlar.

O hâlde eğer insanlardaki Tanrı kavramının kökenini tarihsel olarak inceleyeceksek, işe bu hususta ulaşabildiğimiz en ilkel düşünceleri inceleyerek başlamak gerekir, hatta şarttır. Ve en ilkel düşünceler hiç kuşkusuz en aşağı vahşilerinkilerdir. Benzer bir sebepten dolayı, inorganik kimyanın incelenmesi doğal olarak organik kimyanın incelenmesinden önce gelir; çünkü inorganik bileşenler çok daha basittir ve dolayısıyla organik bileşenlere nazaran çok daha kolay incelenebilir.

Bu durum, zihnin kimyası için de böyledir; medeni inançların çok daha karmaşık olgularını incelemeden önce, nispeten daha basit olan vahşi zihnini meydana getiren öğeleri incelemeliyiz.

LXXXIII. Vahşilerdeki İlkel Tanrı Kavramı

AŞAĞI IRKLARIN DİNİ hususunda yaşanan fikir ayrılıklarının büyük bölümü, karşılıklı bir yanlış anlaşılmanın sonucudur. Vahşi, medeni insanın düşüncelerini anlamaz; öte yandan, çok az sayıda medeni insan vahşinin düşüncelerini anlar. Vahşi, 'tanrı' anlamına gelen kelimeyi kullandığında aklında belli türden bir varlık vardır; medeni insan 'tanrı' kelimesini kullandığında aklında çok farklı türden bir varlık vardır. Eğer, sıklıkla yaşandığı gibi, bu iki kişi kendilerini birbirlerinin yerine koyamazsa, tartışmaları karmaşa ve yanlış anlaşılmadan başka bir şeye varmaz. Eğer biz medeni insanlar Tanrı ismini ilahî bir doğası olan, kendi ürettiğimiz kavramla sınırlı tutmakta ısrar edersek, vahşilerin tanrısı olmadığını itiraf etmek zorundayız. Fakat eğer en gelişmiş ilkellerin çoğunun, tam olarak bizim kullandığımız manasıyla olmasa da tanrı olarak adlandırılabilecek bazı doğaüstü varlıklara dair ilkel bir düşünceye sahip olduğunu kabul edersek, tarihin gerçeklerine daha bağlı kalmış oluruz. Bu ilkel düşünce, çok büyük ihtimalle, medeni ırkların zaman içerisinde tanrıya dair kendi

yüce kavramlarını oluştururken yola çıktıkları başlangıç noktasını temsil etmektedir. Eğer bu dinsel gelişim sürecini baştan sona inceleyebilseydik, bizim ve vahşilerin tanrılık hususundaki düşüncelerini birbirine bağlayan halkanın bir ve bütün olduğunu görebilirdik.

LXXXIV. Doğa Teolojisi

EĞER DOĞA TEOLOJİSİ, yani Tanrı veya tanrıları farklı türden bir aydınlanma olmaksızın yalnızca duyularımızla algılayabilmek, diye bir şey varsa, bu demektir ki doğaya dair bildiğimiz her şeyi nasıl algılıyorsak tanrı veya tanrıları da bu yöntemlerden biriyle algılamamız gerekir. Kabaca ifade edersek, bu yöntemler iki tanedir: sezgi ve deneyim. Eğer kendimize Tanrı'yı kendi hislerimizi ve matematiğin basit gerçeklerini algıladığımız gibi sezgi yoluyla mı algılıyoruz diye sorarsak, bence çoğu kişi 'hayır' yanıtını verecektir. Berkeley'e göre dünyanın yalnızca algılandığı şekilde var olduğu, dünyaya dair algılarımızın zihnimizde Tanrı'nın dolaysız eylemiyle oluştuğu ve dolayısıyla algıladığımız her şeyin tanrının zihnindeki bir düşünce olarak değilse bile en azından doğrudan ondan gelen bir şey olarak yorumlanabildiği doğrudur. Bu teoriye göre bir bağlamda Tanrı'yı doğrudan algıladığımız söylenebilir. Fakat Berkeley'in bu teorisi, bildiğim kadarıyla, filozoflar arasında bile çok kabul görmedi. Bu teoriyi doğru kabul etsek bile, ima ettiği Tanrı algısının kelimenin tam anlamıyla sezgisel değil

çıkarımsal olduğunu itiraf etmemiz gerekir: Tanrı'yı algıladıklarımızla özdeşleştirmekten ziyade O'nun algılarımızın sebebi olduğu sonucuna varırız. O hâlde insanın, ya da her hâlükârda sıradan insanın, dolaysız ya da sezgisel bir Tanrı algısına sahip olmadığı ve bir aydınlanmanın yardımı olmadan bir tanrı algısı edinirse bunun diğer doğal yolla yani deneyim yoluyla olduğu çıkarımını yaparım.

Deneyimde, sezgiden farklı olarak, çıkarımlarımıza o an bilincinde olduğumuz belirli his, duygu ya da düşünceleri doğrudan yorumlayarak değil, geçmişte bilincinde olduğumuz çeşitli his, duygu ya da düşüncelerden anımsadıklarımızı birbiriyle kıyaslayarak ve bu şekilde kıyaslanan zihinsel imgelerdeki benzer noktaları seçerek ya da ayırt ederek dolaylı yoldan ulaşırız. Seçtiğimiz ya da bir dizi detaydan ayırdığımız benzer noktalar, soyut ya da genel düşünce dediğimiz şeyi oluşturur ve bu tür soyut ya da genel düşünceleri kıyaslayarak düşüncelerin birbirleriyle olan ilişkilerini tanımlayan genel sonuçlara ulaşırız. Deneyim genel olarak bireyin bilinçli yaşamını oluşturan belirli his, duygu ve düşüncelerin kıyas edilmesiyle varılan sonuçların bütününden oluşur. Bu yüzden zihin, deneyimi oluşturmak için hafıza, hayal gücü ve muhakeme gibi zihinsel yetiler olarak adlandırılan, az ya da çok karmaşık olan bir dizi işlem yapmak zorundadır. Deneyimin bu analizi, felsefi olarak eksiksiz ve kesin olduğunu öne sürmemektedir; fakat belki şu an ele aldığımız ve hedefi felsefi değil tarihsel olan araştırma için makul derecede doğrudur.

Deneyim, kelimenin en geniş manasıyla, kolaylıkla ikiye ayrılabilir: kendi zihnimizin deneyimi ve bir dış dünyanın deneyimi. Bu ayrım, şu anda yaptığım diğerleri gibi, teorik açıdan doğru olmaktan ziyade pratik açıdan kullanışlıdır; kuşkusuz hiçbir filozof tarafından kabul görmeyecektir, çünkü pek çoğuna göre ne dış dünyaya dair bir algıya sahibiz ne de mevcut duyularımız vasıtasıyla böyle bir algıya ulaşabiliriz, bizler uyanıkken ve uykudayken sahip olduğumuz düşünce ve duy-

gularımız kadar zihnimizin bir parçası olan hislerimizle dış dünyanın varlığını yalnızca çıkarımsarız. Onlara göre, maddenin ya da bir dış dünyanın varlığı, söz konusu bizler olduğumuz ölçüde, hislerimizin düzenini açıklamak için üretilen bir varsayımdır yalnızca; yeryüzünde yaşamış hiçbir erkek, kadın ya da çocuk bu dış dünyayı algılamamıştır; zihnimizin eylemleri ve durumu dışında hiçbir şeye dair dolaysız bir algıya sahip değiliz ve olamayız. Bu teoriye göre yakından bakıldığında dünya dediğimiz şey, zamansal ve mekânsal sonsuzluklarıyla, yıldız ve gezegen sistemleriyle, görünürde sonsuz olan inorganik madde ve organik yaşam formlarıyla birlikte geçici ve anlık bir düşünce ürününe dönüşür. Dünya, binlerce farklı ve narin rengiyle parıldayan, tek bir dokunuşun tuzla buz etmeye yeteceği camdan bir süs gibidir. Filozofun, büyücü gibi, tek yapması gereken sihirli değneğini sallamaktır.

"Ve, bu hayalin asılsız dokusu gibi,
Bulutlara değen kuleler, gösterişli saraylar,
Heybetli tapınaklar, koca yerkürenin kendisi,
Evet, yeryüzünün barındırdığı her şey yok olacak
Ve, bu solmuş hayali gösteriş gibi,
Ardında tek bir iz bırakmayacak.
Düşlerin yaratıldığı malzemedeniz bizler,
Ve kısa yaşamımız bir uykuyla son bulur."

Gücüm yetse dahi bu hayali düşünceleri tartışmak ve çağlardır mantıkçıların dış dünyanın gerçekliği ya da gerçek olmayışı üzerinde birbirleriyle karşı karşıya geldiği arenaya adım atmak alanımın dışındadır. Benim amacım için zihin ve madde arasındaki popüler ve kullanışlı ayrımı benimseyerek deneyimi, kendi zihinlerimizin eylem ve durumlarının içsel deneyimi ve etrafımızı çevreleyen fiziksel evrenin eylem ve durumlarının dışsal deneyimi olarak, ikiye ayırmak yetecektir.

O hâlde eğer Tanrı'yı doğal yollardan algılamak yalnızca deneyim vasıtasıyla yani gözleme dayalı akıl yürütme süreciyle mümkünse, bu böyle bir algının içsel ya da dışsal bir şekilde elde edilebileceği anlamına gelir. Başka bir ifadeyle, bu algı ya kendi zihnimizin işlemlerini gözlemleyerek ya da dış doğanın işleyişini gözlemleyerek elde edilebilir. Esasında düşünce tarihini incelenecek olursa, insanoğlunun bu iki yolu da kullanarak tanrıya dair bir algıya veya en azından bir kavrama ulaştığı görülmektedir. İzninizle insanoğlunu Tanrı'ya ulaştıran, ya da ulaştırıyor gibi görünen, bu iki yola dair bir çift söz edeyim.

İlk olarak, insanlar birçok yerde ve birçok dönemde birtakım sıra dışı duyguyu tecrübe etti ve birtakım sıra dışı düşünce beslediler. Bunları sıradan deneyim formlarıyla izah edemeyince zihinlerine etki eden hatta vücutlarına girerek kontrolü ele alan güçlü bir ruhun veya tanrının doğrudan eylemini sorumlu tuttular. Bu heyecana kapılmış ruh hâli içerisinde - aşırı heyecan bu tür durumların karakteristik bir özelliğidir - hasta doğaüstü bir bilgi ve güç tarafından ele geçirildiğine inanır. Kutsal bir ruhu idrak etme ve onunla irtibat kurma hâline –ister gerçek ister hayali olsun- vahiy denir. Bu olguya, peygamberlerine bu şekilde Tanrı tarafından vahiy indirildiğine ve kutsal kitaplarının düzenli olarak ilahî esinler doğrultusunda yazıldığına inanan İbrani ulusunun teşkil ettiği örnek dolayısıyla aşinayız. Bu inanış katiyen istisnai değildir, aksine görünen o ki dünya çapına yayılmıştır; çünkü bu tür esin örneklerinin bildirilmediği bir ırk göstermek güçtür. Ve bir ırk ne kadar cahil ve vahşiyse, bildirilenlere göre, esin vakalarının sayısı da o oranda çoktur. Ciltleri dolduracak kadar çok örnek mevcuttur, fakat son yıllarda aşağı ırklara dair bilgilerin yayılması sayesinde bu konu o kadar bilinir hâle geldi ki örnek verme gereği duymuyorum. Tek söyleyeceğim şu ki, vahşiler arasında esin ya da bedenin kontrol edilmesi teorisi bütün sıra dışı zihinsel durumları, özellikle delilik ya da deli-

liğe yakın zihinsel rahatsızlıkları, açıklamak için yaygın biçimde kullanılmaktadır; öyle ki, akli yetilerini az ya da çok yitirmiş kişilerin, bilhassa histeri ya da epilepsi hastalarının, ruhlar tarafından özellikle seçildiği düşünülür ve dolayısıyla bu kişilere kâhin olarak danışılır, ağızlarından dökülen sözler fazla göz kamaştırıcı ışığını karanlık sözler ve gizemli söylemlerin kalın örtüsü altından gösteren yüce bir güçten - bir tanrı veya bir ruhtan - gelen vahiyler olarak kabul edilir. Bu tür teorilerin kabul edilip uygulandığı toplumları tehdit eden ciddi tehlikelerden söz etmeme gerek yok. Eğer büyük önem arz eden hususlarda bütün bir toplumun kararları delilerin ya da kısmi delilerin tutarsız hayallerine, geçici istek ve kuruntularına bırakılırsa bunun topluma yansımaları nasıl olur? Mesela, böyle bir talimatla, böyle bir kehanet doğrultusunda girilen savaşın nasıl bir sonuca ulaşması beklenebilir? Hayvancılık, tarım, ticaret ve bir halkın var olmak için gerek duyduğu tüm zanaatların, epilepsinin zırvaları ve histerinin saçmalıkları tarafından yönlendirildiğinde gelişmesi mümkün müdür? Savaşta bozguna uğramak, düşmanlar tarafından ele geçirilmek, kıtlıktan ölmek, salgın hastalık ve daha başka binlerce fenalık, kendilerini böyle kör kılavuzlara emanet eden kör halkları tehdit eder. Eğer baştan sona inceleyebilseydik vahşi ve barbar kabilelerin tarihi, bu ilkel esin teorisini mantıksal sonuçlara taşımanın ölümcül etkilerine dair uyarı niteliğinde binlerce örneği bize sunabilirdi; eğer bu tür örneklere dair umulandan az şey duyuyorsak, muhtemelen bunun sebebi sürekli inançları doğrultusunda hareket eden kabilelerin kendilerini yok etmiş olmasıdır: Kendi hatalarının kurbanı olarak yok oldular ve geride hiçbir iz bırakmadılar. Tarihçilerin, henüz deliliğe tapınmanın - çünkü genellikle bundan aşağı kalır bir durum değildir - halkların akıbeti ve kurumlarının gelişimi veya yozlaşması üzerindeki etkisini yeteri kadar dikkate aldıklarına inanmıyorum.

Fakat bu kötülük, belli bir ölçüde kendi çaresini üretmiştir.

Çünkü esinlenme inancının akli yetisi zayıf olanlara verdiği fahiş gücün farkına varan inatçı ve hırslı insanlar benzer bir duruma sahipmiş gibi davranıp namlarını ahmaklık ya da esinle takas ederek akranları üzerinde bir otorite kazanmışlardır; bu otoriteyi genellikle kötü amaçlarına alet etmiş olsalar bile bazen örneğin toplumu ilgilendiren hususlarda sağlıklı tavsiyeler vererek, hastalara faydalı tedaviler uygulayarak, suçları tespit edip cezalandırarak bu otoriteyi iyiye kullanmışlardır, böylece toplum refahının sürdürülmesine, acının dindirilmesine ve toplumun istikrarı için önemli olan ve yokluğunda herhangi bir toplumun iskambil kâğıtlarından bir kule gibi yıkıldığı kanun ve düzene duyulan saygının sağlamlaşmasına yardımcı olmuşlardır. Medeniyet ve ilerleme yolundaki bu hizmetler, ilkel toplumlarda şifacı, büyücü, kâhin, müneccim ve daha birçok isimle anılan kimseler tarafından yapılmıştır. Mesleklerini icra ederek kazandıkları saygı bu kişilere kimi zaman ruhani bir otoritenin yanı sıra politik bir otorite de kazandırmıştır; kısacası, sıradan şifacı ya da büyücü olmaktan çıkmış kabile şefi ve kral olmuşlardır. Bu tür kimseler tahta çıktıklarında da kutsal bir ruhun aracısı olma unvanını korurlar, kral olarak saygı gördükleri gibi tanrı olarak tapınılabilirler. İnsanların zihninde böyle iki katmanlı bir etki bırakarak kendilerine tapınanların ve tebaalarının akıbetini iyi ya da kötü yönde tayin etmek için çok yetkin bir güce sahip olurlar. Böylece vahşilerin esinlenme veya bedenin kontrol edilmesi düşüncesi giderek kralların tanrısallığı doktrinine dönüşür. Bu doktrin de uzun bir hüküm sürdükten sonra, atalarımızın aşina olduğu ve belki günümüzde bizler arasında bile kullanımdan tamamen kalkmamış mütevazı bir teoriye, kralların tanrının verdiği hakla hüküm sürdüğü teorisine dönüşür. Fakat esinli insanlar her zaman kutsal krallara dönüşmez; genellikle olduğu gibi basit tapınanlarının hürmetini gören basit bir ilahlığın başlangıç evresinde kalırlar, başlarının etrafı ilahlık halesiyle çevrilir fakat başlarına taç giydirilmez. Böylece

tecrübe eden ve şahit olanların başka bir şekilde izah edemediği birtakım sıra dışı zihinsel durumlar genellikle bir ruh ya da tanrının müdahalesi olarak açıklanır. Öyleyse bu, insanoğlunun Tanrı'yı algıladığı ve iletişime geçtiği ya da öyle yaptığını farz ettiği iki deneyim formundan biridir. Bu, benim içsel deneyim yolu diye adlandırdığım şeydir. Şimdiyse aynı amaca hizmet eden, ya da ettiği düşünülen, diğer deneyim formuna bir göz atalım. Bu diğer form ise, benim dışsal deneyim adını verdiğim yoldur.

Dış dünya olarak adlandırdığımız yerde gözlerimizin önünde yaşanan olayların görünürdeki sonsuz çeşitliliği ve sonu gelmeksizin birbirini izleyişini düşündüğümüzde, karşı konulamaz bir istek bizi bu olaylar arasında nedensel bağ dediğimiz şeyi keşfetmeye iter. Bir şeylerin nedenini keşfetme isteği hakikaten de zihinlerimizin yaradılışında doğuştan gelen bir özelliktir ve varlığımızın sürmesi için vazgeçilmezdir. Bu istek, hislerimizin akıntısında darmadağın sürüklenen bir yığın detayı kullanışlı demetler hâlinde derleyip toparlayan bağdır; yalın algıların akıp giden kumunu görünürde sağlam bir yapıya dönüştüren harçtır. Bu isteğin bize kazandırdığı bilgilerden mahrum kalırsak, olayların akışını öngörme ve öngörülerimiz doğrultusunda hazırlık yapma gücümüzü yitiririz. Her şeyin görünürdeki düzensizlik ve karmaşıklığı bizi şaşkına çevirir, denizlerde dümensiz yol alırız, hiçbir fikrimiz olmadan sonsuz bir labirentte dolaşırız ve bir çıkış yolu bulamadığımız için ya da daha açık bir ifadeyle her dönemeçte bizi bekleyen tehlikelerden korunamadığımız için yok olmamız kaçınılmaz olur. Bu yüzden neden arayışı, her çağda ve her kültür düzeyinde insanoğlunun karakteristik bir özelliği olmuştur, hiç şüphesiz bu özellik medeni toplumlarda vahşi ırklara göre çok daha gelişmiş hâldedir. Vahşiler arasında bu özellik, az ya da çok bilinçsiz ve içgüdüseldir; medeni ırklarda ise bilinçli şekilde kullanılır ve daha somut ödüllerle değilse bile en azından akranlarınca alkışlanarak ve eğitimin itibarıyla mükâfat-

landırılır. Hakikaten, medeniyet ilerledikçe nedenlerin sorgulanması bir toplumun en üstün entelektüel enerjisini daha da fazla gerektirmeye başlıyor. Çok daha fazla sayıda insan aktif bir yaşamın hırslarından, zevklerinden ve koşuşturmasından vazgeçerek kendini yalnızca soyut bir doğrunun arayışına adıyor; bu kimseler olanların nedenini keşfetmeye ve görünürde düzensiz, karmaşık ve keyfi bir akışı olan olguların altında yattığı düşünülebilecek bir devamlılık ve düzeni aramaya koyuluyorlar. Hiç şüphe yok ki medeniyetin ilerlemesi, böyle kimselerin aralıksız çabalarına çok şey borçludur ve eğer son yıllarda ve kendi hafızamızda ilerlemenin hızı hissedilir ölçüde arttıysa, bu hız artışının bir bölümünü yaşamını araştırmaya adamış kimselerin sayısındaki artışa bağlamakla belki hata etmemiş oluruz.

Bir nedenin ortaya çıkışını dibine kadar incelediğimizde, potamızın dibindeki son çökelti zerresinde uzun zaman önce Hume'ün bulduğundan başka bir şeyle, yani daimi sekans düşüncesiyle karşılaşırız. Ne zaman bir şeyin başka bir şeyin nedeni olduğunu söylesek esas demek istediğimiz şey, ikincinin daima ilkinin ardından geldiği ve böylece sonuç adını verdiğimiz ikinci olguyla karşılaştığımız zaman neden adını verdiğimiz ilk olgunun ondan önce gerçekleştiği çıkarımını yapabiliyor olmamızdır. Sonuçtan hareketle yapılan bütün çıkarımlar tecrübeye dayanır; belirli bir olay akışını birkaç kez gözlemledikten sonra olayların fazlasıyla ilintili olduğu ve ilki gerçekleşmeden ikincisinin gerçekleşemeyeceği sonucuna ulaşırız. İki olayın birbirini izlemesi durumu, tek başına olaylardan birinin diğerinin nedeni olduğunu göstermez, çünkü zihnimizde bu iki olay arasında zorunlu bir bağlantı yoktur; iki olay arasında bir bağlantı kurmadan önce sekansın sıkça tekrarlaması gerekir; ve bu çıkarım, sadece, olayların tekrar tekrar gözlemlenmesiyle düşüncelerin zihnimizde bağdaştırılmasına dayanmaktadır. Düşünceler bir defa tekrar bağıyla sıkıca bağdaştırıldığında, alışkanlıktan biri diğerini çağrıştırır ve bu dü-

şüncelerin temsil ettiği iki şeyin arasında neden-sonuç ilişkisi olduğunu söyleriz. Nedensellik düşüncesi, kısacası, düşüncelerin bağdaştırıldığı durumlardan yalnızca biridir. Böylece nedenleri sorgulamak daha önce yapılan gözlemleri gerektirir: gözlemlenenden hareketle gözlemlenmemişe, bilinenden hareketle bilinmeze doğru akıl yürütürüz. Gözlem ve bilgilerimizin kapsamı ne kadar genişse, düşündüklerimizin doğru çıkma olasılığı da o kadar yüksektir.

Tüm bunlar medeni insan için olduğu kadar vahşiler için de geçerlidir. Vahşi de tecrübelerine dayanarak bilinenden hareketle bilinmezi, gözlemlenenden hareketle varsayımları sorgular – sadece sorgulayabilir. Tecrübelerinin kapsamı nispeten daha dardır ve dolayısıyla yaptığı çıkarımlar, daha kapsamlı bilgiye sahip medeni insanlara açıkça yanlış ve tuhaf görünür. Bu durumun doğruluğu en çok da etrafındaki doğaya dair gözlemleri hususunda belirgindir. Vahşi genellikle yaşamını sürdürmek için bağımlı olduğu hayvan, bitki ya da cansız varlıklar hakkında çok şey bilse bile, aşina olduğu arazi çoğu zaman küçük bir alanı kapsar ve bu alana dair gözlemlerine dayandırdığı çıkarımlarını dünyanın diğer yerleriyle kıyaslayarak düzeltme imkânı ya çok azdır ya da hiç yoktur. Fakat dış dünya hakkında az şey biliyorsa, kendi iç dünyasına, hisleri ve düşünceleri, duyguları, istekleri ve arzularını belli ölçüde daha iyi biliyor olması gerekir. Bu yüzden, dış dünyadaki olayların nedenini keşfetmeye kalkıştığında tecrübelerinden hareketle bu olayların doğanın perdesinin ardından bu dev mekanizmayı harekete geçiren ipleri çeken kendisi gibi görünmez varlıkların eylemlerinin sonucu olduğunu düşünmesi oldukça doğaldır. Örneğin, iki çakmaktaşını birbirine çarparak kıvılcım çıkarabileceğini tecrübeleri sayesinde bilir; o hâlde, şimşek dediğimiz dev kıvılcımların aynı şekilde yukarıdaki biri tarafından yapıldığını ve yerde bulduğu çakmaktaşı parçalarının bulutların üzerindeki gök gürültüsü ve şimşeğin yaratıcısının düşürdüğü şimşek taşları olduğunu düşünmesinden

daha doğal ne olabilir? İlkel insan, sınırlı tecrübesinden yola çıkarak, esas nedenlerini bilmediği doğa olaylarını açıklamak için kendi suretinde çok sayıda ruh ya da tanrı yaratır; kısacası, vahşi insan doğa olaylarını insan suretindeki güçlü ruhlar olarak kişileştirir ve kendisinin onların inayetine muhtaç olduğuna inanarak dua ve adaklarla sevgilerini kazanmaya çalışır. Doğanın çeşitli özelliklerinin bu şekilde kişileştirilmesi, politeizm için en bereketli kaynaklardan biridir. Bu düşünce biçiminin ürettiği ruhlar ve tanrılara, insan tanrılardan -tapınanlarının kutsal bir ruh tarafından esinlendiğini veya kontrol edildiğini düşündüğü yaşayan erkek ve kadınlardan- ayırt etmek için doğa ruhları ve tanrıları denilebilir.

Fakat zaman geçtikçe ve insanlar doğa hakkında daha fazla şey öğrendikçe, insanlar genellikle dünyanın açıklaması olarak sunulan politeizmden hoşnutsuz olur ve gitgide bunu geçersiz sayarlar. Tanrılar doğanın bölümlerinden tek tek, istemeye istemeye ya da horlanarak kovulur ve yetki alanları, ataları gibi insan duyularınca algılanamasalar bile baskın bir görüşe göre görevlerini daha büyük bir nizam ve itinayla yerine getirdiği düşünülen tanrısal eterler, atomlar ve moleküller gibi birtakım soyut fikirlere bırakılır; böylece tanrılar insanlığın daha aydın kesiminin alkışları arasında boş tahtlara sıkı sıkıya yerleştirilir. Dolayısıyla bilincimizin dar alanı dışındaki evren günümüzde, kanlı canlı, gösterişli, insanlığın zarif formuna bürünmüş ve insanoğlunun sıcak tutkularıyla can bulmuş gürültücü bir grup tanrıyla dolup taşmak yerine tamamen sessiz, renksiz ve terk edilmiş olarak algılanmaktadır. Bizlere işittiğimiz neşe dolu seslerin, gördüğümüz parlak renklerin dış dünyada var olmadığı söyleniyor: dostların sesleri, müziğin harmonisi, akan suların şırıltısı, okyanusun dalgaları, ayın gümüş renkli ışıltısı, günbatımının altın rengindeki görkemi, yazın kırları kaplayan bitki örtüsü ve sonbaharın ateşli renkleri – tüm bunlar yalnızca zihnimizde var olur, eğer başka yerde var olduklarını düşünürsek kendimizi kandırırız. Esasen, algıladığımız

dış dünyanın bütünü koca bir yanılsamadır: eğer kontrolü hayal gücüne vermişsek, buna bilinmedik bir büyücünün zavallı cahil insanlığı afallatmak için yaptığı büyülerle ortaya çıkan bir serap da diyebiliriz. Kendimiz dışında, dört bir yanımızda ses, ışık ve renkten yoksun sonsuz bir boşluk uzanıyor, her yönde yalnızca idrak edilemez ölçüde karmaşık, sessiz ve gayrişahsî güçlerden oluşan bir ağ tarafından geçilen bir ıssızlık. Bu, eğer doğru anladıysam, modern bilimin politeizmin yerine koyduğu genel dünya kavramıdır.

Felsefe ve bilim ortak çabalarıyla tanrı ve tanrıçaları doğadaki bütün tali görevlerden sürdüğü zaman, artık bir tanrının hizmetlerine ihtiyaç duymadıkları ve tanrının bütün görevlerini elinden alarak, ondan yardım almadan, evrenin yaratılışı ve sürdürülmesi gibi önemli görevleri hâlihazırda kendilerine verilen küçük görevleri hakkıyla yerine getirdiğini kanıtlayan gaz, atom ve zerrelerden oluşan verimli bir gruba verdikleri beklenebilir. Bu beklenti tam manasıyla boş çıkmış değildir. Bir grup ateist filozof cesurca öne çıkarak bize tanrının evrenin yaratıcısı ve koruyucusu olduğu varsayımının asılsız olduğunu, her şeyin herhangi bir tanrının yardımı olmadan ortaya çıktığını ya da ebediyetten beri var olduğunu ve sonuna dek - tabii eğer bir son gelecekse - bu şekilde var olmayı sürdüreceklerini söylemiştir. Fakat toplama bakıldığında bu cüretkâr düşünürler azınlıktadır. Eğitimli insanların günümüzdeki genel kanısı, eğer saptayabilseydik, muhtemelen şöyle bir sonuca eğilimli olduğunu görürdük: doğanın her bölümü yalnızca gayrişahsî maddi güçler tarafından işletilse de, tüm evren, Tanrı diye adlandırdığımız yüce bir doğaüstü ruh tarafından yaratılmıştır ve günümüzde hâlen O'nun tarafından sürdürülmektedir. Böylece medeniyetini, felsefesini ve dinini bu sonuçtan alan Avrupa'da ve diğer ülkelerde, doğa teolojisinin merkezi sorunu şu soruya indirgenmiştir: Bir tek tanrı mı var, yoksa hiç tanrı yok mu? Bu derin bir soru ve ben bu soruyu yanıtlayamayacağımı açıkça söylüyorum.

Eğer doğa teolojisinin bu kısa ve genel tarihçesi doğruysa, insanoğlu yalnızca duyularını kullanarak, herhangi türden bir aydınlanmanın yardımı olmaksızın, kendi zihninin işleyişi üzerinde kafa yorarak ya da doğadaki süreçleri gözlemleyerek Tanrı'yı algılamış ya da en azından bir Tanrı kavramına erişmiştir; içsel ve dışsal deneyim, insanı farklı yollardan aynı sonuca ulaştırmıştır. Hangi yoldan ulaşılırsa ulaşılsın bu düşünce düzenli olarak bir şeyler arasındaki bağlantıyı açıklamak üzere kullanılır - açıklanacak şeyler insanın kendi düşünce ve duyguları ya da etrafındaki fiziksel dünyadaki değişimler olabilir. Kısacası, bir tanrı, bir neden rolünü oynamak üzere daima dâhil edilir; bu, insanı bir tanrıyı keşfetmeye ya da yaratmaya iten olayların nedenini araştırmanın zorunlu bir gereğidir. Nedenler ise, duyular tarafından algılanıp algılanmamalarına göre iki sınıfa ayrılabilir. Örneğin istekanın bilardo topu üzerindeki darbesini derhâl topun hareketinin izlediğini gördüğümüzde, darbenin hareketin nedeni olduğunu söyleriz. Fakat bir elmanın ağaçtan düştüğünü gördüğümüzde, dünyanın kütlesinin elmanın kütlesi üzerinde uyguladığı yerçekimi kuvvetinin bu düşüşün nedeni olduğunu söyleriz. Bu durumda sonucu algılasak da nedeni algılamayız; nedeni ancak deneyimden hareketle akıl yürüterek çıkarımsarız. İkinci örnekteki nedenlere, algılanabilen nedenlerden ayırt etmek için çıkarımsal ya da varsayımsal nedenler denilebilir. Bir tanrı, her zaman değilse de genellikle, ikinci gruba yani çıkarımsal ya da varsayımsal nedenler grubuna mensuptur; çünkü her hâlükârda, bir kaide olarak, varlığı duyularımız tarafından algılanmaz, akıl yoluyla çıkarımsanır. Tanrının insanlara hiçbir zaman görülebilir ve dokunulabilir bir formda görünmediğini söylemek; argümanımızı yanlış bir temel üstüne kurmak olur, kanıtlanması mümkün olmayan ve geleneklerde ya da pek çok ırkın kutsal kitaplarında mevcut aksi yöndeki birçok söylemle çelişen bir iddiada bulunmak olur. Fakat ihtiyatı elden bırakmadan, böyle tezahürlerin, eğer ha-

kikaten gerçekleştilerse, geçmişte kalmış türden olaylara ait olduğunu ve günümüzde dikkate alınmaması gerektiğini söyleyebiliriz. Öyleyse, pratikteki tüm sonuçlar için Tanrı artık tamamen çıkarımsal ya da varsayımsal bir nedendir; hem kendi düşünce ve hislerimizi, istek ve duygularımızı hem de doğadaki çeşitli durum ve süreçleri açıklamak için Tanrı kullanılabilir; Tanrı, ilk gruptakileri ilham eden ya da ikinci gruptakilerin yaratıcısı ve koruyucusu olarak görülebilir. Genellikle bu iki bakış açısından ya birine ya da ötekine göre kabul edildiği için tanrısal doğa kavramı, çok farklı iki iman türü ortaya çıkarır. Tanrı, ilahî dokunuşu kendi zihninin işleyişinde arayan kişiye, ilahi varlığı dış dünyanın harika düzeninde, ahenginde ve güzelliğinde arayan kişiye göründüğünden çok daha yakın görünür; ilkinin imanının daha tutkulu olması ve aktif bir bağlılıkla dolu bir yaşama sevk etmek için ona, diğerinin sakin ve akılcı imanının sunduğundan daha güçlü teşvikler sunması bizi şaşırtmamalıdır. Çoğu yüce dini reformcuların imanının ikinciden ziyade ilk türe mensup olduğu çıkarımında bulunabiliriz; başka bir ifadeyle, onlar Tanrı'ya ilahî bir yaratıcının doğanın harikulade mekanizmasındaki maharetini fark ettikleri için değil, O'nun kendi yüreklerindeki kıpırtısını hissettikleri ya da hissettiklerini düşündükleri için inandılar.

LXXXV. Büyü Devri

GÜNÜMÜZDE HAKKINDA BİLGİ sahibi olduğumuz en ilkel insan toplumunda büyünün belirgin varlığına, dininse yokluğuna rastlıyorsak, dünyadaki medeni ırkların da tarihlerinin bir döneminde benzer bir entelektüel safhadan geçtiği, doğanın yüce güçlerine isteklerini yerine getirmeleri için adak ve dualarla yakarmadan önce bu güçlere isteklerini zorla yerine getirtmeyi denedikleri, kısacası insan kültürünün maddi tarafında her yerde bir Taş Devri olduğu gibi, entelektüel tarafında her yerde bir Büyü Devri yaşandığı çıkarımında bulunamaz mıyız? Bu soruya olumlu yanıt vermek için geçerli sebepler vardır. Grönland'tan Tierra del Fuego'ya, İskoçya'dan Singapur'a kadar insanlığın mevcut ırklarını incelediğimizde, çok çeşitli dinler tarafından birbirlerinden ayrıldıklarını, bu ayrımların ırkları birbirinden ayıran geniş hudutlarla bir olmadığını ve devletlerin alt bölümlerine kadar inerek kasabayı, köyü ve hatta aileleri böldüğünü, dolayısıyla tüm dünyada toplumsal yüzeyin dini ayrılıkların bölücü etkisiyle açılan oyuk ve yarıklarla delik deşik olduğunu gözlemleriz. Fakat toplumun esas olarak zeki

ve düşünür kesimini etkileyen bu farklılıkların derinliklerine indiğimiz zaman, hepsinin altında insanlığın ne yazık ki büyük çoğunluğunu oluşturan kavrayışsız, zayıf, cahil ve batıl inançlılar arasında hemfikir olunan sağlam bir katmanın yattığını görürüz. On dokuzuncu yüzyılın en büyük başarılarından biri, bu aşağı zihinsel katmana erişerek her yerdeki temel kimliğini keşfetmekti. Bu katman günümüzde burada, Avrupa'da, ayaklarımızın altında ve çok da derinde değil; Avustralya'nın vahşi topraklarında ve ileri medeniyetin yerin altına gömmediği yerlerde yüzeye çıkmakta. Bu evrensel inanç, hakikaten yaygın olan bu inanış, büyünün tesirine olan inançtır. Dini sistemler yalnızca farklı ülkelerde değil aynı ülkede farklı dönemlerde de farklılık gösterirken, birlik duygu büyüsü sistemi her yerde ve her dönemde ilke ve uygulamalarında önemli ölçüde aynı kalır. Modern Avrupa'nın cahil ve batıl inançlı sınıflarında birlik duygu büyüsü, binlerce yıl evvel Mısır ve Hindistan'da ve bugün dünyanın en ücra köşelerinde hayatta kalan en aşağı vahşiler arasında neyse odur. Eğer doğruluk kaldırılan ellerle ya da başların sayımıyla sınansaydı, büyü sisteminin *"Quod semper, quod ubique, quod ab omnibus"* (her zaman, her yerde, herkesçe) sloganını yanılmazlığının temsili olarak kullanması için daha çok sebebi olabilirdi.

Buradaki mevzuumuz, toplum yüzeyinin altında böyle katı bir vahşilik katmanının din ve kültürdeki yüzeysel değişimlerden etkilenmeden sürekli var oluşunun insanlığın geleceğine nasıl bir etki edeceğini tartışmak değildir. Araştırmaları sonucu bunu derinlemesine incelemeye itilen tarafsız gözlemci, bunu yalnızca medeniyet karşısında bir tehdit olarak görebilir. Bizler aşağıda uyuyan yeraltı güçleri tarafından her an kırılabilecek ince bir yüzeyde yürüyoruz. Zaman zaman yeraltından gelen derin bir mırıltı ya da havaya yükselen ani bir alev ayaklarımız altında neler olup bittiğini anlatmaktadır. Kimi zaman medeni dünya gazetelerde yer bulan ve İskoçya'da sevilmeyen bir toprak sahibi ya da din adamını öldürmek

amacıyla her yerine iğne batırılmış bir kuklanın bulunduğunu, İrlanda'da bir kadının cadı olduğu gerekçesiyle ateşe verilerek öldürüldüğünü ya da Rusya'da hırsızların gece yarısı koyuldukları işlerini fark edilmeden yapmalarını sağlayacağını umdukları insan yağından mumları yapmak amacıyla bir kızı öldürerek doğradığını yazan paragraflarla hayrete düşmektedir. Fakat ilerlemeyi sağlayan etkiler mi yoksa hâlihazırda başarılanları tersine çevirme tehdidinde bulunan etkiler mi nihayetinde baskın çıkacak? Daha güçlü olan bizi daha yükseğe taşıyacak olan azınlığın itici enerjisi mi yoksa dibe batmamıza neden olacak çoğunluğun cansız külfeti mi? Bunlar şimdiki zamanı ve geçmişi inceleyen mütevazı araştırmacılardan ziyade keskin görüşleriyle geleceği sezen bilgelerin, ahlak kuramcılarının ve devlet adamlarının yanıtlayabileceği sorulardır. Bizler burada yalnızca büyünün bütün ırkların geçirdiği veya din ve bilime uzanan yolda şu an geçirmekte olduğu insan zihninin daha ilkel ve erken bir safhasını yansıttığı varsayımının büyüye duyulan bu inancın bütünlüğü, evrenselliği ve sürekliliği tarafından, dini inançların değişen yapısı ve sonsuz çeşitliliğine kıyasla, ne ölçüde desteklediğini sorgulamaktayız.

LXXXVI. Büyünün İlkeleri

EĞER BÜYÜNÜN ÜZERİNE temellendirildiği düşünce ilkelerini incelersek, ikiye ayrıldığını görürüz: ilki, bir şeyin benzerini üretmesi, yani bir sonucun nedenine benzemesi; ikincisi ise, bir kez temas kuran şeylerin fiziksel temasları kesildikten sonra bile belli bir mesafeden birbirini etkilemeyi sürdürmesidir. İlk ilkeye Benzerlik Yasası, ikincisineyse Temas ya da Etkilenme Yasası denilebilir. Benzerlik Yasası'ndan hareketle büyücü, arzuladığı etkiyi yalnızca taklit ederek yaratabileceği sonucuna varır. Etkilenme Yasası'ndan hareket ederek ise, maddesel bir objeye yaptığı şeyin bu objenin daha önceden temasta bulunduğu kişiyi - obje bu kişinin bedensel bir parçası olsun veya olmasın - aynı ölçüde etkileyeceği sonucuna varır. Benzerlik Yasası'na göre yapılan büyülere, Homeopatik ya da Taklit Büyüsü adı verilebilir. Temas ya da Etkilenme Yasası'na göre yapılan büyülere, Bulaşıcı Büyü adı verilebilir. İlk türden büyülerden söz etmek için Homeopatik terimi tercih edilmelidir, çünkü alternatif terimler olan Taklit ya da Öykünmeci kelimeleri, ima etmeseler bile, taklit eden bilinçli bir failin ge-

rekliliğini çağrıştırır ve böylece büyünün etkinlik alanını çok dar bir alanla sınırlı tutar. Çünkü büyücü sanatını icra ederken kullandığı bu ilkelerin cansız doğanın eylemlerini düzenlediğine kesin bir inanç duyar; diğer bir ifadeyle, Benzerlik ve Temas Yasaları'nın evrensel olarak uygulandığına ve insan eylemleriyle sınırlı olmadığına inanır. Kısacası büyü, hem yanlış bir doğa kanunu sistemi hem de yanıltıcı bir davranış rehberidir; hem yanlış bir bilim hem de başarısız bir sanattır. Doğa kanunu sistemi, yani yeryüzündeki olayların akışını belirleyen kuralların ifadesi olarak görüldüğünde büyüye Teorik Büyü ismi verilebilir: insanların amaçlarına ulaşmak maksadıyla uyduğu kurallar olarak görüldüğündeyse büyüye Pratik Büyü ismi verilebilir. Aynı zamanda unutulmamalı ki ilkel büyücü büyünün yalnızca pratikteki yönünü bilir; o, hiçbir zaman uyguladıklarının üzerine temellendiği zihinsel süreçleri irdelemez, eylemlerindeki soyut ilkeleri düşünmez. Onun için mantık, insanlığın büyük çoğunluğu için olduğu gibi, bariz değil örtüktür: tıpkı yemeğini yediği gibi eylemleri için önemli olan zihinsel ve fizyolojik süreçlerden tamamen habersiz olarak düşünür. Kısacası büyü, onun için bir bilim değil daima bir sanattır; gelişmemiş zihni, bilim düşüncesinden mahrumdur. Büyücünün eylemleri altında yatan düşünce akışını incelemek, karışmış yumağı oluşturan birkaç basit ipliği ayrıştırmak, soyut ilkeleri somut eylemlerden ayırmak, kısacası sahte sanatın ardındaki yanlış bilimi ortaya çıkarmak felsefi araştırmacının görevidir.

Eğer büyücünün mantığı hususundaki incelemem doğruysa, bu mantığın iki büyük ilkesinin düşüncelerin farklı iki şekilde yanlış bağdaştırılmasından ibaret olduğu ortaya çıkmaktadır. Homeopatik büyü, düşüncelerin benzerliklerine göre bağdaştırılması üzerine kuruludur; bulaşıcı büyü ise, düşüncelerin temasına göre bağdaştırılması üzerine kuruludur. Homeopatik büyü, birbirine benzeyen şeylerin bir olduğunu varsayma hatasına düşer; bulaşıcı büyü ise, daha önce teması

olan şeylerin daima temas hâlinde olduğunu varsayma hatasına düşer. Fakat pratiğe aktarılırken bu iki kol genellikle birleştirilir; ya da daha açık konuşmak gerekirse, homeopatik ya da taklit büyüsü kendi başına uygulanabilse de bulaşıcı büyünün genellikle homeopatik ya da taklit ilkesini barındırdığı görülür. Bu şekilde genel bağlamda ifade edildiğinde bu iki kavramı idrak etmek biraz güç olabilir, fakat hususi örneklerle açıklandıkları zaman kolayca anlaşılacaktırlar. İki düşünce akışı da aslında son derece basittir. Yalnızca vahşilerin değil her yerdeki cahil ve kıt zekâlı insanların ilkel zihni için, soyut bağlamda olmasa da somut bağlamda bilindik şeyler oldukları için durumun aksi yönde olması mümkün değildir. Büyünün her iki dalı da Birlik Duygu Büyüsü ismi altında kolayca kavranabilir; çünkü her ikisi de cisimlerin belirli bir mesafeden gizli bir etkileşim yoluyla birbirini etkilediğini, bu etkinin bir tür görünmez hava olarak algılayabileceğimiz bir şey vasıtasıyla aktarılır – bu, modern bilimin tıpatıp benzer bir amaç için, yani cisimlerin boş gibi görünen alan üzerinden birbirlerini fiziksel olarak nasıl etkilediğini açıklamak için kullandığı yöntemden farksızdır.

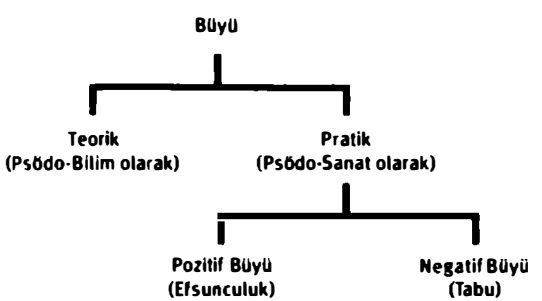
Büyünün dallarını aşağıdaki gibi, altlarında yatan düşünce yasalarına göre tablo hâline getirmek faydalı olabilir:

LXXXVII. Negatif Büyü

BİRLİK DUYGU BÜYÜSÜ sistemi yalnızca pozitif kurallardan oluşmaz; çok sayıda negatif kuralı yani yasağı da içerir. Kişiye yalnızca ne yapacağını değil, ne yapmayacağını da söyler. Pozitif kurallar büyülerdir; negatif büyülerse tabulardır. Esasında, tabu doktrininin bütünü, ya da her hâlükârda büyük bir kısmı, birlik duygu büyüsünün benzerlik ve temas yasasıyla birlikte özel bir şekilde uygulanmasından ibarettir. Bu yasalar vahşi tarafından katiyen çok sayıda kelimeyle formüle edilmemiş hatta soyut bağlamda algılanmamış olsa bile, vahşi bu yasaların insan iradesinden bağımsız olarak doğanın akışını düzenlediğine inanır. Vahşi, belirli bir eylemde bulunursa bu yasalardan biri doğrultusunda bazı sonuçların kaçınılmaz olarak ortaya çıkacağını düşünür; eğer bu eylemin sonuçları onun için rahatsız edici ya da tehlikeli olursa doğal olarak bu sonuçlara mahal vermemek için bu şekilde bir eylemde bulunmamaya özen gösterir. Başka bir deyişle, sahip olduğu yanlış neden-sonuç düşüncesi doğrultusunda kendisine zarar vereceğini düşündüğü şeyi yapmaktan kaçınır; kısacası, kendini bir ta-

buya tabi tutar. Bu yüzden tabu, pratik büyünün negatif bir uygulamasıdır. Pozitif büyü, "Şunun veya bunun olması için bunu yap," der; negatif büyü ya da tabu, "Şunun ya da bunun olmaması için bunu yapma," der. Pozitif büyünün amacı istenen bir durumu yaratmaktır; negatif büyü ya da tabunun amacı ise istenmeyen bir durumdan sakınmaktır. Fakat her iki neticenin de, benzerlik ve temas yasaları doğrultusunda oluşacağına inanılır. Ve istenen bir neticenin büyüsel bir törenle gerçekleşmediği gibi, istenmeyen bir netice de bir tabunun çiğnenmesinden kaynaklanmaz. Eğer kötü bir durum tabunun çiğnenmesini izlemişse bu kötü durumun sorumlusu tabunun değil ahlak ya da sağduyu kurallarının ihlal edilmesidir. "Ateşe dokunma" demek bir tabu değil, bir sağduyu kuralıdır; çünkü yasaklanan eylem hayali değil gerçek bir kötülüğe yol açar. Kısacası, tabu dediğimiz bu negatif kurallar, büyü dediğimiz pozitif kurallar kadar boş ve asılsızdır. Bu iki şey, büyük bir yanılgının, hatalı bir düşünce bağdaştırma algısının iki zıt kutbudur yalnızca. Bu yanılgıda efsunculuk pozitif, tabu ise negatif kutuptur. Hem teorik hem pratik kısmı kapsayan bu hatalı sistemin tümüne büyü dersek, tabu pratik büyünün negatif yanı olarak tanımlanabilir. Bunu bir tabloyla ifade edecek olursak:

LXXXVIII. Büyüsel Telepati

UZAKTAN BİR EYLEMİN mümkün olması konusunda bilimin şüpheleri olsa da, büyünün hiç şüphesi yoktur. Telepatiye inanmak, büyünün başta gelen ilkelerinden biridir. Günümüzde bir zihnin uzaktan başka bir zihni etkilediğini savunan bir kimse, vahşileri ikna etmekte hiç zorlanmaz; çünkü vahşi çok uzun zaman önce buna inanmıştır, dahası, medeni kardeşinin, farkında olduğum kadarıyla, henüz davranışlarında sergilemediği bir mantıksal tutarlılıkla bu inancına göre hareket etmiştir. Çünkü vahşi, yalnızca büyüsel törenlerin kişileri ve çok uzaktaki cisimleri etkilediğine değil, aynı zamanda günlük yaşamdaki sıradan eylemlerin de bu etkiyi yaratabileceğine inanmaktadır. Bu yüzden, önemli durumlarda uzaktaki dost ve akrabaların davranışları genellikle az ya da çok detaylı bir kurallar çerçevesinde düzenlenir; bu kuralların bir grup tarafından ihlal edilmesi durumunda orada bulunmayanların başına bir felaket açacağına hatta ölümüne neden olabileceğine inanılır. Özellikle bir grup erkek dışarıda avlanıyor ya da savaşıyorken, evdeki akrabalarının, evlerinden uzaktaki avcı

ya da savaşçıların emniyet ve başarısını güvence altına almak adına genellikle birtakım şeyleri yapması ve bazı şeyleri yapmaktan kaçınması beklenir.

LXXXIX. İbranilerde Putların Yasaklanması

İBRANİ KANUNLARINI YAPAN kişinin "Gökte, yerde ya da denizde olan hiçbir şeyin benzerini yapmayacak, taşlara işlemeyeceksin; hiçbir putun önünde diz çökmeyecek ve ona hizmet etmeyeceksin" emrini kaleme alırken, büyücülerin arzularını yerine getirtmek için hayvan, insan ya da tanrıların heykellerini kullanmasını göz önünde bulundurduğunu düşünebiliriz. Renan'ın bu emrin ardında bir grup göçebe çobanın bir sürü gereksiz heykeli kendilerine ve hayvanlarına yük etmemek istemelerinden başka bir şey olmadığını öne süren teorisi hiç de yeterli bir açıklama değildir. Kişisel konfor ve rahatlarından endişe etmenin kendiliğinden mani olacağı bir konuda kişilere niçin bu denli ciddi bir yasak koyulsun? Öte yandan, eski dönemdeki büyücüler, büyülü heykelcikleri, tören ve sözleri vasıtasıyla tanrıları sözlerini dinlemeye zorlayabildiklerine gerçekten inanıyorlardı; örneğin Eski Mısır'da bu inanış sıradan teolojik bir dogma olarak kalmamış, bir tanrıdan zorda kalmadıkça bahşetmeyeceği lütufları elde etmek maksadıyla mantıklı biçimde uygulamaya geçirilmişti. Hiç kuşkusuz İbraniler, güçlü

komşularının bu kötü becerilerine aşinaydılar ve aralarında bu becerileri taklit eden birçoğu da olmuş olabilir. Fakat derin bir ilahi yücelik ve inayet hissiyle kaplanmış maneviyatı kuvvetli kimseler, cenneti zorla elde etme uğrundaki bu girişimleri en büyük günah ve inançsızlık olarak görmüş olsa gerek. Bu nedenle, bu tür fena uygulamaların sıkı bir şekilde yasaklanmasının en eski İbrani ahlak kuralları arasında önemli bir yere sahip olmasına şaşmamalıyız.

XC. Umumi Büyücülerin Ortaya Çıkışının Faydaları

MESLEKİ BİRLİĞİN KURAL olduğu ve işbölümünün henüz başlamadığı ilkel toplumda her insan az çok kendisinin büyücüsüdür; kendi iyiliği ve düşmanlarının fenalığa uğraması için büyü yapar ve büyülü sözler söyler. Fakat büyücülerden oluşan özel bir sınıfın oluşturulmasıyla, diğer bir deyişle becerileriyle -bu beceri hastalıkları iyileştirmek, geleceği görmek, hava durumunu tayin etmek veya umuma faydası olan başka bir şey olabilir- bütün topluma fayda sağlaması için bir grubun belirlenmesiyle birlikte büyük bir adım atılmıştır. Bu sınıfa giren birçoğunun benimsediği yöntemlerin yetersizliği bizi bu kurumun büyük önemi konusunda yanıltmamalıdır. Burada söz konusu olan, en azından vahşiliğin daha üst safhalarında geçimini beden gücüyle kazanmaktan muaf tutulmuş, doğanın gizli yönlerine dair araştırmalar yapmasına fırsat tanınan hatta ve hatta bu hususta teşvik edilen bir kesimdir. Onların görevi, akranlarından daha fazla bilmek, insanoğluna doğayla giriştiği zorlu mücadelesinde yardımcı olabilecek, acılarını dindirecek ve ömrünü uzatacak her şeyi bulmaktı. İlaç

ve madenlerin içerikleri, yağışların, kuraklığın, gök gürültüsü ve şimşeğin nedeni, mevsimlerin değişimi, Ay'ın evreleri, Güneş'in günlük ve yıllık hareketi, yıldızların hareketi, yaşam ve ölümün sırrı. Bütün bunlar erken dönem filozoflarını heyecanlandırmış ve doğanın süreçlerini insanoğlunun iyiliği için hem anlamalarını hem kontrol etmelerini bekleyen müşterilerinin ısrarcı taleplerle dikkatlerine sunduğu sorunlara çözüm bulmak için harekete geçirmiş olmalı. İlk girişimlerinin hedeften çok uzak kalmış olması çok doğaldır. Gerçekliğe ağır adımlarla giderek yaklaşmanın yolu, durmadan varsayımlar üretmek ve bu varsayımları test ederek o anda doğru görünenleri kabul edip diğerlerini reddetmekten geçer. Vahşi büyücünün doğadaki nedenselliğe dair benimsediği görüşler hiç kuşkusuz bizlere açıkça yanlış ve tuhaf görünmektedir; fakat bu görüşler deneyim sınavından geçememiş olsalar bile kendi dönemlerinde geçerli varsayımlardı. Alay konusu olmak ve suçlanmak, bu ilkel teorileri ortaya atanların değil, daha iyileri ortaya atıldıktan sonra hâlen bu teorilere inatla bağlı kalanların hakkıdır. Başka hiç kimse gerçeği aramak için bu büyücülerinki kadar geçerli sebeplere sahip değildi. En azından bir bilgi gösterisi yapmak gerekirdi; en ufacık bir hatanın fark edilmesi canlarına mal olabilirdi. Bu durum hiç kuşkusuz onları bilgisizliklerini saklamak adına hilekârlığa sevk etmiştir; fakat aynı zamanda onlara, bir hilenin yerine gerçeği koymak için de güçlü bir sebep sunmuştur, çünkü bir şeyi biliyor gibi görünüyorsan o şeyi gerçekten bilmek en iyisidir. Bu yüzden her ne kadar haklı olarak büyücülerin asılsız iddialarını reddedip insanlık üzerinde oynadıkları oyunları kınasak da, her şeyiyle değerlendirirsek bu sınıfın mensup olduğu orijinal kurumun insanlığa paha biçilemez bir katkısı olmuştur. Bu büyücüler, doktor ve cerrahlarımızın olmasa bile doğa biliminin her dalındaki araştırmacı ve kâşiflerimizin doğrudan öncüleri olmuşlardır. Sonraki çağlarda haleflerince bu denli görkemli ve faydalı hâle ulaştırılan çalışmanın ilk adımını atmışlardır. Ve

şayet başlangıç zayıf ve hatalıydı ise, sebebi bu kişilerin yetersizlikleri ya da kasten yaptıkları aldatmacalardan ziyade bilimin yolunu kesen kaçınılmaz güçlüklerdir.

XCI. Büyücünün Gelişimi

Birlik duygu büyüsünün genel ilkelerine dair incelememizi böylece sonlandırmış olduk. Bu ilkeleri açıklarken kullandığım örnekler, büyük ölçüde mahrem büyüden (yani bireylerin yararı veya zararı için kullanılan büyü ve büyülü sözlerden) alınmıştır. Fakat vahşi toplumda genellikle umumi büyü (toplumun tamamının yararı için kullanılan büyü) diyebileceğimiz bir şeye de rastlanır. Ortak refah için bu tür törenlerin gözetildiği yerlerde, büyücünün bireysel bir pratisyen olmaktan çıkarak belli ölçüde umumi bir görevli hâline geldiği açıkça ortadadır. Böyle bir görevli sınıfının ortaya çıkması, toplumun hem politik hem de dini evrimi için büyük önem taşır. Çünkü kabilenin refahının bu büyüsel törenlerin icra edilmesine bağlı olduğu düşünüldüğünde, büyücü oldukça nüfuzlu ve şanlı bir konuma yükselir ve derhâl bir şef ya da kralın rütbe ve otoritesini elde edebilir. Böylece meslek, kabilenin en maharetli ve en hırslı erkeklerini saflarına çeker, çünkü onlara başka mesleklerin sunamayacağı şerefi, zenginliği ve gücü vaat etmektedir. Kıvrak zekâlar, daha zayıf olanları aldatmanın ve batıl

inançlarını kendi avantajlarına kullanmanın ne kadar kolay olduğunu kavrar. Büyücü her zaman bir hilekâr ya da düzenbaz değildir elbette; genellikle, akranlarının saf oluşunun kendisine atfettiği o harika güçlere hakikaten sahip olduğuna samimiyetle inanır. Fakat büyücü ne kadar bilgeyse, kıvrak zekâlı olmayanları etkisi altına alan yanılgıları fark etmesi ihtimali de o kadar yüksektir. Bu yüzden, bu mesleğin en zeki üyelerinin az ya da çok bilinçli aldatıcılar olması gerekir; üstün becerileri sayesinde zirveye erişerek en büyük şerefi ve en yetkin otoriteyi kazanacak olanlar işte bu kesimdir. Profesyonel büyücünün yoluna çıkacak engel çoktur ve daima yalnızca en soğukkanlı ve en kıvrak zekâlı olan bu engelleri sağ salim aşacaktır. Çünkü hiçbir zaman unutulmamalı ki büyücünün bu şekilde ortaya atacağı her söylem ve iddia yanlıştır; bu söylemlerden bir tanesi dahi bilinçli veya bilinçsiz bir aldatmaca devreye girmedikçe savunulamaz. Bu nedenledir ki kendi yanlış varsayımlarına samimiyetle inanan büyücü daha büyük bir tehlike içerisindedir ve kariyerinin kasten aldatan büyücüye göre daha erken sona ermesi çok daha olasıdır. Dürüst bir büyücü daima büyülerinin beklenen neticeyi vereceğine inanır ve büyüleri her zamanki gibi başarısız olunca da açıkça ve fena bir şekilde hayrete düşer. Hilekâr meslektaşının aksine, onun bu başarısızlığı açıklayacak makul bir gerekçesi yoktur ve geçerli bir gerekçe sunacak fırsatı bulamadan hayal kırıklığına uğramış ve sinirli müşterileri tarafından kafasına bir darbe indirilebilir.

Buradan çıkarılacak genel kanı şudur: sosyal evrimin bu safhasında en üstün güç genellikle en kıvrak zekâya sahip ve en vicdansız kimselerin elindedir. Eğer hileleriyle verdikleri zararları ve kıvrak zekâlarıyla bahşettikleri yararları bir terazide tartabilseydik, faydaların olduğu kefenin ağır bastığını görebilirdik. Çünkü muhtemelen, yüksek konumlardaki dürüst ahmaklar dünyaya zeki düzenbazlardan daha fazla zarar vermişlerdir. Uyanık düzenbazımız en büyük hedefine ulaşıp

artık başka amacı kalmayınca genellikle olduğu gibi yetenek, deneyim ve imkânlarını toplumun hizmetine sunabilir. Gücü elde etme hususunda vicdani konulara en az takılanlar, bu gücün -hedeflenen ve kazanılan güç zenginlik, politik otorite vb. olabilir- kullanılmasındaki en faydalı kimseler olmuşlardır. Politika alanındaki kurnaz düzenbaz, acımasız galip, en nihayetinde hayattayken sevilen, öldüğünde yası tutulan, gelecek kuşaklar tarafından hayran olunan ve alkışlanan bilge ve cömert bir hükümdar olabilir. En bilindik örneklerden ikisini vermek gerekirse Julius Caesar ve Augustus böyle kişilerdi. Fakat bir insan ahmaksa her zaman ahmak kalır ve elindeki güç ne kadar büyükse o güçle yapacağı işlerin de o kadar fena olması muhtemeldir. İngiliz tarihindeki en büyük felaket, Amerika'yla yaşanan anlaşmazlık, III. George dürüst bir ahmak olmasaydı hiç yaşanmayabilirdi.

Umumi büyücülük mesleği vahşi toplumun şekillenmesini etkilediği müddetçe kontrolü en muktedir kişiye verdi, yani güç dengesini çoğunluktan alıp bir kişiye verdi: Demokrasi ya da daha doğrusu ihtiyarlar oligarşisi yerine monarşiyi getirdi – çünkü vahşi toplum, yetişkin erkeklerin tümü tarafından değil ihtiyarlardan oluşan bir konsey tarafından yönetilirdi. Bu değişim, sebebi ve ilk hükümdarların fıtratı ne olursa olsun, genel anlamda çok yararlı olmuştur. Çünkü monarşinin doğuşu, insanlığın vahşilikten sıyrılmasında önemli bir kademedir. Hiç kimse, gelenek ve âdetler tarafından bu kadar geri bırakılmamıştır; bu nedenle ilerleme başka hiçbir toplumda bu kadar yavaş ve güç değildir. Vahşinin en özgür insan olduğunu söyleyen eski görüş, gerçeğin tam aksidir. Vahşi, bir köledir; gözle görülür bir efendinin değil, geçmişin, doğumundan ölümüne kadar her adımına musallat olan ve onu demir bir asayla yöneten ölmüş atalarının kölesidir. Atalarının yaptıkları, doğruya uzanan yol ve vahşinin sorgulamadan kör bir itaatle boyun eğdiği sözlü yasadır. Böylece eski âdetleri daha iyileriyle değiştirecek üstün yeteneğe mümkün olduğunca az

alan bırakılmıştır. En muktedir kişi, kaçınılmaz olarak standardı belirleyen en zayıf ve en ahmaklar tarafından aşağıya çekilmiştir, bu yüzden diğerleri düşerken o da aralarından sıyrılamaz. Böyle bir toplumun yüzeyi, doğuştan gelen yetenek ve mizaçlar arasındaki doğal eşitsizlikleri ve ölçülemez farklılıkları, insanoğlunun imkânları ölçüsünde, asılsız ve yalnızca görünürdeki bir eşitlik düzeyine indirgeyerek homojen ve cansız bir düzey sunar. Daha sonraki dönemlerde demagog ve hayalperestlerin insanlığın ideal hâli ve Altın Çağı olarak övdüğü bu aşağı ve durağan vaziyettense, yeteneğin önünü açıp otoriteyi insanların doğal kabiliyetlerine göre pay ederek toplumun gelişmesine yardımcı olan şeyler kardeşlerinin iyiliğini gerçekten isteyen herkesçe kucaklanmalıdır. Bu yüceltici etkenler devreye girdiğinde - ki sonsuza dek bastırılmaları zaten mümkün değildir - medeniyetin ilerlemesi nispeten hız kazanır. Tek bir kişinin tüm gücü eline alması, bu kişinin daha önce birçok kuşağın gücünün yetmediği değişimleri bir tek ömür içerisinde gerçekleştirebilmesini sağlar ve eğer sıradanın ötesinde bir zekâ ve enerjiye sahipse bu fırsatı derhâl değerlendirecektir. Zorba bir hükümdarın geçici heves ve kaprisleri bile, vahşiye yük olan geleneğin zincirlerini kırmakta işe yarayabilir. Ve kabile ihtiyarların ürkek ve zıt görüşleri arasında savrulmayı bir son verip tek bir güçlü ve istikrarlı bir aklın yönetimine teslim olur olmaz komşularını dehşete düşürür ve tarihin erken dönemlerinde sosyal, endüstriyel ve entelektüel gelişim için hayli elverişli olan bir büyüme devrine girer. Toplum, kısmen silah zoruyla kısmen de daha zayıf kabilelerin kendiliğinden teslim olmasıyla hâkimiyetini genişleterek kısa sürede zenginleşir ve kölelere sahip olur. Hem zenginlik hem de köleler, toplumun bazı sınıflarını varlığını sürdürmek için verdiği sürekli mücadeleden kurtarır ve bu sınıfların kendisini insanoğlunun konumunu iyileştirmek için en yüce ve en güçlü araç olan bilginin peşindeki tarafsız arayışa adamasına fırsat verir.

Sanat ve bilimin ortaya çıkışı ve daha liberal görüşlerin yayılmasıyla kendini gösteren entelektüel gelişim, endüstriyel ya da ekonomik gelişimden ayrı tutulamaz ve sırası gelince o da fetihler ve imparatorluktan büyük bir itici güç alır. İnsan zihninin en büyük patlamalarını zaferlerin hemen ardından yaşanması ve medeniyetin ilerlemesi, yayılması için en çok şeyi yeryüzünün büyük fetihçi ırklarının yapması ve böylece savaşta açtıkları yaraları barış zamanında sarmaları tesadüf değildir. Babilliler, Yunanlılar, Romalılar ve Araplar geçmişteki tanıklarımızdır: ileride benzer bir patlamayı Japonya'da da görebiliriz. Tarihin başlangıcına doğru dönersek, medeniyete doğru ilk büyük adımların tamamının, yüce hükümdarın hem kral hem de tanrı olarak halkının kulluğunu talep ettiği ve aldığı Mısır, Babil ve Peru'daki gibi zorba ve teokratik yönetimler döneminde atılması da bir tesadüf değildir. Bu erken dönemde zorba yönetimin insanlığın ve her ne kadar paradoksal görünse de özgürlüğün en iyi dostu olduğunu söylemek hiç de yersiz olmaz. Çünkü her şeye rağmen en katı ve en ezici zorba yönetiminde, bireyin konumunun beşikten mezara dek atalarından kalan geleneklerin demirden kalıbında belirlendiği vahşi yaşantısının görünürdeki özgürlüğüne göre daha fazla özgürlük vardır – kendi fikirlerimizi üretme ve kendi kaderimizi tayin etme özgürlüğümüz vardır.

Öyleyse umumi büyücülük mesleği en muktedir kişilerin en büyük güce ulaşmak için kullandığı yollardan birisi olarak insanlığın geleneklerin esiri olmaktan kurtulmasına ve daha geniş bir dünya görüşüne sahip, daha engin ve daha özgür bir yaşama ulaşmasına yardımcı olmuştur. Bu, insanlık için hiç de küçük bir hizmet değildir. Büyünün öte yandan da bilime giden yolu açtığını hatırlarsak, bu kötücül sanatın birçok fenalığa neden olmuş olsa bile birçok iyiliğe de sebep olduğunu; yanılgının çocuğu olsa bile özgürlük ve doğrunun anası olduğunu kabul etmek zorunda kalırız.

XCII. İnsanlığın Gerçek Liderleri

GENEL MANADA DAHA yüksek kültür düzeyine erişmiş bir toplumda batıl inançların varlığını nasıl sürdürdüğü sorarsak, bu sorunun yanıtını insanlar arasındaki doğal, evrensel ve yok edilemez eşitsizlikte buluruz. Yalnızca farklı ırklar zekâ, cesaret, çalışkanlık ve benzeri hususlarda farklı derecede donatılmamıştır; aynı ırka mensup kişiler de doğuştan gelen kapasiteleri ve nitelikleri bakımından büyük farklılık gösterirler. Başka hiçbir öğreti, insanların eşitliği öğretisinden daha yanlış ve asılsız değildir. Kanunları yapanların herkes eşitmiş gibi hareket etmesi doğrudur, çünkü zaruri yasalar geneldir ve sonsuz sayıdaki münferit durumlara uyacak şekilde yapılamazlar. Fakat insanlar yasalar önünde eşit diye özlerinde de eşit olduklarını düşünemeyiz. Günlük hayatı tecrübe etmek, böylesi boş bir hayalin aksini kanıtlamaya yeter. Okulda ve üniversitelerde, işte ve oyunda, barışta ve savaşta insanların zihinsel ve ahlaki eşitsizlikleri görmezden gelinemeyecek ya da tartışılamayacak kadar belirgindir. En kıvrak zekâya ve en güçlü karaktere sahip olan insanlar geride kalanlara liderlik

eder ve toplumun en azından dış hatlarının içerisinde şekillendiği kalıpları biçimlendirirler. Bu tür insanların sayısı liderlik ettikleri çoğunluğa nispeten daha az olduğu için yönetim gücünün sözde sayısal çoğunluğa verildiği ülkelerde bile toplum esasında aydın bir azınlığın iradesi tarafından yönetilir. Aslında her ne kadar gizlemeye çalışsak da, insanoğlunun yönetimi her zaman ve her yerde özünde aristokratiktir. Politik mekanizmayla ne kadar oynarsak oynayalım doğanın bu kanunundan kaçamayız. Her ne kadar liderlik ediyor gibi görünse de kıt zekâlı çoğunluk nihayetinde kıvrak zekâlı azınlığı izler. Azınlığın kurtuluşu ve ilerlemenin sırrı budur. Akıl insana nasıl hayvanlar üstünde hâkimiyet veriyorsa, üstün insan zekâsı da daha aşağı olanları yönlendirir. Toplumun gidiş yönünü belirleyenlerin unvan sahibi yöneticiler yani krallar, devlet ya da kanun adamları olduğunu söylemiyorum. İnsanlığın gerçek hükümdarları bilimi ilerleten düşünürlerdir; insan nasıl diğer hayvanlar üzerinde gücüyle değil aklıyla hâkimiyet kuruyorsa, insanlar arasında uzun vadede toplumsal güçleri yönlendiren ve kontrol eden bilgidir. Bu yüzden yeni gerçeklikleri keşfedenler, insanlığın taçsız fakat gerçek krallarıdırlar; hükümdarlar, devlet ve kanun adamları ise er ya da geç bu dehaların düşüncelerini uygulayarak emirleri yerine getiren vekillerdir yalnızca. Toplumun iç dinamiklerini ve medeniyetin ilerleyişini inceledikçe, her ikisinin de başta yalnızca birkaç dehanın aklında beliren ve toplumun ya da insanlığın hareketsiz kitlesini etkileyene dek giderek yayılan düşünceler tarafından yönetildiğini daha net göreceğiz. Bu tür zihinsel farklılıkların ve kapsamlı sosyal neticelerinin kökeni, biyologların görüşüne göre -eğer haklılarsa- türlerin evrimi ve gelişim ihtimalinin bağlı olduğu fiziksel farklılıkların kökeni kadar belirsizdir. Farklılık gruplarından birine yol açan bilinmez sebep belki diğer farklılık grubuna da yol açıyordur. Bunu bilemeyiz. Tek diyebileceğimiz şudur: ister fiziksel olsun ister zihinsel, yarışan güçlerin çarpışmasından nihayetinde en güçlü

olan galip çıkar ve hayatta kalır. Zihinsel alandaki varoluş mücadelesi, fiziksel alandaki kadar şiddetli ve ölümcüldür, en sonunda gerçeklik dediğimiz daha iyi düşünceler üstün gelir. İlk ortaya çıktıklarında, eski önyargılarla çeliştikleri her seferinde onları karşılayan tantanalı itirazlar nihayetindeki zaferlerini geciktirebilir fakat engelleyemez. En çok iyiliği dokunanları önce taşa tutmak sonra ise uğrunda işe yaramaz anıtlar dikmek kalabalığın âdetidir. Eskiden kalma yanlışları ve batıl inançları doğruluk ve akılla değiştirmeye kalkışan herkes yaşamı boyunca ağır eleştirilere ve ölümünden sonra mermer bir anıta hazır olmalıdır.

XCIII. İnsan Tanrılar

VAHŞİ YA DA BARBAR TOPLUMLARDA akranlarının batıl inançları sebebiyle doğanın genel akışı üzerinde kontrol sahibi olduğunu düşündüğü kimselere sıkça rastlanır. Böylelikle bu kişilere tanrı gibi davranılır ve tapınılır. Sözü geçen insan ilahların inananlarının yaşam ve kaderleri üzerinde dünyevi bir etkisi var mı, yoksa işlevleri tamamen ruhani ve doğaüstü mü, ya da başka bir ifadeyle bu kişiler aynı anda hem tanrı hem krallar mı yoksa sadece tanrılar mı? Bunun ayrımını yapmak burada bizi hiç ilgilendiremeyen bir konudur. Esas ilgilenmemiz gereken, sözde ilahlıklarıdır. Bu kişiler ilahlıkları sayesinde, inananları için, sürekliliğin ve insanoğlunun varlığını sürdürmek için muhtaç olduğu fiziksel olayların düzen içerisinde ilerlemesinin bir temenni ve garantisidir. Bu nedenle, doğal olarak, böyle bir tanrı insanın hayatı ve sıhhati, refahı hatta varlığı ona bağlı olan insanlar için büyük bir endişe sebebidir; hâliyle tanrı insan, ilkel insan aklının en büyük hastalığın yani ölümün de aralarında bulunduğu hastalıklardan korunmak için ürettiği birtakım kurallara uymaya zorlanırdı. Bu kurallar

esasında ilkel bakış açısına göre sağduyulu herkesin uzun süre yaşayacaksa uymak zorunda olduğu kurallardan başka bir şey değildir. Fakat sıradan bir kişinin durumunda bu kuralların gözetilip gözetilmemesi kişinin seçimine bırakılsa da, tanrı insanın durumunda bu kurallar yüce mertebeden kovulma ve hatta ölüm cezası tehdidiyle dayatılır. Çünkü onun hayatı inananları için hızlı davranıp hemen ölmesine müsaade edemeyecekleri kadar büyük bir risk arz eder. Uzun zaman önce ilkel filozofların dehasının ürettiği ve kış akşamlarında yaşlı kadınların hâlen ocak başında etraflarına toplanan torunlarına çok kıymetli hazineler olarak anlattığı bütün tuhaf batıl inançlar, eski dünya kuralları ve muhterem vecizeler – eskilerden kalma, kümelenmiş bütün bu kuruntular, beyindeki bütün örümcek ağları ihtiyar kralın, insan tanrının yoluna serilirdi; insan tanrı, örümcek ağına dolanmış bir sinek gibi bu ağlara yakalanırdı, geleneğin defalarca birbirine dolanan "tüy kadar hafif fakat demir zincirler kadar güçlü" ağları onu yalnızca ölümün ya da tahtından olmanın kurtarabileceği bir göz hapsine mahkûm ettiği için kılını bile kıpırdatamazdı.

Bu yüzden geçmişi inceleyenler görecek ki eski kral ve din adamlarının hayatı talimatlarla doludur. Dünyanın genç olduğu dönemlerde bilgelik olarak görülen her şey onların hayatında özetlenmiştir. Bu hayatlar, herkesin yaşantısını içine sokmaya çalıştığı kusursuz bir kalıptı, barbar bir felsefenin öne sürdüğü çizgiler üzerine yanılmazlıkla kurulmuş hatasız bir modeldi. Bu felsefe bizim gözümüzde ilkel ve hatalı olsa da, mantıksal bir tutarlılığı olduğunu inkâr etmek haksızlık olurdu. Bu felsefe, hayati bir ilkenin düşüncesinden canlı varlığın içerisinde var olan fakat ayırt edilebilen ufak bir varlık ya da ruh olarak ortaya çıkarak hayata rehberlik etmesi için genellikle birbiriyle çelişmeyen, oldukça eksiksiz ve uyumlu bir bütün oluşturan bir kurallar sistemi doğurur. Sistemin hatası - ki son derece büyük bir hatadır - akıl yürütmede değil, temel aldığı önermelerdedir; yaşamın doğasına dair düşüncelerin-

dedir, bu düşünceden çıkardığı sonuçların alakasızlığında değil. Ancak sırf hatalarını kolayca tespit edebiliyoruz diye bu temel önermeleri gülünç diye yaftalamak hem vefasızlık olur hem de felsefeye yakışmaz.

XCIV. Zorunlu Krallıklar

BAZI HİKÂYELER, TAHTA çıkmayı zorunlu olarak göstererek gerçek bir geleneğin hatırasını yaşatır. Krallık düşüncesini medeni Avrupa'nın babadan oğula geçen, son derece ayrıcalıklı krallıklarından alan bizlere, tacın isteksiz bir yabancıya veya en alt tabakadan gelen sıradan vatandaşlara verilmesi düşüncesi fantastik ve absürt gelebilir. Fakat bunun tek sebebi, modern krallık türünün büyük ölçüde eski krallık sisteminden geldiğini kavrayamayışımızdır. Eski dönemlerde hükümdarlığın yükümlülükleri, ayrıcalıklarından daha belirgindir. Gelişimin belirli bir safhasında şef ya da kral, halkının yöneticisi olmaktan ziyade hizmetkârıdır. Yerine getirmesi beklenen kutsal işlevlerin toplumun refahı ve hatta varoluşu için önemli olduğu düşünülür ve ne pahasına olursa olsun bu işlevleri yerine getirecek biri bulunmak zorundadır. Erken dönemdeki krallık unvanının her türden yükümlülükleri ve kısıtlamaları öyleydi ki yalnızca popüler hikâyelerde değil, gerçekte de kimi zaman boş tahtı doldurmak için zor kullanılması gerekirdi, bazen de aday bulunamadığı için görev askıya alınır hatta kaldırılırdı.

Birkaç ay ya da birkaç gün süren kısa bir saltanatın ardından bahtsız kral ölümle yüz yüze geldiğinde, hiç şüphemiz olmasın ki zindanlar süpürülmesi gerekir ve toplumun geri kalanları yeni bir kral bulmak için arayışa başlardı.

Fakat böyle zorlu şartlarda hükümdarlığı kabul etmeye hazır hatta hevesli olanların bulunamadığını düşünürsek hiç kuşkusuz yanılmış oluruz.

XCV. Kralların Kutsallığı

ERKEN TOPLUMUN BELLİ bir döneminde genellikle kral ya da din adamının doğaüstü güçlere sahip olduğu veya bir tanrının vücut bulmuş hâli olduğu düşünülürdü; bu inanış doğrultusunda doğanın gidişatının az ya da çok onun kontrolünde olduğu sanılır ve kötü hava koşullarından, mahsullerdeki kıtlıktan ve benzeri felaketlerden o sorumlu tutulurdu. Öyle görünüyor ki kralın doğa üzerindeki gücünün, halkının ve kölelerinin üzerindeki gücü gibi, iradesinin belirli eylemlerine göre kullanıldığına inanılıyordu; bu yüzden, kuraklık, kıtlık, hastalık ya da fırtına çıkarsa insanlar bu felaketi krallarının ihmaline bağlıyor ya da suçlu olarak onu görüyor ve kırbaç ve prangalarla ya da kayıtsızlığını sürdürürse tahttan indirerek ölümle cezalandırıyorlardı. Fakat krala bağlı görülse de doğanın akışının kimi zaman onun iradesinden kısmen bağımsız olduğuna inanılırdı. Zatı hâlleri, güç ışınlarının gökyüzünün dört bir yanına yayıldığı evrenin merkezi kabul edilirdi; böylece her hareketi - başını çevirmesi, elini kaldırması - ânında doğanın bir bölümünü etkiler ve ciddi şekilde akışını değiştirebi-

lirdi. Kral, dünyayı dengede tutan dayanaktı ve en ufak düzensizliği hassas dengeyi bozabilirdi. Bu nedenle, hem kendisi hem de halkı tarafından büyük tedbirler alınmalıydı; bütün yaşamı, en ufak detayına kadar, öyle bir ayarlanmalıydı ki hiçbir eylemi, istemli ya da istemsiz, doğanın kurulu düzenini bozmasın veya aksatmasın.

XCVI. Büyünün Bilime Benzerliği

BİRLİK DUYGU BÜYÜSÜNÜN en saf ve bozulmamış hâliyle var olduğu yerlerde, doğadaki bir olayın diğerini, hiçbir ruhani ya da kişisel aracının müdahalesi olmaksızın, her zaman kaçınılmaz olarak izlediği düşünülür. Bu bakımdan temel düşüncesi, modern biliminkiyle aynıdır; bütün sistemin altında yatan bir inanç vardır, doğanın düzen ve bütünlüğüne dair örtük fakat gerçek ve kesin bir inanç. Büyücü aynı nedenlerin daima aynı sonuçları yaratacağından; uygun törenin doğru büyülerle gerçekleştirilmesinin, başka bir büyücünün daha güçlü büyüleri tarafından engellenmediği sürece, mutlaka arzulanan sonuca ulaşacağından şüphe etmez. Daha üstün bir güçten yardım dilemez: değişken ve huysuz bir varlıktan medet ummaz: hiçbir korkunç tanrının önünde kendini alçaltmaz. Fakat büyük olduğuna inandığı gücü, katiyen bağımsız ve sınırsız değildir. Ancak sanatının (ya da onun algıladığı şekliyle doğa kanunu diye adlandırılabilecek şeylere sıkı sıkıya bağlı kaldığı sürece) gücünü kullanabilir. Bu kuralları göz ardı etmek, en ufak bir noktasını ihlal etmek, başarısızlığa davetiye çıkarmak demek-

tir, hatta bizzat beceriksiz büyücünün kendisini en büyük tehlikeyle karşı karşıya getirebilir. Eğer doğa üzerinde hâkimiyet iddia ediyorsa bu, etki alanı katı biçimde kısıtlanmış ve antik kullanıma kesinkes uygun biçimde uygulanan yapısal bir hâkimiyettir. Bu yüzden, büyüsel ve bilimsel dünya algısı birbirine yakındır. İkisinde de olayların akışı tamamen düzenli ve kesindir, işleyişi öngörülebilen ve kesin olarak hesaplanabilen sabit kurallarla belirlenirler; doğanın akışında kapris, şans ve kaza unsurlarına yer yoktur. Her ikisi de, olayların nedenlerini bilen ve dünyanın engin ve ince mekanizmasını harekete geçiren gizli kaynaklara temas edebilenlere görünürde ucu bucağı olmayan bir ufuk açar. İşte bu yüzden büyü ve bilimin insan zekâsı için güçlü bir cazibesi vardır ve bu yüzden bu ikisi bilgi arayışını teşvik eden güçlü bir itici kuvvet teşkil etmişlerdir. Bitkin ve yürümekten ayakları şişmiş araştırmacıyı, geleceğin sonsuz vaatleriyle içinde bulunduğu hayal kırıklığı çölünü geçmeye teşvik ederler; onu son derece yüksek bir dağın tepesine çıkarır ve ayakları altındaki kara bulut ve sislerin ötesinde, uzaklarda fakat olağanüstü bir görkemle ışıldayan, düşlerin ışığıyla sarılı, semavi bir kentin görüntüsünü gösterirler.

Büyünün büyük hatası, olay akışının yasalara göre belirlendiğini varsaymasında değil, bu akışı yöneten kuralların doğasını yanlış yorumlamasıdır. Eğer çeşitli birlik duygu büyüsü vakalarını incelersek, daha önce belirttiğim gibi hepsinin iki temel düşünce yasasından birinin (düşüncelerin benzerliklerine göre bağdaştırılmasının veya düşüncelerin mekânsal ya da zamansal yakınlıklarına göre bağdaştırılmasının) yanlış uygulanması olduğunu görürüz. Benzer düşüncelerin yanlış bir biçimde bağdaştırılması homeopatik ya da taklit büyüsünü ortaya çıkarır: yakın düşüncelerin yanlış bir biçimde bağdaştırılması bulaşıcı büyüyü ortaya çıkarır. Bağdaştırma yasaları kendi içlerinde kusursuzdur ve hakikaten insan zihninin işleyici için mutlak bir önemi vardır. Meşru bir şekilde uygulan-

dıklarında bilimi doğururlar; gayrimeşru bir şekilde uygulandıklarında ise büyüyü, bilimin gayrimeşru kardeşini doğururlar. Öyleyse, büyünün kesinlikle asılsız ve boş olduğunu söylemek apaçık bir şeyi tekrarlayarak laf kalabalığı etmektir; çünkü büyü doğru ve verimli olsaydı büyü olmaktan çıkar, bilim olurdu. En eski zamanlardan bu yana insanoğlu doğa olaylarının düzenini kendi avantajına dönüştürecek genel kuralları aramıştır ve bu uzun arayışta kimi altın kadar kıymetli kimiyse beş para etmez bir sürü kural toplamıştır. Bu doğru ya da altın kurallar uygulamalı bilimi meydana getirmiştir; yanlış olanlarsa büyüdür.

XCVII. Büyü Yanılgısı

OKURLAR ŞU SORULARI sormak isteyebilirler: Zeki insanlar nasıl olmuştu da büyünün bir yanılgı olduğunu hemen fark edememişlerdi? Daima hayal kırıklığına mahkûm beklentilere kapılmayı nasıl sürdürdüler? Nasıl bir mantıkla sonu hiçbir şeye varmayan eskiden kalma tuhaflıklarla oynamakta ve hiçbir etkisi olmayan zırvalıkları mırıldanmakta ısrar ettiler? Tecrübelerin açıkça aksini gösterdiği inançlara neden sıkı sıkıya bağlandılar? Sürekli başarısız olan deneyleri ne cüretle tekrarladılar? Tüm bu soruların yanıtı, birçok kez, belki de çoğu kez, arzulanan olayın bu olayı meydana getirmesi için tasarlanan törenin gerçekleştirilmesinden kısa veya uzun bir süre sonra meydana gelmesi nedeniyle yanılgıyı fark etmenin kolay, başarısızlığınsa hiçbir şekilde aşikâr olmayışıdır. Bu durumlarda bile, törenin yaşanan olayın nedeni olmadığını kavramak için ortalamadan daha kıvrak bir zekâ gerekirdi. Rüzgârı estirmesi, yağmuru yağdırması ya da bir düşmanı öldürmesi beklenen bir törenin ardından, beklenen olay her zaman er ya da geç vuku bulacaktır; ilkel insanın bu olayı törenin doğrudan bir

neticesi ve işe yaradığının en kesin kanıtı olarak görmesi bağışlanabilir. Benzer şekilde, sabahları güneşin doğmasına yardımcı olmak ve bahar mevsiminde düşlere dalmış toprağı uykusundan uyandırmak için yapılan törenler, en azından ılıman bölgelerde, hiç kuşkusuz başarıyla taçlandırılacaktır; çünkü bu bölgelerde güneş, altından lambasını her sabah doğuda ışıldatır ve her sene bahar toprakları yeniden zengin yeşil örtülere bürünür. Bu nedenle tutucu içgüdüleri doğrultusunda pratik zekâlı vahşi, gündoğumunun ve baharın her gün ya da her sene düzenlenen bu törenlerin doğrudan neticesi olmayabileceğini, törenler arada sırada aksatılması hatta terk edilmesi durumunda bile güneşin doğmaya, ağaçların yeşermeye devam edeceğini işaret eden teorik kuşkucunun, felsefi radikalin, müphem ifadelerini duymazdan gelebilir. Bu kuşkucu düşünceler doğal olarak diğeri tarafından inancı baltalayan ve tecrübelerin apaçık aksini gösterdiği boş hurafeler diye kınanarak inkâr edilirdi. Diyebilir ki: "Ben yeryüzünde mumumu yakınca güneşin alevleriyle gökleri aydınlatmasından daha açık ne olabilir? Söyle bana, baharda yeşil entarimi kuşanınca ağaçlar da aynısını yapmıyor mu? Bunlar herkesin gördüğü apaçık gerçekler, ben bu gerçeklere yaslanırım. Ben tümüyle gerçekçi bir adamım, senin o kılı kırk yaran, mantığı altüst eden teorisyenlerinden biri değilim. Teoriler, düşünceler, bütün bunlar kendi hâlinde zararsız olabilirler, uygulamaya geçirmedikçe bunlarla uğraşmana da itirazım yok. Ama bırak ben gerçeklere bağlı kalayım; işte o zaman nerede olduğumu bilirim." Bu düşünce biçiminin yanlışlığı bizim için açıkça ortadadır, çünkü çok uzun zaman evvel hakkında karar vardığımız verileri ele almaktadır. Fakat aynı ölçüde bir argümanı hâlen tartışılan mevzulara uygulayalım, Britanyalı bir hedef kitlenin bu argümanı doğru, öne süren kişisiyse güvenilir - parlak veya gösterişli değilse de oldukça mantıklı ve makul biri olarak kabul edip etmeyecekleri sorgulanabilir. Eğer bu tip düşünce biçimleri bizlerin arasında geçerli görülebiliyorsa,

bunca zamandır vahşi tarafından fark edilmemesine şaşabilir miyiz?

XCVIII. Büyü Dinden Daha Eskidir

PEK ÇOK DÖNEMDE ve ülkede büyü bu şekilde dinle karışıp bütünleşmiş olsa da, bu birleşimin ilkel olmadığını ve insanoğlunun anlık hayvansı arzularının ötesine geçen isteklerini karşılamak için yalnızca büyüye güvendiği bir dönem olduğunu düşünmek için geçerli sebepler vardır. Öncelikle, büyü ve dine dair temel düşünceleri değerlendirmek bizi insanlık tarihinde büyünün dinden daha eski olduğunu düşünmeye sevk eder. Bir yandan büyünün en basit ve en temel zihinsel süreçlerin (düşüncelerin benzerlik ve yakınlığına göre bağdaştırılmasının) yanlış biçimde uygulanmasından ibaret olduğunu; öte yandan dinin doğanın gözle görülen perdesinin ardında insandan üstün olan, bilinçli veya şahsi aracıların eylemleri olduğunu varsaydığını görmüştük. Açıkça görülüyor ki şahsi aracı düşüncesi, düşüncelerin benzerlik veya yakınlığının algılanmasından daha karmaşıktır; doğanın akışının bilinçli aracılar tarafından belirlendiğini farz eden bir teori daha anlaşılmaz ve muğlâktır ve bu teoriyi anlamak için, olayların yakınlık veya benzerlikleri nedeniyle birbirini takip ettiği gö-

rüşünün gerektirdiğinden daha üstün bir zekâ ve düşünce kabiliyeti gerekir. Hayvanlar bile birbirine benzeyen ya da yaşadıkları tecrübelerde bir arada bulunan şeylerin düşüncelerini bağdaştırır; bunu yapmayı bıraksalardı bir gün bile hayatta kalamazlardı. Fakat doğa olaylarının bir grup görünmez hayvan ya da sahne arkasındaki devasa ve inanılmaz derecede güçlü bir hayvan tarafından belirlendiği inancını hayvanlara kim atfeder? Bu ikinci türden bir teoriyi kurgulama onurunun insan aklına ayrılması gerektiğini düşünmek hayvanlara haksızlık etmek anlamına gelmez muhtemelen. Öyleyse, eğer büyü doğrudan doğruya temel düşünsel süreçlerden doğduysa ve zihnin neredeyse eşzamanlı olarak düştüğü bir hataysa, ve din basit hayvan zekâsının henüz ulaşmadığı düşüncelere dayanıyorsa; türümüzün evrim sürecinde büyünün dinden önce ortaya çıkmış olması ve insanoğlunun nazlı, kaprisli ya da fevri bir tanrıyı dua ve adaklarla ikna etmeyi ve yumuşatmayı denemeden önce arzularını yerine getirmesi için doğaya hükmetmeyi denemiş olması olası bir hâl almaktadır.

XCIX. Büyüden Dine Geçiş

EĞER TAHMİN ETTİĞİM gibi her yerde bir Büyü Çağı, Din Çağı'ndan önce gelmişse, insanlığı, ya da bir kısmını, bir inanç ve uygulama biçimi olan büyüyü terk ederek yerine dini benimsemeye iten sebepleri sorgulamamız doğaldır. Açıklanması gereken verilerin çokluğu, çeşitliliği ve karmaşıklığını düşündüğümüzde, böylesi derin bir soruya tam ve tatmin edici bir çözüm bulunmasının mümkün olmayacağını ve şu anki bilgimizle yapabileceğimizin en çoğu az çok akla yatkın olan bir varsayımı riske etmektir. Öyleyse, çekinerek, büyünün özündeki yanlışlık ve anlamsızlığın geç de olsa algılanmasının, insanlığın daha aklı başında olan kısmını daha doğru bir doğa teorisi ve nedenlerini açıklayacak daha üretken bir yöntem aramaya ittiğini öne sürüyorum. Kıvrak zekâya sahip olanlar, büyüsel törenlerin ve büyülerin meydana getirmesi beklenen ve daha az gelişmiş zekâya sahip olanların çoğunluğunun hâlâ daha hakikaten meydana getirdiğine inandığı sonuçları aslında meydana getirmediğini zaman içerisinde fark etmiş olmalılar. Büyünün tesirsizliğini ortaya çıkaran bu büyük

keşif, bu keşfi yapanların zihninde radikal fakat yavaş yol alan bir devrime yol açmış olmalı. Bu keşif şu anlama gelir: insanlar o ana dek tamamen kendi kontrollerinde olduğunu düşündükleri birtakım doğa güçlerini diledikleri gibi yönlendirme hususundaki acizliklerinin ilk kez farkına varmışlardır. Bu, insan cehaleti ve zayıflığının itiraf edilmesiydi. İnsanoğlu, neden sandığı şeylerin aslında neden olmadığını ve bu hayali nedenlere dayanarak çalışmak için sarf ettiği bütün çabanın nafile olduğunu gördü. Zahmetli uğraşları ziyan olmuştu, sıra dışı yaratıcılığı boşa çıkmıştı. Ucunda bir şey olmayan ipleri çekmiş, hedefe yürüdüğünü sansa da aslında dar bir çemberde dolaşıp durmuştu. Sorun, uğrunda çok çaba harcadığı neticelerin meydana gelmeyi bırakması değildi; hâlen meydana geliyorlardı, fakat ardındaki etken artık o değildi. Kurumuş toprağa hâlen yağmur düşüyordu: gökyüzünde güneş gündüz, ay ise gece yolculuklarını hâlen sürdürüyordu: mevsimler aydınlıkta ve karanlıkta, bulutlu ve güneşli havada yeryüzündeki geçit törenini gerçekleştiriyordu: insanlar hâlen zahmet ve acı dolu bir dünyaya doğuyor ve kısa bir konaklamanın ardından uzaktaki baba evlerine dönmeye devam ediyorlardı. Her şey eskiden olduğu gibi devam ediyordu, fakat artık her şey gözünün perdeleri aralananlara farklı görünüyordu. Çünkü yer ve göklerin akışını kontrol edenin kendisi olduğu ve elini dümenden çekecek olursa yer ve göklerin büyük döngülerini gerçekleştirmeyeceği gibi tatmin edici bir yanılsamaya daha fazla inanamazdı. Düşman ve dostlarının ölümünde kendinin ya da kötücül büyülerin karşı konulamaz etkisine dair bir kanıt göremiyordu; artık biliyordu ki dost ve düşmanları onun yönetebileceğinden çok daha kudretli bir güce boyun eğiyor ve onun kontrol etmeye gücünün yetmeyeceği bir kadere itaat ediyorlardı.

Böylelikle eski limanından koparılıp dalgalı bir kuşku ve belirsizlik denizinde savrulmaya terk edilen, önceden kendine ve güçlerine olan güveni fena hâlde sarsılan ilkel düşünürü-

müz, fırtınalı bir yolculuğun ardından güvenli bir limana ulaşırcasına işkence eden şüphelerine bir çözüm getiren ve gönülsüzce feragat ettiği doğa üzerindeki hâkimiyetin atfedileceği başka birini işaret eden yeni bir inanç ve uygulama sistemi bulana dek afallamış ve tedirgin hissetmiş olmalı. Eğer koskoca dünya onun ve onun türünden olanların yardımı olmadan kendi kendini idare edebiliyorsa, bunun nedeni mutlaka ve mutlaka ona benzeyen fakat çok daha güçlü başka varlıkların var olmalıydı; bu varlıklar görünmezdi ve dünyanın akışını belirliyor, insanoğlunun o güne kadar kendi büyülerine bağlı olduğuna inandığı her türden olay dizilerini meydana getiriyordu. Artık rüzgârı estirenin, şimşeği çaktıranın, gök gürültüsünü meydana getirenin kendisi değil, bu varlıklar olduğuna inanıyordu; toprağın temellerini atan, dalgalı denizlere geçemeyeceği sınırlar koyan, gökyüzünün görkemli ışıklarını parlatan, gökyüzündeki kuşlara ve çöldeki yırtıcı hayvanlara avını veren, bereketli toprağın bol ürün vermesini, yüksek tepelere ormanlarla kaplı olmasını, membaların vadilerdeki kayaların altından fışkırmasını ve yeşil otlakların durgun suların kıyısında yetişmesini buyuran, insanoğluna üfleyerek can veren ya da onu açlık, hastalık ve savaşla yıkıma sürükleyen bu varlıklardı. İnsanoğlu yüzünü bundan böyle doğadaki görkemli ve çeşitli törenlerinde eserlerine rastladığı yüce varlıklara çevirdi, tevazu ile onların görünmez kudretine muhtaç olduğunu itiraf etti, onlardan merhamet göstererek kendisine iyi şeyler vermeleri, fani hayatın dört bir yanını saran tehlikelerden korumaları ve son olarak bedenin yükünden kurtulan ölümsüz ruhunu daha huzurlu, acı ve çileden uzak, onlar ve iyi insanların ruhlarıyla sonsuza dek neşe ve mutluluk içinde yaşayabileceği bir âleme götürmeleri için yakardı.

Daha derin düşünen zihinlerin bu ya da buna benzer bir şekilde büyüden dine geçtiği düşünülebilir. Fakat değişim bu zihinlerde bile ani olmuş olamaz; muhtemelen hayli yavaş iler-

lemiş ve az çok nihayete ulaşması uzun çağların geçmesini gerektirmiştir. Çünkü insanoğlunun doğanın akışını etkilemekte güçsüzlüğünün büyük bir ölçekte yavaş yavaş fark edilmiş olmalı; hayali hâkimiyetini bir tek darbeyle yitirmiş olamaz. Kıvanç duyduğu konumundan adım adım uzaklaştırılmış olmalı; kendine ait gördüğü topraklardan iç geçirerek adım adım geri çekilmiş olmalı. Önce rüzgârı ve yağmuru, sonra günışığı ve gök gürültüsünü kendi iradesine göre yönlendiremediğini kendine itiraf etmiştir; doğanın bölümleri böylece teker teker elinden çıktıkça, ta ki bir zamanlar krallık gibi görünen şey bir hapishaneye dönüşme tehdidinde bulunana dek, insanoğlu giderek artan bir çaresizlik duygusuna kapılmış ve çevresini sardığını düşündüğü görünmez varlıkların kudretinden etkilenmiştir. Böylece, insandan üstün güçlerin varlığının ağır ağır ve kısmen kabul edilmesi olarak ortaya çıkan din, bilginin gelişmesiyle derinlik kazanarak insanoğlunun tamamıyla ilahi olana muhtaç oluşunun itiraf edilmesine dönüşme eğilimi gösterir; eski özgür duruşunun yerini görünmez, gizemli güçler karşısında boyun eğme tutumu alır ve en büyük erdemi iradesini onların iradesine teslim etmektir. Ancak bu derinleşen din duygusu, her konuda kutsal iradeye teslim olmak, yalnızca evrenin enginliğini ve insanoğlunun acizliğini kavrayacak kadar geniş bir görüşe sahip olanları etkiler. Küçük zihinler büyük düşünceleri kavrayamaz; onların kısıtlı algısı ve dar görüşüne göre hiçbir şey kendilerinden daha büyük ve önemli değildir. Böyle zihinler hiçbir zaman din seviyesine ulaşamaz. Onlar, üstleri tarafından, görünürde dinin kurallarına uydukları ve öğretilerine lafta kalan bir bağlılık gösterdikleri yüzeysel bir uzlaşıya itilir; fakat özlerinde dinin geçersiz sayıp yasakladığı fakat insanlığın büyük çoğunluğunun zihniyetine kök saldığı sürece yok edemediği eski büyülü batıl inançlarına bağlı kalırlar.

C. Mevsimsel Değişimlerin Büyü İnancı Üzerindeki Etkisi

BİRAZ DURUP DÜŞÜNMEK bizi doğanın sene içerisindeki akışı ne kadar değişkense, insanoğlunun doğayı kendi yararı doğrultusunda düzenleme konusundaki çabalarının o kadar ısrarcı olacağına ve doğayı yönetmeye muktedir olduğu inanışının o kadar güçleneceğine ikna edecektir. Başka bir ifadeyle, mevsimsel değişimler ne kadar belirginse büyüye ve büyünün tesirine olan inanış - başka sebeplerin mani olma ihtimali olsa da - o kadar büyük bir yaygınlaşma eğilimi gösterecektir. Öte yandan, doğanın bereketli olduğu, mevsimlerin sene içerisinde aynı kaldığı ya da çok az farklılık gösterdiği yerlerde insanoğlu doğanın akışını büyüyle değiştirmeye ya da kendi isteklerine uydurmaya ne ihtiyaç duyacak ne de bunu arzulayacaktır. Çünkü insan büyüyü, tıpkı dua etmek ve adak adamak gibi, yalnızca sahip olmadıklarını elde etmek için yapar; eğer hâlihazırda her istediğine sahipse neden kendini zahmete soksun ki? İnsanoğlu bolluk ve zenginlik içindeyken değil, ihtiyaç ve darlığa düştüğün zaman yüzünü büyü ve dine çevirir. Bu yüzden, ebedi bir yazın yaşandığı, suyun, sıcağın ve güne-

şin hiç eksik olmadığı, ağaçların her zaman yeşil olduğu, meyvelerin her zaman dalları süslediği, suların balıklarla ve ormanların hayvanlarla dolup taştığı tropik bölgelerde yağmurun yağması, güneşin açması, yenilebilir hayvan ve bitkilerin çoğalması için yapılan törenlere çoğu zaman yoktur ya da önemsizdir. Örneğin, hatırladığım kadarıyla, Brezilya'nın zengin ormanlarında yaşayan yerliler arasında bu törenlere dair ya çok az şey duyarız ya da hiçbir şey duymayız. Kısacık yaz mevsiminin yerini değişken bir sonbahara, serin bir ilkbahara ve sert bir kışa bıraktığı ülkelerde durum bunun tam aksidir. Bu ülkelerde insanoğlu cimri bir doğadan gelip geçen ve istikrarsız nimetleri kapmak için elinden geleni yapmaya mecbur kalır. Bu nedenle buralarda büyünün yaşamsal ihtiyaçları tedarik etmeyi hedefleyen dalının büyük ölçüde gelişmesi beklenebilir.

Genel bir ifade kullanmak gerekirse, doğayı kontrol etmek için büyü kullanılmasının sene içerisindeki mevsimsel değişimler oranında arttığı, mevsimler farklılık göstermediğinde ise azaldığı görülecektir. Öyleyse, sene içerisinde mevsimsel değişimlerin başka yerlere göre en az hissedildiği ekvatordan uzaklaştıkça artış daha da belirginleşecektir. Bu genel kaideye rağmen hiç şüphesiz yerel iklim değişimlerine bağlı birçok istisna mevcuttur. Muson yağışlarında olduğu gibi yağışlı ve kurak bir mevsim arasındaki farkın yoğun şekilde hissedildiği yerlerde hava şartlarındaki avantajları güvence altına almak ya da yoğun yağış ya da kuraklığın yaşattığı sıkıntıları bertaraf etmek için büyüye başvurulabilir. Fakat genel manada, büyünün bu dalı medeniyet ya da başka sebepler tarafından önlenmeseydi, doğal olarak ekvatoral bölgelerden ziyade ılıman ve kutup bölgelerinde doruk noktasına ulaşırdı; öte yandan, doğrudan doğruya insanlarla ilgilenen, örneğin hastalığın tedavi edilmesini ya da bulaşmasını amaçlayan büyü dalı bariz sebeplerden ötürü enlem ya da iklim ayrımı yapmaksızın tüm yeryüzüne eşit şekilde yayılma eğilimindedir. Ve insanları do-

ğayı kontrol etmek için büyü yapmaya zorlayan bu sebepler, insanları büyünün işe yaradığı konusundaki inançlarında haklı çıkarır; çünkü büyücünün büyüleri aracılığıyla meydana getirmeyi hedeflediği değişimler doğa kanunlarının işleyişiyle sessiz sedasız gerçekleşir ve çabalarının görünürdeki başarısı büyücünün hayali güçlerine duyduğu güvenini fazlasıyla güçlendirir.

Mevsimsel değişimlerin başka hiçbir yerde çok ani ve bu değişimler arasındaki farkın çok şiddetli olmaması, büyünün İç Avustralya çöllerinde daha belirgin olmasının nedenidir. Mevsimin ilk yağışlarının ardından doğada meydana gelen muhteşem değişim, Avrupalı gözlemciler tarafından bile büyüye benzetilmiştir; öyleyse vahşilerin bunu gerçek sanmasına neden şaşalım? Bize söylenene göre Avustralya bozkırlarının kurak ve yağışlı mevsimleri arasındaki farkı algılamak çok güçtür. Kurak mevsimde doğa viran bir görünüm sergiler. Güneş taş ya da sarı kumlarla kaplı, üzerinde çalılık bitki ve birbirinden uzak olduğu için sayılabilen küçük otlukların yetiştiği araziler üzerinde kavurucu bir sıcaklıkla parlar. Kuru dallı çalılıkların keskin, ince gölgeleri, kafaları karışmışçasına etrafta dolaşan ya da belirli bir düzende yaprak ve tohumları dizen küçük karıncaların kumdan yuvalarının tepeciklerinden başka hiçbir hayvanın yaşadığına işaret etmeyen sarı toprağa düşer. Yer yer bir çöl meşesi ya da bir akasya ağacı gölge verebilir, fakat haftalar boyunca gündüzleri güneşin, geceleriyse yıldızların parıltısını saklayacak bulutlar yoktur. Yoğun yağışlar gelip seller köklediği ağaçları ve birbirine dolanmış çalılıkları önüne katarak uzun zamandır kurumuş vaziyetteki nehir yataklarını dolup taşırınca her şey değişir. Aylardır çorak olan topraklar ansızın sularla kaplanır. Fakat çok geçmeden yağışlar kesilir ve sel suları hızla çekilir. Birkaç gün boyunca akıntılar sürer, ardından kurur ve yalnızca tek tük derin çukurlarda su kalır. Güneş bir kez daha kavurucu bir şekilde parlar ve nemli toprakta aylardır uykuda olan tohumlar filizlenir ve

sanki büyünün tesirine girmişçesine çöl zengin bir bitki örtüsüyle kaplanır ve çiçek açan bitkilerle şenlenir. Kısa süre önce sıcaktan kavrulan, çıt çıkmayan topraklarda her türden kuş, kurbağa, kertenkele ve böcek görülüp duyulabilir. Bitkiler ve hayvanlar yetişip üreyebildikleri bu kısacık zamanın son ânına kadar tadını çıkarır; bu süre zarfı çok kısa olduğu için var olma mücadelesi daha zorlu bir hâl alır. Eğer genç bir bitki köklerini sıcak yüzeyin aşağısındaki serin topraklara ulaşacak kadar derinlere ulaştırabilirse hayatta kalabilir; ama eğer ulaştıramazsa yok olmaktan başka seçeneği yoktur. Eğer genç bir hayvan yaşadığı su çukurunun kıyısındaki topraklar hâlâ nemliyken yuva yapabilecek kadar hızlı büyüyebilirse onun da hayatta kalma ihtimali vardır. Bu bölgelerdeki yerliler, yalnızca iyi bir mevsim umudu varken yiyecek olarak kullandıkları bitki ve hayvanların çoğalması için yapılan büyüsel törenleri gerçekleştirmek isterler. Kısa süre sonra isteklerinin gerçekleşmesinin onlara büyülerinin tesirinin nihai bir kanıtı olarak görünmesine şaşırabilir miyiz? Bizzat doğa bu yanılgıyı teşvik ediyor gibidir.

CI. Mevsimlerin Dini ve Büyüsü

YERYÜZÜNDE HER SENE gerçekleşen büyük değişimler, her çağda insanların zihinlerinde güçlü bir etki bırakmış ve onları bu engin ve harika değişimlerin sebeplerini düşünmeye sevk etmiştir. Meraklarının altında yatan sebepler tam anlamıyla tarafsız olmamıştır; çünkü vahşi insan bile hayatının ne denli doğanın yaşamına bağlı olduğunu ve suları dondurup toprakları bitki örtüsünden mahrum bırakan süreçlerin kendisini de yok olma tehdidiyle karşı karşıya bıraktığını algılayabilir. Gelişimlerinin belirli bir safhasında insanlar bu tehditkâr felaketi engellemenin kendi ellerinde olduğunu ve mevsimlerin değişimini büyü sanatıyla hızlandırıp yavaşlatabileceklerini düşünmüşlerdir. Bu yüzden yağmur yağdırmak, güneş açtırmak, hayvanların üremesi ve meyvelerin yetişmesini sağlamak için törenler düzenlemiş, büyülü sözler söylemişlerdir. Zaman içerisinde, pek çok yanılgıyı ortadan kaldıran bilimin ağır ağır ilerlemesi, en azından insanlığın daha akıllı olan kesimini yaz, kış, ilkbahar ve sonbahar arasındaki değişimlerin büyüsel ayinlerden kaynaklanmadığına ve doğanın değişen manzara-

larının ardında daha derin bir sebebin, daha kudretli bir gücün olduğuna ikna etmiştir. İnsanlar da böylece bitkilerin yetişmesi ve solmasını, yaşayan mahlukların doğup ölmesini ilahi varlıkların - doğup ölen, evlenen ve çocuk sahibi olan tanrı ve tanrıçaların - insan hayatı üzerindeki artan veya azalan gücünün neticesi olduğunu düşünmeye başlamışlardır.

Böylelikle büyüye dayalı eski mevsim teorisi yerinden edilmiş, ya da daha ziyade dinî bir teoriyle tamamlanmıştı. Çünkü insanlar artık yıllık değişim döngüsünü büyük ölçüde tanrılarındaki değişimlere bağlamış olmalarına rağmen, hâlen birtakım büyüsel ayinler yaparak yaşamın kaynağı olan tanrıya karşısındaki ölüm kaynağıyla mücadelesinde yardımcı olabileceklerini düşünüyorlardı. Tanrının azalan gücünü geri getirebileceklerini hatta onu yeniden hayata döndürebileceklerine inanıyorlardı. Bu maksatla gerçekleştirdikleri törenler, esasında meydana getirmek istedikleri doğal süreçlerin dramatik olarak sergilenmesiydi; çünkü yalnızca taklit ederek arzulanan neticeyi elde etmek büyünün bilindik bir kuralıdır. Artık gelişme ve yok olma, üreme ve ölüm arasındaki gelgitleri tanrıların evlilikleri, ölümleri ve yeniden doğuş ya da hayata döndürülmeleriyle açıkladıkları için dini ya da daha ziyade büyüsel oyunlarına büyük ölçüde bu temaları konu edindiler. Bereket güçlerinin verimli evliliklerini, kutsal eşlerden en az birinin üzücü ölümünü ve mutluluk verici bir şekilde hayata döndürülmesini öne sürdüler. Böylece dini bir teori, büyüsel bir teoriyle bir araya getirildi. Bu kombinasyon tarihte bilindik bir şeydir. Hakikaten, yalnızca birkaç din kendini tamamıyla büyünün engellerinden kurtarabilmeyi başarmıştır. İki zıt ilkeye göre hareket etmenin tutarsızlığı her ne kadar düşünürün ruhunu azaba uğratsa da sıradan insanı nadiren rahatsız eder; gerçekten de sıradan insan bunun nadiren farkına varır. Onun işi eyleminin sebeplerini incelemek değil, eylemde bulunmaktır. Eğer insanlık daima mantıklı ve bilge olsaydı, tarih ahmaklık ve suçla dolu uzun bir günce olmazdı.

Mevsimlerin beraberinde getirdiği değişimler arasında ılıman bölgelerde en çarpıcı olanı, bitki örtüsünü etkileyenlerdir. Mevsimlerin hayvanlar üzerindeki etkisi, her ne kadar büyük olsa da, fazla belirgin değildir. Bu nedenledir ki kışı kovarak baharı geri getirmesi hedeflenen büyüsel oyunlarda bitki örtüsünün vurgulanması ve bu oyunlarda hayvanlardan çok ağaç ve bitkilerin rol alması doğaldır. Yine de yaşamın iki tarafı olan bitkiler ve hayvanlar âlemi bu törenleri gerçekleştirenlerin zihninde birbirinden bağımsız değildi. Hakikaten genellikle bitkiler ve hayvanlar âlemi arasındaki bağın gerçektekinden daha güçlü olduğuna inanırlardı; bu yüzden, aynı anda ve aynı eylemle meyvelerin, hayvanların ve insanların çoğalmasını sağlamak maksadıyla genellikle bitkilerin canlandırılmasını kadın ve erkeğin gerçek ya da tiyatral birleşimiyle bağdaştırırlardı. Onlara göre yaşam ve bereket ilkesi, ister hayvan ister bitki olsun, birdi ve bölünemezdi. Yaşamak, yaşatmak, yemek ve çocuk yapmak – bunlar geçmişte insanların en başlıca gereksinimleriydi ve dünya var olduğu sürece de öyle olmayı sürdürecekler. İnsan yaşamını zenginleştirmek ve güzelleştirmek için başka şeyler de eklenebilir, fakat öncelikle bu gereksinimler karşılanmazsa insanlığın yok olmaktan başka seçeneği kalmaz. Yiyecek ve çocuk – insanların mevsimleri düzenlemek için gerçekleştirdiği büyüsel ayinlerle elde etmeyi amaçladıkları başlıca şey bu ikisiydi.

CII. Yunan Mitolojisinde Mevsimlerin Değişimi

YUNANLI, MEVSİMSEL DEĞİŞİMLERİNİ öğrenmek; gülün geçici güzelliğini, altın rengi mahsullerin geçici görkemini ve mor üzümlerin kısa süreli ihtişamını fark etmek için uzak diyarlara yolculuk etmek zorunda değildi. Her sene kendi güzelim memleketinde üzüntü içerisinde yazın şaşaasının kışın kasvet ve iç karartıcılığına dönmesine şahit olurdu; yine her sene baharda filizlenen yeni yaşamı coşkuyla karşılardı. Doğa güçlerini kişileştirmeye, soğuk soyut kavramlarına hayal gücünün sıcak renkleriyle renk katmaya ve çıplak gerçeklere mitolojik bir hayalin gösterişli giysilerini giydirmeye alışkın olduğundan, mevsimlerin değişen manzarasını kullanarak kendisi için bir dizi tanrı, tanrıça, ruh ve peri yarattı ve onların keyiflenme ve kederlenme, coşku ve yas gibi eylemlerle doğaya yansıyan akıbetlerinde neşe ve hüzün, memnuniyet ve ıstırap arasındaki yıllık gelgitleri takip etti. Bu şekilde ölüp yeniden dirilen Yunan tanrılarından bazılarını ele almak, Adonis, Attis ve Osiris'in hüzünlü resimlerinin yanına koyabileceğimiz birtakım yoldaşlar bulmamızı sağlayabilir.

CIII. Doğanın Din Üzerindeki Etkisi

DİNİN, BÜTÜN DİĞER kurumlar gibi, fiziksel çevreden derin bir şekilde etkilendiğine ve doğanın bir halkın düşünce, alışkanlık ve tüm yaşamı üzerinde silinemeyen bir iz bırakan yönlerini değerlendirmeden anlaşılamayacağına her zamankinden daha fazla ikna olmuş durumdayım. Doğu'yu ziyaret etmemiş olmam ve bu nedenle Adonis, Attis ve Osiris'in memleketlerini kişisel deneyimlerime dayanarak tarif edememek benim için büyük bir üzüntü sebebidir. Lakin bu eksikliği görgü tanıklarının anlatılarını mukayese ederek ve bu anlatılardan hareketle çalışmalarım sırasında değinmek durumunda kaldığım bazı sahnelerin karma bir resmini çizerek telafi etmeye uğraştım. Eğer kaynaklarımdan Doğu'nun manzaralarından, atmosferinden ve görkemli renklerinden silik de olsa bir düşünce yakalayıp okurlarıma aktarabilmişsem, tam anlamıyla başarısızlığa uğramış olmayacağım.

CIV. Dünyanın Yaratılışı

VARLIKLARIN KÖKENİ ÜZERİNE düşünen erken dönem filozofları, dünyanın yaratılış ya da evrimini tropikal bölgeler dışındaki yerlerde doğada her sene gerçekleşen büyük değişimlere benzer şekilde hayal etmiş olabilirler. Bu değişimlerde, kış bahara, yaz sonbahara teslim oldukça zaferin iki taraf arasında gidip gelmesinden dolayı iki düşman gücün ya da ilkenin - hayatın yapıcılık ya da yaşam ilkesi ve yok etme ya da ölüm ilkesi- arasında bir çatışma olduğunu fark etmek ya da hayal etmek hiç de zor değildir. Hâlen savaşan bu güçlü rakiplerin başlangıçtan bu yana bu savaşın içinde olduğunu ve evrenin şu anki yapısının bu çatışmanın bir sonucu olduğunu varsaymak gayet doğaldır. Bu teoriye göre dünyanın yaratılışı her bahar mevsiminde tekrarlanır ve her sonbaharda yok olma tehdidiyle karşı karşıya kalır; biri yaz mevsiminin neşeli habercisi olan çiçeklerle ilan edilir, diğeri ise kışın hüzünlü habercisi olan sarı yapraklarla fısıldanır. Başka yerlerde olduğu gibi burada da bu eski inanış şairin hayal gücünde yankılanır:

"Non alios prima crescentis origine mundi
Inluxisse dies aliumve habuisse tenorem
Crediderim: ver illud erat, ver magnus agebat
Orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri,
Cum primae lucem pecudes hausere, virumque
Ferrea pregenies duris caput extulit arvis,
Inmissaeque ferae silvis et sidera caelo."*

O hâlde pek çok yerde kışı bir an önce göndermek ve yazın süresini uzatmak için düzenlenen törenler, bir manada yeryüzünü yeniden yaratma, "gönlün arzu ettiği kalıba sokma" girişimleridir. Eğer kendimizi oldukça engin bir hedefi başarmak için son derece zayıf yöntemler geliştiren eski bilgelerin yerine koyabilmek için, kendimizi evrenin enginliği ve insanın evren içindeki aciz ve önemsiz yeri gibi modern düşüncelerden yoksun bırakmamız gerekir. Sonsuz uzayın küçülerek birkaç millik bir alana dönüştüğünü düşünmemiz gerekir. Vahşiye göre görülebilen ufku sınırlayan dağlar dünyanın sona erdiği noktadır. Bu dar sınırların ötesinde hiç adım atmamıştır, hatta hayal gücü bile denizlerin ya da uzaktaki mavi tepelerin ardında ne olduğunu algılayamaz. Geleceği hiç düşünmez, geçmiş hakkındaysa yalnızca vahşi ataları sözlü olarak ona ne aktardıysa onu bilir. Zamansal ve mekânsal olarak bu şekilde sınırlanmış bir dünyanın kendisi gibi bir varlığın çabaları ya da buyruğuyla yaratıldığını düşünmek onun inancı için zorluk teşkil etmez; kendisinin de büyüleriyle her sene yaratılışı tekrarlayabileceğine kolayca inanabilir. Ve bir grup vahşi tüm varlıkların yenilenmesi ya da korunması için bir kez büyüsel tören gerçekleştirdiğinde, evrene dair eski dar görüşlerin yerini daha geçerli düşünceler aldıktan ve kabile genişleyerek bir ulusa dönüştükten çok sonra bile âdet ve geleneklerin gücü bu törenlerin uygulanmaya devam etmesini sağlar.

*Farklı değil sanırım yeni doğmuş bir dünyanın şafağında büyümekte olan günlerden; ya da başka bir doğası yoktu: Bahardı bu, bu büyük kürenin yaşadığı düpedüz bahardı ve doğu rüzgârı kışın borasını taşıyordu ilk sürü ışığın altında ilk suyunu içtiğinde ve toprağın asil soyu insan, kafasını zorlu topraktan kaldırıp da vahşi bir hayvan gibi ormandan çıkıp bir yıldız gibi göklere yükselirken.

CV. Büyülü Bahar

BU VE BENZER BİRÇOK tören hakkında benimsemeye sevk edildiğimiz genel açıklama şöyledir: Bu törenler bahar mevsiminde doğanın yeniden canlanmasını güvence altına almayı hedefleyen büyüsel ayinlerdir, ya da kökenlerinde öyleydiler. Bu hedefi gerçekleştirmek için kullanmaları beklenen yöntemler, taklit ve birlik duygu idi. Cehaleti tarafından olayların gerçek nedenlerinden uzaklaştırılan ilkel insan, hayatının bağlı olduğu büyük doğa olaylarını meydana getirmek için yalnızca o olayları taklit etmesi gerektiğine ve ormandaki açıklık bir alanda ya da dağdaki bir vadide, çöl bir arazide ya da rüzgârlı bir sahilde sergilediği küçük oyununun gizli bir birlik duygusu ya da mistik bir tesir vasıtasıyla daha kudretli oyuncular tarafından ele alınarak daha büyük bir sahnede tekrarlanacağına inanıyordu. Yaprak ve çiçekleri kuşanarak çıplak toprağın bitki örtüsüne bürünmesine yardımcı olduğunu; kışın ölümü ve defnedilmesini sergileyerek bu kasvetli mevsimi uzaklaştırdığını ve geri dönmekte olan baharın adımları önündeki engelleri temizlediğine inanıyordu.

Bu tarz şeylerin mümkün gelebileceği zihinsel bir duruma hayal gücümüzle dahi erişmek zor geliyor olsa da, vahşinin düşüncelerini hayvansı isteklerinin tatmin edilmesiyle meşgul etmeyi bırakıp günümüzde doğa yasaları dediğimiz sürekli yaşanan olguların ardındaki nedenler hakkında ilk kez kafa yormaya başladığı zaman hissetmiş olabileceği endişeyi anlamamız daha kolay olabilir. Büyük evrensel olayların birbirini izlerken sergilediği bütünlük ve düzenlilik kavramlarına aşina olduğumuz için bu sonuçları meydana getiren nedenlerin yakın gelecekte işlemeyeceğinden korkmamız için pek bir sebep yoktur. Fakat doğanın istikrarına duyulan bu güven ancak kapsamlı bir gözlem ve uzun bir gelenekten gelen deneyimle elde edilebilir; vahşi ise, dar gözlem alanı ve kısa süreli geleneği nedeniyle, doğanın sürekli değişen ve genellikle tehditkâr olan yönleri karşısında içini rahatlatabilecek tek şey olan bu deneyimin unsurlarından yoksundur. Öyleyse, bir tutulma karşısında paniğe kapılmasına ve ışık veren şeyleri onları yemek isteyen canavardan korumak için gürültü koparıp cılız mızraklarını göğe fırlatmazsa güneşin veya ayın kesinlikle yok olacağını düşünmesine şaşmamak gerek. Gecenin karanlığında bir meteorun ışıltısıyla göğün bir bölümü aniden aydınlanınca ya da bütün gökyüzü kuzey ışıklarının değişken ışıklarıyla parlayınca dehşete düşmesine şaşmamak gerek.

Belirli, sabit aralıklarla tekrarlanan olguları bile, meydana gelmelerindeki düzeni fark edinceye dek korkuyla seyredebilir. Doğadaki dönemsel ya da döngüsel değişimleri fark etme konusundaki hızı ya da yavaşlığı, büyük ölçüde o döngünün uzunluğuna bağlıdır. Örneğin, gece-gündüz döngüsü her yerde, kutup bölgeleri hariç, o kadar kısa ve o kadar sıktır ki her ne kadar eski Mısırlılar akşamları kızıl batıda kaybolan alevden küreyi sabahları doğuya döndürmek için her gün büyüler yapmışsa da insanlar muhtemelen bu döngünün tekrar etmeyeceğinden endişe etmekten kısa sürede vazgeçmişlerdir. Fakat mevsimlerin yıllık döngüsünde durum çok daha fark-

lıydı. Yaşayacağımız senelerin sayısı en iyi ihtimalle bile az olduğundan, bir sene her insanoğlu için uzun bir dönemdir. Yetersiz hafızası ve zamanın akışını ölçmek için yetersiz imkâna sahip olan ilkel vahşi, bir seneyi o kadar uzun bir süre zarfı olarak algılamış olacak ki senenin bir döngü olduğunu fark edememiş, yeryüzünün ve gökyüzünün değişen yönlerini sürekli bir hayretle seyretmiş ve ışık, sıcaklık, yağmur, kuraklık, bitki ve hayvan yaşamındaki değişimlerin ona rahatlık sağlaması ya da hayatını tehdit etmesine göre zaman zaman sevinmiş, ürkmüş, keyiflenmiş ve umutsuzluğa kapılmıştır. Solmuş yaprakların dondurucu rüzgâr tarafından ormanda savrulduğu ve kuru dalları gördüğü sonbahar mevsiminde oranın yeniden yeşilleneceğinden emin olabilir miydi? Güneş her gün gökyüzünde batarken ışık saçan cismin gökteki yolunu tekrar aşacağından emin olabilir miydi? Solgun orağı her gece doğu ufkunun kıyısında zayıflayan ay bile vahşinin zihninde, tamamen gözden kaybolduğunda artık ay diye bir şey olmayacağına dair bir korku uyandırmış olabilir.

Bunlar ve bu tür binlerce kaygı, içinde yaşadığı dünyanın gizemleri üzerine ilk kez kafa yormaya ve düşüncelerini yarından daha uzak bir geleceğe taşıyan insanoğlunun zihnini doldurmuş ve huzurunu kaçırmış olabilir. Öyleyse insanın, bu düşünce ve korkulara kapılarak, solan filizleri dallarına döndürmek, alçaklarda gezen kış güneşini yazın bulunduğu konumuna yükseltmek ve giderek küçülen ayın gümüş lambasını tam bir küre hâline döndürmek için elinden geleni yapmış olması doğaldır. Onun nafile çabalarına gülebiliriz, fakat insanoğlu uyguladığı yöntemlerin hangisinin işe yarayıp hangisinin yaramadığını ancak pek çoğu kaçınılmaz olarak başarısızlığa mahkûm olan deneyimleri sonucunda öğrenmiştir. Ne de olsa büyüsel törenler başarısız olan fakat uygulayan kişinin başarısızlığından habersiz olması nedeniyle tekrarlanmaya devam eden deneylerden başka bir şey değildir. Bilimin ilerlemesiyle ya bu törenlerin uygulanmasına tamamen son verilir ya da or-

taya çıkmalarına sebep olan hedef unutulduktan çok sonra bile alışkanlık hâlini aldığı için yaşatılmaya devam eder. Böylelikle yüce mertebelerinden düşen ve artık zamanında gerçekleştirilmesi toplumun refahı hatta yaşamı için mühim olan âdetler olarak görülmeyen bu törenler giderek bir gösteri, eğlence ve oyun seviyesine düşer ve yozlaşmalarının son safhasında yaşça daha büyük olanlar tarafından tümüyle terk edilir; bir zamanlar bilgelerin en önemli uğraşı olmaktan çıkar ve çocukların eğlencesi hâline gelirler. Avrupalı atalarımızın eski büyüsel âdetlerinin çoğu günümüzde bu demodelik ve yozlaşma safhasındadır; geriledikleri bu son noktadan da, insanlığı yeni ve bilinmez bir hedefe doğru taşıyan çok sayıdaki ahlaki, entelektüel ve sosyal güç tarafından hızla süpürülmektedirler. Sıklıkla sıkıcı ve yavan olduğu düşünülen bir çağ için eski zamanların tadından ve tazeliğinden ve dünyanın genç dönemlerinden bir şeyler taşıyan bu kadim geleneklerin ve görsel bir şölen olan törenlerin yok olması doğal olarak bizleri üzebilir. Fakat bu hoş törenlerin, günümüzde masum olan bu eğlencelerin kökeninin cehalet ve batıl inanç olduğunu; insan girişimlerinin bir belgesi olmalarının yanı sıra sonuçsuz kalmış becerilerin, boşa gitmiş emeklerin ve suya düşmüş umutların bir hatırası olduklarını; ve tüm o eğlenceli cazibelerine -çiçeklerine, kurdelelerine ve müziklerine- rağmen güldürüden çok trajediden beslendiklerini hatırladığımız zaman üzüntümüz azalacaktır.

W. Mannhardt'ın adımlarını izleyerek bu törenler hakkında yaptığım yorum, İç Avustralya yerlilerinin Avustralya baharı diye adlandırılabilecek dönemin yaklaşmasıyla doğanın uyuyan güçlerini uyandırmak için düzenli olarak büyüsel törenler düzenlediğinin keşfedilmesiyle doğrulanmıştır. Sergiledikleri performansın ardından, er ya da geç, bitki ve hayvan yaşamında kesin bir artışın yaşandığının görülmesiyle Avustralya yerlisinin büyünün tesirine olan inancı doğrulanmış olur; o hâlde, eski zamanlarda durumun Avrupalı vahşiler

için de böyle olduğunu varsayabiliriz. Çalılıkların arasındaki taze yeşilliklerin, yosunlu kıyılarda açan bahar çiçeklerinin, güneyden gelen kırlangıçların ve günden güne gökyüzünde yükselen güneşin görüntüsünü, büyülerinin tesirini göstermiş olduğunun gözle görülür kanıtı olarak kabul ederler ve arzularına göre böyle şekillendirebildikleri bir dünyada her şeyin yolunda gittiğine dair bir güven duygusuna kapılırlardı. Bu güvenleri, yalnızca yazın yavaş yavaş yerini sonbahara bıraktığı günlerde, kışın ve ölümün yaklaşmasını sonsuza dek kovmak için sarf ettikleri tüm çabalarının nafile olduğunu gösteren yok olma belirtilerinin neden olduğu şüphe ve kaygılar tarafından altüst edilirdi.

CVI. Büyünün Rastgele Atışları

BÜYÜSEL TÖRENLER, KARANLIKTA rastgele yapılan ve bazıları kazara hedefi vuran atışlara benzetilebilir. Eğer top atıcısı isabetlerini ıskalarından ayırt edebilmeyi öğrenirse, bu zamana dek rastgele yaptığı atışları doğru istikamete yönlendirecek ve hedefini vuracaktır. Şayet bu ayrımı yapmayı öğrenemezse, rastgele ateş etmeye devam edecek ve daha önce olduğu gibi çok az isabet sağlayacaktır. Bilimsel bir çiftçi ilk türden bir top atıcısıdır; bitki tohumu totemine mensup Avustralyalı bir şef ise ikinci türden bir top atıcısıdır. Büyü ile bilim ve vahşilik ile medeniyet arasındaki fark budur.

,

CVII. Kırsal Kesim İnsanının Büyüsel Âdetleri

ŞİMDİYE DEK BÜYÜKBAŞ hayvanlara tapınma olarak yorumlanan pek çok âdet, kökeninde, her zaman değilse bile, birlik duygu büyüsü teorisine dayanan ve kirli ya da temiz, dost ya da düşman olan herkesin ayrım gözetmeksizin hayvanların sütünü kullanmasıyla ortaya çıkarak hayvanları tehdit edebilecek tehlikelere karşı alınan bir dizi önlemden ibaret olabilir. Kötü niyetli kimselerin vücudundan ayrılan parçalar yoluyla kendisine zarar verebileceğine inanan vahşi, aynı teoriyi hayvanlarına da uygular ve kendisini korumak için aldığı önlemleri onlar için de alır. Eğer bu görüş doğruysa kırsal kesim insanının batıl inançlar doğrultusunda sütün kullanımına uyguladığı bu kısıtlamalar, kesilen saçlarının, tırnaklarının ya da vücudundan ayrılan diğer kısımlarının saklanması için aldığı batıl önlemlere benzemektedir. Bunlar özlerinde dini değil büyüseldir. Fakat zaman içerisinde bu tür tabular kolaylıkla dini bir şekilde yorumlanarak, hakikaten büyükbaş hayvanlara tapınma inancına dönüşebilir. Çünkü büyü ve din arasındaki mantıksal ayrım bir bıçak sırtı kadar keskin olsa da, tarihsel

olarak aralarında çok kesin ve katı bir ayrım yoktur. İlkel düşüncenin karakteristik bir özelliği olan muğlâklık nedeniyle, biri mavi biri sarı renkte olan ve bir araya gelerek tam anlamıyla sarı ya da mavi olmayan bir nehir oluşturan iki akarsu gibi, ikisi sürekli birbirine karışmaktadır. Fakat çoğu kimyasal elementin bir arada bulunması nasıl analitik kimyageri bu elementleri ayrıştırma gereksiniminden muaf tutmuyorsa, büyü ve dinin tarihsel olarak karışması da insan düşüncesini inceleyen felsefi araştırmacıyı bu bileşimi bileşenlerine ayırmaktan muaf tutmaz. Zihnin de vücut gibi kendi kimyası vardır. Elementleri daha belirsiz ve uçucu olabilir; fakat burada bile keskin bir zekâ, özensiz bir incelemenin gözden kaçırabileceği ayrımları saptayabilecektir.

CVIII. Tiyatronun Dinsel ya da Büyüsel Kökeni

İLKEL HALKLARIN TİYATRAL performansları genellikle dinsel ya da daha sıklıkla büyüsel törenlerdir ve bu törenlere eşlik eden şarkılar ya da parçalar ise büyülü sözlerdir. Yine de tiyatroyu hoşça vakit geçirmeye yarayan bir aktivite ya da ahlaki ders veren bir araç olarak görmeye alışkın olan medeni insan, ikisinin de esas tabiatını göz ardı etmeye meyillidir. Fakat medeni ulusların tiyatrolarının kökenini incelememiz mümkün olsaydı, köklerinin günümüzde hâlen birçok vahşinin maskeli danslarını şekillendiren ve yönlendiren büyüsel ya da dinsel düşüncelere dayandığını görebilirdik. Hiç kuşkusuz Atinalılar, parlak medeniyetlerinin zirveye ulaştığı dönemde, tiyatral performansların dinsel önemine dair canlı bir hissiyata sahiplerdi; çünkü bu performansları doğrudan üzüm bağlarının tanrısı Dionysos'la bağdaştırmış ve yalnızca onun şenlikleri esnasında sergilenmelerine müsaade etmişlerdi. Görünen o ki Hindistan'da da tiyatro, oyuncuların ulusal tanrıların ve kahramanların rolüne girerek onların icraatlarını anlattıkları dini dans ya da pandomimlerden doğmuştur. Öyleyse, Babil'de Sa-

caea'ların Bakkhanalia festivalinde kral kılığına bürünen ve gözden kaybolan suçlunun, özü bize Ester kitabı aracılığıyla ulaşan kutsal bir oyunda rol alan oyunculardan biri olması geçerli bir varsayımdır.

Mitolojideki tanrıların, tanrıçaların ve kahramanların, bu muhteşem varlıkların ismini taşıyan ve işlevlerini gerçekleştirmesi beklenen kadın ve erkekler tarafından resmen temsil edildiğini algıladığımız zaman, çok uzun zamandır birbiriyle savaşan iki rakip mitoloji uzmanı grubunu uzlaştırmanın mümkün gibi göründüğü bir bakış açısı elde etmiş oluruz. Bir taraf, mitolojik varlıkların doğadaki obje ve süreçlerin kişileştirilmesinden ibaret olduğunu; diğer tarafsa, yaşamları esnasında akranları üzerinde bir şekilde büyük bir tesir bırakmış fakat icraatları asılsız ve saf bir gelenek tarafından saptırılan ve abartılan önemli erkek ve kadınlar olduklarını savunur. Artık kolaylıkla anlaşılacağı üzere bu iki görüş, savunanlarının düşündüğü kadar birbirinden bağımsız değildir. Hakkında mitolojik mucizelerin anlatıldığı şahsiyetler, Euhemerist'lerin iddia ettiği gibi gerçekten insan olabilirler; fakat Euhemerizm karşıtlarının iddia ettiği gibi, aynı zamanda doğal obje ya da süreçlerin kişileştirmeleri de olabilirler. Tecessüm öğretisi, görünürde tutarsız olan bu iki teoriyi birleştirmek için gereken kayıp halkayı sunmuştur. Doğanın tamamı ya da bir bölümünün güçlerinin bir tanrıda kişileşmiş olduğu düşünülebilirse ve bu tanrı bir kadın ya da erkekte vücut bulabiliyorsa, vücut bulmuş tanrının aynı anda hem gerçek bir insan hem de doğanın kişileştirmesi olduğu açıkça ortadadır. Öyleyse, örneğin Semiramis, Samilerin yüce aşk tanrıçası İştar ya da Astarte olabilir; ancak, ister kraliçe ister hayat kadını olsun, hatırası antik dönem tarihinde yaşayan bir ya da bir dizi gerçek kadında vücut bulmuş olduğuna da inanılabilir. Kronos, tarım tanrısı olabilir fakat mutlu ve kısa yaşamları Altın Çağ efsanesine katkıda bulunmuş olabilecek kutsal krallar hanedanı tarafından yeryüzünde temsil edilmiş olabilir. Bu tür insan tanrıların

soyu ne kadar uzunsa, mit ya da efsanelerinin yaşama ihtimali de o kadar büyüktür; ayrıca tek bir tür tanrı aynı ya da farklı bir isimle kutsal erkek ve kadınlardan oluşan birçok yerel hanedan tarafından birçok ülkede temsil edildiğinde, hakkındaki hikâyelerin daha uzun süre var olduğu ve stereotip hâline geldiği ortadadır.

Semiramis ve âşıklarının efsanesi hususunda vardığımız kanı muhtemelen antik dönemde Doğu'da mevcut olan benzer tüm hikâyeler için geçerlidir; bilhassa, Afrodit ile Adonis'in Suriye'deki, Kibele ile Attis'in Frigya'daki ve İsis ile Osiris'in Mısır'daki efsaneleri için geçerli olduğu düşünülebilir. Eğer bu hikâyelerin kökenini inceleyebilseydik, her bir durumda seneler içerisinde bir insan çiftin âşık tanrıça ve ölen tanrının rolünü oynadığını görebilirdik. Biliyoruz ki Roma İmparatorluğu dönemine dek Attis, ismini taşıyan din adamları tarafından kişileştirilirdi. Eğer bilgimiz dâhilinde olan dönemde ölü Attis ve ölü Adonis yalnızca büstlerle temsil edilseydi, durumun her zaman böyle olmadığını ve her iki durumda da ölü tanrının bir kez ölü bir adam tarafından temsil edildiğini düşünebilirdik. Dahası, Sacae şenliklerinde ölen tanrıyı oynayan kişiye tanınan müsaade, umumun önünde öldürülmeden önce vücut bulmuş tanrının her hâlükârda aşk tanrıçasını oynayan kadının dokunuşlarının tadını çıkarmasına izin verildiği varsayımını şiddetle destekler. İnsan tanrı ve tanrıçanın zoraki birlikteliğinin ardındaki nedeni anlamak zor değildir. Eğer ilkel insan mahsullerin sıradan erkek ve kadınların birlikte olmasıyla harekete geçirilebildiğine inanıyorsa, hayal gücünün bereket tanrılarının yüceliği ve güçleriyle donattığı bir çiftin birlikteliğinden nasıl lütuflar beklemesin?

Öyleyse Movers'ın Sacaea'da insan kurbanın, sözde Zoganes'in, bir tanrıyı temsil ettiği ve tanrıçayı canlandıran bir kadınla birlikte olduğunu öne süren teorisinin, bilgili bir araştırmacının farkında olduğundan daha köklü bir temele dayandığı ortaya çıkar. Movers, törende vekâleten rol alan kutsal

çiftin Semiramis ile Sandan ya da Sardanapalus olduğunu düşünüyordu. Şimdi ise görülüyor ki tanrıça konusunda oldukça haklıydı; fakat tanrıyı daha fazla araştırmamız gerekmektedir. Sardanapalus isminin, Asur'un en büyük ve neredeyse sonuncu kralı olan Asurbanipal'ın Yunanlılardaki tasviri olduğuna dair hiç kuşku yoktur. Ancak gerçek krala dair son yıllarda gün yüzüne çıkan belgeler, klasik geleneğin ismine iliştirdiği öyküleri desteklememektedir. Çünkü bu belgeler onun, sonraki dönemlerde yaşayan Yunanlıların gözündeki efemine ve zayıf kral olmaktan öte, Asur'un hâkimiyetini uzak diyarlara taşıyan ve memleketinde bilimin ve edebiyatın gelişmesini sağlayan savaşçı ve aydın bir kral olduğunu kanıtlıyor. Yine de, Kral Asurbanipal'in tarihsel gerçekliği Büyük İskender ya da Şarlman'ınki gibi kanıtlanmış olmasına rağmen Asur görkeminin fırtınalı günbatımında beliren büyük figürün etrafında efsanelerin bulutlar gibi toplanmasına şaşmamalı. Sardanapalus'un efsanelerinde göze çarpan en belirgin iki özellik, abartılı hovardalığı ve kendini ve muzaffer düşmanlarının eline düşmemeleri için cariyelerini yaktığı koca odun yığını üzerindeki vahşi ölümüdür. Yüzünü boyayan ve kadın entarileri kuşanan efemine kralın günlerini hareminde cariyeleri arasında mor yün eğirerek ve şehvetli zevkler tadarak geçirdiği; mezar taşına yazılmasını istediği yazıda hayatın kısa ve sıkıntılarla dolu olduğunu, talihin bilinemeyeceğini ve diğerlerinin kısa süre sonra ardında bırakmak zorunda olduğu şeylerin tadını çıkaracağını hatırlayarak ömrü boyunca yiyip içip sefa sürdüğünü belirttiği söylenmektedir. Bu özellikler, Asurbanipal'in ne yaşamındaki ne de ölümündeki tasvirine hiç benzememektedir; çünkü Asur kralı, başarılı bir fetih döneminin ardından, insan hırsının zirvesinde, memleketinde barışı sağlamış, toprakları dışında zafer kazanmış, halkınca sevilen, düşmanlarınaysa korku salmış biri olarak yaşlılıktan ölmüştür. Fakat Sardanapalus'a atfedilen geleneksel özellikler, aynı ismi taşıyan gerçek kralınkilerle uyuşmuyorsa da, Satür-

nalia'nın Asya'daki karşılığı olan Sacaea şenlikleri sırasında kısa ve mutlu bir yaşam süren sahta kral rolündeki insan kurbanlara dair bildiklerimiz ya da tahmin edebildiklerimizle oldukça uyumludur. Ölümün nefesini enselerinde hisseden bu adamların zamanlarının çoğunu kederlerini unutmak ve korkularını yenmek için, kendilerine sunulan geçici zevk ve sefalara delice kapılarak geçirdiğinden şüphe edemeyiz. Kısa sefahatleri sona erip acıları dindikten ve kemikleri ya da külleri toprağa karıştıktan sonra insanların hakikaten Semiramis'in âşıklarının mezarlarını gördüğü mezar taşlarının üzerine geleneğin yoldan geçenlere hayatın kısa ve boş oluşunu hatırlatmak için büyük Asur kralının dudaklarına yerleştirdiği bu tür dizelerin kazınmış olmasından daha doğal ne olabilir?

CIX. Büyüsel Tören Olarak Kutsal Oyunlar

GÖRÜNEN O Kİ TANRIÇANIN efsanesi Zela'daki büyük tapınağında sürekli olarak eyleme geçiriliyordu; aşkının öyküsü ve ilahi âşığının ölümü her sene bir tür gizem oyunu olarak bir mevsim yaşayan ve bazen canlandırdıkları hayali varlıklar rolünde ölen erkek ve kadınlar tarafından sergilenirdi. Emin olabiliriz ki bu kutsal oyunların maksadı aylak bir seyirci topluluğunu eğlendirmek ya da onlara ders vermek değildi; bir süreliğine içgüdüsel tutkularını dizginlerinden kurtardıkları oyuncuları mutlu etmek için de tasarlanmamışlardı. Bu oyunlar ilahi varlıkların icraatlarını taklit eden ciddi törenlerdi, çünkü insanoğlu taklit yoluyla kendisine kutsal güçler yükleyerek bu güçleri diğer insanların yararı için kullanabileceğini düşünüyordu. Onun düşüncesine göre doğanın eylemleri kendisine çok benzeyen mitolojik şahsiyetler tarafından yürütülüyordu; hele bir de bu şahsiyetlere tamamen benzeyebilseydi onların bütün güçlerini yönetebilirdi. İlkel toplumlardaki dinsel ve gizem oyunlarının kökeninde yatan düşünce muhtemelen budur. Bu oyunlar izleyenlere inançlarının öğretilerini

anlatmak ya da onları eğlendirmek için değil, mitolojik suretlerine büründükleri doğa olaylarını meydana getirmek amacıyla sergilenir; kısacası, bu oyunlar büyüsel törenlerdir ve uygulanma yöntemleri taklit ya da birlik duygusudur. Günümüzde yalnızca mit olarak bildiğimiz birçok efsanenin daha önceleri büyüde bir karşılığı olduğunu, diğer bir ifadeyle, mecazi bir dilde tasvir ettikleri olayları gerçekten meydana getirmenin bir yolu olarak oynandığını varsayarsak muhtemelen hata etmiş olmayız. Mitler hayatta kalırken törenler genellikle yok olur; bu yüzden, yaşayan mitten yola çıkarak yok olan törene ulaşmamız gerekir. Eğer mitler bir anlamda insanların bulutlar üzerine düşen yansımalarıysa, bu insanlar görüş açımızdan çıkıp ufkun ardına battıktan çok sonra bile yansımalarının gökyüzünde hâlen görülmeye ve bizleri sahiplerinin icraatları hakkında bilgilendirmeye devam ettiğini söyleyebiliriz.

Taklit etme ilkesi insan doğasında öyle derin bir yere sahiptir ve sanatın yanı sıra dinin gelişimi üzerinde öyle kapsamlı bir tesiri olmuştur ki ilkel insanın dinsel ya da büyüsel oyunlar aracılığıyla isteklerini karşılamak için bu ilkeyi nasıl uyguladığını bir örnekle izah etmek, konudan uzaklaşmak pahasına olsa da, yararlı olacaktır. Dünyanın pek çok yerindeki vahşilerin sosyal hayatında önemli bir rol oynayan maskeli danslar ve törenlerin başlangıçta seyircilerin duygularını harekete geçirmek ya da sıkıcı geçen boş saatleri doldurmaktan ziyade pragmatik amaçlara hizmet etmek için tasarlanmış olması mümkündür. Oyuncular birtakım kudretli insanüstü varlıkları taklit ederek ve büründükleri rolde sıradan bir insan olarak gerçekleştiremeyecekleri iyicil mucizeleri yaratarak topluma lütuflar bahşedilmesini sağlamaya çalışırlardı. Medeni ulusların komedi ve tragedyalarının çıkış noktasını barındıran bu ilkel oyunların amacı, esasında, toplumun refahı için insanüstü güçlerin elde edilmesini sağlamaktı.

CX. Antik Satürnalialar

SOSYAL MERTEBELERİN TERSİNE döndürülmesi ve tanrı rolündeki bir erkeğin kurban edilmesi özelliklerini taşıyan Satürnalia tarzındaki şenliklerin bir zamanlar İtalya'dan Babil'e kadar bütün antik dünyada düzenlendiğine dair kanıtlar elde ettik. Öyle görünüyor ki bu tür şenlikler insanların her birinin başında başlıca görevi mevsimlerin düzenli değişimini, toprağın bereketini ve hem hayvanların hem kadınların doğurganlığını güvence altına almak olan kutsal ya da ilahi bir kralın bulunduğu küçük topluluklar hâlinde yaşadığı zamana, tarım tarihindeki çok eski bir döneme dayanmaktadır. Gerekli törenlerin bazılarını birlikte gerçekleştirdiği ve dolayısıyla kutsal karakterini paylaşan karısı ya da başka bir kadın partneri krala bağlıydı. Başlangıçta kralın görev süresi bir yıl ile sınırlıydı ve bu sürenin sonunda öldürülürdü; fakat zaman içerisinde kral gücünü ya da kurnazlığını kullanarak hükümdarlık süresini uzatmanın ve bazen yerine geçerek tacı kısa bir süreliğine temsilen taşıdıktan sonra onun yerine öldürülecek birini bulmayı başardı. Önceleri kutsal babanın yerine muhtemelen kutsal

oğul geçiyordu, fakat sonraları bu kuralda ısrar edilmemiştir; zamanın daha da ilerlemesiyle insani bir hissin ortaya çıkması kurbanın daima hüküm giymiş suçlulardan seçilmesini talep etti. Yozlaşmanın bu ilerlemiş safhasında ilahi ışığın kararması ve birçok kişinin caninin içindeki tanrıyı görememesi normaldir. Fakat düşmüş tanrının düşüşü burada kalmaz; bir suçlunun dahi asılacak ya da ateşlere atılacak bir tanrıyı canlandırmak için fazla iyi olduğu düşünülmeye başlar; ve sonrasında geriye hazin ve grotesk bir kukla yaparak bu acınası temsilcinin içindeki tanrıyı asmak, yakmak ya da başka şekilde yok etmekten başka bir şey kalmaz. Günümüze gelinene dek bu törenin esas anlamı tamamen unutulmuş olacak ki kuklanın, yaşamında akranlarının nefretini kazanmış ve anısı o gün bugündür temsili kuklasının her sene yok edilmesiyle ebedi bir kinle sürdürülen tarihi bir kişiliği simgelediği düşünülür. Yahudiler, Katolikler ve Orta Avrupa'nın köylüleri tarafından her bahar mevsiminde yok edilen Haman, Karnaval ve Kış ya da Ölüm karakterleri, yaşaması ve ölmesi insanlığın refahı için önemli sayılan doğa güçlerinin vücut bulduğu insanların soyundan gelmektedir. Fakat üçü arasında, başlangıçtaki manasını koruyan yalnızca Kış ya da Ölüm kuklası olmuştur. Diğerlerindeyse, doğanın akışını kontrol edecek büyüsel bir tören olarak tasarlanan geleneğin eski anlamı sonradan gelişen bir efsane tarafından tamamen gölgelenmiştir. Bu ayrımın nedeni şudur: bir Kış ya da Ölüm kuklasını yok etme geleneği tarih öncesi zamanlardan beri nesilden nesle köylüler tarafından aktarılmışken, Babil'deki Sacaea ve İtalya'daki Satürnalia benzeri prototipleri gibi Purim ve Karnaval şenlikleri de yüzyıllar boyu kentlerde uygarlaştırılmıştır. Bu iki şenlik, kentlerde ister istemez bulanık sularını insanların yoğun düşüncelerine akıtan fakat ülkedeki mitolojik hayal gücünün pınarlarını bulandırmayan, dönüştürücü ve parçalayıcı düşünce, sorgulama, rahiplik ve politika akınlarına maruz kalmıştır.

CXI. Kumdan Kaleler

ANTİK MİTOLOJİNİN DOKUSU modern düşünce tarzımıza o kadar yabancıdır ve hakkındaki veriler çoğunlukla o kadar eksik, müphem ve çelişkilidir ki bu verileri bir araya getirerek yorumlama girişimlerimizde ne kendimizi ne de başkalarını memnun edecek sonuçlara ulaşma umudumuz yoktur. Diğer çalışma dallarında olduğu gibi bu dalda da, bilimin yükselen dalgasıyla çocukların kumdan kaleleri gibi yıkılmaktır teorilerin kaderi; ben de benim teorilerimin diğerlerinden ayrı tutulmasını bekleyecek ya da arzulayacak kadar haddini bilmez değilim. Teorilerime sıkı sıkı sarılmıyorum ve onları topladığım verileri bir arada tutacak kullanışlı kalıplar olarak kullanıyorum. Çünkü inanıyorum ki teoriler gelip geçici olsa bile toplanan verilerin kalıcı bir değeri vardır ve teorilerim gelenek ve inançlar kadar demode olduğunda kitabım faydalı olmaya devam edecektir.

CXII. Sisyphus'un Kayası

ANTİK MİTOLOJİYE DAİR sorular üzerine ne kadar düşünürsem bu soruları çözebileceğimden o kadar şüphe duyuyorum; ve bu çözümü olmayan sorulara yanıt arayarak senelerimizi harcayan bizlerin sonsuza dek kayayı tepenin zirvesine doğru taşıyıp en sonunda kayanın yine vadiye doğru yuvarlandığını gören Sisyphus'a ya da kırık testilere su doldurmaya çalışan Danaos kızlarına benzediğimizi düşünüyorum. Asla öğrenilemeyecek bir şeyi öğrenmek, keşfedilebilse bile öğrenmeye değmeyecek bir şeyi arayarak ömrümüzü harcamakta ısrar edersek kendimizi savunmak için ne söyleyebiliriz? Korkarım pek bir şey söyleyemeyiz. Bu tarz arayışlar, saf akıl temel alınarak savunulamaz. Sadece şunu diyebiliriz: Ne olduğunu bilmediğimiz bir şey bizi her gördüğümüz yerde büyük düşman Cehalet'e saldırmaya itiyor, siperlerine yaptığımız saldırılarda muvaffak olamazsak, ki muhtemelen olamayacağız, çabalarımız nafile olabilir fakat terk edilmiş bir umuda öncülük ederken yenik düşmek soylu bir şeydir.

CXIII. Tanrıların Yükselişi, Büyünün Çöküşü

TANRILARIN İNSANOĞLUNUN SAHİP oldukları güçlerin ne derece ne tür konusunda kıyaslanamayacağı güçlere sahip insanüstü varlıklar olduğu düşüncesi, tarih boyunca yavaşça evrimleştirilmiştir. İlkel insanlar doğaüstü varlıkların insandan üstün olduğunu düşünmüyorlardı; çünkü tanrılar, insanların isteklerini yerine getirmeleri için korkutulup zorlanabiliyorlardı. Bu düşünce evresinde dünya kocaman bir demokrasi platformu olarak görülür; ister sıradan ister doğaüstü olsun bütün varlıkların orta derecede bir eşitlik temelinde var olduğuna inanılır. Fakat bildiklerinin artmasıyla insanoğlu doğanın büyüklüğünü ve kendisinin doğa içindeki acizliğini açıkça kavramayı öğrenir. Lakin çaresizliğinin farkına varması, hayal gücünün evrene yerleştirdiği doğaüstü varlıkların güçsüzlüğüne dair bir inanışı beraberinde getirmez. Aksine, bu varlıkların gücüne olan inancı kuvvetlendirir. Çünkü dünyanın sabit ve değişmez yasalara göre hareket eden kişilerüstü güçlerden oluşan bir sistem olduğu düşüncesi henüz tam olarak zihnini aydınlatmamış veya karartmamıştır. Bu düşünceye dair elbette

muğlâk bir hissi vardır ve yalnızca büyü sanatında değil, günlük yaşantısındaki çoğu işinde bu hisse göre hareket eder. Fakat düşüncesi gelişmez ve içinde yaşadığı dünyayı açıklamaya çalıştıkça dünyayı bilinçli bir irade ve şahsi bir varlığın kanıtı olduğunu düşünür. Eğer kendisini bu kadar zayıf ve aciz görüyorsa doğanın devasa mekanizmasını kontrol eden varlıkları ne kadar büyük ve kudretli görüyor olmalı! Böylece tanrılarla eşit olduğu düşüncesi ağır ağır yok olurken, kimseden yardım almayan güçleriyle yani büyüyle doğanın akışını kontrol etme ümidini de yitirir ve tanrıları bir zamanlar onlarla paylaştığını düşündüğü doğaüstü güçlerin tek kaynağı olarak görmeye başlar. Öyleyse, bilginin ilerlemesiyle dua ve adak, dini törenlerde en ön sırada yer alır; önceden dua ve adağın yanında meşru bir denkleri olarak yer alan büyü ise gitgide arka plana itilir ve karanlık bir sanat seviyesine düşer. Artık büyüye, tanrıların krallığında hem nafile hem kâfirce bir saldırı gözüyle bakılır ve tanrılarıyla birlikte nüfuzu artan ya da azalan din adamlarının sürekli muhalefetiyle karşılaşır. Bu yüzden geç bir dönemde din ile batıl inanç arasındaki ayrım ortaya çıkınca adak ve duanın toplumun dindar ve aydın kesiminin dayanağı, büyünün ise batıl inançlı ve cahil kesimin sığınağı olduğunu görürüz. Fakat daha sonraki bir dönemde doğa güçlerinin şahsi varlıklar olduğu düşüncesi doğa yasalarının fark edilmesinin önünü açtığında büyü, dolaylı olarak kişisel iradeden bağımsız zaruri ve sabit bir neden-sonuç akışı düşüncesine dayandığı için düştüğü itibarsız ve dışlanmış konumdan kurtularak yeniden ortaya çıkar ve doğadaki nedensel sekansları inceleyerek doğrudan doğruya bilimin yolunu açar. Simya, kimyaya zemin hazırlar.

CXIV. Dinin Büyü Düşmanlığı

BÜYÜ VE DİN ARASINDAKİ BU köklü ilkesel çatışma, tarih boyunca din adamının büyücüye karşı sergilediği bitmek tükenmek bilmez hasmane tutumu açıklamaya yeter. Büyücünün kendine yetmesinin kibri, yüce güçlere karşı sergilediği küstah tutumu ve arsızca tanrılarınkine benzer bir hâkimiyete sahip olabileceğini iddia etmesi, tanrının ilahi yüceliğinden korkan ve onun karşısında diz çöken, bu tür iddia ve tutumları yalnızca Tanrı'ya ait olan imtiyazların saygısızca ve kâfirce gasp edilmesi olarak gören din adamını öfkelendirmiştir. Ve bazen din adamının düşmanlığını bileyen daha önemsiz sebepler de söz konusu olabilir. Din adamı Tanrı ile insan arasındaki hakiki ve doğru aracı olduğunu iddia ederdi; hiç şüphe yok ki zenginliğe ulaşmak için ilahi inayetin engebeli ve kaygan yolundan daha kesin ve kestirme bir yol vaat eden bir rakip, din adamının hem çıkarlarını hem duygularını zedeliyordu.

Fakat bizim aşina olduğumuz bu husumet, din tarihinde nispeten daha geç bir dönemde ortaya çıkmıştır. Daha erken dönemlerde din adamı ve büyücünün işlevleri genellikle bir

tutulurdu, ya da daha doğru bir şekilde ifade etmek gerekirse ayrıştırılmamıştı. İnsanoğlu amacına ulaşmak için hem dua ve adaklarla tanrıların veya ruhların inayetini kazanmaya çalışmış hem de arzulanan sonucu tanrı ya da şeytanın yardımı olmaksızın kendiliğinden meydana getireceğini umduğu tören ve sözlere başvurmuştur. Kısacası, dinsel ve büyüsel törenleri eşzamanlı olarak gerçekleştirmiştir; davranışının teorik açıdan tutarsız olduğunu bilmeden ya da buna aldırmadan, öyle ya da böyle istediğini aldığı sürece tek nefeste hem dua etmiş hem büyülü sözler sarf etmiştir.

CXV. İblislerin Her Yerde Var Olduğu İnanışı

DOĞAYI KİŞİLİKTEN SIYIRAN ve onu duyularımız üzerindeki düzenli bir dizi izlenime indirgeyen bir felsefeyle yetişen bizler, kendimizi aynı izlenimleri ruhlar ya da ruhların eseri olarak gören vahşinin yerine koymakta zorlanırız. Bilimin sihirli değneğinin ocaklardan ve evlerden, harap olmuş zindanlardan ve fil dişiyle süslenmiş kulelerden, gizemli gölgeliklerden ve kuytu köşelerden, şimşekler yollayan kasvetli kara bulutlardan ve gümüş ayın etrafını saran ya da günbatımını kızıl renklerle süsleyen güzel bulutlardan kovduğu, bir dönem çok yakında olan ruhlar ordusu çağlardır bizlerden gitgide uzaklaşıyor. Ruhlar, artık yalnızca çocukların mavi yayıyla göklerdeki dünyanın görkemlerini fani gözlerden gizlediğine inandığı gökyüzündeki son kalelerini bile terk ettiler. Geri çekilen kalabalıkların kıpırtısını görmek; görünmez kanatlarını çırpmalarını, alaycı kahkahalarını ya da uzakta yitip giden meleklere özgü müziklerini işitmek ancak şairlerin düşlerinde ya da oratoryoların tutkulu duygularında mümkündür.

Vahşi için durum bunun tam tersidir. Onun hayal gücüne

göre dünya hâlen daha aklı başında bir felsefenin reddedeceği çeşit çeşit varlıkla doludur. Periler, cinler, hayaletler ve iblisler, o uyanıkken ya da uykudayken hâlâ etrafında dolanmaktadır. Bin bir türlü garip ve ziyankâr yola başvurarak hâlen onun adımlarını izler, kafasını karıştırır, bedenine girer, onu taciz eder, aldatır ve işkence ederler. Vahşi, başına gelen aksilikleri, yaşadığı kayıpları, katlanmak zorunda kaldığı acıları düşmanlarının büyü yapmasına değil, ruhların garez, öfke ya da kaprisine bağlardı. Sürekli etrafta olmaları, gece gündüz demeden kötülük yapmaları onu yorar ve çileden çıkarır; onların hepsinden kurtulmak için kelimelerle ifade edilemeyecek bir istek duyar ve zaman zaman sabrı taşınca kendine eziyet edenlere öfkeyle döner ve hepsini topraklarından sürmek, daha rahat soluk almak ve hiç değilse bir kez rahatsız edilmeden işine bakabilmek adına havayı dolduran sürüleri kovmak için nafile bir çaba sarf eder. Böylece ilkel insanların tüm sıkıntılarını defetmek için verdikleri uğraş genellikle iblis ya da hayaletlerin avlanması ve kovulması eylemine dönüşür. Melanet işkencecilerini bir kovabilirlerse mutlu ve masum şekilde hayata yeni bir başlangıç yapacaklarını, Aden bahçesi ve şiirlere konu olmuş Altın Çağ öyküleri bir kez daha doğru çıkacağını düşünürler.

CXVI. Sakınılan Kelimeler

BATIL İNANÇLAR NEDENİYLE kaçınılan ya da benimsenen birçok konuşma biçimini incelediğimizde, ruhani ve zeki kabul edilen ruhların ya da diğer varlıklardan duyulan korkunun bazı durumlarda bazı kelimeleri kullanmaktan kaçınmanın sebebi olarak gösterildiği vakaların sayısı karşısında hayret etmememiz mümkün değildir. Konuşan kişi, kendisinin hayal gücünün insana özgü bir akıl bahşettiği ruhlar, hayvanlar ya da diğer varlıklar tarafından işitileceği ve anlaşılacağını düşünür; böylece ya haklarında iyi konuşarak bu varlıkları yatıştırmak ve öfkelerini dindirmek istediği için ya da söylediklerini işitip onları öfkelendirecek veya korkutacak bir iş yapmak üzere olduğunu anlamalarından çekindiği için bazı kelimeleri kullanmaktan kaçınır ve o kelimelerin yerine başkalarını kullanır. Bu yüzden yasak kelimelerin yerini alan kelimeler, övgü niteliğinde ya da karmaşık olmalarına göre iki sınıfa ayrılır; gerektiğinde bu ifadeler, farklı hatta birbirinin zıttı sebeplerle kullanılabilir. Övgü niteliğindekiler anlaşılıp takdir edileceği için, karmaşık olanlar ise anlaşılmayacakları için kullanılır.

Balıkçılık, avcılık, madencilik, hasatçılık ve denizcilik gibi mesleklerle meşgul olanların niçin gündelik bir dil kullanmaktan kaçınarak kendilerini tuhaf ve karanlık sözlerle ifade ettiğini artık anlayabiliriz. Çünkü hepsinin ortak noktası, doğal güçlerin, kürkle, pullarla ya da tüylerle kaplı, görünen veya görünmeyen, ağaçta, taşta, akarsuda ya da dalgalarda veya göze görünmeden gökte süzülen yaratıkların insanoğlunun yalnızca yağmalayıp yok etmek üzere izinsiz girdiği hükümdarlıklarında geziniyor olmalarıdır. Doğanın her yeri saran bir yaşamı ve zekâsı olduğunu kafasına sokan insanoğlu, entelektüel gelişiminin belirli bir safhasında; fırtınalı Hebridler'de yabanıl kuşları öldürürken ya da Malay Yarımadası'nın nemli çalılıklarında güvercinleri avlarken, Lapland'de ayı ya da Hint Ormanları'nda kaplan avlarken veya İskoçya kıyılarında gümüş renkli ringa balıklarıyla dolu ağları toplarken; tropikal ormanların gölgesinde kâfur kristalleri ararken, karanlık madenden kızıl altın çıkarırken veya orağını savurarak tarladaki altın rengi başakları biçerken korkuya veyahut tereddüde kapılabilir.

Açıkça görülüyor ki doğayı yağmalamak adına kalkıştığı tüm bu girişimlerinde insanoğlunun ilk kaygısı, sessizce hareket ederek korktuğu varlıkların dikkatini çekmemektir. Fakat eğer bunu başaramazsa kötü emellerine iyicil bir görünüm vererek, aldatmayı planladığı varlıkları överek yüzüne bulduğu en masum maskeyi geçiriyor; söyleyeceklerini öyle bir seçiyor ki akranları bu karanlık, muğlâk sözleri gayet iyi anlasa da kurbanları için bu sözler tamamen anlaşılmaz oluyor. Olduğundan farklı görünmeye çalışır ve gerçekte yaptığından tamamen farklı bir şey yapıyormuş gibi davranır. O, ormandaki güvercinleri yakalayan bir avcı değildir mesela; güzel prensesleri sarayına ya da fil dişiyle bezenmiş holüne davet eden bir Büyü Prensi ya da Kral Süleyman'ın bizzat kendisidir. Böylesi çocuksu numaralar, vahşinin soymayı veya öldürmeyi amaçladığı saf mahlukları kandırmaya yeter, hatta belki belli

bir ölçüde vahşinin kendisini de aldatır; çünkü bu numaraları, ilkel insanın meydana gelmesini arzuladığı şeyi taklit ederek hatta kendisini inandırarak gerçekleştirmeye çalışırken başvurduğu büyü türü olan birlik duygu büyüsüne ait formlardan tamamen ayırmamız mümkün değildir. Yabanıl güvercinler karşısında Kral Süleyman'ı taklit eden Malaylı bir büyücünün zihinsel durumunu anlamamız gerçekten zordur; belki de oyuncuların hayal gücünün karanlık diyarını tutkuyla canlandırırken kendi kişiliklerini unuttuğu sahneye ve çocuklara ait olan bu düş ürünleri insan zihninin yapısında derin yer etmiş olan taklit içgüdüsünün işleyişini biraz olsun anlamamıza yardımcı olabilir.

CXVII. Başrahip Richalm ve İblisler

En eski Yunan filozofu olan Thales, yeryüzünün tanrılarla veya ruhlarla dolu olduğunu düşünürdü; antikitenin en son düşünürlerinden biri bu görüşe bir açıklama getirmiştir. Porfiryus, iblislerin hayvan kılığında göründüğünü, her hanenin ve herkesin onlarla dolu olduğunu ve törensel arınma formlarının - örneğin havayı dövmek gibi - tek amacının bu gözle görülmeyen, tehlikeli varlıkları kovmak olduğunu söylemiştir. Kötü ruhların yemeklerden, özellikle de kan ve kirliliklerden, haz duyduklarını; yemek yediğimiz sırada sinekler gibi üzerimize üşüştüklerini; onların ancak tanrıları memnun etmeyi değil, sadece iblisleri kovmayı hedefleyen törenlerle uzak tutulabileceklerini belirtmiştir. Porfiryus'un dinsel arınma teorisi, bu hususta vahşinin inancını olduğu gibi yansıtmaktadır; fakat bir filozof, vahşiliğe ayna tutmasını bekleyeceğimiz en son kişidir.

Bu eski öğretiyi, tüm dünyaya yayılan bu batıl inancı bir ortaçağ başrahibinden duymak o kadar da şaşırtıcı değildir; çünkü biliyoruz ki iblislerin varlığına inanmak, Hristiyanlığın

kurucusunca onaylanmış ve kilise öğretilerince kabul edilmiştir. Labrador'un buz tutmuş kıyılarındaki hiçbir Eskimo, Guyana'nın terleten ormanlarındaki hiçbir yerli, Bengal ormanlarındaki hiçbir Hindu, etrafını saran kötücül ruhların varlığına dair hiç kaybolmayan bir hisse on üçüncü yüzyılın ilk yarısında Schöntal Sistersiyen Manastırı'nın başındaki başrahip Richalm kadar kapılamazdı. Richalm, *Revelations* adını verdiği ilginç eserinde göremese de seslerini işittiği, bedensel ve ruhsal rahatsızlıklarından sorumlu tuttuğu iblislerin her gün, her saat nasıl kendisine musallat olduğundan bahsetmiştir. Midesi bulansa, buna şeytani bir varlığın neden olduğunu düşünürdü. Burnunda yara çıksa, dudakları bükülse yine sorumlusu iblislerdi; öksürüğün, irkilmenin, boğazın şişip balgam üretmesinin sebebi ancak doğaüstü ve şeytani olabilirdi. Eğer kilolu başrahip güneşli bir sonbahar sabahında meyve bahçesinde adımlarken önceki gece yere düşmüş ergin bir meyveyi almak için eğilince nefesi sıkışırsa, daralmasının sebebi görünmez düşmanlarıdır. Eğer pencereden süzülen ay ışığı parmaklıkların gölgesini karanlık korkuluklar gibi hücresinin zeminine düşürürken başrahibimizi yatağında uyku tutmuyorsa onu uyutmayan pireler değildi – hiç olur mu! "Haşereler aslında ısırmaz," der başrahip, bilge bir tavırla, "Onlar yalnızca ısırıyor gibi görünür, asında hepsi iblislerin işi." Rahiplerden biri yatakhanede horlarsa rahatsız edici bu gürültü ondan değil bedenine sinmiş bir iblisten geliyordur. En tehlikelileri de sarhoşluk iblisleriydi. Bu kurnaz iblisler genelde yakınlardaki kasabanın tavernalarında mesken tutarlardı, fakat şölen zamanlarında sinsice manastır kapılarından sızıp kimseye görünmeden yemekhane masasındaki rahiplerin arasına karışır veya buz gibi rüzgârlar manastır kulelerinde inlerken ocakta çatırdayan ateşin etrafına toplanırlardı, böylece mataralarda normalden daha cömert bir görüntü ışıldardı. Böyle günlerden birinde olur da çakırkeyif, yüzü kızarmış bir rahip şamatacı ve kendinden geçmiş bir görünüm sergiler, ağzını bozar veya

sağa sola yalpalayıp dengesini kaybederse emin olun ki bu kutsal adamcağızı sarsan üzümün coşkun ruhu değildir; tamamen farklı türden bir ruhtur bunu yapan. Bedensel ve zihinsel rahatsızlıkların kaynağına dair bu tür görüşlere sahipken başrahibin ilaçlar kitabında bulunmayan, sorsak bile eczacılarda bulamayacağımız ilaçlar önermesi fazlasıyla normaldir. Önerdiği ilaçlar genellikle kutsal su ve haç olurdu; ikincisini pire ısırıkları için özellikle tavsiye ederdi.

Başrahibin akli dengesinin yerinde olmadığı, halüsinasyon ve benzeri rahatsızlıklardan muzdarip olduğu gelebilir akla kolayca. Durum gerçekten böyle olmuş olabilir; fakat başrahibinki gibi bir düşünce tarzı dünyanın o kadar geniş bir kısmına yayılmış ki bunu tamamen zihinsel rahatsızlıklara bağlamamız mümkün değil. Genel bilgi düzeyinin düşük olduğu Orta Çağ'da Richalm'ınkine benzer bir zihinsel durum çok sayıda eğitimli kişi tarafından bile paylaşılmış olabilir; lakin onlar, Richalm'ın aksine, gelecek kuşaklara yanılgılarına dair bir anıt bırakmamışlardır. Günümüzde, bilginin ilerlemesi ve yayılması sayesinde, akli dengesinin yerine olduğu düşünülen bir kişinin başrahibin iblisler konusundaki görüşlerini taşıdığını görmemiz zor olabilir; ancak Avrupa'nın ücra yerlerinde biraz araştırma yapmak çok sayıda kişinin Porfiryus ve Richalm'ın çok cüzi değişimlere uğramış inancını paylaştığını ortaya çıkarabilir.

CXVIII. Yüce Rahibin Zilleri

RAHİPLİK KURALLARI, RAHİBİN giysisinin baştan aşağı mor renkte yapılmasını, etek uçlarının her birinin arasında altın bir çan bulunan mor ve kızıl süslerle bezeli bir kenar işiyle süslenmesini emrederdi. Rahibin bu gösterişli giysiyi tapınakta vaaz verirken giymesi gerekirdi, rahibin ölmesinden korkulduğu için o, kutsal mekâna girerken de çıkarken de altın çanların çalması gerekirdi.

Mor giysisini kuşanan, kenar işinin neşe dolu süsleri bacakları arasında salınan rahip niçin kutsal mekâna girerken ve çıkarken altın çanlar işitilmediği takdirde öleceğinden korkuyor ki? Bu sorunun en muhtemel yanıtı şöyledir: kutsal çan sesinin, yüce görevi başındaki zengin kuşamlı rahip eşikten içeriye adım atarken üzerine atılıp onu kaçırmak için hazır bekleyen kıskanç ve kötü ruhları kovduğu düşünülürdü. Bazı modern âlimlerin kabul ettiği bu görüş bir benzerlikle güçlü bir şekilde desteklenmektedir; antik dönemlerden beri metal sesinin -ister küçük çanların müzikal tınısı veya büyük çanların gürültüsü olsun, isterse çalgı zilinin tiz sesi veya birbirine

vurulan ya da çekiçlerle dövülen demir ve bronzun sesi olsun-iblis ve ruhları kaçırdığı inanışı yaygın bir düşünce olagelmiştir. Bu nedenle şeytan çıkarma ayinlerinde rahibin elinde tuttuğu bir zili çalması veya her hareket ettiğinde çınlayan bir sürü zili üzerinde taşıması bir gelenek hâlini almıştır.

Bu örnekler zillerin büyüsel ya da dinsel törenlerde ne kadar sık kullanıldığını ve tınılarının iblisleri kovma kudretine sahip olduğu inanışının ne denli yaygın olduğunu göstermek için yeterli olmuştur. Verdiğim örneklerden birkaçına göre kimi zaman çan sesinin kötü ruhları kovmaktan ziyade iyi ya da koruyucu ruhların dikkatini çektiği düşünülür, fakat genel olarak ilkel ritüellerde kullanılan bu müzikal enstrümanların çekici özelliği, itici özelliği kadar belirgin değildir. Zillerin itici özelliğinden çok çekici özelliğinin kullanılması, dini farkındalığın daha ileri bir safhasına, inayete olan güvenin kötülükten duyulan korkuya ağır bastığı ve inançlı yüreklerin Şeytan'dan kaçmak yerine Tanrı'ya sığınmayı seçtiği bir döneme tekabül edebilir. Öyle ya da böyle, bir araya getirdiğim uygulamalar ve inançlar başta bahsettiğim Yahudi geleneğini -mor giysili rahibin tapınağın eşiğinden geçerken altın çanların çalmasıyla iblislerin saldırısını bertaraf ettiğine mi yoksa tanrının dikkatini çektiğine mi inanıldığını- aydınlatmaya belki de açıklamaya yarayabilir.

CXIX. Kilise Çanlarının Sesi

ARAF'IN MEŞHUR BİR bölümünde Dante, ölüm çanı düşüncesini denizcilerin uzaklardan işittiği akşam çanıyla çok güzel özdeşleşmiştir; çanlar sanki günün ya da kızıl batıya gömülen güneşin ölümünü haber veriyorlardı. Byron'ın bu parçayı taklit ettiği bir o kadar meşhur olan dizeleri şöyledir:

O duygu dolu saat! kıymetli dostlarından koparıldıkları ilk gün
Denizlere açılanların özlemini uyandıran, yüreklerini dağlayan;
Ya da son nefesini veren günün yasını tutarcasına ağlayan akşam çanıyla irkilen
Yollara düşmüş yolcunun içini sevgiyle dolduran.

Aynı düşünce, şairimiz Gray tarafından bir İngiliz kilisesinin bahçesindeki ulu karaağaç ve porsuk ağaçları arasında akşam vakti işitilen karartma çanına aynı güzellikte atfedilmiştir: "Karartma çanları ayrılan günün ölümünü duyurur."

Böyle zamanlarda bu tür yerlerde işitilen kilise çanlarının sesinde hakikaten vakur ve etkileyici bir şey vardır; Froude'nin

tabiriyle yok olmuş bir dünyanın yankıları gibi kulağımıza çalınır bu ses. Amerikan şair Bret Harte, Kaliforniya'daki uzun süre önce terk edilmiş Dolores Kilisesi'nde Angelus'un (Hz. İsa'nın vücut bulma duası) çalındığını duyduğunda veya duyduğunu hayal ettiğinde bu hissi gayet iyi ifade etmiştir:

Geçmişin çanları,
Çoktan unutulmuş müziği hâlâ açık havayı dolduran,
Günümüzün soluk alacakaranlığını
Romantizmin rengine boyayan!
Sesini duyuyorum, görüyorum güneşin battığını
Kayalar, dalgalar ve kumların tepesinde,
Sahil boyunca sarıyor çepeçevre kâfir diyarını
Birbirine karışan kilise sesleri.
Tesir ettiğin yerlere uğramaz
Ne bir felaket, ne bir hastalık;
Geçemez bu hayali duvarları
Ne kargaşa, ne hırs, ne de gayesizlik.
Üzerinde taşır beni geri çekilen uzun dalgaların,
Uzak geçmişe dokunurum, –
İspanyol zaferinin sönmekteki ışıltısını görürüm,
Günbatımındaki en son düşünü.

***

Ah vakur çanlar!
Kutsal bedenleri eskilerin inancını hatırlayan, –
Ah çalan çanlar!
Alacakaranlığın müziğiyle iman sahiplerini teskin eden!"

Çanların kalbe tesir etme ve aklı kutsal düşüncelere sevk etme gücüne dair benzer bir his, inançlı bir şüphecinin hoşgörüsüz düşüncelerinin edebi sanatçının hassas algılarıyla yumuşatan Renan'ın kendine has dizelerinden bir bölümünde yer bulur. Alman teolog Feuerbach'ın yavan rasyonalizmini

eleştirirken şöyle söyler: "Keşke Feuerbach kendini o ayrımcı ve kibirli Alman milliyetçiliğinden daha zengin konulara verseydi! Palatino ya da Caelian Tepesi'ndeki harabelere çıkıp Roma'nın bir zamanlar üzerinde bulunduğu bu terk edilmiş tepelerde çınlayan ve yok olan ebedi çanların sesini bir işitseydi! Ya da Lido'nun ıssız sahilinde Aziz Mark'ın lagünler boyunca son çanlarını duysaydı! Assisi'yi ve onun mistik harikalarını, iki katlı bazilikasını ve Cimabue ile Giotto'nun fırçalarıyla resmettiği Orta Çağ'ın ikinci Mesih'inin büyük efsanesini görseydi; Perugino'nun Meryem tablolarındaki o tatlı dalgın bakışını seyretseydi ya da Siena'da San Domenico'da Saint Catherine'i heyecanla görseydi keşke. O zaman M. Feuerbach insanlığın ürettiği şiir külliyatının yarısını bir kenara itmez, Yahuda İskariyot'un ruhunu kovmaya çalışıyorcasına feryat figan etmezdi!"

Kilise çanlarının dinleyen kişide bıraktığı duygusal etkiye dair bu tür beyanlar, bu konunun folkloruna yabancı bir şey değildir; insanların düşüncelerini, his ve duyguların bu düşüncelerde bıraktığı derin tesiri kabul etmedikçe anlayamayız, söz konusu olan dinse düşünceyi hislerden ayırmak yapabileceğimiz son şeydir. Aklın düşünceleri, bedenin hisleri ve kalbin duyguları arasında aşılmaz duvarlar yoktur; her biri, coşkun duygularla birbirine karışmaya meyillidir ve bu dalgaları müziğin gücünden gayrı çok az şey böyle hiddetlendirebilir. Folklorun duygusal zemini henüz araştırılmamıştır; araştırmacılar neredeyse tüm ilgilerini sadece folklorun mantıksal ve akılcı, ya da bazılarının ifade edeceği gibi mantıksız ve akıldışı unsurlarına yöneltmişlerdir. Fakat hiç şüphe yok ki duyguların insanlığın kurumlarını ve kaderini şekillendirmedeki tesirine dair gelecekte yapılacak araştırmalar büyük keşiflere gebedir.

CXX. Din ve Müzik

GÜNÜMÜZDE MÜZİĞİN CAZİBESİNE karşı derin bir duyarlılığı olan dini bütün büyük bir yazar, insanın kanını coşturan ve yüreğine işleyen notaların sıradan, anlamsız sesler olamayacağını, bundan daha fazlası olması gerektiğini söylemiştir; mümkün değil, notalar yüce bir diyardan gelmiştir, onlar meleklerin sesi ve azizlerin ezgisinin ebedi armonisinin yankılarıdır. İlkel insanın ilkel hayalleri bu şekilde başkalaşmıştır ve zayıf pelteklikleri Newman'ın müzikal mensurunda gürültülü bir akisle yankılanmıştır. Gerçekten de, müziğin dinin gelişimindeki etkisi, anlayışımızı kuvvetlendirecek bir araştırma konusudur. Çünkü en samimi ve etkileyici sanat olan müziğin, dinsel duyguları yaratmak ve ifade etmek için çok şey yaptığından ve böylece ilk bakışta yalnızca eşlik ediyormuş gibi göründüğü inancın dokusunu derinden değiştirdiğinden şüphe edemeyiz. Dinin oluşturulmasında peygamber ve düşünürün yanı sıra müzisyen de rol almıştır. Her inancın kendine uygun bir müziği vardır; öyle ki inançlar arasındaki farkı müzik notalarıyla ifade etmek neredeyse mümkündür. Örneğin, Ki-

bele'nin coşkulu eğlencelerini Katolik Kilisesi'nin azametli ritüelinden ayıran fark, zil ve teflerin ahenksiz gürültüsü ile Palestrina ve Handel'in vakur armonilerini ayıran uçurumla ölçülür. Farklı müziklerin farklı ruhları vardır.

CXXI. Dinin Doğası

MUHTEMELEN YERYÜZÜNDE DİNİN doğası kadar fikir ayrılığına neden olan başka bir konu yoktur, herkesi memnun edecek bir din tanımı yapmak imkânsızdır. Bir yazarın tüm yapabileceği, önce din derken neyi kastettiğini açıkça dile getirmek, ardından da bu kelimeyi eseri boyunca bu anlamla tutarlı biçimde kullanmaktır. O hâlde, din dendiğinde ben doğanın ve insan hayatının akışını yönlendiren ve kontrol eden insanüstü güçlerin uzlaştırılması ve teskin edilmesini anlıyorum. Bu tanıma göre din, biri teorik biri pratik olmak üzere iki unsurdan -insandan üstün güçlerin varlığına inanmak ve onları uzlaştırmak ya da memnun etmek- oluşur. Fakat inanç, pratikte karşılık bulmadıkça bu bir din değil, teoloji olur; Aziz James'in ifadesiyle, "İnanç, eyleme dökülmezse, yalnız ve ölüdür." Diğer bir deyişle, davranışlarını belli bir ölçüde Tanrı korkusu ya da sevgisiyle şekillendirmeyen kişi dindar değildir. Öte yandan, dini inançtan yoksun icraatlar da din değildir. İki kişi birebir aynı davranışlarda bulunabilir, fakat biri dindar olabilirken diğeri olmayabilir. Eğer birisi Tanrı sevgisi ya da kor-

kusuyla hareket ediyorsa, dindardır; diğeri insan sevgisi ya da korkusuyla hareket ediyorsa, davranışının genel kanıya uygun düşmesi veya çelişmesine göre ahlaklı ya da ahlaksızdır. Böylece inanç ve pratik, ya da teolojik bir dil kullanırsak iman ve ameller, din için eşit derecede önemlidir, din bunlardan biri olmadan var olamaz. Lakin dini uygulamaların her zaman bir ritüel hâlini alması şart değildir; yani, din ille de adak adamak, dua okumak ve başka türden görsel törenlerden meydana gelmek zorunda değildir. Dinin amacı, ilahı memnun etmektir; eğer bu ilah kanlı adaklardan, ilahi söylenmesinden ve tütsü yakılmasından ziyade hayırseverlik, merhamet ve ruhani temizlikten hazzeden bir tanrıysa, inananları onu önünde diz çökerek, methiyeler dizerek ve tapınaklarını kıymetli hediyelerle doldurarak değil, insanlara karşı iyi niyetli, merhametli ve hayırsever olarak en iyi şekilde memnun edeceklerdir. Çünkü böylece insan bünyesinin izin verdiği kadarıyla ilahi tabiatın mükemmel yönlerini taklit edeceklerdir. Tanrı'nın inayeti ve kutsallığına dair yüce bir idealden ilham alan İbrani peygamberlerinin aşılamaktan usanmadığı şey, dinin bu ahlaki yönüydü. Peygamber Micah der ki: "Ey insanoğlu! O sana neyin iyi olduğunu göstermiştir; O, adaletli olmandan, merhameti sevmenden ve tevazu ile Tanrı'nla yürümenden başka ne istiyor senden?" Ve daha sonraki bir dönemde Hristiyanlık dünyayı fethetmek için kullandığı gücün çoğunu Tanrı'nın ahlaklı doğasına dair yüce düşünceden ve insanlara bu ahlak algısına uymaları için yüklenen görevden almıştır. Aziz James der ki: "Baba'mız olan Tanrı'nın nazarında saf ve bozulmamış din, zor zamanlarında yetim ve dulları ziyaret etmek ve dünya hayatında lekelenmekten sakınmaktır."

Fakat din evvela yeryüzünü yöneten insanüstü varlıklara inanmayı, ikinci olarak da onların takdirini kazanmayı içeriyorsa, doğanın akışının bir ölçüde elastik ya da değişken olduğunu ve onu kontrol eden yüce varlıkları kendi çıkarlarımız doğrultusunda olayların akışını değiştirmeye ikna edebilece-

ğimizi açıkça varsaymaktadır. Doğanın ima edilen elastiklik ya da değişkenliği hem büyünün hem de bilimin ilkelerine doğrudan doğruya karşıdır; büyü ve bilim, doğadaki süreçlerin işleyişinde katı ve değişmez olduğunu ve bu işleyişlerinden ne ikna ve yakarışla, ne de tehdit ve korkutmayla döndürülemeyeceklerini kabul eder. Evrene dair, birbiriyle çelişen iki görüş arasındaki fark, "Dünyayı yöneten güçler bilinçli ve şahsi mi, yoksa bilinçsiz ve kişilerüstü müdür?" sorusuna verdikleri cevapta yatmaktadır. İnsanüstü güçlerin uzlaştırılması olarak görüldüğünde din, bu seçeneklerden ilkini kabul eder. Çünkü uzlaşma, uzlaşan varlığın bilinçli ya da şahsi bir unsur olduğunu, davranışının bir ölçüde belirsiz olduğunu ve çıkar, istek ve hislerine uygun bir yaklaşımla davranışını arzulandığı yönde değiştirmeye ikna edilebileceğini ima eder. Uzlaşma, cansız kabul edilen şeyler ve belirli durumlarda tutumu kesinlikle tahmin edilebilen kişilere karşı kullanılmaz. Din, yeryüzünün ikna edilerek düşüncelerini değiştirmeleri mümkün olan bilinç sahibi varlıklarca yönetildiğini varsaydığı için, doğa olaylarının kişisel varlıkların arzu ya da kaprisleriyle değil, mekanik olarak işleyen sabit yasalarla belirlendiğini sorgusuz kabul eden büyü ve bilime tamamen zıttır. Büyüde bu varsayım örtüktür, fakat bilimde ise barizdir. Büyünün sıklıkla dinin varsaydığı türden kişisel varlıklar olan ruhlarla ilgilendiği doğrudur; fakat bunu uygun şekliyle yaptığı zaman, ruhlara tıpkı cansız varlıklara davrandığı gibi davranır, yani dinin yaptığı gibi uzlaşmak ya da yakarmak yerine onlara baskı yapar ya da zorlar. Böylece büyü, ister insan ister ilahi olsun, bütün kişisel varlıkların eninde sonunda her şeyi kontrol eden fakat yine de uygun tören ve büyüleri bilen birinin yönlendirebileceği kişilerüstü güçlere tâbi olduğunu kabul eder.

CXXII. Doğa Dininin İki Türü

DÜNYANIN HER TARAFINDAKİ ilkel halkların doğa dinlerini incelersek, muhtemelen her yerde iki şekle büründüğünü göreceğiz; bu iki form birbiriyle uyumlu olmasa bile inananları tarafından ikisinin de genellikle eşzamanlı olarak eşit bir güvenle kabul edildiğini görürüz. Bunlardan biri, doğaya tapınmadır, diğeri ise ölülere tapınmadır. Her biri hakkında birkaç şey söylemem gerek.

Evvela doğaya tapınma hakkında konuşacağım; doğaya tapınma derken kastım, canlı, bilinç sahibi ve insanlığa iyilik yapabilecek ya da zarar verecek güce ve iradeye sahip olarak algılanan doğa olaylarına tapınılmasıdır. Doğa olayları, böyle görüldükleri için doğal olarak insanların saygı ve korkusunu uyandıran objelerdir. Yaşamları ve bilinçlerinin birebir insanlarınkine benzediği sanılır; insanlarla aynı tutku ve duygulara tabi oldukları ve tür olarak insanoğlununkine benzese de derece olarak insanı fazlasıyla aşan güçlere sahip oldukları düşünülür. Bu yüzden ilkel insanın zihninde bu doğa olayları, öfkesinden sakınmak, takdirini kazanmak istediği korkunç ve

tehlikeli ruhlar kılığına bürünür. Bu hedeflerine ulaşmak için ilkel insan, inayetine bağlı olduğu insanlara karşı uyguladığı uzlaşma yoluna başvurur; onlara ricada bulunur ve hediyeler sunar; başka bir ifadeyle, onlara dua eder ve adaklar adar; kısacası, onlara tapar. Böylece doğaya tapınma dediğimiz şey, doğa olaylarının kişileştirilmesi üzerine temellenir. Bir teoriyi izleyerek kasıtlı olarak ya da daha muhtemel olduğu üzere içgüdüsel olarak tabiatının sesini dinleyerek hareket eden ilkel insan, zihinsel evriminin belirli bir döneminde -en erken dönemi olması şart değil- etrafını saran canlı cansız her şeye, hiç değilse en dikkat çekici olanlarına, kendininkine benzer bir kişilik atfeder. Bu kişileştirme süreci, ilkel toplulukların doğaya tapınmasının tek değilse de ana kaynağıdır.

Doğa dininin diğer formu, ölülere tapınmadır. Doğaya tapınmanın kendinden ve temel aldığı varsayımlardan farklı olsa da, insanlar arasında aynı ölçüde yaygındır ve muhtemelen düşünce ve kurumları üzerinde en azından eşdeğer bir etkisi olmuştur. Ölülere tapınmanın temel aldığı varsayımlar başlıca iki tanedir: ilk varsayıma göre ölüler bilinç ve kişiliklerini yitirmez, ikinci varsayıma göreyse yaşayanların akıbetini iyi ya da kötü yönde etkileme gücüne sahiptirler. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, insan ruhunun bedenin ölümünden sonra sağ kaldığı ve vücutsuz vaziyetinde yaşayanlara iyilik ya da kötülük yapabilme kapasitesine sahip olduğu düşünülür. Böylece ölümsüzlük ya da ölümün ardından belirsiz bir süre boyunca bilincin ve kişiliğin hayatta kaldığı inancı, ölülerin teskin edilmesi ya da tapınılmasındaki ana fikirdir – ölülere tapınma tarihte çok önemli bir rol oynamış ve insanlığın iyiliği ya da kötülüğü konusunda pek mühim neticelere vesile olmuştur.

CXXIII. Animizm

İNSANOĞLU VARLIKLARIN DOĞASI üzerinde ciddi ciddi düşünmeye başladığında, bu konuyu en iyi bildiği şeyle yani kendi düşünce, his ve duygularına olan benzerlikleri doğrultusunda açıklaması kaçınılmazdı. Böylece yalnızca hayvanlara değil, bitki ve cansız varlıklar da dâhil olmak üzere her şeye kendinin bilincinde olduğu türden, bizim ruh dediğimiz bir yaşam formu atfetmiştir. Bu ilkel felsefe genellikle animizm olarak bilinir; insanoğlu açısından evrene dair çocuksu bir yorumdur. İnsanoğlunun dünyanın sırrını çözme hususundaki ilk girişimi midir bilemeyiz. İnsanın yeryüzündeki tarihi uzundur; jeoloji ve arkeolojinin açığa çıkardığı veriler türlerin yaşamını gitgide daha eski dönemlere dayandırmaktadır. Animizm varsayımı, insanoğlunun doğruyu arayışı sırasında önce ortaya atıp sonra yetersiz diye reddettiği birçok tahminden biri olabilir. Tüm bildiğimiz, günümüze dek geri kalmış birçok ırk tarafından kabul gördüğüdür.

CXXIV. Dinin Kademelere Ayrılması

YANLIŞ ANLAŞILMANIN ÖNÜNE geçmek için, üç büyük toplum türüne karşılık gelen üç büyük din ya da batıl inanç türünün kademelere ayrılmasına ilişkin söylediklerimin amacının, dinin evriminin bütününü ana hatlarıyla kapsamak olmadığını belirtmemde fayda var. Yabanıl hayvanlara ve bitkilere, büyükbaş hayvanlara ve mahsul ürünlerine tapılmasının o safhaya denk düşen sosyal gelişim safhasında hâkim olan tek din formu olduğunu öne sürmüyorum kesinlikle; ifade etmeyi arzuladığım şey, bahsi geçen tapınma türlerinin bu safhaların karakteristik bir özelliği olduğudur. Herhangi bir inanç sistemini oluşturan unsurlar, birkaç basit formülle özetlenemeyecek kadar fazladır ve aralarındaki etkileşim fazlasıyla karmaşıktır. Din ve toplum arasındaki belirli bir etkileşimi işaret ederken hiçbir zahmetten kaçınmadığım tek bir faktörden söz etmek gerekirse, ölülerin ruhlarından korkulması en aşağıdan en üst düzeye kadar olan sosyal gelişimin her safhasında dinsel evrimin akıbetini şekillendiren en önemli faktörlerden biri -belki de en önemlisi- olmuştur; bu nedenle, yalnızca bir top-

lum türüne özgü bir özellik değildir. Üç toplum evresinin karakteristik özelliği olarak seçtiğim üç din ya da batıl inanç türü ise, sosyal gelişim merdiveninde kendilerine denk düşen basamakla sınırlı kalmaktan çok uzaktır. Örneğin, totemcilik, ya da insan gruplarının vahşi hayvan veya bitkilere taptığı herhangi bir tapınma türü, muhtemelen her daim toplumun avcılık evresinde ortaya çıkmış olmasına rağmen, asla insan gelişiminin o evresiyle sınırlı kalmamış, genellikle yalnızca kırsal değil, tarımsal evrede de varlığını sürdürmüştür - Afrika, Hindistan ve Amerika'daki birçok kabilede bunun örneklerini görebiliriz. Öyle görünüyor ki kademelerin benzer şekilde iç içe geçmesi her örnekte yaşanmaktadır. Kısacası, insanlık tarihini bir bıçakla keser gibi her biri kendi rengine ve dokusuna sahip kesin bölmelere ayırmamız mümkün değildir; izah etmeyi kolaylaştırmak adına bu tür bir ayrıştırmayı teorik olarak yapabiliriz, ancak pratikte en mükemmel inceleme yöntemini bile reddeden anlaşılmaz ölçülerde dokular iç içe geçer ve renkler birbirine girer. Bilimin soyut genellemelerinin somut gerçekliğin tüm detaylarını yeterince açıklayamadığını dile getirmek doğruyu söylemektir. Doğanın gerçekleri her zaman insan teorilerinin dar sınırlarını aşacaktır.

CXXV. Totemlerin Tanrılaştırılması

TOPLUM, SOYUN ANADAN ataya geçmesi ve kabilenin yerleşik hayata geçmesiyle, durmadan hareket hâlinde olan klanlar görünümünden çıkıp belirli ölçüde sabit ve kalıcı bir forma bürününce, kültürel ilerlemeye eşlik eden uzun süreli hafızanın sayesinde kalabalık grupların tanrıları olarak yaygınlaşan totemlerin artık unutulmaması ve alt kabile gruplarının minör tanrıları ya da genel kabilesel tanrıların farklı tezahürleri olarak toplanan totemlerin yer aldığı dini hiyerarşi sisteminde yüce bir mertebeye sahip olmaları beklenebilir. Coğrafi koşulların izole bir yaşamı gerektirdiği, böylece yerel toplulukların Avustralya'nın açık vadileri ya da Amerika'nın ova ve savanlarındaki vahşilerin nadiren elde edebileceği türden bir yerleşik hayat sürmesine neden olduğu Polinezya'da totemciliğin durumu budur. Bu nedenle Polinezya'da totem Olimpos'una benzer bir olguyla karşılaşırız. Samoa'da bazı aile tanrılarının yanı sıra genel köy tanrıları vardı; aynı tanrı farklı hayvanlarda vücut bulurdu. Örneğin bir tanrı, kertenkele, baykuş ve kırkayakta; bir başkası yarasa, kümes hayvanları ve güvercin

ve denizkestanesinde; bir diğeri yarasa, su yılanı, mürekkep balığı, tekir balığı ve kaplumbağada; başka bir tanesi baykuş ve tekir balığında; diğer bir tanesi Porphyris Samoensis isimli kuşta, güvercin, sutavuğu ve yılan balığında; başka birisi kaplumbağa, su yılanı, ahtapot ve bahçe kertenkelesinde vücut bulur. Birçok forma bürünen tanrıların, kabilenin ya da boyun alt gruplarının totemlerinin tecessüm olarak iliştirildiği kabile ya da boy totemleri olduğunu söylemek geçerli bir varsayım gibi görünmektedir. Toteme insan özellikleri atfedilmesi totemciliğin özünde olduğu için; farklı hayvan ve bitkiden meydana gelen ya da ismi altında barındıran bir tanrının, hayvan ve bitki özelliklerinin birbiriyle çelişmesi, birbirini etkisiz kılması nedeniyle bu özelliklerden sıyrılarak, vahşilerin insanın ortaklaşa ürünü olduğuna inandığı tüm totemlerin ortak unsuru olan insan özelliklerini koruduğu açıktır. Kısacası kabile totemi, insan şeklinde bir tanrıya dönüşmeye meyillidir. İnsan suretine büründükçe altındaki totemler tecessüm olmaktan çıkar ve mütevazı gözdeler ve aracılar hâlini alır – ta ki daha sonraki bir dönemde onları tanrıya bağlayan bağlar hafızalardan silindiğinde, kopan bağları sembolizm gibi ucuz bir yöntemle bağlamaya çalışan mitoloji uzmanları ortaya çıkana dek. Ancak sembolizm, gelişmiş bir çağın geçmişe dair cehaletini örtmek için tercih ettiği süslü fakat şeffaf bir örtüden başka bir şey değildir.

CXXVI. Dinin Karmaşık Dokusu

İNSAN HAYAL GÜCÜNÜN yiyecek erzakının katı gerçeklikleri etrafında oluşturduğu puslu görkemden bu kadar söz ettikten sonra okurlarımı insanoğlunun tanrılarının çoğunu bir taraflarından uydurduğu izleniminde bırakmak istemem – böyle bir izlenime kapılmak doğal olsa da yanlıştır. Durum böyle değildir, en azından din tarihinden benim anladığım bu değil. İnsanın etrafını saran gözle görülür, elle tutulur ve algılanabilir unsurlar arasında -ki yalnızca bu unsurlardan söz etmek istiyorum- yalnızca besinsel olanlar dışında, insanoğlunun hayal gücüne dokunma ve enerjilerini harekete geçirme konusunda güçlü bir tesiri olan ve böylelikle dinin karmaşık dokusunun inşa edilmesine katkıda bulunan başka unsurlar da var. Türlerin devamı için üreme özellikleri de en az beslenme özellikleri kadar önemlidir; üreme özellikleriyle birlikte bambaşka bir düşünce ve his alanına geçeriz, yani cinsiyetlerin birbiriyle olan ilişkisi ve bu gizemli ilişkinin kapsadığı tüm hassas derinliklerin ve tüm zorlu sorunların alanına gireriz. Cinsel içgüdünün ırkımızın dini algısını şekillendirirken izlediği, kimi

aşikâr kimi örtük, çeşitli formların incelenmesi, gelecekteki din tarihçilerini bekleyen en ilgi çekici, aynı zamanda en zor ve hassas görevlerden biridir.

Fakat cinsiyetlerin birbiri üzerinde yarattığı, samimi ve içten olan ve her zaman da öyle olması gereken etki, insanlığı toplum olarak birbirine bağlayan çekim gücünü tüketmekten çok uzaktır. Koruma ve korunma ihtiyacı, işbirliğinin sağladığı ekonomik avantajlar, örnek teşkil etme, bilgi paylaşımı, yüksek kulelerden saçılan ışık demetleri gibi büyük akıllardan yayılan büyük düşünceler – tüm bunlar ve daha başka birçok şey bir araya gelerek insanları topluluklara çeker, alaylar oluşturmaya ve ilerleme yolunda anarşinin serkeş savaşçılarının asla uzun süre karşı koymayı umut edemeyeceği bir azimle yürümeye sevk eder. Öyleyse insanlığın çok kıymet verdiği lütufların birçoğu için topluma ne derece muhtaç olduğunu düşündüğümüz vakit, insanlığın kaderini şekillendiren, gözlemleyebildiğimiz etkenler içinde insanın insan üzerindeki etkisinin açık ara en önemli etken olduğunu muhtemelen kabul ederiz. Eğer durum böyle ise, dini hayal gücünün kutsal özelliklere büründürdüğü gerçek ya da hayali varlıklar arasında insan ruhunun bitki, hayvan veya cansız varlıkların ruhlarından daha önemli bir rol oynaması muhtemeldir. İnanıyorum ki delillerin dikkatle incelenmesi -bu mevzunun ele alınması gerekiyor- bu çıkarımı ve insan zihninin dipsiz cehaletinin derinliklerinden çıkarıp, tapınakların loş ışığında tanrı diye tapındığı ruhları sıkı bir sorguya çekebilseydik, çoğunun ölü insanların ruhlarından başka bir şey olmadığı görüşünün doğruluğunu teyit edecektir. Lakin bunu söylemek, gelecekteki araştırmaların sonucunu öngörmekten ibarettir.

CXXVII. Animizmden Monoteizme Geçiş

EVRENİ RUHLARDAN ARINDIRMA süreci, çağlar boyu süregelen yavaş bir süreçtir. İnsanlar her taşı ve tepeyi, ağacı ve çiçeği, dereyi ve nehri, esen her rüzgârı ve engin, mavi gökyüzünü süsleyen her beyaz bulutu birçok münferit ruhla doldurduktan sonra düşüncelerini ekonomik kullanmaları sayesinde hayal güçlerinin başta müsrifçe arttırdığı ruhani varlıkların sayısını sınırlamaya başladılar. Her bir ağaç için ayrı bir ruh yerine genel bir orman tanrısı, bir Silvanus ve benzerlerini düşünmeye başladılar; bütün rüzgârları her biri kendine özgü özelliklere ve görünüme sahip birer tanrı olarak kişileştirmek yerine, onları çantalarda saklayan ve dilediği zaman denizlerde fırtına koparsınlar diye salan bir Aeolus hayal ettiler mesela. Başka bir ifadeyle, sayısız ruh ya da iblis genellenerek nispeten daha az sayıdaki tanrılara indirgendi; politeizm, animizmin yerini aldı. Artık yeryüzünün, her biri kendine has bir karaktere, güce ve işleve sahip, münferit işlevi doğrultusunda doğanın ya da insan hayatının bir bölümünü kontrol etme yetkisi alan bir grup tanrı ve tanrıça tarafından yönetildiğine ina-

nılıyordu. Bu genelleme vesilesiyle, zihnin düşüncelerini sadeleştirmek ve bütünleştirmek için duyduğu içgüdüsel arzusu bir ölçüde tatmin olmuştur; ancak bu tatmin olma durumu yalnızca kısmi ve geçiciydi. En nihayetinde akıl, istekleri ve eylemleri sürekli birbiriyle çelişen bir dizi farklı ve az çok bağımsız tanrı düşüncesini kabul edemedi.

Animizmden politeizmi doğuran aynı soyutlama ve genelleme süreci, sadelik ve bütünlük için duyulan aynı arzu, bu kez politeizmden monoteizmi doğurmuştur; dünyanın hâkimiyetini aralarında bölüşen birçok tanrı, her şeyin yaratıcısı ve idarecisi olan tek bir tanrı uğruna terk edildi. Örneğin başlarda Yahudiler, bu tek Tanrı'nın doğanın akışını keyfi eylemlerle düzenleyen, tutku ve çıkarlarına uygun şekilde kendisine yalvarıldığı takdirde kararlarını değiştirebilen bir varlık olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat zaman ilerleyince ve doğanın bütünlüğü ile doğa kanunlarının sabitliği fark edilerek bilimin her ilerleyişiyle sağlam bir zemine oturtulunca, tanrının doğadaki her olaydan bizzat sorumlu tutulması nedeniyle omuzlarına yüklenen türlü görevlerin külfetinden kurtarılması ve evrenin yaratıcısı ya da mimarı olarak doğaüstü âlemde daha yüce bir konuma terfi ettirilmesi gerekli ya da akla yatkın bulunmuştur. Dünyevi bölgedeki mevzular ise emrindeki aracılara, modern bilimin, doğru anladıysam, yerçekimi ve elektrik, ya da muhtemelen yalnızca elektrik olarak tanımladığı çekim ve itme gücü gibi tamamıyla fiziksel güçlere devredilmiştir. Böylece ruhani dünya teorisi, materyalist teorinin geçirdiğine benzer bir sadeleşme ve bütünleşme sürecinden geçmiştir: materyalist varsayımın sayısız madde formunu tek bir maddeye indirgemesi gibi, ruhani varsayım da sayısız ruhu tek Tanrı'ya indirgemiştir.

CXXVIII. İsis ve Meryem Ana

YUNANLILAR, DEMETER'LE ÖZDEŞLEŞTİRDİKLERİ için İsis'i bir mahsul tanrıçası olarak görmüşlerdir. Bir Yunan epigramında İsis, "yeryüzünün meyvelerini doğuran" ve "başakların anası" diye tarif edilir; şerefine bestelenen bir ilahideyse kendinden "buğday tarlasının kraliçesi" diye söz eder ve "bereketli sabanın buğday dolu yolundan mesul" diye tarif edilir. Dolayısı ile Yunanlı ya da Romalı ressamlar genellikle onu başında ya da elinde başaklarla resmederdi.

İsis'in eski dönemlerde böyle olduğunu düşünebiliriz, Mısırlı köylülerin kaba saba ayinleriyle taptığı köylü bir Ekin-Anası. Fakat kaba tanrıçanın bu gösterişsiz görünümüne, dini evrimlerle geçen çağlar boyu ruhanileşerek sonraki dönemlerde inananlarına etrafı ahlaki temizliğin, kadim ve gizemli kutsallığın halesiyle sarılı sadık eş, şefkatli ana ve doğanın iyiliksever kraliçesi olarak sunduğu zarif ve mübarek görünümünde rastlamak güçtür. Bu şekilde ıslah edilip başkalaştırılarak, vatanının sınırlarının çok ötesinde pek çok gönlü fethetmiştir. Antikitede ulusal yaşamın çöküşüne eşlik eden din-

ler karmaşasında İsis'e tapınmak, Roma'da ve imparatorlukta en popüler inanışlardan biriydi. Bazı Roma imparatorları açıkça bu inanca bağımlıydılar. İsis'in dini, diğer dinler gibi, serbest bir yaşam süren erkek ve kadınlar tarafından sıklıkla bir paravan gibi kullanılmışsa da, genel olarak ayinleri huzursuz bir zihni rahatlatmaya ve sıkkın bir kalbi gevşetmeye uygun bir vakar ve dinginlikle, ciddiyet ve adapla diğerlerinden ayrılırdı. Böylece bu ayinler narin ruhlara, herkesten çok da diğer Oryantal tanrıçaların kanlı ve ahlaksız ayinlerinin dehşete düşürerek tiksindirdiği kadınlara hitap ederdi. Öyleyse, geleneksel inançların sarsıldığı, sistemlerin çöktüğü, insanların aklının karıştığı, bir zamanlar ebedi olduğu düşünülen imparatorluğun dokusunun parçalanma belirtileri göstermeye başladığı bir yozlaşma döneminde İsis'in ruhani bir sükûna sahip olan, ölümsüzlük vaat eden heykelinin birçoğuna fırtınalı gökyüzündeki bir yıldız gibi görünmüş olmasına ve yüreklerinde Orta Çağ'da Meryem Ana'ya duyulan bağlılığa benzer bir hissiyat uyandırmasına şaşmamak gerek. Gerçekten de saç ve sakalını kesmiş rahipleri, sabah ve akşam ayinleri, çınlayan müziği, vaftiz ve kutsal suya daldırma ritüelleri ve Tanrı'nın Anası'nın mücevherlerle bezeli figürlerinin yer aldığı İsis'in görkemli ayini, Katolik itikadının şölen ve törenlerine pek çok açıdan benzerlikler taşımaktaydı. Aralarındaki benzerlik tamamen tesadüfî olmasa gerek. Antik Mısır, Katolik Kilise'sinin gösterişli sembolizmi ve teolojisinin solgun soyut terimlerine katkıda bulunmuş olabilir. Bebek Horus'u emziren İsis figürü Meryem ile çocuğununkine o kadar benzer ki zaman zaman cahil Hristiyanların hayranlığını kazanmıştır. Meryem belki de daha sonra büründüğü denizcilerin koruyucusu rolünde elde ettiği güzel lakabı Stella Maris'i (Denizin Yıldızı) -ki fırtınada savrulan denizciler O'na bu isimle tapınır- İsis'e borçludur. Bir deniz tanrısının özellikleri, İsis'e denizlerde seyahat eden İskenderiyeli Yunanlılar tarafından bahşedilmiş olabilir. Bu özellikler, İsis'in orijinal karakterine

ve denizi hiç sevmeyen Mısırlıların alışkanlıklarına oldukça yabancıdır. Bu varsayıma göre esas Stella Maris, yani Denizin Yıldızı, İsis'in temmuz sabahlarında doğu Akdeniz'in cam gibi sularından yükselen ve denizciler için fırtınanın habercisi olan parlak yıldızı Sirius'tu.

CXXIX. Tabunun Erdemi

ÖYLE GÖRÜNÜYOR Kİ KUTSAL ya da tabulaştırılmış kişilerin içinde barındırdığına inanılan o gizemli özelliğin -kutsallık, büyülü erdem, tabu ya da hangi ismi verirsek verelim- ilkel düşünür tarafından bir Leyden kavanozunun elektrik dolu olması gibi, kutsal kişinin içini dolduran fiziksel bir madde ya da sıvı olduğu düşünülürdü; ve tıpkı iyi bir iletkenle dokunulduğunda kavanozdaki elektriğin boşaltılabildiği gibi kişideki kutsallık ya da büyülü erdem de bu teoriye göre büyülü sıvı için mükemmel bir iletken işlevi gören toprakla temas hâlinde boşaltılıp kurutulabilirdi. Bu yüzden, akımın ziyan olmasını önlemek adına, kutsal ya da tabulaştırılmış kişinin yerle temas etmemesine dikkat edilmesi gerekirdi; elektrik terimleriyle ifade etmek gerekirse, bedenini ağzına kadar dolduran kıymetli madde ya da sıvıyı kaybetmemesi için kişinin yalıtılması gerekirdi. Ve pek çok durumda tabulaştırılmış kişinin yalıtılması, açıkça görülüyor ki yalnızca kendi yararı için değil, diğerlerinin yararı için de bir önlem olarak tavsiye edilirdi. Kutsallığın ya da tabunun erdemi en ufak bir dokunuşla

ateşlenebilecek güçlü bir patlayıcı olduğundan dolayı, taşarak patlamaması ve temas ettiği her şeyi yok etmemesi adına dar bir alanda muhafaza edilmesi ortak emniyetin sağlanması için şarttı.

Lakin kişilerin yanı sıra cisimler de sıklıkla kutsallığın ya da tabunun gizemli özelliğiyle yüklüydü; dolayısıyla, onların da aynı şekilde değerli özelliklerini yitirmemeleri ve sıradan maddesel objelere, değerli başaklarından arınmış anıza dönüşmemeleri adına benzer gerekçelerle toprağa temas etmesini önlemek gerekiyordu.

CXXX. Günah Çıkarma

Başlangıçta tabunun çiğnenmesinin, başka bir deyişle günahın, neredeyse fiziksel bir şey, günahkârın bedeninde gizlenen, ruhani türden bir arınma ya da kusma ile bedeninden def edilebilen bir nevi marazi bir madde olarak düşünülmüş olması muhtemel görünmektedir. Kenya'daki Akikuyu kabilesince uygulanan bir günah çıkarma türü bunu doğrulamaktadır. Bize söylenenlere göre bu kabilede: "Günah özünde yok edilebilen bir şeydir; itiraf etmek yeterlidir. Genellikle itiraf, en önemli parçası kusma taklidi olan bir törenle günahı kovan büyücüye yapılır. 'Kotahikio', 'kusmak' anlamına gelen 'tahika'dan türemiştir." Öyleyse bu vahşiler arasında günah çıkarmak ve günahlardan arınmak, rahatsız olan kişinin vicdanından ziyade midesindeki bir sıkıntıdan kurtulmasını içeren tamamen fiziksel bir süreçtir. Bu görüş, yine Akikuyuların günahı günahkârdan defetmek için başvurduğu bir başka fiziksel yöntemle bir kez daha doğrulanmıştır; bu yöntem, tıpkı Yahudiler ve diğer birçok halkta olduğu gibi, ahlaki kirliliği taşıyarak başka bir yere boşaltması için bir günah keçisinin kullanıl-

masıdır. Örneğin, bir Kikuyu ensest ilişki yaşamışsa -ki bu doğal olarak onun öldürülmesi anlamına gelir- kendi yerine hoş olmayan bir törenle suçunu aktardığı bir teke sunar. Ardından hayvanın boğazı kesilir; böylece keçinin gözler önünde acı çekişi ve ölümü vasıtasıyla suçlu insan günahından arınır.

Böylece kültür gelişiminin erken bir evresinde günah çıkarmak, ahlaki ve ruhani bir arınmadan ziyade bedensel bir yapıya sahiptir; dini bir gelenekten çok büyüsel bir gelenektir ve bu hâliyle birçok ilkel topluluğun bizlerin ahlaki suç olarak gördüğümüz, onlarınsa ateş, su, aç kalma, müshil ilaçları, cildi aşındırma, yaralama ve benzeri fiziksel yöntemlerle yok edilebilecek bedensel bir kirlilik ya da enfeksiyon olarak gördüğü şeylerden arınmak için benzer şekilde uyguladıkları yıkanma, ovalama, tütsüleme gibi törenlere benzer. Fakat günah maddesel bir şey ve ölümün havaya sinmiş kokusu olarak görülmek yerine bilge ve iyicil bir Tanrı'nın iradesinin çiğnenmesi olarak görülmeye başlayınca, bu görsel arınma ayinlerinin fuzuli ve saçma bir hâl alarak gücenmiş ilahın öfkesini yatıştırmaya yetmeyecek nafile bir gösteriye dönüştüğü açıktır. Artık onun öfkesinden sakınmanın ve günahın ölümcül neticelerinden kaçınmanın tek yolunun, günahkârın tevazu ile günah çıkarması ve samimiyetle tövbe etmesi olduğuna inanılır. Ahlaki evrimin bu evresinde günah çıkarma bedensel arınma olarak taşıdığı o büyüsel yapısını yitirir ve tek bir emriyle günahı silerek günahkârı masumiyete döndürebilecek yüce, ahlaklı bir doğaüstü varlıkla uzlaşmayı içeren tümüyle dini bir ayin özelliği kazanır. Bu iç rahatlatıcı doktrin bizlere hatalarımızın sonuçlarını ortadan kaldırmak için mütevazı ve tövbekâr bir kalple onları kabul ve itiraf etmemiz gerektiğini, sonrasında merhametli bir Tanrı'nın günahımızı bağışlayarak bizleri sonuçlarından arındıracağını öğretir. Geçmişi böyle kolayca silebilmek, hadsizce edilen sözleri geri alabilmek ve her kötü eylemi intikam peşinde koşan Erinyeler gibi peşi sıra izleyen treni durdurabilmek hakikaten dünya için çok iyi olurdu.

Ancak bunu yapamayız. Sözlerimizin ve eylemlerimizin -iyi ya da kötü fark etmez- doğal ve kaçınılmaz sonuçları vardır. Günahı Tanrı bağışlayabilir ancak Doğa bağışlayamaz.

CXXXI. Batıl İnancın Sürekliliği

YURTTAŞLARIMIZIN BİRÇOĞUNUN İÇTEN içe fakat derinden inandığı batıl inançları incelersek en canlılarının en eski ve ilkel olanlar olduğunu ve öte yandan yine hatalı olan daha modern görüşlerin toplumsal hafızadan kolayca silindiğini görürüz. Mısır, Babil ve Antik Yunan ve Roma'nın yüce tanrıları çağlardır insanlar tarafından tamamen unutulmuş ve varlıklarını yalnızca okumuş kesimin kitaplarında sürdürmüştür. Fakat İsis ve Osiris, Apollon ve Artemis ya da Zeus ve Hera'nın ismini hiç duymamış köylüler, cadı ve perilere, hayalet ve cinlere, antik dünyanın büyük tanrıları hayal edilmeden uzun zaman önce atalarının inandığı ve büyük bir ihtimalle torunlarının günümüzdeki büyük tanrıların öncülerinin izini takip etmelerinden uzun süre sonra bile inanmaya devam edeceği mitolojik hayal gücünün önemsiz mahluklarına günümüzde hâlen inanmaktadırlar. Batıl inanç ya da dinin (bir neslin dini ardından gelen neslin batıl inancı olmaya meyillidir) üst formlarının aşağı formlar kadar kalıcı olmamasının nedeni, ileri zekâ ürünü olan üstün inançların, astlarının iradesi doğrultu-

sunda bu inançlara inandığını söyleyen ancak bu inançlar eğitimli kesimin gözdesi olmaktan çıkınca onları derhâl terk eden sıradan insanların zihninde pek bir etki bırakamamasıdır. Fakat bu cahil ve ahmak topluluğu eğitilmiş düşüncenin zihinlerinin ancak yüzeyine kazıdığı inançları hiç tereddüt etmeden terk etse de, gelişmemiş zekâlarının yontulmamış dokusuna hitap eden çok daha asılsız inançlara kör bir inatla sıkıca tutunur. Bu nedenle, aydın azınlığın benimsediği itikat düşünce ve sorgulamanın etkisiyle sürekli değişirken, açıkça dile getirilmese bile çoğunluğun gerçek itikadı neredeyse durağan bir görüntü çizer; bu denli az değişmesinin sebebi ise insanlığın büyük çoğunluğunda, ister vahşi olsun ister medeni görünümünde olsun, entelektüel gelişimin fark edilemeyecek kadar yavaş olmasıdır. Toplumun yüzeyi, tıpkı denizinki gibi, sürekli hareket hâlindedir; derinlikleri ise, tıpkı okyanusunki gibi, neredeyse hareketsizdir.

CXXXII. İlkel Aryan

KIRSAL KESİM İNSANININ popüler batıl inanç ve geleneklerinin, kopuk yapılarına rağmen, Aryanların ilkel dinine dair elimizdeki en eksiksiz ve en güvenilir deliller olduğu görüşü henüz yaygın biçimde kabul görmediği için çok sık tekrarlanmış olamaz. Zihinsel dokusuna dair özellikleri bakımından ilkel Aryan'ın hakikaten soyu tükenmiş değildir. Günümüzde hâlen aramızdadır. Eğitimli kesimi kökünden değiştiren büyük entelektüel ve ahlaki güçler köylüyü pek etkilememiştir. Köylü, en derin inançları bakımından günümüzde Roma ve Londra'nın bulunduğu yerlerde hâlen ormanların yetiştiği, sincapların koşuşturduğu günlerde yaşamış atalarından farksızdır.

Bu yüzdendir ki Aryanların ilkel dinini konu alan her araştırma ya köylülerin batıl inanç ve geleneklerinden yola çıkmalıdır ya da hiç değilse onlar referans alınarak sürekli kontrol edilmelidir. Yaşayan geleneklerin sağladığı verilerle karşılaştırıldığında antik kitapların erken dönemdeki din konusunda anlattıkları pek kayda değer değildir. Çünkü edebiyat düşüncenin gelişimini, sözlü düşüncenin yavaş ilerlemesini çok, çok

gerilerde bırakacak bir oranda hızlandırır. Edebiyatın iki veya üç kuşağı, düşünceyi değiştirmek adına iki veya üç bin yıllık geleneksel yaşamdan daha çok şey yapabilir. Lakin kitap okumayan çoğunluk, edebiyatın gerçekleştirdiği zihinsel devrimden etkilenmez; bundandır ki günümüz Avrupa'sında sözlü gelenekle aktarılmış batıl inanç ve uygulamalar genellikle Aryan ırkın en eski edebiyatında anlatılan dinden çok daha arkaik bir yapıya sahiptir.

CXXXIII. Batıl İnanç Tehdidi

MEDENİ TOPLUMLARDAKİ EN eğitimli insanlar, vahşi cehaletinden arda kalanların kapılarının ardında ne ölçüde varlığını sürdürdüğünden habersizlerdir. Bu kadar yaygın oldukları ancak geçen yüzyılda Almanya'daki Grimm Kardeşler'in araştırmaları sayesinde keşfedilmiştir. Grimm kardeşlerden bu yana Avrupa'nın, başta köylüler olmak üzere, az eğitimli sınıfları üzerinde yapılan sistematik araştırmalar şaşırtıcı hatta dehşete düşürücü bir gerçeği açığa çıkarmıştır: her medeni ülkede bir kesim, çoğunluk olmasa da, hâlen entelektüel vahşilik evresinde yaşamaktadır ve medeni toplumun pürüzsüz yüzeyi esasında batıl inanç tarafından zedelenmektedir. Üzerine bastığımız zeminin altındaki oyuğun ne kadar derin olduğundan ancak çalışmalarının bu konuyu araştırmaya sevk ettiği kimseler haberdardır. Görünen o ki bizler her an duman ve alev saçarak patlaması ve birçok neslin bin türlü emekle oluşturduğu antik kültürün bahçe ve saraylarını yerle bir etmesi mümkün olan bir volkanın üzerinde duruyoruz. Renan, Paestum'daki Yunan tapınaklarının harabelerine bakıp İtalyan köy-

lülerinin sefalet ve ilkelliğiyle mukayese ettikten sonra şöyle der: "Medeniyeti düşününce içim ürperdi, gördüm ki hâkim olduğu ülkede bile yalnızca birkaç kişi tarafından sırtlanmış, ne kadar da zayıf bir temel üstüne inşa edilmiş."

CXXXIV. Avrupa'da Cadılık İnanışı

CADILIK İNANIŞININ GÜNÜMÜZDE çoğu insanda kalmadığını düşünürsek kendimizi aldatmış oluruz; aksine, bu inanışın yalnızca rasyonalizmin etkisiyle kış uykusunda olduğunu ve bu etkinin tesiri bir kez olsun azalırsa yeniden yaşama döneceğini gösteren birçok veri mevcuttur. Gerçek şu ki köylü günümüze özünde bir pagan ve vahşi olarak ulaşmıştır; onun medeniyeti, hayatın sert darbeleriyle çok geçmeden aşınarak altındaki paganizm ve vahşiliğin katı özünü açığa çıkaracak olan ince bir ciladan ibarettir. Medeni toplum yüzeyinin altındaki dipsiz cehalet ve batıl inanç katmanının yarattığı tehlikenin boyutu, yalnızca kırsal zihnin doğasındaki hareketsizlik ve cansızlık sayesinde değil, aynı zamanda modern devletlerde kırsal nüfusun kent nüfusuna oranla giderek azalması sayesinde de azaltılmaktadır; çünkü inanıyorum ki kasabalarda toplanan zanaatkârlar, ilkel düşünce biçimleri hususunda kırsal kesimdeki meslektaşlarına göre çok daha az tutucudur. Her dönemde kentler, kalabalık topluluklarda zihnin zihinle etkileşimiyle ateşlenen ve etrafı kaplayan karanlığı aydınlatan düşüncelerin

yayıldığı deniz fenerleri ve merkezler olmuşlardır. Bu entelektüel ışık huzmeleri sayesinde, herkesin bu aydınlıktan belli bir ölçüde nasiplenmiş olması doğaldır. Kuşkusuz ki büyük kentlerin zihinsel karmaşa ve huzursuzluğunun iyi yanlarının yanı sıra kötü yanları da vardır; ancak bu kötü yanların doğurması beklenen olumsuzluklar arasında paganizmin hortlaması ihtimali yer almaz.

CXXXV. Sicilya'nın Yağmur Yağdıran Azizleri

OKUR, UZAK DOĞU METEOROLOJİSİNE gülebilir fakat birebir benzer yağmur yağdırma yöntemlerine bizim dönemimizin Hristiyan Avrupa'sında da başvurulmuştur. 1893 yılı nisan ayı sonunda, Sicilya'da susuzluk nedeniyle büyük bir sıkıntı yaşanmaktaydı. Kuraklık altı ay sürmüştü. Güneş, her gün bulutsuz masmavi bir gökyüzünde yükseliyor ve batıyordu. Muhteşem bir bitki örtüsü ile Palermo'yu çevreleyen Conca d'Oro bahçeleri kuruyordu. Yiyecek kıtlığı baş göstermişti. İnsanlar büyük endişe içerisindeydi. En çok kabul görmüş yağmur yağdırma yöntemleri denenmiş fakat sonuç vermemişti. Sokaklarda ve tarlalarda geçit törenleri düzenlenmişti. Kadın, erkek, çocuk demeden herkes dua ederek, geceler boyu kutsal figürlerin önünde sabahlamıştı. Kiliselerde gece gündüz kutsal mumlar yanıyordu. Palmiye Pazarı'nda kutsanan palmiye dalları ağaçlara asılmıştı. Solaparuta'da çok eski bir gelenek uyarınca Palmiye Pazarı'nda kiliselerden süpürülen toz tarlalara serpilmişti. Sıradan zamanlarda bu kutsal tozlar mahsulleri korur; fakat o sene hiçbir etkisi olmamıştı. Nicosia'da yerel

halk, başları çıplak ve yalınayak, bütün koğuşlarda ellerinde haçlar ile dolaşmış ve birbirlerini demir kırbaçlarla kamçılamıştır. Her sene yağmur mucizesini gerçekleştiren ve her bahar tarlalarda gezdirilen Paolalı Aziz Francis bile bu kez yardım edemiyor ya da yardımını esirgiyordu. Ayinler, dinletiler, yakılan mumlar ya da havai fişekler – hiçbiri onu harekete geçiremiyordu. Sonunda köylülerin sabrı taşmaya başlamıştı. Azizlerin çoğu yasaklandı. Palermo'da Aziz Joseph'i vaziyeti bizzat görmesi için bir bahçeye fırlattılar ve toprağa yağmur düşünceye dek onu orada, güneşin bağrında bırakacaklarına yemin ettiler. Diğer azizlerin yüzleri, yaramaz çocuklar gibi, duvara çevrilmişti. Güzelim giysileri üzerinden alınan bazıları ise kiliselerinden sürülmüş, tehdit ve ağır hakaretlere uğramış ve yalağa batırılmıştı. Caltanisetta'da baş melek Mikail'in altın kanatları omuzlarından koparılmış ve yerine mukavva kanatlar takılmıştı; mor giysisi çıkarılmış ve bedeni çaputlarla sarılmıştı. Licata'da koruyucu aziz olan Aziz Angelo'nun akıbeti ise daha da kötü olmuştu, çünkü tüm giysileri elinden alınmıştı; hakarete uğramış, zindana atılmış, boğulma ve asılmayla tehdit edilmişti. Öfkeli insanlar bir yandan yüzünü yumrukluyor, bir yandan da "Yağmur ya da darağacı!" diye bağırıyorlardı.

CXXXVI. Yüce Dinlerin Geçiciliği

AVRUPA'NIN ZIT UÇLARINDA köylüler tarafından tarlaları sürerken ve ekerken hâlen uygulanan tuhaf gelenekler, hiç kuşku yok ki, tarım tarihinin son derece erken bir dönemine dayanmaktadır. Bu gelenekler muhtemelen Hristiyanlıktan hatta antik dönem yazar ve sanatçıları sayesinde aşina olduğumuz, fakat yüzyıllardır geçmişe karışan Yunan dininin ileri formlarından bile daha eskidir. Bu nedenledir ki mit, ritüel ve sanatta dini şuurun olgunlaşmış çiçeği gelip geçici olsa da daha basit formları, dehanın muhteşem fakat geçici olan ürünlerinden daha uzun yaşayan sıradan zihinlerin ilkelerine kök saldığı için, nispeten sabit ve kalıcıdır. Müezzin Ayasofya'nın minarelerinden iman sahiplerini namaza davet etmeyi bıraktığında ve inananların Notre Dame'ın uzun koridorlarında, St. Peter Kilisesi'nin çatısı altında toplanmaktan vazgeçtiği zaman, günümüzde insanlığın saygısını ya da ilgisini çeken ayrıntılı itikatlar, kutsal ayinler ve haşmetli tapınakların "Olimpos'un yitip gitmiş hiyerarşisi" gibi yok olabilir; sıradan halk hâlen adsız ve zamansız atalarının basit inançlarına itimat edebilir,

hâlen cadı ve perilere, hayalet ve cinlere inanabilir ve hâlen kadim büyüleri mırıldanabilir.

CXXXVII. Halkın Dini

HİNDİSTAN'DA EN ESKİ dönemlerden günümüze dek sıradan halkın asıl dinini daima çoğunluğu değilse de birçoğu kötücül ve zararlı olan kalabalık bir grup ruha inanmak oluşturmuştur. Avrupa'da Hristiyanlığın yüzeysel katmanının altında büyü, cadılık, hayalet ve cinlere duyulan inanç zayıf ve cahiller arasında nasıl daima var olmuş ve hatta ilerlemişse, Doğu'da da durum evvelden beri böyle olmuştur. Brahmanizm, Budizm ve İslam gelip geçebilir, ancak büyü ve iblislere duyulan inanç her dönemi sarsılmadan atlatır. Ve geçmişe bakarak geleceği görmek mümkünse eğer, bu inancın başka tarihsel dinlerin ortaya çıkış ve yok oluşundan sonra da varlığını sürdürmesi muhtemeldir. Çünkü dünyanın büyük itikatları, üstün zekânın, temiz ahlakın, sıra dışı bir idealizm tutkusunun neticesi oldukları için, sıradan insanı etkilemeyi başaramazlar. Sıradan insanın aklına ve kalbine hitap ederler; fakat ikisi de bu çağrılara yanıt verme yetisine sahip değildir. Sıradan insan için bu itikatların öğrettiği felsefe fazla soyut, aşıladığı ahlak ise fazla yücedir. Kıvrak zekâlar yeni felsefeyi kucaklar ve yeni

ahlak daha cömert ruhları ateşler; yeryüzü kıvrak zekâya sahip kimseler tarafından yönetildiğinden dolayı, onların inancı er ya da geç çoğunluğun benimsediği inanç hâline gelir. Fakat her halkın büyük çoğunluğunu oluşturan sıradan kesim yeni dini yalnızca gösteriş maiyetinde kabul eder, çünkü sözünü dinlemek mecburiyetinde oldukları liderleri tarafından dayatılmıştır. Dudakları sözde kalan bir bağlılık ifade eder, fakat kalplerinde eski batıl inançlarını asla terk etmezler; bu batıl inançlara, sözde benimsedikleri itikada duyamadıkları bir bağlılıkla inanırlar. Dara düştüklerinde ve yüce dinin vaatleri genelde olduğu gibi karşılıksız kaldığında, yanılmaz çare olarak yine bu batıl inançlara başvururlar.

CXXXVIII. Batı'daki Oryantal Dinler

ROMA İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE Tanrıların Anası'na, Kibele'ye, ve âşığı ya da oğluna tapınmak çok popülerdi. Yazıtlar bu ikilinin, hem ayrı ayrı hem de birlikte, başta Roma olmak üzere yalnızca İtalya'da değil, aynı zamanda Afrika, İspanya, Portekiz, Fransa, Almanya ve Bulgaristan'da da büyük saygı gördüğünü kanıtlamaktadır. Bu ikiliye duyulan inanç, I. Konstantin tarafından Hristiyanlığın benimsenmesinden sonra da varlığını sürdürdü; Symmachus Yüca Ana'nın şölenlerinin düzenlendiğinden ve Augustine döneminde efemine rahiplerin hâlen sokaklarda ve Kartaca meydanlarında beyazlatılmış yüzleri, parfümlü saçları ve edalı yürüyüş tarzlarıyla dolaştıklarından, Orta Çağ'ın dilenen papazları gibi yoldan geçenlere el açtıklarından söz eder. Öte yandan, Asya kökenli tanrıçanın ve partnerinin kanlı ritüelleri Yunanistan'da çok tutulmadı. İbadetin barbar ve acımasız yapısı ve uçarı yönleri, hiç kuşku yok ki, Adonis'in benzer fakat daha zarif ayinlerini tercih edenYunanlıların insanlığına ve zevkine göre iticiydi. Fakat Yunanlıları şok eden ve tiksindiren bu özellikler, gör-

güye o kadar aldırmayan Romalılara ve Batı'nın barbarlarına çekici gelmiş olabilir. İlahiden gelen ilhamla karıştırılan coşkulu cinnet anları, bedenin parçalanması, insanın kan akıtarak günahlarından arındığını ve yeniden doğduğunu öne süren teorinin kökü vahşilikten gelmektedir. Doğal olarak da hâlen içlerindeki vahşi içgüdüleri güçlü olan halklara cazip gelmişlerdir. Bütün bunların esas karakteri genellikle makul bir alegorik ya da felsefi yorum örtüsünün ardına gizlenirdi; bu da muhtemelen coşkun inananları hatta normalde bunları korku ve tiksintiyle karşılayacak daha aydın kesimi bile etkilemeye yetiyordu.

İlkel vahşilik ile ruhani arzuları tuhaf şekilde bir araya getiren Yüce Ana'nın dini, paganizmin son dönemlerinde Roma İmparatorluğu'na yayılan ve Avrupalı halklara yabancı yaşam idealleri aşılayarak antik medeniyetin dokusunu giderek bozan birtakım Oryantal itikatlardan yalnızca bir tanesidir. Yunan ve Roma toplumu, bireyin topluma, vatandaşın devlete boyun eğmesi ilkesi üzerine kuruluydu; bu ilke, toplumsal refahın güvence altına alınmasını bireyin emniyetinin bu dünyada ya da yaşamdan sonraki bir dünyada sağlanmasından daha önemli kabul ederek bunu davranışın en üstün gayesi sayardı. Doğduğu andan itibaren bencillikten uzak olan bu idealle eğitilen vatandaşlar, yaşamlarını topluma hizmet etmeye adar ve toplumun menfaati için canlarını ortaya koymaya hazır vaziyette beklerlerdi; olur da bu en yüce fedakârlıktan geri dururlarsa da kişisel varoluşlarını seçerek ülkelerinin çıkarlarına yeğleyerek alçakça bir harekette bulunduklarını düşünürlerdi. Bunların hepsi, ruhun Tanrı'yla bütünleşmesinin ve ebedi kurtuluşunun yaşamaya değer tek gaye olduğunu aşılayan Oryantal dinlerin yayılmasıyla değişmişti; bu gayeler karşısında devletin refahını hatta varlığını koruma gayeleri önemini yitirdi. Bu bencil ve ahlaksız doktrin kaçınılmaz olarak, inananın topluma hizmet etmekten gün geçtikçe elini çekerek kendi ruhani duygularına odaklanması, daha iyi

ve ebedi bir hayata geçmeden önceki bir sınav gözüyle baktığı bu hayatı küçümsemesiyle sonuçlanmıştır. Yeryüzünü küçümseyen, cenneti düşününce içi içine sığmayan aziz ve münzevi, toplumun gözünde insanlığın en yüksek ideali hâlini aldı ve kendinden geçerek ülkesi uğruna yaşamayı ve ölmeyi göze alan vatanseverlik ve kahramanlık idealini yerinden etti. Tanrı'nın cennetteki krallığının yolunu gözleyen insanların gözünde yeryüzündeki şehirler zavallı ve kıymetsizdi. Böylece yerçekiminin merkezi, şimdiki yaşamdan geleceğe kaymıştır; öteki dünya ne kadar kazanç elde etti bilinmez fakat hiç şüphe yok ki buradaki dünya bu değişim yüzünden çok büyük kayıp yaşadı. Politik yapı bölünmeye başladı. Devlet ve aile bağları gevşedi: toplumun yapısı münferit unsurlarına ayrılarak barbarlığa gerileme eğilimine girdi. Medeniyet ancak bireylerin aktif işbirliği ve toplumun menfaati uğruna şahsi çıkarlarından vazgeçmesiyle mümkündür. İnsanlar ülkelerini savunmayı hatta türlerinin devamını sağlamayı reddettiler. Kendilerinin ve başkalarının ruhlarını kurtuluşa ulaştırma kaygısıyla, kötülükle özdeşleştirdikleri bu maddesel dünyanın gözleri önünde yok olmasına müsaade etmeye razıydılar. Bu takıntı bin yıl sürdü. Roma yasalarının, Aristo felsefesinin ve antik dönem sanat ve edebiyatının Orta Çağ sonunda hayata dönmesi, Avrupa'nın öz yaşam ve davranış ideallerine, daha akla yatkın ve erkeksi dünya görüşlerine dönüşünü işaret etti. Medeniyet yürüyüşündeki uzun duraksama artık sona ermişti. Oryantal istila dalgası sonunda geri çekildi. Hâlen de çekilmeye devam ediyor. Antik dünya çökerken Batı'nın ittifakı için birbiriyle çekişen Doğu kökenli tanrılardan biri de Pers tanrısı Mithra'ydı. Mithra'yı tasvir eden anıtların Roma İmparatorluğu'nun her yanına yayılmış olması, itikadının ne denli popüler olduğunu kanıtlamaktadır. Öğretileri ve ayinleri bakımından Mithra kültü, yalnızca Tanrıların Anası'nın dinine değil, Hristiyanlığa dair pek çok benzerlik taşıyordu. Benzerlikler Hristiyanlığın ileri gelenlerinin dikkatini çekmişti; onlar

bu benzerliği insanların ruhunu saptırmak için doğru inancın sinsi ve asılsız bir taklidini sunan şeytanın işi olarak açıkladılar. Bu yüzden Meksika ve Peru'yu fetheden İspanyollara, yerli kâfirlerin geleneklerinin pek çoğu Hristiyan ayinlerinin şeytani taklidi gibi gelmişti. Dinleri karşılaştırarak inceleyen günümüz araştırmacısının, bu tür benzerlikleri insanoğlunun evrenin sırrını idrak etmek ve kendi naçiz yaşamını onun gizemlerine göre şekillendirmek için giriştiği uğraşları sırasında zihninin benzer ve bağımsız işleyişiyle bağdaştırması daha muhtemeldir. Her hâlükârda Mithra dininin vakur bir ritüeli ahlaki temizlik ve ölümsüzlük umudunu hedefleyen arzularla bir araya getirerek Hristiyanlığın karşısına korku salan bir rakip olarak çıktığına hiç şüphe yoktur. Hakikaten bu iki inanç arasındaki çekişme bir müddet dengede gitmiştir. Bu uzun mücadelenin kanıtı niteliğindeki miraslardan biri, Kilise'nin doğrudan doğruya kâfir rakibinden aldığı Noel festivalimizde varlığını sürdürmektedir. Jülyen takviminde 25 Aralık, kış gündönümü kabul edilir ve bu dönüm noktasından itibaren günler uzamaya ve güneşin gücü artmaya başladığı için Güneş'in Doğumu olarak görülürdü. Suriye ve Mısır'da kutlanan bu doğum ritüeli dikkat çekiciydi. Ritüeli düzenleyenler tapınaklara kapanır ve gece yarısında haykırarak dışarı çıkarlardı: "Bakire doğurdu! Işık yayılıyor!" Mısırlılar, yeni doğan güneşi bir bebekle tasvir eder, doğum günü olan kış gündönümünde dışarı çıkararak inananlara sunarlardı. Hiç kuşkusuz 25 Aralık günü bu şekilde bir erkek evlat doğuran Bakire, Samilerin Kutsal Bakire ya da Kutsal Tanrıça diye adlandırdığı yüce Oryantal tanrıçaydı; bu tanrıça, Sami ülkelerinde Astarte'nin bir formuydu. İnananları Mithra'yı sürekli olarak güneşle özdeşleştiriyor, ona 'Fethedilmemiş Güneş' diyorlardı; böylece onun doğumu da 25 Aralık'a denk geliyordu. İncil, İsa'nın doğum gününe dair bir şey söylemez, bu yüzden Kilise erken dönemlerinde İsa'nın doğumunu kutlamazdı. Ancak zaman içerisinde Mısırlı Hristiyanlar, 6 Ocak'ı İsa'nın doğum günü olarak

görmeye başladılar ve Kurtarıcı'nın doğumunu bu gün anma geleneği giderek yayılmaya başladı, nihayet dördüncü yüzyılda Doğu'nun tamamında kabul gördü. Fakat üçüncü yüzyılın sonu ya da dördüncü yüzyılın başında 6 Ocak'ı İsa'nın doğum günü olarak hiçbir zaman kabul etmeyen Batı Kilisesi 25 Aralık'ı esas tarih olarak benimsedi ve bu kararı zaman içerisinde Doğu Kilisesi tarafından da kabul edildi. Bu değişim Antakya'da M.S. 375 yılına dek gerçekleşmedi.

Dini otoriteleri Noel festivalini başlatmaya hangi sebepler itmişti? Bu değişimin ardındaki sebepler kendisi de Hristiyan olan Suriyeli bir yazar tarafından büyük bir açık sözlülükle ifade edilmektedir: "Pederlerin 6 Ocak'taki kutlamayı 25 Aralık'a aktarmasının sebebi şöyledir; 25 Aralık'ta güneşin doğumunu kutlamak kâfirlerin geleneğiydi, törenlerinde mum yakarlardı. Bu gelenek ve törenlere Hristiyanlarda katıldı. Böylece Kilise'nin önde gelenleri Hristiyanların bu festivale meylettiğini görünce istişare ettiler ve İsa'nın doğumunun bu günde, Epifani yortusununsa 6 Ocak'ta kutlanmasına karar verdiler. Bu gelenekle birlikte, ayın altıncı gününe dek mum yakma uygulaması da sürdü." Augustine, Hristiyan kardeşlerine bu günü dinsizler gibi güneş uğruna değil, güneşi yaratanın uğruna kutlamalarını öğütlediğinde, üstü kapalı olarak itiraf edilmese de, Noel'in pagan kökenine açıkça işaret edilmiştir. Benzer şekilde Papa I. Leo da, Noel'in İsa'nın doğumu yüzünden değil, yeni güneşin doğumu yüzünden kutlandığına dair rahatsız edici inanıştan yana sitem etmiştir.

Öyle görünüyor ki Hristiyan Kilisesi, kâfirlerin güneşe olan inancını Doğruluğun Güneşi dedikleri İsa'ya yönlendirmek için kurucusunun doğum gününü 25 Aralık'ta kutlamayı tercih etmiştir. Öyleyse, dini otoritelerin benzer sebeplerle Efendi'lerinin ölüm ve dirilişini temsil eden Paskalya bayramını aynı mevsime denk düşen başka bir Asya kökenli tanrının ölüm ve dirilişine adapte ettiği varsayımının önünde bir mani olamaz. Günümüzde Yunanistan, Sicilya ve Güney İtalya'daki

Paskalya gelenekleri bazı yönlerden Adonis'in ayinlerine çarpıcı bir benzerlik taşımaktadır; Kilise, İsa'ya iman edilmesini sağlamak uğruna bu yeni bayramı bilinçli bir şekilde öncüsüne adapte etmiş olabilir. Ancak bu adaptasyon muhtemelen antik dünyanın Latince değil, Yunanca konuşulan bölgelerinde meydana gelmiştir; çünkü Adonis kültü Yunanlılar arasında yayılırken, Roma ve Batı üzerinde bir etki yaratamamıştır. Kesinlikle hiçbir zaman resmi Roma dininin bir parçası olmamıştır. Cahil kesimin gönlünde alacağı yer zaten benzer fakat daha barbar olan Attis ve Yüce Ana kültleri tarafından doldurulmuştu. O dönemde Attis'in ölümü ve dirilişi Roma'da 24–25 Mart'ta resmen kutlanıyordu; 25 Mart bahar ekinoksu olarak kabul ediliyor, bu yüzden kış boyunca ölü ya da uykuda olan bir bereket tanrısının dirilmesi için en uygun gün olarak görülüyordu. Fakat yaygın bir antik geleneğe göre İsa, 25 Mart'ta çarmıha gerilmiştir; bu yüzden bazı Hristiyanlar ayın konumuna aldırmadan, bu günde İsa'nın çarmıha gerilişini anarlardı. Bu gelenek hiç şüphesiz Frigya, Kapadokya ve Galya'da yaşatılıyordu ve belli bir dönemde Roma'da da uygulandığını düşünmek için geçerli sebepler vardır. İsa'nın ölümünü 25 Mart'a yerleştiren gelenek çok eski ve köklüydü. Gökbilimsel düşüncelerin bu geleneğin herhangi bir tarihsel zemini olmadığını kanıtlaması daha da dikkat çekicidir. O hâlde İsa'nın Çilesi'nin daha eski bir bahar ekinoksu festivaliyle örtüşmesi için keyfi olarak bu tarihe atfedildiği çıkarımı kaçınılmazdır. Bu, İsa'nın ölümünün yaygın bir inanışa göre dünyanın yaratıldığı güne denk getirildiğine işaret eden din tarihçisi Duchesne'nin görüşüdür. Fakat Kutsal Baba ile Kutsal Oğul'u kendinde birleştiren Attis'in dirilişi, Roma'da resmi olarak aynı günde kutlanırdı. Nisan ayında kutlanan Aziz George yortusunun antik bir pagan festivali olan Parilia'nın, haziran ayında kutlanan Aziz John festivali yaz ortasında kutlanan bir pagan su festivalinin, Meryem Ana'nın göğe yükseliş yortusunun Artemis şöleninin yerini aldığını, kasım ayında dü-

zenlenen Tüm Ruhlar yortusunun paganlara ait kadim bir ölüler bayramının devamı olduğunu ve güneşin doğduğu gün olarak görüldüğü için İsa'nın doğumunun aralık ayındaki kış gündönümüne atfedildiğini hatırladığımız zaman, Hristiyan Kilisesi'nin diğer yortusunun da -Paskalya'nın- benzer şekilde, benzer sebeplerle Frigyalı tanrı Attis'in bahar ekinoksunda kutlanan festivaline benzer bir kutlamaya dönüştürüldüğü varsayımının asılsız ya da makul olmadığı düşünülemez.

Hristiyan ve paganlarca kutlanan ilahi ölüm ve diriliş yortularının aynı yerlerde aynı mevsimde düzenlenmesinin ardında başka bir şey olmasa bile çok önemli bir rastlantıdır; İsa'nın ölümünü bahar ekinoksunda anan yerler Frigya, Galya ve Roma'ydı, başka bir deyişle Attis kültünün doğduğu ya da derin köklere sahip olduğu yerlerdi. Bu rastlantıya tamamen tesadüfî olarak bakmak güçtür. Ilıman bölgelerde doğanın tüm çehresiyle fışkıran yaşam enerjisine tanıklık ettiği bir dönem olan bahar ekinoksu eskiden beri bir tanrının dirilişiyle yeryüzünün her sene yeniden yaratıldığı dönem olarak kabul edilmişse, yeni tanrının dirilişinin yılın aynı dönemine atfedilmesinden daha doğal bir şey olamaz. Fark edilecektir ki İsa'nın ölümü 25 Mart olarak belirlenirse Hristiyan geleneğine göre dirilişinin 27 Mart'ta, yani Jülyen takvimine göre bahar ekinoksundan ve Attis'in dirilişinden iki gün sonrasında gerçekleşmiş olması gerekir. Hristiyan yortusunun pagan yortularına adapte edilmesinde benzer bir iki günlük kayma, Aziz George festivali ve Meryem Ana'nın göğe yükselişinde de meydana gelir. Ancak Lactantius'un izlediği ve Galya'daki Kilise tarafından uygulanan başka bir Hristiyan geleneği, İsa'nın ölüm tarihi olarak 23 Mart'ı, diriliş tarihi olarak da 25 Mart'ı kabul ederdi. Öyleyse İsa'nın dirilişi Attis'in dirilişiyle birebir örtüşürdü.

Aslında dönemimizin dördüncü yüzyılında yazan anonim bir Hristiyan'ın yazdıklarına göre, öyle görünüyor ki Hristiyanlar ve paganlar kendi tanrılarının ölüm ve dirilişinin ola-

ğanüstü bir şekilde aynı zamana rastlamasına çok şaşırmışlardı ve bu rastlantı rakip dinlerin müritleri arasında tatsız bir anlaşmazlık yaratmıştı; paganlar İsa'nın dirilişinin Attis'in dirilişinin taklidi olduğunu iddia ediyor, Hristiyanlarsa aynı hararetle Attis'in dirilişinin şeytani bir taklit olduğunu savunuyorlardı. Bu kaba çekişmeler boyunca paganlar, dikkatsiz bir gözlemciye sağlam bir gerekçe gibi görünebilecek bir düşünceyi, bir orijinal nasıl her daim kopyasından daha eskiyse, kendi tanrılarının da daha eski olması nedeniyle taklit değil orijinal olduğu düşüncesini savunuyorlardı. Hristiyanlar bu zayıf argümanı kolayca çürüttüler. Zaman bakımından İsa'nın genç bir tanrı olduğunu kabullendiler fakat asıl üstünlüğünü, mühim bir durumda doğanın düzenini bozarak kendini aşan Şeytan'ın kurnazlığına yaslanarak ispat ettiler.

Tüm bunları göz önünde bulundurursak, Hristiyan yortuları ile pagan bayramları arasındaki rastlantılar tesadüf sayılamayacak kadar benzer ve çoktur; Kilise'nin muvaffak ânında yok olmuş fakat hâlen tehlike arz eden rakipleriyle varmak zorunda kaldığı uzlaşıya delalet ederler. İlkel misyonerlerin taviz vermeyen kâfir karşıtlığı ve kâfirlere karşı kullandıkları öfkeli söylemleri yerini uysal bir yaklaşıma, hoşgörüye ve Hristiyanlığın dünyayı fethetmesi için kurucusunun fazla katı ilkelerini esnetmeleri, kurtuluşa açılan dar kapıyı biraz genişletmeleri gerektiğini anlayan kurnaz dini liderlerin hayırsever şefkati aldı. Bu bakımdan Hristiyanlık tarihi ve Budizm tarihi arasında açıklayıcı bir paralel çizilebilir. Özünde iki inanç sistemi de soylu kurucularının -zayıf ve hata işleyen doğamıza kılavuzluk etmek ve desteklemek için daha iyi bir dünyadan gelen varlıklar gibi yeryüzünde beliren bu iki güzel ruhun- cömertliği, ulvi hedefleri ve şefkatlerinden doğan ahlaki reformlardan oluşuyordu. Her ikisi de hayatın en yüce gayesi gözüyle baktıkları bireysel ruhun ebedi kurtuluşuna erişmenin yolu olarak ahlaki erdemi öğütlüyordu. Tek bir farklılık vardı: Bu kurtuluşu Hristiyanlık ebedi bir mutlulukta, Budizm ise niha-

yetinde acıdan kurtularak yok oluşta arıyordu. Fakat aşıladıkları katı erdem idealleri, insanoğlunun zaafları ve doğal içgüdülerine oldukça zıttı; öyle ki, öğretiler doğrultusunda manastırlarının münzevi kuytuluğunda kendi kurtuluşları için çabalamak adına aile ve devlet bağlarını reddeden az sayıdaki mürit dışındakiler tarafından uygulanması güçtü. Bu tür inançların tüm uluslar ya da dünya tarafından sözde kabul edilmeleri için, evvela belli ölçüde cahillerin önyargı, arzu ve batıl inançlarına uyum sağlayacak şekilde değiştirilmeleri veya düzenlenmeleri gerekir. Bu uzlaşma süreci, daha sonraki çağlarda öğretmenleri kadar ruhani olmadıkları için sıradan halkla inançları arasında aracılık etmeye daha uygun olan müritler tarafından gerçekleştirilmiştir. Böylece, zaman içerisinde her iki din de, artan popülariteleriyle doğru orantılı olarak, yasaklamak maksadıyla ortaya çıktıkları ahlaksız davranışları kucakladı. Bu tür ruhani yozlaşmalar kaçınılmazdır. Dünya, büyük kişiliklerin düzeyinde yaşayamaz. Yine de Budizm ve Hristiyanlığın başlangıçtaki yollarından sapmalarını türümüzün entelektüel ve ahlaki zaaflarına yüklemek insanlığın geneline haksızlık etmek olur. Çünkü hiçbir zaman unutulmamalı ki bu iki din fakirlik ve bekâreti yücelterek, darbeyi doğrudan yalnızca medeni toplumun değil, insan varoluşunun da köküne indirmiştir. Bu darbe, insanlığın türünün kesin olarak yok olması bedeliyle ruhlarını kurtarmak için bir şans elde etmeyi reddeden çoğunluğunun bilgeliği ya da ahmaklığıyla bertaraf edilmiştir.

CXXXIX. Michael Angelo'nun Pieta'sı

KİLİSE'NİN NE SIKLIKLA yeni inancın tohumlarını eski pagan topluluğuna ekmeye dair ustaca planlar yaptığını düşündüğümüzde, İsa'nın ölüm ve dirilişini kutlayan Paskalya'nın, Suriye'de aynı mevsimde Adonis'in ölüm ve dirilişi adına kutlanan benzer bir yortudan uyarlandığı çıkarımında bulunabiliriz. Yunan sanatçıların yarattığı son nefesini vermekte olan aşkını kollarında tutan yaslı tanrıça figürü, Hristiyan sanatındaki Pieta'ya, Meryem'in oğlunun cansız bedenini kucağında tuttuğunu tasvir eden eserlere benzemektedir, belki de Hristiyan sanatı için bir model teşkil etmiş olabilir. En meşhur pieta örneklerinden biri, San Pietro Katedrali'nde bulunan, Michel Angelo'ya ait olan pietadır. Annenin canlı acısı ile oğlunun hareketsiz ölümünün muhteşem bir kontrast yarattığı bu eser, mermere işlenmiş en başarılı kompozisyonlardandır. Antik Yunan sanatı bizlere bu kadar güzel olan çok az sayıda eser bırakmıştır, bu eserlerin hiçbiri bu kadar dokunaklı değildir.

CXL. Tarihsel Din Araştırmaları

DİNİ İNANÇLARIN DOĞRU ya da yanlışlığına bakılmaksızın tarihsel olarak incelenmesinin hem ilgi uyandırıcı hem de açıklayıcı olacağına, hiçbir zeki ve etraflı düşünen araştırmacı itiraz etmeyecektir. Doğru ya da yanlış bir zemine oturtulmuş olsalar bile bu inançlar insanlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini derinden etkilemiştir. En güçlü, dayanıklı ve kalıcı eylem sebeplerinden bazılarını sunmuşlardır; ulusları şekillendirmiş ve yerkürenin çehresini değiştirmişlerdir. İnsanlığın genel tarihini anlamak isteyen birinin, dini yıllıkları göz ardı etme gibi bir lüksü yoktur. Eğer göz ardı ederse, dışarıdan bakıldığında dini kaygılardan hiç etkilenmemiş gibi görünen insan eylemlerini incelerken dahi en ciddi yanılgılara düşmesi kaçınılmaz olur.

Öyleyse teolojik ya da genel bağlamda dinsel düşüncelerin kökenine inmek ve türümüzün kaderi üzerinde yarattıkları etkileri katman katman izlemek, söylentisel doğrulukları ya da etik değerleri hakkındaki görüşü ne olursa olsun tarihçi için daima en önemli gaye olmalıdır. Açıkçası insanların eylemle-

rini iyi ya da kötü uğruna ne şekilde belirlediklerini öğrenene dek etik değerlerine dair tahminde bulunamayız. Başka bir ifadeyle, tarihçelerinden emin olana dek dini inançların ahlakını yargılayamayız; hüküm verilmeden önce gerçekler öğrenilmelidir; tarihçi, ahlak kuramcısından önce çalışmalıdır. Dini inançların geçerlilik veya doğruluklarına dair sorular, belki de, kökenlerine dair sorulardan tümüyle ayrılamaz. Örneğin, gelenekler yoluyla içten içe kabul ettiğimiz öğretilerin benzerlerine cahil vahşilerin barbar batıl inançlarında rastlarsak ister istemez benimsediğimiz öğretilerin de ilkel atalarımızın benzer batıl inançlarından doğduğundan şüphe edebiliriz. Ve bu şüphe, şimdiye dek inancımızın öğretilerine duyduğumuz güveni kaçınılmaz olarak sarsar. Bu şekilde eski inancımızı gölgeleyen şüphe belki mantık dışıdır, çünkü inancımızın batıl inançtan doğduğunu keşfetsek, ya da başka bir deyişle ilk başta benimsenmesini sağlayan gerekçelerin asılsız ve absürt olduğunu fark etsek de bu aydınlanma inançların kendini çürütmeyecektir – çünkü desteklemek amacıyla öne sürülen sebepler asılsız ve absürt olsa bile inancın doğru olması gayet mümkündür. Hakikaten, kendi içinde doğru olan ve milyonlarca insan tarafından benimsenip savunulan pek çok inanışının en ufak bir araştırmada bile asılsızlığı ortaya çıkacak bir zemin üzerine kurulu olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, vahşilerin ölümden sonraki yaşama dair ilkel düşünce ve geleneklerinin ölümsüzlük inancını son derece gülünç duruma düşürme etkisi olsaydı, bu inancı paylaşanlarımız kendilerini şu tür düşüncelerle teselli edebilirler: bir inanç; lehine sunulan gerekçelerden bazıları asılsız diye, zaman zaman cahil düzenbazların kötü oyunlarınca desteklendi diye ve doğurduğu uygulamalar genellikle hem son derece absürt hem de kötücül diye yanlış sayılamaz.

Öyleyse, dini inanışların kökenini tarihsel açıdan incelemek inançların kendilerini, çürütmek bir yana, geçersiz kılamaz, yine de bu inançlara duyulan güveni, hiç kuşkusuz genellikle

yaptığı gibi, sarsabilir. Dini kökenlerin daha detaylı incelenmesinin neticesi olan bu güven zayıflaması, toplum adına çok mühim bir meseledir; çünkü toplum büyük bir ölçüde dini bir temel üzerine inşa edilmiştir ve üst yapıyı tehlikeye atmaksızın bu temelleri sarsmak imkânsızdır. Tarafsız bir din tarihçisi kendi araştırmalarına özgü tehlikeleri de göz ardı etmeyecektir, aksine gözünü karartarak onları sonuna dek kovalamaktır görevi. Sonucu ne olursa olsun elinden geldiğince doğruları saptamalıdır; bu görevi tamamladıktan sonra meşakkatli ve hassas bir görev olan yeni bilgileri insanlığın pragmatik ihtiyaçlarına uyarlama görevini diğerlerine bırakabilir. Doğruluğa uzanan dar geçit karanlık ve tehditkâr görünebilir, yolcu ise bitap düşmüş olabilir; ama en karanlık ve en yorgun anlarda bile, bilgiye değilse de, yolun en nihayetinde ışığa ve huzura çıkacağına duyduğu güvençle ilerleyecektir. Daha sade bir ifadeyle, iyi ve doğru arasında nihai bir uyuşmazlık yoktur.

CXLI. Düşüncenin Yolculuğu

Bir tarafta insanın her yerde ve her dönemdeki başlıca ihtiyaçlarının benzerliğini, diğer tarafta bu ihtiyaçları karşılamak için farklı devirlerde benimsediği yol ve yordamlar arasındaki farklılığı düşünürsek, belki de üstün düşüncenin yolculuğu sırasında, kökenine inebildiğimiz kadarıyla, büyüden dine, dinden de bilime ilerlediği çıkarımına erişebiliriz. Büyü devrinde insan, etrafını saran zorluk ve tehlikelere karşı koymak için kendi gücüne güvenir. Kesinlikle güvenebileceği ve kendi amaçları doğrultusunda yönlendirebileceği kurulu bir doğa düzeni olduğuna inanır. Hatasının farkına varınca, kabul ettiği doğa düzeninin ve onun üzerinde sahip olduğu kontrolün tümüyle hayali olduğunu anlayınca, kendi zekâsına ve yardımsız uğraşlarına son verir ve kendini tevazu ile doğanın perdesinin ardındaki görünmez yüce varlıkların merhametine bırakır. Bir zamanlar kendine atfettiği güçleri artık bu varlıklara atfetmiştir. Böylelikle, daha kıvrak zekâya sahip olanlarda büyü gitgide yerini, doğa olaylarının gidişatının tür olarak insana benzeyen fakat güç bakımından ondan çok daha üstün

olan ruhani varlıkların irade, istek ya da kaprislerince belirlendiğini izah eden dine bırakır.

Fakat zaman ilerledikçe bu açıklamanın da yetersiz kaldığı anlaşılır. Çünkü bu açıklamaya göre doğa olaylarının akışı değişmez kurallar tarafından belirlenmez ve bir ölçüde değişken ve düzensizdir, bu görüş itinalı bir gözlemce desteklenemez. Aksine, doğa olaylarının birbirini izlemesini ne kadar yakından incelersek, gözlemleme şansına sahip olduğumuz her yerde doğa olaylarının nasıl bir düzen ve dakiklikle sürdüğü karşısında o kadar hayrete düşeriz. Bilimdeki her büyük ilerleme, düzenin hâkim olduğu alanı genişletmiş ve yeryüzünün görünürdeki karmaşıklığının alanını daraltmıştır. Öyle ki, günümüzde bizler rastlantı ve karmaşanın hâlen hüküm sürdüğü bölgelerde bile, daha kapsamlı bilgi elde edildiği takdirde kaosun kozmosa dönüşeceğini öngörmeye hazırız. Böylece evrenin gizemlerinin daha derin bir çözümü için ileriye hücum etmeyi sürdüren sivri zekâlar dindeki doğa teorisini yetersiz görerek reddeder ve belli bir ölçüde büyü devrinde üstü kapalı şekilde benimsenen eski görüşe dönerler. Yani, dikkatle gözlemlendiği takdirde doğa olaylarının akışını öngörebilmemizi ve uyarınca hareket etmemizi sağlayabilecek değişmez bir düzenin doğa olaylarında var olduğunu savunurlar. Kısacası, doğanın bir izahatı olarak görülen dinin yerini bilim alır.

Fakat bilim, her şeyin altında yatan bir düzene inanması bakımından büyüyle ortak bir noktaya sahip olsa da, bu eseri okuyanlara büyünün varsaydığı düzenin bilimin temelini oluşturandan çok farklı olduğunu hatırlatmamıza gerek yoktur. Bu farklılık, iki düzene ulaşılırken kullanılan iki farklı yöntemden kaynaklanmaktadır doğal olarak. Büyünün yaslandığı düzen, düşüncelerin aklımızda oluşma düzeninin yanlış bir benzetmeyle genişletilmesinden ibarettir. Bilimin ortaya koyduğu düzene ise, bizzat olayların sabır ve kesinlikle incelenmesiyle ulaşılır. Bilimin hâlihazırda ulaştığı neticelerin bolluk, güvenilirlik ve ihtişamı, bizleri bilimin kullandığı yöntemin

sağlıklı olduğuna inanmaya sevk eder. İnsanoğlu sayısız çağlar boyu karanlıkta el yordamıyla yolunu bulduktan sonra nihayet burada bu labirente dair bir ipucu, doğanın hazine odasının kilitlerinden birçoğunu açan altın bir anahtar elde etmiştir. Gelecekte (ahlaki, entelektüel ve maddi) ilerleme umudunun, bilimin hazineleri sayesinde mümkün olduğunu, bilimsel keşfin önüne konulan her engelin insanlığa yapılmış bir yanlış olduğunu söylemekle ileri gitmiş olmayız.

Fakat düşünce tarihi bizi, bilimsel dünya teorisi şu ana dek üretilmiş en iyi teori diye eksiksiz ve nihai olduğu sonucuna varmaktan alıkoymalıdır. Unutmamalıyız ki bilimin genellemeleri, ya da ortak isimleriyle doğa kanunları, yeryüzü ve evren gibi yankılanan isimlerle yücelttiğimiz düşüncenin sürekli değişen hayal oyunlarını açıklamak üzere üretilmiş hipotezlerdir yalnızca. Son tahlilde, büyü, din ve bilim düşünce teorilerinden ibarettir; ve öncülerini geride bıraktığı gibi bilim de, olaylara tamamen farklı bir yönden bakmayı, gölgeleri farklı bir şekilde yakalamayı sağlayan, bizim neslimizin düşünce sahibi olamayacağı daha eksiksiz bir hipotez tarafından geride bırakılabilir. Bilginin ilerlemesi, durmadan geri çekilen bir hedefe doğru sonsuz bir yürüyüştür. Bu sonsuz takipte mırıldanmamalıyız:

"Vahşiler gibi yaşayın diye değil,
Erdemin ve bilginin peşinde koşasınız diye yaratıldınız."

Bizler keyfini süremeyebiliriz fakat bu takibin neticesinde çok büyük şeyler doğacak. Geleceğin denizcisinin -büyük bir Odysseus'un- tepesinde daha parlak yıldızlar ışıldayacak. Büyünün düşleri bir gün bilimin gerçeklikleri olabilir. Fakat bu aydınlık beklentinin uzaktaki ucunda karanlık bir gölge yatıyor. Çünkü geleceğin insana getireceği bilgi ve güç ne kadar engin olursa olsun sessiz sedasız, durmak nedir bilmeden dünyamızın bir noktacık ya da zerre misali içinde yüzdüğü bu yıldızlı evreni yok etmeye uğraşan büyük güçlerin etkisine bir dur demeyi umamaz insan. Gelecek devirlerde insanoğlu rüz-

gâr ve bulutların tıtarsız rotalarını tahmin edebilir hatta kontrol altına alabilir, fakat aciz elleri yavaşlayan gezegenimizi yörüngesinde yeniden hızlandıracak ya da güneşin sönmekteki ateşini yeniden alevlendirecek kudrete sahip olmayacaktır. Yine de böylesi uzak felaketlerin düşüncesi karşısında titreyen filozof, bu kasvetli hayallerin de, yeryüzü ve güneş gibi, düşüncenin yoktan var ettiği hayali dünyanın bir parçasından ibaret olduğunu ve görünmez büyücünün bugün uyandırdığı ruhları ertesi gün yok edebileceğini düşünerek kendini teskin edebilir. Sıradan gözlere gerçek gibi görünün birçok şey gibi onlar da buhar olup uçabilir.

Geleceğe fazla kapılmadan düşüncenin şimdiye dek aldığı yolu üç farklı iplikten -eğer bilim başlığı altına insanların her çağda doğayı gözlemleyerek elde ettiği basit doğruları da dâhil edebilirsek, siyah iplik büyüyü, kırmızı iplik dini ve beyaz iplik bilimi temsil eder- örülmüş bir ağa benzeterek açıklayabiliriz. O hâlde düşünce ağını en başından inceleyebilseydik, önceleri siyah ve beyaz karışımı, henüz dinin kırmızı ipliğinin bulaşmadığı, doğru ve yanlış düşüncelerden oluşan bir yama işi olduğunu fark ederdik muhtemelen. Fakat gözünüzü biraz ileriye çevirince göreceksiniz ki siyah ve beyaz doku devam ederken dinin en derin nüfuz ettiği kısımda koyu kızıl bir renk hâkimdir ve bilimin beyaz ipliğine ağırlık verildikçe bu koyu rengin tonu açılmaktadır. Çeşitli hedefleri ve çelişen eğilimleri ile modern düşüncenin vaziyetini, bu şekilde farklı renkten ipliklerle dokunmuş, uzadıkça renk değiştiren bir ağa benzetebiliriz. Düşüncenin çehresini yüzyıllardır ağır ağır değiştiren bu yolculuk yakın gelecekte sürdürülecek mi? Yoksa ilerlemeyi durduracak hatta yapılanları bozacak bir tepki mi devreye girecek? Benzetmemizi sürdürecek olursak, Mirelerin zamanın mırıldayan tezgâhında şu anda dokumakta oldukları ağın rengi ne olacak? Kırmızı mı yoksa beyaz mı? Bilemeyiz. Loş ve titrek bir ışık ağın arka kısımlarını aydınlatıyor. İleri kısmını ise bulutlar ve zifiri karanlık örtüyor.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN VE ÖLÜMSÜZLÜK

CXLII. Ölümsüzlük İnancı

DOĞA DİNİNİN BÜRÜNDÜĞÜ formlardan muhtemelen hiçbiri, ölümsüzlük inancı ve ölülere tapınma kadar derin ve uzun soluklu bir etki yaratmamıştır insanlar üstünde; o nedenledir ki bu pek mühim inanışın ve doğurduğu pragmatik sonuçların tarihsel olarak incelenmesi -belgeleri memnuniyetle, güneşten ve yıldızlardan daha uzun yaşadığını iddia eden insanoğlunun azimli dehasının yüce bir kanıtı olarak görsek de, insanoğlunun ahmakların bildiğini iddia ettiği, bilgelerinse bilmediğini itiraf ettiği büyük gizemi çözmek adına boşa harcadığı emek ve dehanın yürek sızlatan bir hatırası olarak görsek dehem yol gösterici hem de etkileyici olmayı başarabilir.

CXLIII. Ölüm Sorunu

ÖLÜM SORUNU DOĞAL olarak her devirde insanların zihnini meşgul etmiştir. Yalnızca birkaç ıssız düşünürün ilgisini çeken başka sorunların aksine hepimizi kaygılandırır, çünkü bilgelerin yanı sıra ahmakların da ölümden kaçışı yoktur ve en kaygısız ve akılsızlar bile kimi zaman kendilerine ölümün ardından ne geleceğini sormaktan geri duramazlar. Böylece sorun nesnel ve ısrarcı bir şekilde zihnimize kazınır. İnsanların uzun düşünce tarihi boyunca en yüce dehalardan bazılarının kendini bu soruna adamış ve bu bilmeceye bir yanıt bulmaya çalışmış olmasına şaşmamak gerek. Bu soruna sundukları çözümlerden bazıları, zarif bir dilin güzelliğine ve şiirsel tasvirlere bürünmüş olsa da, tuhaf bir şekilde vahşilerin ilkel tahminlerine benzer. Öyle görünüyor ki en yüce akılların doğal kudreti bile yaşamın sonunu perdeleyen kalın örtünün ardına erişemiyor.

Sorunun hepimizin zihnine kazındığından söz ederken kastım, bütün insanların sürekli, veya sık sık, ölümün doğası ve kökeni hususunda kafa yorduğunu ima etmek değildir.

Çok az sayıda insan bu ve benzeri soyut sorunları kendine dert eder. Sıradan bir insan muhtemelen bu soruya yanıt bulabilmek için çöpünü dahi vermez. Onun ve hepimizin bilmek istediği tek şey şu soruların cevaplarıdır: Ölüm birey için her şeyin sonu mudur? Şuuru açık benliğimiz bedenle birlikte yok mu oluyor yoksa bir süre daha ya da ebediyen varlığını sürdürüyor mu? Dünyaya gelen her insana sorulan bilmecedir bu; pek çok araştırmacının aşındırdığı fakat her seferinde eli boş döndüğü kapıdır. Bu kısıtlı hâliyle dillendirilen sorun tüm dünyanın ilgisinin odağına yerleşmiştir; haberdar olduğumuz ırklar arasında bir tanesi yoktur ki bu gizem üzerine kafa yormamış ve güvenle inandığı birtakım sonuçlara ulaşmamış olsun. Fakat bu, bütün ırkların bu soruna eşit derecede eğildiği anlamına gelmez. Bu sorun bazı ırkların düşüncelerini, diğerlerine oranla daha çok meşgul etmiştir. Bazı ırklar, bazı bireyler gibi, ölümü neredeyse kaygısızca karşılarken ve öteki dünyanın belirsizliklerine kafa yoramayacak derecede bu dünyanın gerçekleriyle meşgulken, diğerleri mezarın ötesindeki bir yaşam düşüncesiyle yatıp kalkmış, nihayetinde bu düşünceyi bir tutku, bir takıntı hâline getirmiş ve ebedi varoluşun beklenen mutluluğuyla kıyaslayarak bu dünyadaki gelip geçici varoluşun zevklerini hor görmüşlerdir. Ölümsüzlüğü aklın soğuk ışığında inceleyen şüpheciye göre bu tür ırklar ve bireyler cismi gölgesine kurban etmektedirler: basit bir benzetme kullanacak olursak, onlar hikâyede ağzındaki inciği sudaki yansımasını yakalayayım derken düşüren köpek gibidirler. Durum böyle olunca, bu tür inanç ve umutlara yürekten inanılan yerlerde zihnin ve bedenin tüm enerjisinin mutluluk dolu ya da huzurlu bir ebediyet için yapılan hazırlıklara adanma eğilimindedir ve Platon'un deyimiyle hayat bir ölüm düşüncesi ya da hazırlığına dönüşür. Sorunsal bir gelecek nedeniyle aşırı kaygı duyulması, hem toplumlar hem de bireyler için en ölümcül sapkınlıklardan birinin verimli bir kaynağı olagelmiştir. Bu hayali hedeflerin peşinde ömrün kısacık se-

neleri ziyan edilmiştir: servetler çarçur edilmiştir: oluk oluk kan akıtılmıştır: doğal duygular bastırılmıştır ve aklın neşe dolu dinginliği deliliğin melankolik kasvetiyle takas edilmiştir.

Ah Cehennem'in tehditleri ve Cennet'in Umutları!
Hiç değilse şurası kesin – Bu Hayat uçup gidiyor;
Bir tek şey kesin, gerisi Yalan;
Bir kez açan Çiçek sonsuza dek solar.

Şuurlu benliğimiz ölümden sonra varlığını sürdürür mü sorusuna neredeyse bütün toplumlar olumlu yanıt vermiştir. Bu hususta şüpheci ya da agnostik tutum takınan halkların varlığı yok denecek kadar azdır. Soyut gerçeklikler ulusal politikaların en mühim sorunlarında olduğu gibi el kaldırarak ya da başların sayılmasıyla belirlenebilseydi, insanın ölümsüz olduğu ya da en azından ölümden sonra yaşam olduğu öğretisi, en yerleşmiş gerçekler arasında yer almayı hak ederdi. Çünkü insanlığın tamamına bu soruyu soracak olsaydık 'evet'lerin sayısı açık ara bir çoğunlukla baskın çıkardı. Bu görüşe katılmayan az sayıdaki kişi ise bastırılır, sesleri çoğunluğun gürültüsünde boğulurdu. Karşıt görüşlüler vahşilerin arasında bile var olmuştur. Örneğin Tongalılar, yalnızca soyluların ruhunun hayatta kaldığına, diğerlerininse bedenleriyle birlikte yok olduğuna inanırlardı. Ancak bu aristokratik görüş hiçbir zaman tutulmadı ve demokratik çağımızda destek görmesi muhtemel değildir.

CXLIV. İlkel Ölüm Teorileri

BİRÇOK VAHŞİ TOPLUM ölümden sonra bir yaşam olduğuna inanmakla kalmaz, aynı zamanda yaşam ipliğini zamanından önce kesen büyücü ve cadıların kötücül sanatları olmasa hiç ölmeyeceklerini düşünür. Diğer bir ifadeyle, eceli ile ölmek dediğimiz şeye inanmazlar; her insanın normalde bu yaşamda ölümsüz olduğunu ve meydana gelen her ölümün esasında insan olan bir düşmanın sebep olduğu vahşi bir ölüm olduğunu düşünürler – gerçi birçok ya da çoğu durumda bu düşman görünmezdir ve gayesini kılıç veya mızrakla değil, büyü ile gerçekleştirir... Konunun derinine inmeden sanırım şöyle genel bir kaideyi ortaya koyabiliriz: Sosyal ve entelektüel evrimin belirli bir evresinde insanlar doğuştan ölümsüz olduklarına inanmış, hastalık, kaza ya da şiddetten kaynaklanan ölümü büyünün neden olduğu doğaya aykırı bir olay olarak görmüşlerdir ve büyücü ya da cadıyı öldürerek intikam alınması gerektiğini düşünmüşlerdir. Eğer durum böyleydi ise, büyü ve cadılık inancının vahşi kabilelerin nüfusunun düşük seviyede kalmasında çok önemli bir etkiye sahip olduğu so-

nucuna ulaşmamız muhtemeldir; çünkü doğal yollardan kaynaklanan her ölüm en az bir, genellikle birkaç, bazen de birçok şiddet kaynaklı ölümü beraberinde getirmiştir. Bu, dünya çapındaki büyücülük ya da cadılık inancının insanlar arasında ne kadar devasa bir kötücül güç olduğunu anlamamıza yardımcı olabilir.

Fakat zaman içerisinde vahşiler bile ölümün kimi zaman büyü ya da cadılık dışındaki sebeplerden kaynaklandığını anlarlar. Bazıları yaşlılığın, kaza ve şiddetin büyüden bağımsız ölüm sebepleri olduğunu kabul eder. Genel kaide içerisinde bu istisnaların kabul edilmesi kesinlikle entelektüel gelişim evresine işaret eder...

Birbirinden son derece farklı ve uzak iki ırk olan Melanezyalılar ve Caffreler doğal yollardan ölüme neden olan en az üç bağımsız sebep konusunda aynı fikri paylaşıyorlar. Bu sebeplerden ilki, büyü ve cadılık; ikincisi, hayaletler ve ruhlar; üçüncüsü, hastalıktır. Hastalığın büyüden tamamen bağımsız bir ölüm sebebi olarak tanınmasının entelektüel bir gelişimi işaret ettiğini kimse inkâr etmeyecektir. Ruh ve hayaletlerin büyüden bağımsız bir hastalık sebebi olarak tanınmasının ise entelektüel, ahlaki ve sosyal gelişimde gerçek bir adıma işaret ettiği çok belirgin değildir, fakat ben aynı ölçüde doğru olduğuna inanıyorum. İlk olarak, entelektüel ve ahlaki gelişimde bir ilerleme kaydedildiğini işaret eder; çünkü daha önceden insan aracılara atfedilen etkilerin insanüstü nedenlerden kaynaklandığını kabul eder; evrende insandan üstün güçlerin var olduğunun kabul edilmesi ise yalnızca entelektüel bir kazanım değil, aynı zamanda ahlaki bir disiplindir. Bu disiplin, önemli bir ders olan tevazuyu öğretir. İkinci olarak, sosyal gelişime işaret eder, çünkü ölümden bir büyücü değil de bir ruh ya da hayalet sorumlu tutulduğu zaman felakete neden olduğu düşünülen bir insanı öldürerek bu ölümün intikamını alma zarureti ortadan kalkar. Böylece ruh veya hayaletlerin hastalık ve ölüm sebebi olarak kabul edilmesi, büyü kaynaklı ölüm teo-

risine göre şiddet görerek yok olup hayali suçlarının bedelini ödemesi gereken çok sayıdaki kadın ve erkeğin hayatının bağışlanması üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bunun toplum için büyük bir kazanım olduğu aşikârdır; insan öldürmenin en büyük nedenlerinden birini ortadan kaldırarak insan yaşamının güvence altına alınmasına çok büyük bir katkı sağlamıştır.

Fakat kabul etmeliyiz ki kazanım her zaman beklendiği kadar büyük olmuyor; hayalet ve ruhlara inanmanın sosyal avantajlarına birçok ciddi dezavantaj eşlik ediyor. Çünkü her zaman değilse bile genellikle ruhların insanların intikam menzilinin dışında olduğuna inanılsa da, genel kanı onların övgü ve rüşvetle ikna edilebilecekleri yönündedir; başka bir ifadeyle, insanlar onları dua ve adaklarla teskin edebileceklerini düşünüyorlar. Dua etmek her zaman maliyetsizdir fakat adak, genellikle değerli malların büyük bir miktarının ve çok sayıda insan hayatının yok edilmesini içerebildiğinden dolayı çok pahalıya mal olabilir. Yine de hayalet ve tanrılara kurban edilen sayısız insanı sayabilseydik, muhtemelen sayıları büyücü ya da cadı olarak yok olanların yanında çok az kalırdı. Çünkü tanrılar ya da ölüleri onurlandırmak için insan kurban etmek büyük ölçüde istisnaidir, yalnızca yüce tanrılar ve önemli şahsiyetlerin ölüsü bu denli kıymetli adaklara layık görülürdü. En azından teoride, doğal yollardan ölümü büyüye bağlayan insanlar arasındaki her ölümü kaçınılmaz olarak büyücü ve cadıların katli takip etmiştir. Öyleyse, eğer doğa dini kabaca insanüstü ruhani varlıklara inanmak ve onları teskin etmeye uğraşmak şeklinde tanımlanırsa diyebiliriz ki doğa dini binleri katlederken, büyü on binleri katletmiştir.

Lakin, Din Çağı'ndan önce bir Büyü Çağı yaşandığı çıkarımında bulunmak için kuvvetli gerekçeler vardır. O hâlde, dinin gelişinin, öncüsü olan Büyü Çağı'nın ardından büyük bir sosyal ve entelektüel gelişime işaret ettiği sonucuna ulaşabiliriz: Öncüsünün dur durak bilmeyen zalimliğine kıyasla

merhametle anılabilecek bir dönemi başlatmıştır.

CXLV. Ölüm Korkusu

ÇEŞİTLİ SEBEPLER BATI Avrupa'nın modern uluslarını insan yaşamına –kendi ve diğerlerinin yaşamına- diğer birçok ırkın verdiğinden daha büyük bir değer vermeye itmiştir. Bunun neticesinde, kendimizi beğenerek aşağı gördüğümüz bazı halkların aynı yoğunlukta paylaşmadığı bir ölüm korkusu doğmuştur. Bizi bu şekilde korkak kılan sebepler arasında, lüksün yayılması ve insanlığın büyük çoğunluğuna ebedi ceza ve işkencelerle cezalandıracağını söyleyerek, ölüm korkusunu körükleyen kasvetli bir teolojinin öğretileri sayılabilir. Tanrıların karakterinde dahi paralel bir iyileşme yaratmaya nadiren gücü yetmeyen daha insancıl duyguların gelişmesi, hakikaten, son dönemdeki birçok Protestan din adamını çok miktarda merhamet aşılayarak ve cehennem ateşlerini büyük ölçüde kısarak hatta tamamen söndürerek ilahi adaletin katı çehresini yumuşatmaya sevk etmiştir. Fakat bu dehşetli alevler Katolik Kilisesi'nin daha tutucu teolojisinde her zamanki hiddetiyle yanmayı sürdürüyor.

CXLVI. Ölümün Küçük Görülmesi

TÜM İNSANLARIN YAŞAM sevgisini kendimizinkine göre yargılar ve diğerlerinin bizim bu kadar kıymetli tuttuğumuz şeye değer verme ihtimali olmadığını varsayarsak büyük bir hata etmiş oluruz. Her devirde ve tüm ülkelerdeki insanları değerlendirirken mükemmel fakat kısıtlı olan modern İngiliz orta sınıfının standartlarını, bu sınıfın maddi konfora olan düşkünlüğünü ve "hayata tutkuyla hatta gözü dönmüşçesine sarılmalarını" baz almakta ısrar edersek insan tarihinin uzun yolculuğunu hiçbir zaman anlayamayız. Matthew Arnold'ın söylediği gibi şahsımın da zayıf bir unsuru olduğu bu sınıf, hiç kuşkusuz, ölçülmesi mümkün olan pek çok özelliğe sahiptir. Fakat nadir ve narin bir maharet olan tarihsel imgelemi, başka çağ ve ülkelere ait insanların düşünce ve duygularına haiz olma kudretini, bu insanların yaşamlarını bizimkilere uymayan prensiplere göre düzenlediğini ve bize gülünç derecede lüzumsuz gelebilecek gayeler uğruna hayatını feda edebileceği ihtimalini algılama yetisini bu özellikler arasında sayamayız.

CXLVII. İnsanın Düşüşü

İLKEL DÜŞÜNÜR, AYIN ya da deri değiştiren hayvanların benzerliğine dayanarak, başlangıçta kalıcı gençliğin iyicil bir varlık tarafından insanlara bahşedildiğini ya da insanların daha önce gerçekten böylesi bir nimete sahip olduğunu ve bir suç, kaza ya da gaf yaşanmamış olsaydı bu hakka sonsuza dek sahip kalacakları çıkarımında bulunmuştur. Ölümsüzlük inancını yılan, kertenkele, böcek ve benzeri hayvanların dökülen derilerine bağlayan insanlar doğal olarak bu hayvanlara Tanrı ya da doğanın bizim sahip olmamızı istediği mirastan mahrum bırakan nefret edilesi rakipler gözüyle bakarlar. Dolayısıyla, böylesi aşağı mahlukların bizleri bu paha biçilemez haktan etmek adına nasıl planlar yaptığını açıklayan öyküler anlatırlar. Bu tür öyküler dünyada oldukça yaygındır ve Sami halklarında da onlara rastlamak şaşkınlık yaratacak bir şey değildir. İncil'in Tekvin kitabının üçüncü bölümünde yer alan İnsanın Düşüşü öyküsü, bu ilkel mitin özetlenmiş bir versiyonu gibidir. Yeryüzünün pek çok yerinde hâlen vahşiler tarafından anlatılan mitlerle arasındaki benzerliği tamama erdirmek için

çok az şey gereklidir. Atlanan en başlıca hatta tek nokta, anlatıcının yılanın yaşam ağacının meyvesini yemesi ve neticesinde sürüngenin ölümsüzlüğe kavuşması hususundaki sessizliğidir. Eksik kısmı açıklamak da güç değildir. İbrani yaradılış öyküsüne hâkim olan ve bu öyküyü Babil'deki karşılığı olan geleneği süsleyen ya da şeklini bozan birçok grotesk özellikten arındıran rasyonalizm, yılanların sözde ölümsüzlüğü konusunda engele takılmaktan hiç geri kalmaz; öykünün son hâlini hazırlayan redaktör, olayı efsaneden tümüyle çıkararak bu kayayı inananların yolundan çekmiştir. Lakin süngerinin bıraktığı bu uçurum, anlatıda yaşam ağacının gölgesinde oynanması gereken kısmı arasa da eli boş kalan yorumcuların dikkatinden kaçmamıştır. Eğer bu öyküye getirdiğim yorum doğruysa, binlerce yılın ardından bu antik tuvaldeki boşluğu doldurmak, İbrani ressamın usta elinin yumuşattığı coşkulu ve barbar renkleri tüm ilkel vahşiliğiyle yeniden tuvale yansıtmak karşılaştırma metoduna kalmıştır.

CXLVIII. Ölümün Mecburi Görülmemesi

ÖLÜMÜN KÖKENİNE İLİŞKİN bu kadar vahşi öykü yeter. Hepsi de, ölümü doğanın düzeninde gerekli bir kısım olmadığına, birinin işlediği bir kabahat ya da hatadan kaynaklandığına ve o feci kabahat ya da suç olmasaydı hepimizin mutlu mesut hayatlar süreceğimize dair bir inancı ortaya koymaktadır. Böylece öyküler, günümüzde hâlen her insanın doğuştan ölümsüz olduğuna ve ölümün büyüden kaynaklandığına inanan vahşilerin düşünce yapısını yansıtır. Kısacası, vahşinin günümüzde ölüme karşı takındığı tutumu da ele alsak, uzak geçmişte ölümün kökenine dair düşüncelerini de alsak, şu sonuca ulaşmalıyız: ilkel insan ölümü doğal ve kaçınılmaz bir olay olduğu düşüncesini kabullenemez, onu bir kaza ve doğanın düzeninde yersiz bir bozukluk olarak görmekte ısrar eder. Bu ilkel düşüncelerle belki de belli bir ölçüde modern biyolojinin birtakım görüşlerini öngörmüş olabilir. Profesör August Weissmann, ölümün doğal bir zaruret olmadığını; en aşağı hayvan türlerinden birçoğunun gerçekten sonsuza dek yaşadığını; daha üst hayvan formlarında ölüm geleneğinin nüfusu sey-

reltmek ve türün dejenerasyona uğramasını engellemek amacıyla ortaya çıktığını, aksi takdirde ölemeseler de yeryüzündeki ebedi varoluşun koşturmacasında çokça bedensel hasar alabilecek ölümsüz bireylerin mecburen giderek güçten düşeceğini savunur. Ölümün doğal bir zorunluluktan ziyade türün menfaati uğruna ortaya çıkmış bir yenilik olduğu yönündeki benzer bir görüşü de önemli İngiliz biyologumuz Bay Alfred Russel Wallace öne sürmüştür... Öyleyse, devrimizin en önemli biyologlarından ikisi, ölümün tüm canlılar için katiyen doğal bir zorunluluk olmadığında vahşilerle hemfikirdir. Vahşilerden yalnızca şu hususta ayrılırlar: ölümü vahşiler elim bir kazanın neticesi olarak görürken, bilim insanlarımız doğanın yiyecek erzakıyla canlı sayısını dengelemek için ortaya çıkardığı iyicil bir reform olarak görür ve böylelikle türlerin refahı ve iyileştirilmesini gözettiğini düşünürler.

CXLIX. İlkel Ruh Düşüncesi

VAHŞİLER NASIL CANSIZ doğadaki süreçleri olayların içinde ya da ardında yer alan canlı varlıklar tarafından üretildiğini varsayarak açıklıyorlarsa, yaşam olgusunu da aynı şekilde açıklamaktadırlar. Eğer bir hayvan yaşıyor ve hareket ediyorsa, vahşiye göre bu hareketi yalnızca hayvanın içindeki küçük hayvan sağlayabilir: eğer bir insan yaşıyor ve hareket ediyorsa, sebebi insanın içinde küçük bir adam veya hayvanın olmasıdır. Hayvanın içindeki hayvan, insanın içindeki insan, ruhtur. Bir hayvan veya insanın hareketi ruhun varlığıyla açıklandığına göre, uyku ya da ölüm hâli de ruhun yokluğuyla açıklanır; uyku ya da trans ruhun geçici yokluğu, ölüm ise sürekli yokluğudur. O hâlde eğer ölüm ruhun sürekli yokluğu ise, ölümden korunmanın yolu ya ruhun bedenden ayrılmasına mani olmak ya da ayrıldığında geri dönmesini sağlamaktır. Vahşilerin bu amaçlara ulaşmak için aldığı tedbirler, ruhun devamlı mevcudiyetini ya da dönüşünü sağlamayı hedefleyen kurallardan ibaret olan birtakım yasak ve tabuya dönüşür. Kısacası, bu tedbirler yaşamın muhafızları veya bekçileridir.

CL. Gölge Olarak Algılanan Ruh

GENELLİKLE VAHŞİ GÖLGESİ veya yansımasını ruhu ya da her hâlükârda kendinin hayati bir parçası olarak görür; bu yüzden ruhu onun için kaçınılmaz olarak bir tehdit unsurudur. Çünkü ruhu ezilir, darbe alır veya bıçaklanırsa bu acıyı kendine yapılmışçasına hissedecektir; ve eğer ruhu ondan tamamen koparılırsa -bunun mümkün olduğuna inanır- ölecektir.

Gölgenin insan yaşamıyla son derece iç içe olduğuna, kaybının güçten düşme ya da ölüm anlamına geldiğine inanıldığı yerlerde, gölgenin küçülmesinin sahibinin yaşam enerjisindeki azalmanın işareti olduğunun düşünülmesi, korku ve kaygı uyandırması doğaldır. Yunanlı bir retorik ustası, yalnızca şöhret peşinde koşan insanı, her şeyini gölgesine yatıran, gölgesi uzunken böbürlenen ve kabaran, kısaldığındaysa üzülüp hayal kırıklığına uğrayan, yok olduğunda ise eriyip biten bir insana benzetmiştir. Böyle birinin ruh hâli, günün her saatiyle yükseldiği ve düştüğü için, doğal olarak değişkendir diye devam eder sözlerine. Sabahleyin, doğu ufkundan henüz yükselen güneş gölgesini servi ağaçları ve surlar üzerinde yükselen ku-

lelere rakip kıldığında bu kişi ne kadar da mutlu ve coşkuludur, endamıyla eski zamanların efsanevi devlerinin dengi olduğunu hayal eder; o vakit değmeyin onun cakasına, sokaklarda, meydanlarda gezinirken, herkes onu görmeli ve hayran kalmalıdır. Lakin saatler ilerledikçe çehresi değişir ve eve boynu bükük döner. Öğleyin, bir zamanlar kulelerle yarışan gölgesi ayaklarının dibine düşünce kendini eve kapatır ve dışarı çıkmayı reddeder, utanır bakamaz akranlarının yüzüne. Fakat öğleden sonra, çökmüş morali yeniden canlanır ve gün sona yaklaşırken neşesi ve kibri akşamüstü gölgelerinin endamıyla kabarır. İnsan hırsının bir gayesi olan şöhreti sürekli değişen bir gölgeye benzeterek beyhudeliğini açığa çıkarmayı akıl eden retorik ustası, ahlaki bir noktaya değinmek adına hayalinde kurguladığı bu ahmak gibi gölgelerine çok kıymet veren insanların gerçek hayatta var olduğunu aklının ucundan geçirmemiştir. Kanatlarını sonuna dek geren hayal gücünün yine de insanoğlunun ahmaklığını geçmesi çok güçtür.

CLI. Dışsal Ruh İnanışı

YAŞAMI "DUYULARIN SÜREKLİ ihtimali" veya "içsel düzenlemelerin sürekli olarak dışsal ilişkilere uyum sağlaması" olarak algılayamayan vahşi, yaşamın belirli bir cisme sahip, görülüp tutulabilen, bir kutuda veya kavanozda saklanabilen ve incinmeye, kırılmaya ya da parçalanmaya duyarlı, somut ve maddesel bir şey olduğunu düşünür. Bu şekilde algılanan yaşamın, insanın içinde olması gerekmez; bedeninden ayrı olabilir ve buna rağmen bir tür birlik duygusu ya da uzaktan etkiyle ona can vermeyi sürdürebilir. Yaşamı ya da ruhu dediği bu obje zarar görmedikçe insanın durumu da iyidir; zarar görürse insan acı çeker; yok olursa insan ölür. Başka bir ifadeyle, birisi hasta olduğunda ya da öldüğünde bunu yaşamı veya ruhu dediği maddesel objenin, bedeninde olsun ya da olmasın, zarar gördüğünü veya yok olduğunu söyleyerek izah ederler. Fakat yaşamın ya da ruhun insanın içinde kaldığı takdirde, emniyetli ve gizli bir yere saklanmasına kıyasla daha büyük bir zarar görme tehdidiyle karşı karşıya olduğu durumlar olabilir. Dolayısıyla bu tür durumlarda ilkel insan, ruhunu bedenin-

den çıkarır ve tehlike geçince yeniden bedenine yerleştirmek üzere güvenli, tenha bir yere gizler. Ya da eğer mutlak bir güvenin hâkim olduğu bir yer keşfederse ruhunu sonsuza dek bırakmaktan mutluluk duyabilir. Bunun avantajı şudur: ruhu, bıraktığı yerde zarar görmeden var olduğu müddetçe insanın kendi de ölümsüzdür; yaşamı bedeninde olmadığı için hiçbir şey bedenini öldüremez.

Bir İskandinav öyküsü olan "Kalbi olmayan dev"in en bilinen örneği olduğu masallar sınıfı, bu ilkel inanışa kanıt sunmaktadır. Bu tür öyküler yeryüzünde oldukça yaygındır; sayılarından ve ana düşüncenin temsil edildiği olay ve detay çeşitliliğinden hareketle, dışsal ruh düşüncesinin tarihin erken bir döneminde insanların zihninde güçlü bir etki yaratmış bir düşünce olduğu sonucuna varabiliriz. Çünkü masallar, dünyanın ilkel zihinlerdeki görüntüsünün sadık bir yansımasıdır; emin olabiliriz ki masallarda yaygın şekilde ortaya çıkan bir düşüncenin, bizlere ne kadar absürt gelse de, bir zamanlar sıradan bir inanış olması gerekir. Ruhu bedenden kısa veya uzun bir süreliğine ayırabilme (varsayımsal) gücü söz konusu olduğu kadarıyla, bu öyküler ile vahşilerin gerçek inanç ve uygulamalarının mukayese edilmesi bu inanışa bol miktarda kanıt sunmaktadır.

CLII. Ölüm ve Diriliş Ritüeli

Birçok vahşi kabilede, özellikle de totemcilik uyguladığı bilinen kabilelerde, ergenliğe erişen gençlerin birtakım başlatma ayininden geçmesi âdettendir. Bunlardan en yaygını, gencin temsili olarak öldürülüp yeniden yaşama döndürülmesidir. Özünde toteme aktarmak üzere gencin ruhunun çıkartılmasının yattığını düşünürsek bu ayinler anlaşılır hâle gelir. Çünkü doğal olarak ruhun çıkartılmasının genci öldüreceği ya da en azından onu ölümü andıran bir transa, ki vahşi bu transı ölümden ayırt edemez, sokacağı düşünülür. O hâlde gencin kendine gelmesi, ya şiddetli şokun ardından bilincini kazanmasına ya da daha büyük ihtimalle totemden alınan taze yaşamın bedenine girmesine bağlanırdı. Öyleyse bu ayinlerin özü, ölüm ve dirilişin simülasyonundan meydana geldikleri ölçüde, insan ve totemi arasında yaşamın veya ruhların takas edilmesidir. Böyle bir takasın mümkün olduğu yönündeki ilkel inanış, Bask avcısının öyküsünde açıkça göze çarpmaktadır; avcı, bir ayı tarafından öldürüldüğünü ancak ayının onu öldürdükten sonra kendi ruhunu onun bedenine aktardığını,

sonrasında ayının bedeni cansızken kendisinin ayının ruhuyla can bulduğunu ve bizzat bir ayı olduğunu iddia eder. Ölü avcının bir ayı olarak hayata dönmesi, burada öne sürülen teoriye göre, ergenliğe erişen bir gencin öldürülmesi ve hayata döndürülmesi ayininde gerçekleştiği düşünülen sürece birebir benzerdir. Genç, insan olarak ölür ve yaşama hayvan olarak döner; hayvanın ruhu artık bedenindedir, onun ruhu ise hayvanın bedenindedir. Böylece haklı olarak kendisini, totemine göre, bir Ayı ya da bir Kurt ve daha nicesi addedebilir; ve yine haklı olarak ayıları, kurtları ve daha nicelerini akrabası olarak görebilir, çünkü kendisinin ve türdeşlerinin ruhu bu hayvanların bedenine yerleşmiştir.

CLIII. Ruhun Beden Dışına Aktarılmasının Sebebi

TOTEMCİLİĞİN BULUNDUĞU, YENİ bireyin öldürülmesi ve yeniden hayata döndürülmesi sürecinin taklit edildiği yerlerde ruhun dışsal bir objeye -hayvan, bitki vb.- kalıcı olarak aktarmanın mümkün olduğu inanışının yanı sıra bu eylemin ardında gerçek bir maksat olduğu inanışı da var olabilir veya var olmuştur. İnsanların niçin ruhlarını bedenlerinin dışına aktarmayı arzuladıklarını sorarsak eğer, yanıtı yalnızca şu olabilir: Peri masalındaki dev gibi, onlar da ruhlarını yanlarında taşımaktansa başka bir yerde muhafaza etmenin daha güvenli olduğunu düşünürler – tıpkı paralarını üzerlerinde taşımaktansa bankaya yatıran insanlar gibi. Tehlikeli dönemlerde yaşam veya ruh, bazen tehlike geçene dek güvenli bir yere geçici bir süreliğine bırakılır. Fakat totemcilik gibi kurumlar, yalnızca özel tehlike durumlarında devreye girmez; onlar herkesin, en azından erkeğin, hayatının bir döneminde dâhil olması gerektiği sistemlerdir. Dâhil olmanın gerçekleştiği dönem ergenliktir. Bu da, totemcilik ve benzeri kurumların ortadan kaldırmayı hedeflediği tehlikenin cinsel olgunluğa erişmeden ortaya çık-

madığının düşünüldüğünü, yani korkulan tehlikenin cinsiyetler arası ilişkiyle doğduğunu işaret eder. Verilerden oluşan uzun bir listeyle cinsel ilişkinin ilkel zihinde birçok ciddi tehditle bağdaştırıldığını kanıtlamak oldukça kolay olurdu; fakat korkulan tehlikenin kesin tabiatı hâlen belirsizdir. Vahşi düşünce biçimlerine daha yakından haiz olmanın zaman içerisinde ilkel toplumun merkezinde yer alan bu gizemi aydınlatacağını ve böylelikle yalnızca totemcilik için değil, evlilik sisteminin de kökenine dair ipuçları sunacağını umut edebiliriz.

CLIV. Hayvan Ruhlarına İlişkin Vahşi İnanışları

YAŞAMI BEDENDE YAŞAYAN ve pratikte ölümsüz olan bir ruh ile açıklayan teori, vahşinin insanlarla sınırlı bırakmadığı, genel anlamıyla tüm canlı varlıklara atfettiği bir teoridir. Bu düşüncesiyle vahşi, ölümsüz olduğunu iddia eden fakat hayvanlara bu imtiyazı tanımayan medeni insana göre daha cömert ve belki daha mantıklıdır. Vahşi o kadar kibirli değildir; hayvanlara, insanlara olduğu gibi, hisler ve zekâ bahşedildiğine ve onların ruhlarının da bedenin ölümünden sonra bedensiz ruhlar olarak, yeryüzünde dolaşmak veya hayvan formunda yeniden doğmak üzere, varlığını sürdürdüğüne inanırlar....

İlkel çiftçiyi ekinlere ya da köklere tapmaya sevk eden sebep, ilkel avcı, balıkçı veya çobanı da hayatını sürdürmesini sağlayan hayvanlara, kuşlara veya balıklara tapmaya sevk eder. Tapınılan bu varlıkların öldüğü düşüncesi, doğal olarak vahşiler üzerinde benzersiz ve farklı bir izlenim bırakır; çünkü bu, mecazi ya da alegorik bir ölüm değildir, iskeletin üzerine şiirsel işlemeler serilmemiştir, sürekli karşılarına çıkan gerçek ölümdür ve iskelet tüm çıplaklığıyla karşılarındadır. Biz me-

deni insanlara her ne kadar tuhaf gelse de, aşağı hayvan formlarının ölümsüz olduğu hatta yaşama döndüğü düşüncesi, vahşiler için, bu hayvanların öldüğü gerçeği kadar aşinadır ve bu düşünce vahşiler tarafından aynı ölçüde sarsılmaz bir inançla kabul görür. Çoğunlukla ölü hayvanların ruhlarının ölümün ardından yaşamaya devam ettiğine inanırlar; bu yüzden vahşi avcının zihni çoğu zaman kurbanlarının doğal olarak öfkelenmiş ruhlarını en iyi nasıl teskin edebileceği ve kendisine bir fenalık yapmasına nasıl engel olabileceği düşüncesiyle meşguldür. Vahşinin yaşamsal süreçlerin ölümle birlikte sona erdiğini kabul etmemesi ve yaşamın bölünmez devamlılığına olan sarsılmaz inancı, insan zihnini ve din tarihini ele alan araştırmacılardan henüz hak ettiği ilgiyi görmemiş bir gerçektir....

Öyleyse tüm canlıları insanla eşit tutan vahşi için, bir hayvanı öldürülmesi ve yenmesi eylemi, hayvanların zihinsel kapasitesini insanınkinden çok aşağı gören ve onların ölümsüz ruhlara sahip olduğunu reddeden bizlere sunduğu görünümden farklı bir görünüme sahip olmalıdır. Bir hayvanı öldüren ilkel avcı, ilkel felsefesinin ilkelerinden hareketle, hayvanın bedensiz ruhunun ya da akrabalık ve kan davasının dayatmaları neticesinde birbirine bağlı olan insanlar gibi birbirine bağlı olduğunu düşündüğü aynı türden tüm hayvanların öfkesine maruz kaldığına ve içlerinden birine verilen zarar yüzünden kin duyacağına inanır. Bundan dolayı vahşi, mecbur kalmadıkça hayvanları -en azından içlerinden birinin katledilmesinin öcünü kanlı bir şekilde alması muhtemel olan hiddetli ve tehlikeli hayvanları- öldürmemeyi kendine kural edinmiştir.

CLV. Ölümsüzlük İnancının Kaynağı Olarak Rüyalar

HAYVANLARI TESKİN ETMEK ve çoğalmalarını sağlamak için vahşilerin benimsediği geleneklerin incelenmesi, ilkel insanın daha aşağı mahlukların ölümsüzlüğüne duyduğu sorgusuz inanca dair bizlere canlı bir fikir vermeye uygundur. Vahşi, hayvanların kendisininki gibi ruhlara sahip olduğunu ve bu ruhun bedenin ölümünden sonra yaşamayı sürdürdüğünü ve farklı bedenlerde avcılar tarafından tekrar öldürülüp yenmek üzere yeniden doğabilmesini gün gibi ortada olan bir temel önerme olarak görür. Bütün bu gelenekler - medeni okura absürt gelmesi muhtemel gelenekler - bu temel varsayıma dayanır. Geleneklerin irdelenmesi, vahşilerin insanın ölümsüzlüğüne dair inanışının mevcut açıklamasının bütün verileri açıklamak için yeterli olup olmadığı hususunda kuşku uyandırır. Bu inanışa genellikle ilkel bir rüya teorisinden hareketle ulaşılır. Vahşinin uykuda gördüğü rüyaları hayatın gerçeklerinden ayırt edemediği söylenir; bu yüzden rüyasında ölü arkadaşlarını gördüğünde, kaçınılmaz olarak onların tümüyle yok olmadığı, gerçek hayatta algılayamasa da ruhlarının bir yerlerde bir şe-

kilde varlığını sürdürdüğü çıkarımını yapar. Bu teoriye göre, vahşilerin ve belki medeni insanların ölenlerin durumuna dair oluşturdukları düşünceler -ister ilkel veya medeni, ister çirkin veya güzel olsun- rüyada görülenleri izah etmek için üretilmiş kapsamlı hipotezden başka bir şey değildir. Parlak ya da kasvetli azametleriyle birçoğunun hayal gücünde kudretli ve sarsılmaz görünen bu dev yapıların, yakından incelendiği takdirde, bulut ve buharlardan inşa edilmiş, tek nefesle dağılabilecek hayali kaleler olduğu ortaya çıkar.

Fakat tartışmanın hatırına bu teorinin insanın ölümsüzlüğüne ilişkin yaygın inanca kolay bir açıklama getirdiğini kabul etsek bile, bu teorinin pek çok ırkın hayvanların ölümsüzlüğüne duyduğu inanca nasıl bir açıklama getireceğini kestirmek daha güçtür. Vahşi, rüyalarında gördüğü arkadaşlarını hayatlarında onları karakterize eden yüz hatları, sesleri ve davranışları sayesinde tanır. Fakat ölü hayvanları da benzer şekilde tanıdığını düşünebilir miyiz? Rüyasında bu hayvanları yaşamlarında diğer türdeşlerinden ayıran detaylı bireysel özellikleriyle ona göründüğünü, onun da hayvanları gördüğünde "İşte bu dün mızrakla öldürdüğüm kaplanın ta kendisi! Bedeni ölü fakat ruhu hâlâ hayatta olmalı" veya "İşte bu, sabahleyin yakalayıp yediğim somon balığı; bedenini kesinlikle öldürdüm fakat açıkça görülüyor ki ruhunu öldürmeyi başaramamışım" diyebileceğini varsayabilir miyiz?

Hiç kuşku yok ki vahşi, hayvanların ölümsüz olduğu teorisine bu tür bir düşünce süreci sonunda ulaşmıştır; fakat bu varsayım, en azından insanların ölümsüzlüğü hususundakinden daha zoraki ve ihtimal dışıdır. Eğer yapılan açıklamanın yetersizliğini bu hususlardan birinde itiraf edersek, daha az derecede olsa bile diğer hususta da kabul etmek durumunda kalırız.

Kısacası, ilkel rüya teorisinin, insan ve hayvanların ölümsüz olduğuna dair yaygın inanışı açıklamak için tek başına yetersizdir; bu inancın desteklenmesinde rüyalar muhtemelen

büyük pay sahibidir, fakat bu inancın ortaya çıkmasını sağlamak için rüyalar yeterli midir? Bundan şüphe edebiliriz.

CLVI. Yok Edilemez Bir Enerji Olarak Yaşam

VAHŞİNİN GÖZÜNDE ÖLÜM, doğal bir gereklilik değil, sonsuza dek sürebilecek bir varoluşa erkenden son veren üzücü bir kaza veya suçtur. Bu yüzden kendi hislerinden yola çıkan vahşi, yaşamı bir formda yok olduğunda bizler tarafından doğrudan algılanamayabileceği bir başkasında ortaya çıkması gereken yok edilemez bir enerji olarak görür. Başka bir ifadeyle, ölümün yaşamsal unsuru hatta bilinçli benliği yok etmediği, yalnızca başka formlara aktarır ve bu formlar, genelde duyularımızdan kaçsalar da, aynı ölçüde gerçektir. İlkel insanın düşüncesine getirdiğim bu yorumda haklıysam, vahşinin yaşamın doğasına dair görüşü, modern bilimin enerjinin muhafazası doktrinine tuhaf bir şekilde benzerlik taşır. Bu doktrine göre, maddesel enerji asla yok olmaz hatta azalmaz; azalıyor ya da yok oluyor gibi göründüğünde asıl olan şey, bütünün bir bölümünün niteliksel olarak farklı fakat niceliksel olarak orijinal enerjiye denk farklı formlara aktarılır. Kısacası, bilimi dinlersek, fiziksel dünyada hiçbir şey kaybolmaz, her şey sürekli değişir. Evrendeki enerji miktarı sabit ve değişmez-

dir, fakat sürekli dönüşüme uğrar. Enerjinin yok edilemezliğine dair benzer bir teori de, vahşiler tarafından yaşam ve ölüm olgusunu açıklamak üzere kullanılmıştır; vahşiler, makul bir şekilde, bu teoriyi insanlarla sınırlı tutmaz, daha aşağı hayvan formlarına da uygularlar. Bu hususta, insanın ölümsüzlüğünü derhâl kabul ederken insanlık onuruna bir hakaret diye nitelendirdiği için hayvanların ölümsüz ruhlara sahip olduğu düşüncesini reddeden medeni kardeşinden daha iyi bir mantıkçı olduğunu gösterir. Medeni insan ölümden sonra yaşam olduğu inancını doğrulamak adına vahşiler arasında yaygın olan benzer inanışlara başvurup buradan hareketle doğal bir ölümsüzlük içgüdüsü çıkarımında bulunduğunda ona şunu hatırlatmak gerekir: bu görüşünü savunursa, onun da, vahşiler gibi, tutarlı bir şekilde ölümsüzlük imtiyazını hor gördüğü daha aşağı hayvan formlarına da tanıması şarttır; çünkü kanıtlarını düşüncelerine uyacak şekilde seçmesi, kendi inancıyla örtüşen vahşi inanışlarını kabul edip örtüşmeyenleri reddetmek uygunsuz bir davranıştır. Mantıksal ve bilimsel zeminde daha az ya da daha çok inanması gerekir: Ya insan ve hayvanların benzer şekilde ölümsüz olduğunu ya da ikisinin de olmadığını düşünmek mecburiyetindedir.

CLVII. Empedokles, Herbert Spencer ve Darwin

PİSAGOR VE EMPEDOKLES'İN GERÇEK görüşlerini birinin geleneksel tarihinden ve diğerinin fena hâlde tahrip olmuş yazılarından elde edebildiğimiz kadarıyla, ikisi de, pek çok ortak özelliğe sahip oldukları Buda gibi, ruhların göçüne ilişkin ilkellerin kadim doktrinini, gelecek dünyada huzurlu bir ebediyete erişmek uğruna bu dünyada masum, saf ve münzevi bir yaşam sürmeyi takipçilerinin zihnine kazımaya yarayan bir maşa olarak kullanmıştır. Bu, en azından, felsefi yazılarının parçaları sayesinde görüşlerini iyi bildiğimiz Empedokles için oldukça doğrudur. Özgünlüğü şüphe götürmeyen söylemlerinden anlıyoruz ki Empedokles'in psikolojisi vahşilik ile mistisizmin ilginç bir karışımıydı. Ona göre insan ruhunun bedene bürünmesi günahları yüzünden aldığı bir ceza, bir hakaret, cennetten düşüş, Tanrı'dan sürgün edilmek ve mutluluklar dünyasından kovulup acılar dünyasına inmekti. Yeryüzünü bir mağara, insanların karanlıkta gezindiği, cinayet ve intikama, düşmanlara, hastalık ve yozlaşmaya av olduğu neşe yoksunu bir diyar olarak tanımlar. Fanilerin yaşamından, sefil

ve acınası bir varoluş olarak acıma ve küçümsemeyle söz eder; fani yaşamı, çileden ve inlemelerden doğmuştur, günahlarının bir bedeli olarak ruhlarının göç etmesiyle uzar, ta ki erdeme ulaşarak peygamber, şair, hekim ve prens olarak yeniden doğup nihayet acıdan, üzüntüden uzak, ölümsüz, temiz ve kutsal bir şekilde yaşamak üzere tanrılarla bir olana dek. İnsan yazgısına dair bu görüş, fani dünyaya kusulan bu coşkulu hor görü, mutlu bir ebediyetin ve gelecek dünyadaki mükâfatların peşinden koşmak, sıradan bir Yunanlının yeryüzündeki varoluşa karşı tutumunun neşeli huzuruna ve dingin rasyonalizmine oldukça yabancıdır. Empedokles, bunca çilenin fanilikten ayrılmasının mümkün olmadığına duyduğu derin inancı, "etten giysi" dediği bedenin yükünden kurtulma özlemi, daha aşağı hayvan formlarına karşı beslediği hassasiyeti ve onlarla akrabalık bağları olduğuna dair güçlü hissi bakımından bütün düşünceleri daha karanlık bir melankoliye ve daha umutsuz bir gelecek beklentisine kapılan Buda'ya benziyordu. Ancak bazı yönden benzerlikleri o kadar büyük ki, iki düşünür arasındaki tarihler, tespit edildikleri kadarıyla, engel teşkil etmeseydi Budizm'in Empedokles üzerinde doğrudan bir etkisi olduğunu varsayma eğiliminde bulunabilirdik.

Fakat Empedokles'in öğretileri ahlaki yönü bakımından Budizm'in en koyu gölgelerinden arınmış hâli olarak tanımlanabilse de, bilimsel yönü bakımından tuhaf bir şekilde atalarımızın ve bizim dönemimizde Avrupalı zihnini derinden heyecanlandıran birtakım spekülasyonları öngörmüştür. Çünkü Empedokles, ilkel psikolojisi ve dini mistisizmine maddesel evrene dair, Herbert Spencer'ınkine çok benzeyen kapsamlı ve muazzam bir teoriyi de eklemiştir. Enerjinin muhafaza edilmesi bilimsel doktrini, ya da Spencer'ın verdiği ismiyle kalıcı enerji -ki Spencer'ın sisteminin temel taşıdır- Empedokles'in maddenin muhafazası veya yok edilemezliği doktrininde bir karşılığa sahiptir. Empedokles'e göre maddenin miktarı her zaman sabittir ve katiyen artmaz ya da azalmaz. Bu yüzden fi-

ziksel dünyada meydana gelen tüm değişimler, iki zıt güç olan çekim ve itiş gücünün -mitolojik tabirleriyle sevgi ve nefret dediği güçlerin- neden olduğu maddenin birleşmesi ve ayrışması, yapıların oluşumu ve yıkımından ileri gelmektedir. Nasıl tüm maddesel şeyler çekim gücüyle gelişiyor ya da itiş gücüyle parçalanıyor, bireyin içindeki bireyin içindeki bütünlük hâli sürekli bir dağılma ve ayrışma hâliyle yer değiştiriyorsa, durum bir bütün olarak tüm maddesel evren için de böyledir. Çekim veya itiş gücü sırasıyla birbirine baskın çıkmasına göre evren de daralır ya da genişler. Çünkü çekim gücünün baskın olduğu uzun, belki de ölçülemez, bir zaman diliminin ardından itiş gücünün hâkim olduğu eşit derecede uzun bir zaman diliminin takip ettiği; nihayet baskın gücün tükenmesiyle eylemin önce duraksayıp ardından zıt güç tarafından terse çevrildiği; böylelikle maddesel evrenin sırasıyla daralıp genişleyerek, iki gücün birbirini tamamen dengelediği ve her şeyin durağan ve dengede olduğu anlar haricinde hiç kesilmeyen periyodik ve ritmik bir hareket sergilediği; ve kozmik sarkacın geriye doğru hareketiyle her şeyin eski hâline döndüğü düşüncesi, Empedokles'in düşüncesiydi. Böylece çekim ve itiş gücünün etkisi altındaki madde, sürekli ileri-geri salınır: daralma periyodunun sonunda katı bir küre hâlini alır: genişleme periyodunun sonunda ise, günümüzde gaz diye tarif edebileceğimiz bir incelme hâlinde boşluğa yayılır. Ve evrenin bir bütün olarak sergilediği bu devasa ileri-geri hareketi süregelmiştir ve sonsuza dek devam edecektir.

Empedokles'in beşinci yüzyılda bu şekilde formüle ettiği etkileyici genelleme, on dokuzuncu yüzyılda Herbert Spencer tarafından ayrıca dile getirilmiştir. Modern İngiliz filozof, Yunanlı öncüsü gibi, çekim ve itiş gücünün değişimli olarak baskın çıkmasına göre maddesel evrenin sırasıyla daralma ve genişleme, büyüme ve parçalanma dönemlerinden geçtiğini savunmuştur. Genel çıkarımlarını özetlediği söylemleri, neredeyse hiç değiştirilmeden Empedokles'in çıkarımlarını tarif

etmek için kullanılabilir. Kıyaslama yapmak adına aşağıdaki kısmı eklemek işe yarayabilir:

"Böylelikle görülebilen Evrenin bütünleşmesinde sergilenen bütün süreçlerin en ufak bütünleşmelerde sergilenen bütün süreçlere benzer olduğu sonucuna ulaşırız.

"Hareket, madde gibi, nicelik bakımından sabit olduğu için, Hareketin maddenin dağılımında yarattığı değişim, taşındığı her yönde bir sınıra ulaşınca, yok edilemez Hareket aksi yönde bir dağılımı gerektirir. Açıkça görülüyor ki evrensel olarak bir arada var olan, gördüğümüz üzere hem tüm Evrendeki bütün küçük çaplı değişimlerde hem de değişimlerin tümünde ritmi gerektiren, önce çekim güçlerinin baskın olduğu ve evrensel daralmaya neden olan ölçülemez uzunlukta bir dönem üreten ve ardından itiş güçlerinin baskın olduğu ve evrensel genişlemeye neden olan ölçülemez uzunlukta bir dönem üreten çekim ve itiş güçleri, sırasıyla Oluşum ve Çözülme dönemlerini meydana getirir. Ve bu da, şu an sürmekte olanlara benzer, birbirini izleyen Oluşumların var olduğu bir geçmiş ile –prensipte aynı fakat somut neticede farklı olan bu tür başka Oluşumların devam edebileceği bir geleceği akla getiriyor."

Fiziksel bilim alanındaki en güncel araştırmalar, evrenin doğasına dair bu genel görüşleri çürütmekten ziyade doğrulama eğilimindedir; çünkü eğer modern fizikçiler maddenin yapısının esasen elektriksel olduğunu düşünmekte haklılarsa, Empedokles ve Spencer tarafından ortaya konulan zıt güçler olan çekim ve itiş güçleri pozitif ve negatif elektrik hâlini alacaktır. Öte yandan, başta uranyum ve radyum olmak üzere bazı kimyasal elementlerde sürdüğü bilinen -muhtemelen tüm elementlerde sürmekte olan- atomsal ayrışma, evrenin Spencer'ın iddia ettiği üzere, bir ayrışma ve çözülme sürecinden ziyade, gerçekten bir bütünleşme ve büyüme sürecinde olup olmadığına, ya da inorganik dünyanın evrenin dokusunu usta dokumacının bir yandan dokuyup bir yandan söktüğü ağına

benzemesini sağlayacak eşzamanlı çözülümünün organik dünyanın görünürdeki büyümesine eşlik edip etmediğine dair bir kuşku uyandırmaktadır. Geleceğe dair öngörümüzü böylesi bulandıracak bu ciddi kuşku nedeniyle, belki de Empedokles'in insanların gözlemine açık olan dönemde çekim gücü mü yoksa itiş gücü mü baskındı, madde bir bütün olarak bütünleşiyor mu yoksa ayrışıyor mu, her şey giderek daha karmaşık ve bütünleşmiş formlara mı dönüşüyor, yoksa giderek çözülüyor ve basit formlara dönüşerek başlangıçtaki bileşenlerine mi ayrışıyor sorularını yanıtsız bırakarak Herbert Spencer'dan daha akıllıca davrandığını söyleyebiliriz.

Empedokles, tıpkı fiziksel evrenin oluşumu ve tarihine ilişkin görüşünde Spencer'ın teorilerini belli bir ölçüye kadar öngördüğü gibi, canlıların gelişimine dair görüşlerinde de belli bir ölçüde Darwin'in teorilerini öngörmüştür. Çünkü var olan hayvan türlerinin, hayatta kalmaya uygun olmadıkları için giderek direncini kaybeden ve varoluş mücadelesinde yenik düşen ucubemsi geçiş formları aracılığıyla inorganik maddeden evrimleştiğini düşünüyordu. Empedokles'in en güçlünün hayatta kalması ilkesinin yanı sıra evrim öğretisini açıkça dile getirip getirmediği konusunda kesin bir şey söyleyemeyiz; fakat her hâlükârda Aristo'nun, ilk defa en güçlünün hayatta kalması ilkesini dile getirdikten sonra, bunu Empedokles'in geçmişteki ucubemsi formların yok olması teorisine atıfta bulunarak örneklemesi önem teşkil etmektedir.

Dâhiyane zihni zamanının ötesinde ve üretken düşüncelerle dolu bir kimsenin memleketinin sokaklarında çelenkler ve kurdeleler arasında, ona tapan ve doğru yolu göstermesi, gaipten haber vermesi ve zaaflarından arındırması için ona dua ve dalkavukluk eden erkekli-kadınlı kalabalıkları peşine takıp bir peygamber hatta bir tanrı gibi davranması, insan doğasının tuhaf karmaşıklıkları ve görünürdeki tutarsızlıklarının önemli bir örneğidir. Bilimin bir diğer öncüsü Paracelsus gibi Empedokles'in karakterinde de gösteriş ve palavra, özgün

araştırmacının halis vasıflarına eşlik etmiştir. Fakat fıtratında tespit edebileceğimiz bu şarlatansı tantana, yeteneklerini bağır çağır duyuran herkesin ayaklarına kapanmaya hazır bekleyen toplulukların bir süreliğine desteğini kazanmasına engel olmaktan ziyade yardımcı olmuştur. Bilgeliğin böylesi hayranlık uyandırdığı ve ahmaklığın fazlaca övüldüğü bir dönemde Empedokles'in yeni bir dinin tanrısı değilse de kurucusuna dönüşmemesi şaşırtıcıdır. Hiç kuşku yok ki diğer başka insan tanrılar, Sicilyalı düşünürün sahip olduğundan çok daha aşağı bir entelektüel birikimle ortaya çıkmış ve başarılı olmuşlardır. Belki de Empedokles, insanlığın saflığını etkilemek için şart olan o özellikten, iddia ettiklerine samimiyetle inanma yetisinden yoksundu. Başkalarını hakikaten aldatmak için kişinin evvela kendini aldatması, farz değilse de, gereklidir. Sicilyalı bilgin ise bir tanrı rolüne bürünüp bundan hiç gocunmayacak kadar kurnaz değildi muhtemelen.

Empedokles'in yenileyip müritlerine felsefi bir inanç olarak aktardığı ruhun göç ettiğini söyleyen kadim vahşi öğretisi, daha sonraları çok farklı bir duruşu olan ve kimsenin ulaşamadığı bir düzeyde en yüce soyut düşünce becerisi ile nadide bir edebi dehayı bir araya getiren bir başka Yunanlı filozof tarafından, açıkça doğrulanmadıysa da, desteklenmiştir. Diğer iki selefi gibi Platon da, bu öğretiyi vahşilerden öğrendiyse bile ilkel ortamından ayrıştırmış ve cezalandırıcı adalet algısının yüce ahlaklı çerçevesine yerleştirmiştir. Çünkü o da ölümün ardından insan ruhunun göç ederek hayvan bedeninde can bulmasını ruhların yaşamları boyunca taşıdığı zayıflık ya da bağımlı olduğu fenalıkların bedeli olan bir ceza veya tezellül olarak görüyor ve günahkâr ruhun göç ettiği hayvan türünün zayıflık veya kabahatin derece ve doğasına denk olacağını düşünüyordu. Böylece, örneğin açgözlülerin, sarhoşların ve hovardaların ruhları katırların bedeninde can buluyordu; hırsız ve tiranların ruhları kurt ve şahin olarak yeniden doğuyordu; felsefeden nasiplenmemiş kendini bilen ve sessiz kimselerin

ruhu arı ve karınca olarak hayata dönüyordu; başarısız bir şair ölünce bir kuğu ya da bir bülbüle, başarısız bir soytarı ise maymuna dönüşebilirdi. Yalnızca en yüce erdeme sıkı bir bağlılıkla yaşamak ve tek bir amaç doğrultusunda soyut gerçekliğe adanmışlık, böyle tezellüle uğramış ruhları insan mertebesine döndürecek ve onları nihayetinde tanrılarla bir olmaya ulaştıracaktır. Bu görüşlerin öne sürüldüğü parçalar mitolojik bir tona sahip olmalarına ve Platon'un tüm yazıları gibi tiyatral bir forma sokulmuş ve başkalarının ağzına yerleştirilmiş olmalarına rağmen filozofun şahsi düşüncelerini yansıttıklarından şüphe edemeyiz. Vahşilerin kadim bir teorisi olan ruhsal göçü, bir Yunanlı düşünürün Attika belagatinin incileriyle süslü, dökümlü bir ahlak örtüsü altında gizlendiğini görmek ilginç ve yol göstericidir. En yüce ve en aşağı zihinlerin, her devirde insanoğlunu meraklandıran ve aklını karıştıran bu derin sorunlar karşısında sunduğu yanıtlar tuhaf bir şekilde benzerlik taşır.

CLVIII. Hayaletler Dünyası

AKLIN SOLGUN IŞIĞIYLA aydınlanan insan bilgisinin çemberi o kadar dar, bu parlak çemberin ardında uzanan insan cehaletinin karanlık bölgeleri o kadar engindir ki hayal gücü sınır çizgisine adım atıp zengin renklerle bezeli büyülü fenerini karanlığa doğrultmak durumundadır. Gözlerini karanlığa doğrulttuğunda kendi bedeninin gölgemsi yansımalarını bu dipsiz çukurda dolanan hakiki varlıklar sanma eğilimindedir. Kısacası, çok az kişi bilineni bilinmeyenden ayıran kesin çizginin farkındadır; insanların çoğunluğu için burası algı ve düşüncenin ayrışmaz bir bütüne dönüştüğü puslu sınır diyarıdır. Bu yüzden vahşiye göre hayal gücünün boşluğu doldurmak için kullandığı ölü hayvan ve insanların hayaletleri duyularıyla algıladığı canlı hayvan ve insanlar kadar gerçektir; düşünceleri ve eylemleri her ikisi tarafından da neredeye aynı ölçüde algılanır. "Nasıl gölgeleriz bizler ve nasıl gölgelerin peşinden gideriz!" sözünü, medeni kardeşinden ziyade, vahşi için kullanmak daha doğru olacaktır.

CLIX. Hayalet Korkusu

HAYALET KORKUSU VAHŞİLER arasında yaygın, belki de evrenseldir; bu korku bizler arasında da yok değildir. Eğer var olmasaydı bazı eğitimli toplumlar kepenklerini açabilirdi. Ölü ya da diri, hayalet korkusu katiyen katıksız bir lütuf olmamıştır. Başka hiçbir inanışın insanoğlunun ekonomik ve dolayısıyla toplumsal ilerleyişini gecikmesinde ruhun ölümsüz olduğu inancı kadar payı yoktur; çünkü bu inanç, peşi sıra ırkları ve nesilleri yaşayanların esas ihtiyaçlarını ölülerin farazi ihtiyaçlarına kurban etmeye sevk etmiştir. Bu inanç nedeniyle boşa harcanan ve yok edilen can ve malın haddi hesabı yoktur. Ölülerden korkmanın pek çok ırkı sevk ettiği sistematik malmülk tahribatından doğan ekonomik, politik ve ahlaki bakımdan olumsuz neticelerini bir örnekle detaya girmeden gözler önüne sereceğim. Bilgili ve zeki gezgin d'Orbigny, Patagonyalılardan söz ederken şöyle der: "Hiçbir kanunları yok, suçlulara verilen bir ceza da. Herkes arzu ettiği şekilde yaşıyor; en büyük hırsız, en becerikli olduğu için en çok saygıyı görüyor. Hırsızlığı terk etmelerinin daima önüne geçecek olan ve

aynı zamanda sabit yerleşim yerleri kurmalarına daima engel teşkil edecek sebep, içlerinden biri ölünce onun mülkünü yıkmalarını şart koşan dini bir önyargıdır. Tüm yaşamı boyunca beyazlardan çalarak ya da av ürünlerini komşu kabilelerle takas ederek mal-mülk toplayan bir Patagonyalı mirasçıları için hiçbir şey yapmamıştır; tüm birikimi onunla birlikte yok edilir ve çocukları kendi servetlerini sil baştan kazanmaya mecbur edilir – bu, gözlemlediğim kadarıyla, merhumun arazisini yağmalayan ve diktiği ağaçları kesen Tamanake ve Orinokolar arasında da görülen bir gelenektir. Ayrıca ölenin evini kapatıp terk eden ve arazisindeki ağaçlardan tek bir meyve koparmayı günah sayan Yurakareler'de de görülmektedir. Bu tür gelenekler varken hırsa kapılmanın mümkün olmadığını, herkesin gereksinimi kendiyle sınırlı olduğunu kolayca görebiliriz; doğalarındaki bu tembelliğin nedenlerinden biridir bu ve var olduğu müddetçe medeniyetin ilerleyişini engelleyecek bir sebeptir. Gelecekten umacakları bir şey yokken ne diye kaygılansınlar ki? Yaşanan an her şeyleridir, tek ilgilendikleri bireysel menfaatleridir; oğul, kendisine kalmayacağı için hiçbir zaman babasının sürüsüne göz kulak olmaz, yalnızca kendi meseleleriyle meşgul olur ve kendine bakmanın, geçimini sağlamanın yollarını aramaya koyulur. Hiç kuşkusuz kentlerimizde sıkça görülen mirasçıların açgözlülüğünü doğuran tüm sebepleri ortadan kaldırması bakımından bu geleneğin ahlaki yönden takdir edilmesi gerekir. Çocuklarına bir şey bırakmayacakları için anne-babanın çabucak ölmesi umudu veya arzusu var olamaz; fakat öte yandan Patagonyalılar miraslarını korumuş olsalardı bugün hiç kuşkusuz sayısız sürüye sahip olurlardı ve bu da beyazlar için daha korkutucu olmaları anlamına gelirdi. Lakin mevcut alışkanlıkları onları durağan bir duruma mahkûm edecek ve onları ancak radikal bir değişim bu vaziyetten kurtarabilecektir." Bu nedenledir ki fakirlik, tembellik, savurganlık, politik zayıflık ve göçebe yaşamın tüm zorlukları, ölülerden korkmanın bu zavallı yerlilere musallat

ettiği acınası mirastır. Batıl inanç, kasvetli kapısından geçenlere hakikaten ağır bir bedel ödetir.

Ancak burada sonraki yaşam teorisinin pratikte doğurduğu feci neticelere, ağza alınmaz fenalıklara, suç ve acılarla ilgilenmiyoruz. Şu anda ele aldığımız nokta, konunun daha neşeli olan kısmı ve ruhların, hayaletlerin katı yürekli kabadayıların yüreğine saldığı derin fakat asılsız korkudur. Böyle kimseler tutkularını irdeleyip sağduyunun kurallarına göre düzenlediği zaman, ruhani bir cezalandırmadan ve kurbanlarının öfkeli ruhundan korkmalarının faydalı bir kısıtlama etkisi yaratmış olması gerektiği ortadadır; dünyevi cezanın dehşetini katlamış ve fevri, kötücül bir fıtrata sahip olanlara ellerini kana bulamadan önce durup düşünmeleri için yeni bir sebep sunmuş olsa gerek.

CLX. Hayalet Korkusunun Olumlu Etkisi

HAYALET KORKUSU ACIMASIZ, fevri ve kötücül olanları kan dökmekten caydırarak bir yandan doğrudan doğruya insan yaşamının kutsallığını artırırken, aynı etkiyi bir yandan da dolaylı yollardan yaratmıştır. Çünkü yalnızca gözü dönmüş katil değil, toplumun tamamı kurbanın hayaletinden korkar. Toplum katilin varlığının kendine tehdit oluşturduğunu düşünür, çünkü katili kovalayan öfkeli ruh başka insanlara yönelip onlara zarar verebilir. Bundan dolayı toplum, muhtemel bir tehlike, tehditkâr bir kirlilik ve ölüm kaynağı olduğuna inandığı şeyden kurtulmak adına suçluyu dışlamak, kovmak ya da yok etmek için güçlü bir gerekçeye sahip olur. Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, toplum cinayetin cezalandırılmasıyla ilgilenir. Bunun sebebi katillerin kabile ya da devlet tarafından yargılanması başlangıçta katillere verilen bir ceza olarak düşünülmesi değildi; daha ziyade, nefsi müdafaa, ahlaki bir karantina, ruhani bir arınma ve temizlenme süreci ve bir şeytan çıkarma ayini olarak görülmesiydi. Bu, toplumun genelinin, bazen bizzat katilin, ruhani enfeksiyondan arındırılma yönte-

miydi. İlkel insana göre bu enfeksiyon maddesel ve elle tutulurdu, kelimenin tam anlamıyla suyla, domuz ya da koyun kanıyla veya başka temizlik maddeleriyle yıkanabilen ya da çıkarılabilen bir şeydi. Fakat bu arınma töreni, katili hapsetme, ülkeden kovma ya da kurbanın ruhunu teskin etmek adına katilin öldürülmesi hâlini aldığında, pratikteki maksadı cezadan ayırt edilemezdi; neden olduğu korku, tıpkı bir ceza olarak tasarlanmışçasına bir caydırıcı etkisi gösterirdi. Biri asılmak üzereyken ona asılmanın bir ceza değil, bir arınma olduğunu söylemek onu pek bir teselli vermez. Fakat bu kavramlardan biri kolayca ve neredeyse hiç fark edilmeden diğerine dönüşür; yani, önceleri dini bir ayin, ciddi bir kutsama veya kurban etme töreni olan şey, zaman içerisinde tümüyle toplumsal bir fonksiyona dönüşür ve toplumun kendine zarar verenlere uyguladığı bir ceza hâlini alır. Kurban etme töreni idama dönüşür, rahip geri çekilir ve cellât öne çıkar. Hukukçu ve filozofların ince zekâsı katı bir ceza teorisinden ve yasanın kötülere korku salan bir dehşet hâline getirilmesini ya da suçlunun karakterini ıslah etmeyi ve bedenini bu dünyada asarak veya yakarak öteki dünyada kurtuluşa ermesini arzulayan iyi bir niyet olarak kullanılmasını öngören bir politikadan hareketle yaptığı çıkarımlarla ulaşmasından çok önceleri cezai adalet muhtemelen ilkel bir batıl inanç üzerine temellendirilmişti. Eğer bu çıkarımlar idam cezasını yalnızca teoride doğruladığını iddia ederse sağlam ya da çürük bir zemine yaslanmış olabilir; ama eğer idam cezasını tarihsel olarak açıkladıklarını iddia ederlerse, kesinlikle yanlıştırlar. Bir döneme başka bir dönemin düşüncelerini yansıtarak, en eski düşünceleri zihinsel evrimin en son ürünleri bağlamında yorumlayarak geçmişi yeniden inşa edemezsiniz. Bu şekilde devrim yapabilirsiniz ama tarihi yazamazsınız.

Eğer bu görüşler doğruysa hayalet korkusu insan yaşamının korunmasına iki şekilde etki etmiştir. Bir yandan her bireyi akranını öldürme hususunda kendi menfaati uğruna daha is-

teksiz kılmıştır, diğer yandan tüm toplumu katili cezalandırmaya teşvik etmiştir. Her insanın yaşamını, ahlak ve yasadan oluşan çift katmanlı bir çit dairesinin içine yerleştirmiştir. Fevri ve taş yürekli olanlara o en son, ölümcül adımdan geri durmak için iki sebep vermiştir: bir yandan kurbanlarının ruhundan, diğer yandan yasanın kırbacından korkmak zorundaydılar: şeytan ve derin bir deniz ile ruh ve darağacı arasında bir boğazda sıkışıp kalmışlardı. Bilimin ilerlemesiyle ruhun gölgesi yok olduğunda, darağacının boğucu gölgesi batıl inançtan doğan korkuların yardımı olmaksızın toplumu korumak için var olmaya devam eder. İşte gelenekler genellikle bu şekilde ortaya çıkış sebeplerinden daha uzun var olurlar. Eğer bir kurum pratikte iyiyse eski teorik temeli çöktüğünde bile yıkılmayacaktır; daha doğru olduğu için daha sağlam olan yeni bir temel bulunacaktır yaslanması için. Zaman ilerledikçe ahlak temel aldığı zemini batıl inancın kumlarından alıp aklın kayasına; hayali olandan gerçek olana; doğaüstü olandan doğal olana taşır. Günümüzde devlet, hayaletlere olan inanç sarsıldı diye huzur dolu vatandaşlarının yaşamlarını korumaktan vazgeçmemiştir. Yaşam Ağacı yolundaki yürüyüşü Adalet'in alevlerle kaplı kılıcıyla korumak için kocakarı hikâyelerinden daha iyi bir sebep bulmuştur.

CLXI. Ölülere Tapınma

SAHİP OLDUĞUMUZ YALNIZCA vahşi ve barbar kabile kaynaklarını değil, aynı zamanda birtakım oldukça medeni halkların kaynaklarını da göz önünde bulundurduğumuzda, ölmüş insanlara tapınmanın doğa dininin en yaygın ve etkin formlarından biri, belki de en yaygın ve etkini, olduğunu görürüz. Açıkça anlaşıldığı üzere bu inanç, insan benliğinin ruh, hayalet ve daha nice isimler verdiğimiz bir formda ölümden sonra varlığını sürdürebildiği ve kısa veya uzun bir süre zarfında yaşayanların kaderlerini iyiye ya da kötüye sevk etme hususunda büyük bir etkiye sahip olmaya devam ettiği varsayımına dayanmaktadır; bu nedenle yaşayanlar, kendi emniyet ve refahları uğruna, ölülerin gölgelerini teskin etmekle mükelleflerdir. İnsan ruhunun ölümden sonra var olmaya devam ettiği inanışı tüm dünyaya yayılmıştır; en aşağıdan tutun en üst kültür düzeyine kadar tüm insanlar arasında görülür. Öyleyse, ölmüşlerin ruhunu teskin etme geleneğinin de dünya çapında yaygın olmasına şaşmamamız gerekir. Şüphesiz ki ruhlara gösterilen ilginin derecesi her durumda aynı değildir;

her biri ruha atfedilen güce oranla farklılık gösterir. Kudretli savaşçılar, şefler ve krallar gibi ömrü yaşamında, bir sebepten, daha çok korku uyandıran insanların ruhlarına daha çok saygı duyulur ve sıradan insanların ruhlarına göre daha çok biat edilir. Bu saygı ve biat ancak çok ulvi bir noktaya taşındığı zaman bu durum layıkıyla ölülerin tanrılaştırılması diye tanımlanabilir. Fakat ölmüş insanların pek çok yerde tanrı mertebesine yüceltildiğine dair çok kanıt mevcuttur. İnananların bir zamanlar yaşayanların bedenine can verdiğini kabul ettiği ruhlara tapınılmasından bağımsız olarak, tümüyle mitolojik varlıklar olarak görülen birçok tanrının, esas geçmişlerinin unutulmasına veya efsane geleneği vesilesiyle hayali tanrının gerçek karakterini az çok ortaya çıkaran bir mite dönüştürülmesine rağmen önceleri etten kemikten insanlar olduğundan kuşkulanmak için geçerli sebepler vardır. Tanrıların çoğunun veya tümünün bu şekilde ortaya çıktığını, başka bir deyişle tanrılara inanmanın esasında ölülere tapınmaktan pek de farkı olmadığını söyleyen teori, adını bu düşünceyi öne süren Antik Yunan yazar Euhemeros'tan alır ve Euhemerizm olarak bilinir. Tanrılara inanmanın evrensel bir açıklaması olarak görüldüğünde kesinlikle doğru değildir; bu inancın kısmi açıklaması olarak görüldüğünde ise doğruluğu su götürmez. Ve belki daha da ileri giderek diyebiliriz ki doğa dininin saklı tarihini keşfettikçe Euhemerizm'in doğruluğu artmaktadır. Doğa dinindeki tanrılara daha yakından baktığımızda mitolojik imgelemin azametli bedenlerine sarmaladığı gösterişli ve görkemli şaşaanın ardında bir zamanlar insanlığın ortak neşesini ve acılarını paylaşmış, ortak hayat yolunu arşınlamış ve ortak sona ulaşmış gerçek insanlara ait bilindik özellikleri daha iyi fark ederiz.

Nasıl oldu da ölmüş insanların bu kadar sık tanrı mertebesine yüceltildi diye sorarsak, fark edilecek ilk nokta şudur: bu tür bütün ilahlaştırmaların, teorimiz doğruysa, bir çeşit deneyimden yapılmış çıkarımlar olması gerekir; ister insan zihnine

ister dış doğaya dair bazı olguların algılanamayan sebeplerini açıklamak üzere kurgulanmış hipotezler olmaları gerekir. Bu hipotezlerin tümü, daha önce söylediğim gibi, bilinçli insan benliğinin -adına ruh, hayalet ya da ne derseniz deyin- bedenin ölümünden sonra hayatta kaldığını ve bedenden ayrılmış vaziyette, azalmamış hatta iyiye veya kötüye kullanabileceği büyük ölçüde artmış güçlere sahip olarak varlığını sürdürdüğünü işaret eder. Benliğin ölümden sonra hayatta kaldığı inanışı, kelimelerden tasarruf etmek adına ölümsüzlük inancı diye adlandırılabilir. Gerçi ölümsüzlük teriminin kullanılması tamı tamına uygun değildir, çünkü ebedi varoluş anlamına gelir; oysa bedenin yok oluşunun ardından insan ruhunun uzun ya da kısa bir süre boyunca varlığını sürdürdüğüne büyük bir bağlılıkla inanan ilkel halklar için ölümsüzlük düşüncesi oldukça anlaşılmazdır. Ruhun ölümsüz olduğu inanışı, ya da daha uygun bir şekilde ifade etmek gerekirse bilinçli insan benliğinin ölümden sonra varlığını sürdürdüğü inanışı, entelektüel evrimin en aşağıdan en üst seviyeye kadar bütün safhalarında insanlar arasında fazlasıyla yaygındır; katiyen yalnızca yüce dinlere mensup olanlara özgü bir şey değildir, düşünceleri hakkında net bilgi sahibi olduğumuz vahşi ve barbar halkların büyük çoğunluğu tarafından da sorgulanamaz bir gerçek olarak kabul edilir.

O hâlde ölmüş insanların tanrılaştırılmasını açıklayacak olursak, evvela yaygın ölümsüzlük inancını açıklamamız gerekir. Şu soruyu yanıtlamalıyız: Nasıl oluyor da tüm ülkelerde, tüm cehalet ya da bilgi dönemlerinde insanlar öldükleri zaman bedenin yok olmasının ardından bilinçlerinin sonsuz bir süre boyunca baki kalacağına bu kadar yaygın bir şekilde inanabiliyorlar? Bu soruyu yanıtlamak, teoloji terimini tam anlamıyla değil de bir Tanrı'nın akıl vesilesiyle bilinmesiyle sınırlandırırsak, doğa teolojisinin temel sorunlarından biridir. Çünkü Budizm örneği, ölümden sonra insan ruhunun var olduğu inanışının bir tanrıya inanmamayla bağdaşabildiğini ka-

nıtlamaktadır. Fakat doğa teolojisi tabirini kendi içerisinde bir tanrının varlığını doğrulamasa da gerçekliğine dair en derin ve en verimli kaynakları sunan teorileri kapsayacak şekilde kullanırsak, işte o zaman insanın ölümsüzlüğü doktrininin doğa teolojisinin alanına dâhil olduğunu meşru bir şekilde dile getirebiliriz. Öyleyse bu doktrinin kökeni nedir? İnsanlar nasıl bu kadar yaygın biçimde ölümsüz olduklarına inanırlar?

İnsanın ölümsüzlüğüne dair doğada herhangi bir bilgi varsa ya sezgi ya da deneyim aracılığıyla elde edilmesi gerekir; bunun başka bir yolu yoktur. Diğer insanlar fıtratlarından gelen basit bir beklentiden dolayı, akıldan tamamen bağımsız ve içgüdüsel olarak mı ölümsüz olduklarına inanıyorlar bilemem; ama kendi adıma kesin olarak diyebilirim ki kendi ölümsüzlüğüme dair hiç böyle bir içgüdüm yok ve yalnızca doğal duyularıma güvenecek olursam kişisel bir tanrının kesin veya muhtemel varlığını nasıl onaylayamıyorsam ölümden sonra benliğimin kesin veya muhtemel varlığını da onaylayamam. Ve insanların kendi düşüncelerini inceleyebildiği takdirde bu iki derin hususta kendilerini benzer bir görüşte bulacaklarını düşünecek kadar cüretkârım. Bu nedenle, insanların bir kaide olarak ölümsüzlüklerine dair içgüdüsel bir bilgiye sahip olmadığını ve eğer böyle bir hususta doğal bir bilgi varsa bu bilginin yalnızca deneyime dayanan düşünsel bir süreçle elde edilebileceğini muhtemel bir sav olarak ortaya koyma taraftarıyım.

Öyleyse insanın ölümsüzlüğü teorisini ortaya çıkaran deneyim ne tür bir deneyimdir? Kendi zihinlerimizin işleyişine dair elde ettiğimiz deneyimler midir yoksa dış doğaya dair deneyimlerimiz midir? Tarihsel bir veri olarak -ki bu soruya tamamen tarihsel bir bakış açısından yaklaşıyorum- insanlar benliklerinin ölümden sonra baki olacağı çıkarımına her iki türden deneyimler, yani hem iç dünyalarındaki hem de geleneksel olarak dış dünya adını verdiğimiz olgulara ilişkin deneyimleri, sayesinde varmışlardır. Vahşi, cehaleti nedeniyle

yaygın bir biçimde gündelik yaşamın gerçekleri adını verdiğimiz şeylerden ayırt edemediği, iç dünyasının ayrılmaz bir parçası olan rüyalarında ölümsüzlüğe dair güçlü bir sav bulur. Böylece rüyasında tanıdığı ölmüş kimseler ona göründüğünde doğal olarak bu kişilerin hâlen belki de yok oluşuna gözleriyle şahitlik ettiği bedenlerinden ayrı bir şekilde, bir yerlerde var olduğu çıkarımında bulunur. Kendisine sorar, "Yoklarsa ölü kimseleri nasıl görebiliyorum?" Onların bedenleri gibi yok olduklarını savunmak duyularının sunduğu aşikâr kanıtları inkâr etmek olur; çünkü görmek inanmaktır kaidesi vahşi için medeni insan için olduğundan daha geçerlidir. Ölmüşleri yalnızca rüyalarında görmesi onun inancını sarsmaz, çünkü o, rüyaların uyanık yaşantısında gördükleri kadar gerçek olduğunu düşünür. Ve bu şekilde ölülerin varlığını sürdürdüğü ve ona, rüyalarındaki göründükleri gibi, yardım edebildiği ya da zarar verebildiği inancını kazandığında, bu teoriyi uykudaki düşlerinden kesin bir çizgiyle ayırmadığı gündelik yaşantısındaki olaylara da yansıtması doğal ve kaçınılmazdır. Artık bu olayların ve doğadaki süreçlerin birçoğunu ölmüşlerin ruhlarının doğrudan müdahalesi olarak açıklar; başına gelen talihsizliklerde ve lütufların bazılarında onların görünmez dokunuşunu arar – çünkü en azından vahşiler arasındaki hayalet inancında ruhların kindar ve kötücül, ya da en azından huysuz ve aksi olduğu, yaşayanlara yardım etmekten çok zarar vermeye meyletmesi yaygın bir özelliktir. Çoğu vahşinin düşüncesine göre bu yönleriyle genellikle düzenbaz ve kötücül varlıklar olan, öfkeleri tehlike teşkil eden ve sevgisi korku ve titremeyle kazanılan kişileştirilmiş doğa ruhlarına benzerler. Böylece ruh ve hayaletlere dair öykülerin katkısı bile olmadan ilkel insan, zaman içerisinde etrafındaki dünyanın geçmiş nesillere mensup erkek ve kadınların gölgelerinin önemli bir yer tuttuğu ve önderlik ettiği sayısız ruhla dolu olduğuna, onlardan etkilendiği ve onların hükmünde olduğuna inanmaya başlar. Yardım etme veya zarar verme kudretine sahip bu ruhları tü-

müyle kötücül olduklarını gördüğünde uzaklaştırmaya çabalar, eğer girişimlerine tepki verecek kadar uysal olduklarını düşündüğündeyse onları teskin etmeye veya onlarla uzlaşmaya çalışır. Rüyaların gerçek fakat bize göre yanlış yorumlanmış olaylarından bu şekilde yola çıkarak vahşi, insanın ölümsüzlüğü doktrinine, oradan da ölülere tapınma ilkesine ulaşabilir.

Vahşilerin ölümsüzlük inancına dair sunduğum bu açıklama ne yeni ne de özgündür. Aksine, şimdiye dek ortaya atılan en yaygın ve en bilindik açıklamadır. Verilerin tamamına değilse bile muhtemelen birçoğuna açıklık getirmektedir. Aynı zamanda farklı türden deneyimlerden edinilen başka birçok çıkarımın, özlerinde öne sürmese bile, insanoğlunun kendi ölümsüzlüğüne duyduğu emin inancı doğruladığından şüphe etmiyorum. Dışsal deneyimden tek bir örnek verecek olursak, çocukların ölmüş akrabalara olan benzerlikleri pek çok vahşinin aklında bu ölmüş akrabaların ruhlarının torunlarında yeniden doğduğu düşüncesini uyandırmıştır. Bu şekilde açıklanan birkaç benzerliğin ardından, yaşayan herkesin ölmüşlerin ruhlarıyla can bulduğunu, başka bir ifadeyle insan ruhunun ölümden sonra ebediyen değilse de sınırsız bir süreliğine hayatta kaldığını ve bu süreçte bir dizi yeniden doğuş ve reenkarnasyona uğradığını öne süren bir teoriye varmak kolay olacaktır. Her nasıl ulaşılmış olursa olsun ruhun yeniden doğduğu ya da göç ettiği doktrinine pek çok vahşi kabilesinde rastlanmaktadır. Bu konuda bildiklerimiz, ruh göçü inancının zihinsel ve sosyal evrimin belirli safhalarında çok daha yaygın olduğu ve ilkel insanın hayatı ve kurumları üzerinde şu an elimizdeki verilerin teyit etmemizi sağladığından çok daha derin bir etkisi olduğu yönündeki varsayımımızı doğrulamaktadır.

CLXII. Ölülerin Tanrılaştırılması

ÖLÜLERE TAPINMANIN SÜREKLİ olarak genç rakiplerinin ortaya çıkışıyla daha da arka plana itilen yüce tanrılara tapınmanın önüne geçme eğiliminde olduğu genel bir kaide olarak ortaya koyulabilir. Bu durumun böyle olması oldukça doğaldır. Üstün yetenekler ve güçlü karakterlerin ilham ettiği erdem, hürmet ve korkuya duyduğumuz bağlılık, sevgi ve hayranlığımızın odağı olan objeler yeryüzünden silinip gittikten çok sonra bile var olmayı sürdürür ve yaşamları sırasında bizzat insanların kendine sunduğumuz veya kıskandığımız biati artık hatıralarına sunarız. Bizler için hâlâ var gibilerdir; özellikleri, onlara özgü düşünceleri ve konuşmaları hatıralarımızda hâlâ tazeyken onların öylece yok olduğuna, onlardan geriye toprağa verdiğimiz cansız bedenden başka bir şey kalmadığına inandıramayız. Yüreğimiz, kaybettiğimiz sevdiklerimizin algımızın ötesinde bir yerlerde, daha önceden giden akrabaların ruhlarına katıldığı ve bizim de zaman içinde onlarla yeniden bir araya geleceğimiz bilinmez bir diyarda toplanacağı -inancı değilse de- umuduna sıkıca sarılır. Sevgi gibi, saygı ve korku da

böyledir; bu ikisi de ölülerin var olmayı sürdürdüğünü ifade eden içgüdüsel inancı teşvik eden güçlü birer etkendir. Bu gizemli evrenin yükseklik ve derinliklerini keşfeden meşgul beyin, ölümsüzlük için tutkuyla düşündüğümüz güzellik tasavvurlarını üreten parlak hayal gücü, imparatorluklar kuran ve yıkan, dünyayı sarsan azimli ruh ve coşkun hırs; hepsi artık çürüyen birkaç kemikten ya da mermer anıtlar altında yatan bir avuç külden mi ibaret? Çoğu insan, insan doğasının itibarı olarak gördükleri şeyi böylesine küçük düşüren bir sonuca karşı çıkar. Bu yüzden, hem hayal gücünün hem de kalbin arzularını tatmin etmek için insanlar, ölülerini günden güne aziz ve kahraman mertebesine yüceltir ve ölüler bu mertebelerden neredeyse algılanamaz bir geçişle zaman içerisinde tanrıların yüce mertebesine erişebilirler. İnsan zihninin el yordamıyla giriştiği arayışların kökenine inebildiğimiz kadarıyla insanoğlu bu şekilde durmadan kendi suretinde tanrılar yaratmıştır.

CLXIII. Euhemerizm

TANRILARA DAİR EVRENSEL bir açıklama olarak Euhemerizm hakkında her ne düşünürsek düşünelim, birçok yerde yüce hiyerarşinin mertebelerinin büyük ölçüde etten kemikten insanların ruhlarıyla dolu olduğundan şüphe edilemez. Fakat insan tanrıların kökeninin arka planda kalmasına ve baştan beri sadece ilah olan orijinal tanrılarla karıştırılması yönünde genel bir eğilim vardır. Bu eğilim bazen sonradan ilahlaşan varlıkların mütevazı doğumu ve sıradan başlangıçlarını örtbas etme yönündeki kasti bir arzu tarafından vurgulanmaktadır. Fakat iki sınıf arasındaki ayrımın ortadan kaybolması muhtemelen unutulmanın ve aradan geçen zamanın basit bir neticesidir. Birisi öldüğünde çağdaşlarının açık ve net gördüğü cüssesi hafızadan silinmeye ve belirsiz bir hâle gelmeye başlar, ta ki, eğer sıradan biriyse, tamamen unutulup gidene dek. Ya da eğer eylem ve düşünceleri çağdaşlarını iyi veya kötü yönde etkilemiş birisiyse, nesiller sonra bile hatırası yaşamaya devam eder, karaltısı giderek silikleşse de, akşam pusunun günbatımında büyüdüğü gibi, çağların ufkunda her zamankinden geniş bir

yer kaplar. Böylelikle doğal olarak ve fark edilmeden, zaman ilerledikçe, ölümlü doğamız solarak ya da ışıldayarak ölümsüzleşir ve ilahlaşır.

CLXIV. Dinlerin Kurucusu Olan Büyük Şahsiyetler

Osiris ve İsa benzer coşkun bağlılıkların odak noktası olduysa tesirlerinin ardındaki sır da benzer olamaz mı? İsa yeryüzündeki bir insanoğlu olarak yaşadı ve öldüyse, Osiris de aynını yapmış olamaz mı? Yaygın ve yaşayan popülaritesi bu varsayımı desteklemektedir; çünkü insanoğlunun gönlünde kendine bir yer kazanmış bütün diğer büyük dini ya da yarı dini sistemler, kişisel yaşamları ve sundukları örnekle insanların akıl ve kalplerinde hiçbir soyut kavramın, ortak bilgelik ya da ahmaklığın hiçbir solgun ürününün bırakamayacağı bir tesir yaratan büyük şahıslar tarafından kurulmuştur. Bu durum, Budizm, Konfüçyanizm, Hristiyanlık ve İslam için böyledir; ve pekala Osiris'in dini için de böyle olmuş olabilir. Hiç kuşkusuz, Antik Mısır'ın bütünsel geleneğini kabul edersek verilere Osiris'i katıksız bir mite indirgeyerek vereceğimizden daha az zarar vermiş oluruz. Ve en erken dönemden son dönemlerine kadar Mısırlı hükümdarlarına yaşamlarında ve ölümlerinden sonra tanrı olarak tapınıldığını göz önünde bulundurduğumuzda, içlerinden bir tanesinin yaşamı boyunca

diğerlerinden daha büyük bir bağlılık kazandığı, ölümünden sonra daha içten bir sevgi ve daha derin bir saygıyla hatırlandığı ve en sonunda sevgili hatırasının soluklaşıp etrafının zamanın pusları tarafından görkemli bir haleyle çevrelenerek halkının baskın dinine dönüştüğü düşüncesinde abartı veya ihtimal dışı olan hiçbir şey yoktur. Bu teori, en azından, ciddi bir irdelemeyi hak edecek ölçüde akla yatkındır. Eğer bu teoriyi kabul edersek, efsanenin Osiris'e atfettiği mitolojik özelliklerin, hatırasını bir harabenin etrafını saran sarmaşıklar gibi saran sonraki dönemlere ait eklentiler olduğunu varsayabiliriz. Böyle bir varsayımın önünde bir mahsur yoktur; aksine, tüm göstergeler destekler niteliktedir, çünkü mitlerin geçmişin büyük tarihsel figürleri etrafında sarmaşıklar ya da çiçekler gibi yetiştiğinden daha kesin olan bir şey yoktur.

CLXV. Demeter ve Ölümsüzlük

VERİLERİ BİR BÜTÜN olarak değerlendirerek diyebiliriz ki Demeter ve Persephone mitinden, ikilinin ritüelinden, sanat alanındaki tasvirlerinden, taşıdıkları unvanlardan, ilk meyvelerin onlara sunulmasından ve ekinlere verilen isimlerden yola çıkarak sıradan bir Yunanlının zihninde bu iki tanrıçanın esasında mahsulün kişileştirmesi olduğu ve dinlerinin olgunlaşmasının izahatını dolaylı olarak bu özde bulduğu sonucuna varabiliriz. Bu görüşü savunmak, dini evrimin uzun yolculuğunda yüksek ahlaki ve ruhani kavramların bu basit tohuma aşılandığı ve arpa ile buğdaydan daha narin çiçeklere dönüştüğünü reddetmek anlamına gelmez. Her şeyden önce, filizlenmesi ve yeni, daha yüce bir yaşama ulaşması için tohumun toprağa gömülen tohum düşüncesi, insan yazgısıyla bir benzerliği derhâl akıllara getirmiş ve insanoğlu için de mezarın bilinmez ve daha parlak başka bir dünyadaki daha iyi ve daha mutlu bir varoluşun yalnızca başlangıcı olabileceği umudunu güçlendirmiştir. Bu basit ve doğal düşünce, Eleusis'teki Ekin Tanrıçası'nın ölümün gizemi ve mutlu bir ölümsüzlük umu-

duyla bağdaştırılmasına yeterli bir açıklama getirmektedir. Çünkü antik dönemde yaşayanların Eleusis Gizemleri'ndeki kabul törenini Cennet'in kapılarını açan anahtar olarak görmeleri, aralarındaki bilgili yazarların kabul gören kimseyi daha sonrasında bekleyen mutluluğa ithafen yaptıkları göndermeler tarafından doğrulanmaktadır. Böylesi yüksek umutların üzerine kurulduğu mantıksal zeminin zayıflığının farkına varmak bizler için kuşkusuz ki kolaydır. Fakat insan çaresizken tutunacak herhangi bir dal arar ve şaşırmamalıyız ki Yunanlılar da, bizler gibi, önlerinde onları bekleyen ölüm ve içlerinde coşkulu bir yaşam sevgisi varken insanın ölümsüzlüğü teorisini destekleyen ve çürüten argümanları iyice tartmak için zaman harcamamışlardır. Aziz Paul'u memnun eden ve sevdiklerinin ölüm döşeğinin başında veya açık mezarlarının yanında bekleyen, acı içerisindeki binlerce Hristiyan'ı teskin eden düşünce, acılar karşısında boynunu büken, yaşam ateşi zayıflayan ve gözlerini bilinmezin karanlığına çeviren antik dönem paganlarına da şifa gibi gelmiştir. Öyleyse, kökenini doğanın en bilindik fakat ebediyen tesirli özelliklerinden bazılarına, sonbaharın melankolik kasvetine ve baharın tazelik, parlaklık ve yeşilliğine dayandırdığımızda, Yunan dehasının berraklığı ve günışığının üzerine ölümün gizemi ve gölgesinin düştüğü nadir mitlerden biri olan Demeter ve Persephone'ye saygısızlık etmemiş oluruz.

CLXVI. Ölüm ve Güller

BU ŞEKİLDE YORUMLANDIĞINDA Adonis'in ölümü, bitki örtüsünün yaz sıcağı veya kış soğuğunda doğal yollardan ölmesi değildir; ekinlerin tarlada onları biçen, harman yerinde parçalayan ve değirmende öğüterek toz hâline getiren insanoğlu tarafından vahşice talan edilmesidir. Adonis'in daha sonraki dönemlerde Levanten halklarına kendini sunduğu başlıca yönünün bu olduğu kabul edilebilir; fakat Adonis başlangıçtan beri ekinin kendi miydi, bundan şüphe edilebilir. Daha erken bir dönemde çobanların gözünde, her şeyden önce, yağmurdan sonra filizlenen, zayıf ve aç hayvanlara zengin bir otlak sunan narin ottu belki de. Daha da öncesinde, sonbahar korularının vahşiye ve kadınına sunduğu yemişlerin ve meyvelerin ruhunu sembolize etmiş olabilir. Çiftçi nasıl tükettiği ekinlerin ruhunu teskin etmek zorundaysa, çoban hayvanlarının yediği ot ve yaprakların ruhunu, toplayıcı ise kazdığı köklerin ve dallardan topladığı meyvelerin ruhunu teskin etmek zorundadır. Her hâlükârda incitilen ve öfkelenen ruhun teskin edilmesi doğal olarak, her ne zaman elim bir kaza ya da gereklilik do-

layısıyla katledilse veya soyulsa yüksek sesli ağıtların eşlik ettiği ihtimamlı mazeret ve özürlerden oluşurdu. Yalnızca unutmamalıyız ki bu erken dönemdeki vahşi toplayıcı ve çoban muhtemelen henüz genel bitki örtüsüne dair soyut bir düşünceye ulaşmamıştı; bu yüzden Adonis hepsi için var olduğu sürece, bütün bitki örtüsünün kişileştirmesinden ziyade, her münferit ağaç ve bitkinin Adon'u ya da efendisi olmalıydı. O hâlde, ne kadar ağaç ve bitki varsa aynı sayıda da Adonis olması gerekiyordu ve bu Adonislerin her biri şahsına veya mülküne verilen zararın tazmin edilmesini isteyebilirdi. Ve her sene, ağaçlar yapraklarını döktüğünde, her Adonis de sonbaharın dökülen kızıl yapraklarıyla birlikte kanayarak ölüyor ve baharın yeşil yapraklarıyla yeniden hayata dönüyordu.

Erken dönemlerde Adonis'in kimi zaman bir tanrı rolünde vahşice can veren bir insan tarafından canlandırıldığını düşünmemiz için geçerli sebepler vardır. Ayrıca, Doğu Akdeniz'in tarımcı halkları arasında ekin ruhunun -hangi adla anılıyor olursa olsun- sıklıkla, seneler boyunca, hasat tarlasında öldürülen insan kurbanlar tarafından temsil edildiğini ortaya koyan veriler mevcuttur. Öyleyse, ekin ruhunun teskin edilmesinin belirli bir ölçüde ölülere tapınmayla iç içe geçme eğilimi göstermesi muhtemel görünmektedir. Çünkü bu kurbanların ruhlarının kanlarıyla besledikleri başaklarla yeniden hayata döndüğü ve ekinin hasadı sırasında ikinci kez öldüğü düşünülmüş olabilir. Artık şiddet görerek ölenlerin ruhları öfkeli ve ilk fırsatta katillerinden intikam almak için tetikte bekliyor. Bu nedenle, öldürülen kurbanların ruhlarını teskin etme çabası, doğal olarak, en azından yaygın görüşe göre, öldürülen ekin ruhunu teskin etme çabasıyla iç içe geçer. Ölüler filizlenen ekinlerde hayata döndüğü gibi, yumuşak bahar havasıyla uzun uykularından uyandırılan bahar çiçeklerinde de hayata dönebilecekleri düşünülmüş olabilir. Çiçekler toprak altında uykularına yatırılmışlardı. Topraktan fırlayan menekşe ve sümbüllerin, gül ve anemonların, onların kanıyla renklendi-

ğini ve ruhlarından bir parça taşıdığını düşünmekten daha doğal ne olabilirdi?

Bazen durur düşünürüm, Gülün rengi
Bir Sezar'ın kanının döküldüğü toprakta ayrı bir kırmızıdır;
Bahçeyi süsleyen her Sümbül,
Kucağına düşen güzelim bir baştan filizlenmiştir.
"Ve narin yeşiliyle uzandığımız bu nehir kıyısını kaplayan
Bu can veren Çimen – uzanırız üzerinde kaygısızca
Amma bilmeyiz hangi güzelim dudaktan boy verir
Kimselere görünmeden.

17. yüzyıl Avrupa'sındaki en kanlı savaş olan Landen Savaşı'ndan sonraki yaz, yirmi binin kanıyla sulanan topraklarda milyonlarca gelincik açtı ve bu kıpkırmızı alandan geçen yolcu hakikaten yeryüzünün ölülerini geri verdiğini hayal edebilirdi. Atina'da Ölüleri Anma töreni, ilk çiçeklerin açtığı döneme, Mart'ın ortalarına rastlardı. O dönemde ölülerin mezarlarından kalkarak sokaklarda dolaştığı ve bu huzursuz ruhlara karşı girişleri halat, dikenli çalılar ve taşlarla kapatılan tapınak ve meskenlere girmeye çalıştıklarına inanılırdı. Festivalin adı, en aşikâr ve doğal yoruma göre, Çiçek Festivali anlamına gelir; zavallı ruhların o dönemde dar çukurlarından açan çiçeklerle birlikte çıktığı düşünüldüyse, isim törenlerin içeriğine gayet iyi uyardı. Öyleyse, Adonis kültünde hayalperest ve şehvani bir ölüm kültü gören, ölümü Dehşetlerin Kralı'ndan ziyade kurbanlarını kendine çeken ve onları ebedi bir uykuya yatıran sinsi bir büyücü olarak düşünen Renan'ın teorisi bir ölçüde doğru olabilir. Lübnan'daki doğanın sonsuz cazibesinin, kendini acı ve zevk, uyku ve gözyaşı arasında belirsizce gidip gelen şehvani, hayali türden dini duygulara sunduğunu düşünmüştür. Suriyeli köylülerin ölüm gibi bu denli soyut bir kavrama inandığını söylemek kuşkusuz bir hata olurdu. Yine de, basit zihinlerinde bitki örtüsünün ruhunun

hayata döndüğü düşüncesinin, ölülerin ruhlarının ekinlerin yeşili ve ağaçların rengârenk çiçekleriyle birlikte baharda yeniden hayata döndüğü düşüncesiyle karıştığı doğru olabilir. Böylece doğanın ölümü ve dirilişine dair görüşleri, insanoğlunun ölümü ve dirilişine dair görüşleri ile kişisel acı, umut ve korkularının etkisinde kalırdı. Benzer şekilde, Renan'ın Adonis teorisinin kendi içerisinde tutkulu hatıraların, Lübnan bayırlarında gözlerine mühür vuran ölüm benzeri bir uykunun hatıralarının ve Adonis'in diyarında anemon ve güllerle birlikte bir daha asla uyanmamak üzere uyuyan kız kardeşinin hatıralarının derin tesiri altında olduğundan şüphe edemeyiz.

CLXVII. Tanrıların Faniliği

ENTELEKTÜEL GELİŞİMİNİN ERKEN bir döneminde insan kendinin doğuştan ölümsüz olduğunu düşünür ve yaşam ipliğini zamanından önce kesen büyücülerin kötü niyetli eylemleri olmasa sonsuza dek yaşayacağına inanır. İnsani arzuları hoşnut eden bu yanılgı, birçok vahşi kabilede günümüzde hâlen mevcuttur ve her yerde Din Çağı'ndan önce yaşanan Büyü Çağı'nda varlığının evrensel olduğun düşünülebilir. Fakat zaman içinde insanoğlunun ölümlü olduğu hiçbir önyargı ve safsatanın inkâr edemeyeceği güçlü bir kanıtla ilkel düşünürümüzü etkilemiştir. İlkel düşünürü istemeyerek de olsa ölümün kaçınılmazlığını kabul etmeye mecbur bırakan birçok etki arasında, büyü ve büyünün üzerine temellendirilen bütün savların asılsızlığını açığa çıkaran, insanın kibrini ve doğaya karşı asi tutumunu kıran ve ona evrende zayıf aklının idrak edemeyeceği gizemlerin, çelimsiz ellerinin asla kontrol edemeyeceği güçlerin var olduğunu öğreten dinin büyüyen etkisi sayılmalıdır. Böylece zaman içerisinde insan, kaçınılmaz olana boyun eğmeyi ve yeryüzündeki hayatın geçiciliği ve acıları karşısında

kendini sonraki yaşamında mutlu bir ebediyet umuduyla teselli etmeyi öğrenmiştir. Aynı anda hem insanüstü hem doğaüstü olan varlıkların mevcudiyetini gönülsüzce kabullendiyse de, kendini onlardan ayıran uçurumun derinliğinden şüphe etmekten çok uzaktı. Hayal gücünün bilinmez karanlığı doldurmakta kullandığı tanrıların, bilgi, güç, gösterişli yaşamları ve ömürlerinin uzunluğu bakımından kendinden üstün olduğunu kabul ediyordu. Lakin o farkında olmasa da, bu görkemli ve dehşetli varlıklar, Brocken'in ruhu gibi, kendi küçük şahsının cehaletin gölgelediği düşüncelerinin abartılarak devasa boyutlara ulaştırılmasından ibaretti. Aslında insan, tanrıları kendi suretinde yarattı ve kendisi ölümlü olduğu için doğal olarak yarattıklarının da aynı soruna tabii olduğunu düşündü.

CLXVIII. İnsan Tanrının Öldürülmesi

TOPLUM VE DİNİN EVRİMİNDE belirli bir safhasında yaygın olan kutsal kimselerin, özellikle de kutsal kralların, öldürülmesi uygulaması, ölümsüz bir ruhu fani bedeninden kurtarmak, acımasız ellerle çürümenin ilk belirtilerini azaltarak doğadaki bozulma güçlerini durdurmak için girişilen ilkel ve acınası bir girişimdi. Nihai çöküşü durdurmayı, dev çemberin sonsuz döngüsünü duraksatmayı ve gençliğin kısa ömürlü güllerini her daim taze ve güzel tutmayı hedefleyen bu ve benzeri girişimler karşısında arzu edersek gülebiliriz. Fakat belki de her türlü hayal kırıklığına rağmen, bizim neslimizde bile önümüzde açılan, sonsuz gibi görünen bilgi ufuklarını düşündüğümüzde, birçoğumuz kalbinde üzerimize yıkılıp bizi ezme tehditleri savuran bu tutsak hücresinin demir duvarlarından kaçmamızı sağlayacak bir deliğin keşfedilmesini, karanlıkta el yordamıyla dolanan insanlığın nihayet ebediyetin sarayını açan o altın anahtarı bulabileceğini ve böylece bu gölgeler ve ıstıraplar dünasından kaçarak huzurlu ışık ve mutluluk dünyasına ulaşabilmeyi umut etmese dahi aklından geçirebilir.

Eğer bu bir rüyaysa, hiç şüphe yok ki mutluluk verici ve masum bir rüyadır; bizi bu rüyadan uyandıracak olanlara Michael Angelo'nun sözleriyle şöyle söylenebiliriz: "Fısılda, ne olur, beni uyandırma!"

CLXIX. Bir Tanrının Yenmesi

ARTIK BİR VAHŞİNİN neden kutsal gördüğü bir hayvan ya da insanın etinden yemeyi arzuladığını kolayca anlaşılabilir. Tanrının bedeninden yiyerek, onun vasıf ve güçlerinden pay almaktadır. Tanrı bir mahsul tanrısıysa, ekinler onun bedenidir; üzüm bağlarının tanrısıysa, üzümün suyu onun kanıdır; böylece ekmeği yiyip şarabı içerek inanan, tanrısının esas bedeni ve kanından yemiş olur. Bu nedenle Dionysos gibi bağ tanrılarının ayinlerinde şarap içilmesi, bir sefahat değil, ciddi bir törendir. Lakin aklı başında olan insanların, kendini bilen bir kimsenin ekmek yiyerek veya şarap içerek bir tanrının bedeninden ve kanından yediğini düşünmesine anlam vermekte güçlük yaşadığı bir dönem gelir. "Ekinlere Ceres (Demeter), şaraba Bakkhus (Dionysos) dediğimizde, yaygın bir söz sanatı kullanmış oluruz; fakat insanların yedikleri şeyin bir tanrı olduğunu inanacak kadar delirmiş olduğunu mu düşünüyorsunuz?" der Cicero. Bunları yazan Romalı düşünür, Roma'da ve inancını Roma'dan alan ülkelerde delilik diye etiketlediği inancın dinin temel öğretilerinden biri olarak, kendilerini

pagan antikitenin kör batıl inançlarına kıyasla dinen aydınlanmışlıklarıyla gururlanan insanlar arasında binlerce yıl varlığını sürdüreceğini hiç tahmin etmemişti. Bir neslin en büyük dehaları bile, gelecek çağlarda insanlığın dini inancının nasıl dolambaçlı bir yol izleyeceğini öngöremez.

CLXX. Ölen Tanrı: Kurtarıcı

ÖLEN TANRI, İNANANLARINI yeryüzündeki yaşamı kuşatan her türlü sıkıntıdan kurtarmak üzere kimi zaman günah keçisi olarak kullanılmıştır. Bu ilginç kullanımın kökenine inmeye, ilahi günah keçisi düşüncesini onu oluşturan unsurlarına ayırmaya çalıştım. Eğer yanılmıyorsam bu düşünce, maddesel olanla tinsel olanın; fiziksel bir yükün birinin omzundan başkasına aktarılması gibi gerçek bir olasılığıyla bedensel ve zihinsel sıkıntılarımızı bizim adımıza taşıyacak bir başkasına aktarılması gibi farazi bir olasılığının karıştırılmasından doğmaktadır. Bu acınası yanılgının tarihçesini vahşi yaşamdaki ortaya çıkışından medeni ulusların düşünsel teolojisindeki olgunlaşmasına kadar incelediğimizde, insan zihninin batıl inancın değersiz metaline altına benzer bir parıltı vermedeki tuhaf gücü karşısında hayrete düşeriz. Hiç kuşku yok ki bu düşünsel simya, başka hiçbir hususta, esassız ve ahmakça bir düşünce olan günah keçisi kavramını yücelterek ölümüyle dünyayı günahlardan arındıran bir Tanrı düşüncesine dönüştüren süreçteki kadar bariz değildir.

CLXXI. Tanrının Öldürülmesi Teorisi

ÖLEN TANRI TEORİSİ en sistematik ve en trajik ifadesini Azteklerin dini ritüelinde bulmuştur. Bildiğim kadarıyla, Meksika'da tanrı ve tanrıça rolünde ölen erkek ve kadınların inananları ve cellâtları tarafından günah keçisi olarak görüldüğünü gösteren hiçbir şey yoktur; öldürülmelerinin maksadı daha ziyade insan kanı akıtarak aksi takdirde tanrıların damarlarında kirlenip bayatlayacak yaşam akıntısını güçlendirmekti. Öyleyse tanrılar sonsuza dek genç ve güçlü kalabilsin diye erkek ve kadınların katledilmesini, diri diri yakılmasını ve derilerinin yüzülmesini emreden bu Aztek ritüeli, öne sürdüğüm tanrı öldürme teorisine uymaktadır. Bu teoride ölüm, tanrı ve insanların yaşlılıktan kaçmak ve ebedi gençliğin kudretine erişmek için geçmek zorunda olduğu bir kapıdır. Bu düşüncenin, günlük kurbanlarda Yaratıcı'nın bedeninin dünyanın kurtuluşu için yeniden öldüğünü ifade eden Brahman öğretisinde doruk noktasına ulaştığı söylenebilir.

CLXXII. Dünyanın Kurtuluşu İçin Bir Tanrının Kurban Edilmesi

DÜNYANIN KURTULUŞU İÇİN ilahlaştırılmış insanların kurban edilmesinin, evrenin tamamı ya da bir kısmının başlangıçta kurban olarak sunulan tanrıların bedenlerinden yaratıldığı düşüncesinin doğmasına yardım etmiş olması muhtemeldir. Bu tür düşüncelerin karşımıza tam olarak dünyanın bu şekilde kurban sunmanın düzenli olarak uygulandığı bölgelerinde çıkması tabii ki ilginçtir. Böylece tanrı rolündeki insanların kurban edilmesinin ulusal dinin belirgin bir özelliğini oluşturduğu Antik Meksika'da başlangıçta, henüz gün ışığı yokken, tanrıların dünyayı aydınlatmak üzere kendi istekleriyle birbiri ardına büyük bir ocağın ateşlerine atlayıp o ateşte kendilerini yakarak güneşi yarattığı söylenir. Benzer şekilde Babil Yaratılış öyküsüne göre, yüce tanrı Bel'in yeryüzünü dişi canavar Tiamat'ı ikiye bölüp göğü ve yeri oluşturmak üzere bu iki parçayı kullanarak yaratmıştır. Daha sonra, yeryüzünün çorak ve boş olduğunu fark etmiş ve tanrılardan birine Yaratıcı olan kendisinin başını kesmesini buyurmuştur, akan kanla kili karıştırmış ve insanlarla hayvanları yaratacağı macunu yoğurmuştur.

Aynı şekilde Rigveda'nın ilahilerinden birinde tanrıların ilk dev Purıshu'nun parçalanan bedeninden dünyayı nasıl yarattıklarını okuruz. Gökyüzü başından, yeryüzü ayaklarından, güneş gözünden ve ay beyninden yaratılmıştı; hayvanlar ve insanlar da damlayan yağı ya da uzuvlarından yaratılmış ve büyük tanrılar olan İndra ve Agni ağzından çıkmıştır. Şair tarafından bu şekilde anlatılan ilkel hatta vahşi yaratılış öyküsü, daha sonraki bir döneme ait Brahman vaizleri tarafından ele alınmış ve genel bağlamda akıllıca bir kurban teorisine dönüştürülmüştür. Onlara göre dünya yalnızca başlangıçta yaratılanların efendisi Yaratıcı Prajapati'nin kurban edilmesiyle yaratılmamış, günümüze dek Brahmanlar tarafından her gün gerçekleştirilen kurban ritüelinde bu mistik kurbanın tekrarlanmasıyla yenilenmiş ve muhafaza edilmiştir. Yaratıcı ve Kurtarıcı'nın bedeni her gün yeniden kırılır ve aksi takdirde paramparça olacak bir evrenin yenilenmesi ve korunması için her gün yeniden birleştirilir. Böylece dünya, tanrının kendini kurban etmesiyle sürekli olarak yeniden yaratılır; kurbanı sunan rahip kendini Yaratıcı'yla özdeşleştirir ve kurban eylemiyle evreni yeniler, zaman ve maddenin döngüsünün aksamadan devam etmesini sağlar. Yerden göğe, en yüce tanrıdan en önemsiz kurtçuğa, güneş ve aydan en ufak yaprağa ve en küçük toz zerresine kadar her şey, onun bu iyi niyetli hatta ilahi eylemine bağlıdır. Neyse ki kurbanı dünya kurtuluşunun temel bir süreci olarak gören bu gösterişli teori, rahibi kendi bedenini parçalayıp kanını sunağa akıtarak azametli öncüsünü taklit etmeye zorlamaz; aksine, bundan çıkartılan rahatlatıcı bir sonuç ona toplumun refahı uğruna çok ileri bir yaşa kadar yaşama, kısacık insan ömrünü yüz yıla çıkarma olanağını sunar. Medeniyetin ve insanlığın yavaş yavaş ilerlemesiyle acımasız bir ritüelin acı gerçeklerinin bu şekilde yumuşatılarak mistik bir teolojinin muğlâk ve soyut kavramlarına dönüştürülmesi yalnızca rahip için değil, insanlık için de iyidir.

CLXXIII. Ölümsüzlük Sorusu

İNSANLIĞIN VAHŞİ IRKLARI arasındaki tabii ölümsüzlük inancının gücü -veya buna evrenselliği de diyebiliriz- karşısında şaşkına dönmemek imkânsızdır. Onlar için ölümden sonraki yaşam düşünsel ve varsayımsal bir konu ya da umut ve korku nedeni değildir; bireyin kendi bilinçli varlığının gerçekliği kadar emin olduğu ve kuşku duymayı aklından geçirmediği pratik bir kesinliktir. Bunu sorgulamadan kabul eder ve sanki insan deneyiminin sınırları içindeki en kesin gerçeklikmiş gibi tereddüt etmeden uyarınca hareket eder. Bu inanç, yüce güçlere karşı tutumunu, gündelik hayatındaki davranışlarını ve akranlarına karşı muamelesini etkiler; dahası, bağımsız toplulukların birbiriyle olan ilişkilerinde büyük bir ölçüde belirleyicidir. Çünkü normalde, birbirine komşu olan, çoğu değilse de, birçok vahşi kabile arasında var olan savaş durumu, büyük oranda doğrudan doğruya ölümsüzlük inançlarından doğar. Çünkü husumetin en yaygın sebeplerinden biri, başka bir kabiledeki büyücülerin kötücül sanatı yüzünden öldüğüne ve gerçek veya hayali katillerinden intikam alınmadığı takdirde

gazaplarını üzerine düşen vazifeyi yerine getirmeyen kabile mensuplarına çevireceklerine inandıkları dostlarının öfkeli ruhlarını teskin etmektir. Yani ölümsüzlük inancı bireyin dünya görüşünü etkilemekle kalmamış, her devirde insanlığın sosyal ve politik ilişkilerini derinden etkilemiştir; çağlar boyu Avrupa'yı oyalayan ve harap eden dini savaşlar ve zulümler, hakkında bilgi sahibi olduğumuz hemen hemen bütün vahşi ırklar arasında hayalet korkusunun tetiklediği savaş ve cinayetlerin medeni dünyadaki eşdeğeridir yalnızca. Bu perspektiften bakıldığında, ölümden sonraki yaşam inancı ejderha dişleri gibi toprağa ekilmiş ve mahsul olarak ardı ardına kılıçlarını birbirine doğrultan zırhlı adamlar vermiştir. Ölülere sunulan kurbanların bir parçası olarak gelişigüzel, müsrifçe ziyan edilen can ve mülkleri düşündüğümüzde, itiraf etmeliyiz ki tüm avantajlarıyla beraber bu inanç, bu pahalıya mal olan bu lükse düşkünlük gösteren ırkları -ki bu hemen hemen dünyadaki tüm ırklar demek oluyor- ağır ekonomik kayıplara uğratmıştır. Doğrudan doğruya ölümsüzlük inancından doğan ahlaki, sosyal, politik ve ekonomik neticelerin boyutunu ve vahametini tahmin etmek bana düşmez. Yalnızca bazılarını işaret edebilir ve tarihçi, ekonomist, ahlakçı ve teologların dikkatine sunabilirim.

Fakat bu inancın pratikteki neticelerini hesaba katmadığımızda bile, doğru mu yoksa yanlış mı sorusuyla karşı karşıya kalıyoruz. Tarih boyunca iyilik ve kötülük hususunda çok kudretli olan bu mühim inanca dair bulguları teraziye yerleştirme ve hangi tarafın ağır bastığını söyleme görevini başkalarına bırakmam gerekir. Her sorgulamada çoğu şey araştırmacının meseleye yaklaştığı bakış açısına bağlıdır; durduğu noktanın açı ve uzaklığına göre meseleyi farklı ışıkta ve farklı ölçütlerde görecektir. Mevcut durumda tartışılan mesele, insan doğasının kendisidir; hepimizin bildiği gibi, insanlar kendilerine ve kendi türüne dair çok farklı yargılara varmışlardır. Bir yanda insanoğlunun yüceliği ve itibarı üzerinde durmayı

seven ve insan dehasının hayal gücünün düşsel diyarında ve doğada başardıklarıyla göğsünü kabartanlar vardır. Onlar hiç kuşkusuz böyle görkemli bir varlığın fanilik için, bir mum misali söndürülmek için, bir çiçek gibi solmak için veya bir nefes gibi geçip gitmek için doğmadığını söylerler. O derin zekâ, yaratıcı hayal gücü, sonsuz hırs, soylu tutkular, ileriyi hedefleyen umutlar boşa mı çıkacak, bir toz zerresine mi dönecek? Bu böyle değildir, olamaz. İnsan bu engin dünyanın çiçeği, yaratılanların efendisi, her şeyin tacı ve mükemmeliyetidir. Mezarın her şeyin sonu olduğunu düşünmek, hem ona hem yaratıcısına haksızlık etmek olur. İnsan doğası hususunda bu yüce görüşü benimseyenler için vahşilerin benzer inançlarında hoşnut edici bir destek bulmak ve bu denli yaygın, böylesi bir bağlılıkla inanılan bir inancın mantıktan daha derin ve akılla çürütülemeyen bir şeyin - adına ister içgüdü ister sezgi deyin - üzerine temellendirilmiş olması gerektiğinde ısrar etmek kolaydır.

Öte yanda, insan doğasına dair farklı bir görüş benimseyen ve tabiatında gururdan ziyade bir utanç kaynağı bulanlar vardır. Onlar bize insanın ne kadar zayıf; ne kadar cahil; ne kadar kısa ömürlü; ne kadar dengesiz ve dar görüşlü; acıya, ıstıraba ve bedene eziyet eden, zihni harap eden hastalıklara nasıl tutsak olduğunu hatırlatırlar. İnsanoğlunun kısacık ömrünün ya aylaklık ve fenalıkla geçip gittiğini, ya da çoğu kısmının sürekli tekrar eden bir dizi saçmalıkla; yeme, içme ve uyuma gibi sıradan hayvani ihtiyaçları tatmin etmekle geçtiğini söylerler. Bir bütün olarak insanlık tarihini incelediklerinde, sayfaların ahmaklık ve suçlarla, yitirilmiş inançla, merhametsiz bir hırsla, nedensiz öfkeyle, adaletsizlikle, zulümle ve şehvetle lekelendiğini, nadirense loş bir bilgelik ve erdem ışığıyla aydınlandığını görürler. Ve gözlerini insandan ayırıp onun evrende işgal ettiği yere çevirdiklerinde, içlerin nasıl da bir küçüklük ve acizlik hissi kaplar! İnsanın üzerinde yaşadığı dünyanın uzayın akıl almaz sonsuzluğunda ufacık bir noktaya dönüştü-

ğünü ve kısacık ömrünün idraki mümkün olmayan zamanın sonsuzluğunda bir saniyeye dönüştüğünü görürler. Ve sorarlar: bu kadar küçük ve aciz bir yaratık sonsuza dek yaşayacağını, hem mevcut yıldız sisteminden hem de güneş ve yıldızlar toza dönüştüğünde, onların yıkıntıları üzerine gelecekte inşa edilecek olan başka sistemlerden daha uzun var olacağını iddia edebilir mi? Böyle değildir, olamaz. Bu iddia, aşırı özsaygı ve taşkın kibrin neticesinden ibarettir. Bu, bir mum alevinde küle dönen güvenin güneşten uzun yaşayacağını iddia etmesidir; bir kurtçuğun eşelediği yerkürenin yok olmasından sağ çıkacağını iddia etmesidir. İnsanoğlunun evrenin enginliği ve bakiliği karşısındaki acizliği ve gelip geçici olduğu görüşünü benimseyenler, vahşilerin inançlarında bu görüşlerini değiştirecek bir şey görmezler. Vahşinin ruh ve ruhun yazgısına ilişkin düşüncelerinde çocuksu bir cehalet, histerik sanrılar, deli saçmaları, ya da bilinçli aldatmacanın hurafelerinden başka bir şey görmezler. Bunları rasyonel bir zihnin mühim dikkatine layık olmayan bir dizi batıl inanç ve hurafe diyerek topyekûn reddederler; ve derler ki bu tür saçmalıklar ölümsüzlük inancını yıkamıyorsa -ki varlıkların doğası gereği bunu yapamazlar- en azından uçarı savlarına gülünç bir abeslik kazandırmaya yeterlidir.

Ölümden sonra bilinçli benliğimizin varlığını sürdürdüğü yönündeki vahşi inançlarına ilişkin iki karşıt görüş böyledir. İçlerinde birine taraf olma yanlısı değilim. Okuru kendi sonucuna varmakta özgür bırakıyorum.

CLXXIV. Dış Dünya Varsayımı

İNSAN ZİHNİ DUYUNUN olgularını kabullenmeyi reddeder. İçgüdüsel ve karşı konulamaz bir istek onu, algılanabilir bu dünyanın değişken hayallerinin ötesinde var olduğunu düşündüğü daha gerçek ve baki bir şey aramaya iter. Bu arayış ve varsayım filozoflara özgü değildir; bu dünyaya gelen her erkek ve kadın bu arayış ve varsayıma farklı oranlarda ortak olur.

Bir çiftçiyi ele alalım mesela. Şafakla birlikte uyanır ve her günkü rutin işleri için hazırlanmaya başlar. Karısının ocakta ateş yaktığını ve kahvaltısını hazırladığını, çocuklarının masanın başına toplanıp bekleştiğini görür. Ocakta yanan ateşin çıtırtısını, ineklerin böğürmesini, ötelerde koyunların meleşmesini ve köpeklerin havlamasını işitir. Gördüğü bu görüntüler ve işittiği bu sesler sayesinde onu tarlaya giden yolda ve tarlada bekleyen manzarayı az çok zihninde canlandırabilir. Köy kilisesinin ve sabah güneşi altında uyuyan vakur porsuk ağaçları ve otluk tümseklerle kaplı kilise bahçesinin; kıvrılan bir nehrin ve uzaktaki mavi tepelerin gözüne iliştiği döneme-

cin; akşama dek sabırlı atların ardında eşelenen kahverengi topraklarda ileri geri arşınlayarak süreceği tarlaya açılan kapının bir görüntüsü oluşur zihninde – evet, bir görüntüdür bu. Bu gördüklerine kafa yormaz, gerçeklikleriniyse hiç sorgulamaz. Bunların dışarıda bir yerlerde, kendinden bağımsız bir şekilde var olduğunu ve kendi gözleri, kulakları kilise bahçesindeki tümsekte sonsuza dek kapanınca başka gözlerin ve başka kulakların da bu bildik manzarayı görüp tanıdık sesleri duyacağını varsayar.

Aynı şekilde her birimiz günün her saati sürekli, dolaylı olarak, gerçekten algıladığımız tek şey olan ışık, renk, dokunma, ses ve kokuya dair anlık duyularımızın ardında tümüyle hayali bir dünya kurguluyoruz; tuhaftır ki duyularımızın gelip geçen verileri değil de düşüncenin ürünü olan bu hayali dünyayı gerçek addederiz. Bu açıdan bakıldığında insan zihni, ruhların ya da salladığı sihirli değneğinin yardımıyla büyülü görüntüler üretebilen ve sanatının mükemmelliğine aldanarak ürettiklerini gerçek sanan bir büyücüye benzetilebilir. Maddesel evren dediğimiz görünürde somut olan bu yapının ne kadar asılsız olduğunu algılamak yalnızca akıl yürütmekle mümkündür. Kelimenin ilk anlamını kabul edersek bu yapı, rüyalarla aynı malzemenin ürünüdür. Uykudaki rüyalarla günlük yaşamımız dediğimiz rüyalar arasındaki tek fark, gün içerisindeki rüyalarımızı uykunun düşlerinden ayıran düzenliliktir. Günlük rüyalarımızın sıralanışı o kadar düzenlidir ki büyük ölçüde tahmin etmemiz mümkündür ve tecrübe her gün, her saat tahminlerimizi doğrular. Mesela bahçeye girdiğimizde veya yan sokağa geçtiğimizde bizi karşılayacak manzarayı öngörebiliriz ve bu öngörü daima doğru çıkar. Beklentimizin sayısız kez doğrulanması, dış dünyanın gerçekliğine olan içgüdüsel inancımızın, hiç kuşkusuz en iyi savunması olduğu gibi, belki de başlıca sebebidir. Zihnimizde bir sebep algısı doğuran şey, olayların sıralanışındaki düzendir; son tahlilde sebep, değişmez sıralanıştır. Bu tür sıralanışların gözlemlen-

mesi, hem insan hem de hayvan yaşamının idaresi hatta varoluşu için esastır; bu gözlemlerin sayesinde geleceği öngörebilir ve kendimizi hazırlayabiliriz; aksi takdirde, erkenden yok olur giderdik.

Fakat insanlığın geneli duyusal olguların ardında daha maddesel ve somut bir gerçek dünyanın var olduğuna içten içe inansa da, bu varsayımsal dış dünyanın incelenmesine özel bir ilgi duyanlar vardır. Kendilerine sorarlar: Duyumsanabilir olguların perdesi ardında gizli bir dünya var mı gerçekten? Eğer varsa kökeni ve doğası nedir? Ne tür yasalara tabiidir? Dünyanın nihai gerçekliğine ilişkin bu soruları soranlar, kelimenin en geniş manasıyla filozoflardır ve verdikleri cevaplar dünyanın nihai gerçekliğini maddede ya da zihinde bulmalarına göre kabaca iki sınıfa ayrılır. İlk görüşe göre, nihai gerçeklik cansız, bilinçsiz ve insan dışıdır; diğer görüşe göreyse, canlı, bilinçli ve insan his ve zekâsına az çok benzemektedir. Yine ilk görüşe göre, evvela cisimler var olmuş ve daha sonrasında zihin onlardan doğmuştur; diğer görüşe göreyse, önce zihin var olmuş ve cisimler diyarını yaratmış veya her hâlükârda düzene sokmuştur. İlk görüşe göre, dünya özünde maddeseldir; diğer görüşe göreyse, dünyanın özü tinseldir. Bilim, en azından işleyen bir hipotez olarak bu görüşlerden ilkini kabul eder; din ise hiç tereddütsüz diğerini kucaklar.

CLXXV. Zihnin Sonsuzu Algılamadaki Acizliği

DÜŞÜNCE, DUYUYU SÜREKLİ olarak hem sonsuz enginlikte olduğu gibi sonsuz küçüklükte de geride bırakır; görüş menzilimizi, akıl almaz uzaklıktaki yıldızlardan tutun da akıl almaz küçüklükteki zerreciklere kadar, ne denli genişletirsek genişletelim, düşünce yine de gerçek, görünmez ve ebedi olanın peşindeki sonsuz arayışta bunların ötesine geçer. Bizler, asla ulaşmayı hayal edemeyeceğimiz fakat yine de bilinmez bir gücün tesiriyle sürekli kovalamaya teşvik edildiğimiz iki sonsuzluğun arasında bir noktada bulunuyoruz. Düşünce, sonsuza dek, ta ki her iki tarafta da ufku çevreleyen zifiri karanlığı delmeye çalışırken başı dönene ve gözleri kararana dek, idrak edilemez derinliklerini gözlediği iki dipsiz kuyunun ortasındaki bir bıçağın sırtındadır. Fakat sonsuz enginliğin ve sonsuz küçüklüğün gizeminden iki katmanlıymış gibi söz edince naçizane yaşamımızı çevreleyen gizemi küçümsemiş oluruz; bunlara ek olarak biri sonsuz geçmişin, diğeri sonsuz geleceğin gizemi olmak üzere zamanın iki katmanlı gizemi de yok mudur? Bu yüzdendir ki düşünceyi iki dipsiz kuyunun orta-

sında tasvir eden metaforumuzun düzeltilmesi ve genişletilmesi gerekir. Ayakları altında iki değil, dört sonsuzluk, dört uçurum, dört dipsiz çukur uzanmaktadır; diplerindeyse bir baştan çıkarıcı vardır, ya da kulaklarına fısıldayarak aşılmaz karanlıkta kanatlarını beyhude çırpması için onu cezbeden şey parıltılı bir melek midir? Bu noktada bile bulmacanın görünürdeki imkânsız doğasından korkmayan insan zihni, bu katmerli antitezlere boyun eğmeyi reddeder. Son dönemde, eğer doğru anladıysam, felsefe ya da bilim (çünkü bu iki kardeş insan bilgisinin döngüsünü farklı yönlerde izledikten sonra temel sorunlar üzerinde buluşup sarılmaya meyleder) zaman ve mekânın indirgenemez görünen ilkelerini tek bir gerçekliğe indirgeyerek, temel sorunları basitleştirme uğraşı içerisindedir. Bu cüretkâr genelleme üzerinde bir fikir beyan etmek bana düşmez. Bundan yalnızca felsefi ya da bilimsel zihnin evrenin görünürde heterojen ve uyumsuz bileşenlerini bütünleştirme yönündeki en güncel çabası mahiyetinde bahsetmekteyim.

CLXXVI. Materyalizm ve Tinselcilik

İKİ TEORİ DE NİHAİ gerçekliğin özüne ulaşmayı ve tanımlamayı hedefler; biri bunu hidrojen ve elektrikte keşfeder, diğer ise bir tanrıda. Bu ikilinin ne ölçüde birbirini desteklediği ya da birbiriyle çeliştiği güzel bir sorudur fakat yeterli bir cevap vermek benim hak iddia edemeyeceğim felsefi ve bilimsel bir yetkinlik gerektirir. Değinmeyi arzuladığım tek nokta şudur: Her iki hipotez de duyularımızın anlık verilerinin ötesinde bir dünyanın gerçekliğine duyduğumuz içgüdüsel inancı açıklamaya ve doğrulamaya çalışır. Bu, hem materyalizm hem de tinselcilik için aynı oranda doğrudur; çünkü her zaman hatırlamalıyız ki modern bilimin maddesel dünyayı ayrıştırdığı atomlar ve elektronlar, cüceler, periler ve diğer ruhani varlıklar gibi duyularımızın menzilinin ötesindedir. Hayalet ve cinlerden ziyade atom ve elektronların varlığına inanmak için daha geçerli sebeplerimiz olduğu doğrudur; fakat hem atomlar ve elektronlar hem de hayaletler ve cinler kendi içlerinde eşit ölçüde varsayımsaldır ve bu yüzden duyumsanabilir olayları açıklamak için icat edilmiş, kelimenin tam anlamıyla ha-

yali varlıklardır. Her ikisinin de varsayımsal etkilerini algılayabiliriz, fakat kendilerini algılayamayız. Mesela perilerin ay ışığında dans ederken ayaklarıyla yeşillikler üzerine çizdiği söylenen halkayı görebiliriz, ama perilerin kendini göremeyiz. Ateşlenen bir helyum atomunun karanlık bir odada ardında bıraktığı parlak iz olduğu söylenen ışıltılı çizgiyi algılayabiliriz; fakat atomun kendisi, tıpkı periler gibi bütünüyle yetersiz görüşümüzden kaçar.

Henüz hayal dahi edilmemiş bilimsel araçlar vasıtasıyla atomlar ve elektronlar duyularımızın menziline getirildiği zaman bile bilimin derhâl algılanır hâle gelen atom ve elektronları daha küçük ve algılanamaz maddesel unsurlarına kadar incelemeye koyulacağından ve bu sürecin sonsuza dek böyle gideceğinden şüphe edebilir miyiz? Hâlihazırda bilim her atomun, etrafında elektron biçiminde dönen gezegenlere sahip birer güneş olduğunu varsaymaktadır. Bu minik güneşlerin her biri kendi içerisinde daha da minik güneşler, ya da atom biçiminde sayısız güneş barındırıyor olamaz mı? Bir atomun barındırdığı atomlar bir güneş sistemi hatta bizimkinin minyatür bir kopyası olan ve içi bizdeki gibi evrimleşme ya da yozlaşma sürecindeki bitki ve hayvan formlarıyla dolu bütün bir evren olamaz mı? Veyahut tam aksine, bize akla sığmaz biçimde engin görünen evrenimizin çok daha geniş bir evrende titreşen bir atomdan ibaret olduğunu düşünebiliriz.

CLXXVII. Sonsuz Arayış

HANGİ HİPOTEZ BENİMSENİRSE benimsensin, temel bir kaideye biat eden zihin, doğadaki çoğul ve heterojen görünümdeki olguları sadeleştirecek hatta mümkünse bütünleştirecek bir düşünce oluşturmaya çalışır. Öyleyse materyalist hipoteze göre Antik Yunanlı filozoflar, cisimlerin görünürdeki çoğulluğunu ve çeşitliliğini ateş, su ya da ne olursa olsun tek bir elemente indirgemeye uğraşmıştır. Bu denli hırslı olmayan başkaları ise dört bağımsız ve indirgenemez elementin -ateş, hava, toprak ve su- varlığını kabul etmeye razı olmuştur. Modern kimya, uzunca bir süre, maddesel evreni oluşturduğuna inanılan görünüşte nihai ve indirgenemez elementleri sayıları seksen sekize ulaşana dek artırmaya devam etmiştir. Lakin bilim, çağımızın önde gelen filozoflarından birinin gözlemlediği üzere, evrenin farklı türlerden yalnızca seksen sekiz elementten oluştuğu teorisiyle yetinerek köşesine çekilemez; atom çeşitlerini seksen sekizle sınırlandırmak, temel dini gerçeklerin sayısını otuz dokuzla sınırlandırmak kadar keyfidir. Her iki durumda da zihin doğal olarak ya daha fazlasını ya da daha azını arzu-

lar; ama bütünlük ve sadelik uğruna, daha çoktan ziyade daha azı yeğler. Bilimin durumundaysa bu arzu son yıllarda tüm eski kimyasal elementlerin hidrojene indirgenmesiyle tatmin edilmektedir – bu yaklaşıma göre geri kalanlar hidrojenin katlarıdır. Benzer şekilde biyoloji alanında evrim teorisi, sayısız bitki ve hayvan türünü onları tek bir canlı organizma türüne dayandırarak bütünlüğe indirger.

Yine benzer şekilde organik ve inorganik dünya bağlamında günümüz bilimi, insan zihninin evrenin sonsuz karmaşıklığını ya da daha ziyade zihnin aydınlık perdesine yansıyan gölgelerini belli bir ölçüde idrak etmek için amirane talep ettiği düşünsel sadelik ve bütünlüğe erişmiştir. Ancak bu karmaşıklık sonsuz olduğundan, nihai bütünlük arayışı da muhtemelen sonsuzdur. Çünkü bilimin engin genellemelerini taçlandıran kesinliğin esasen yanılsamadan, bitkin zihne sundukları cazip sadelik ve bütünlüğünse son duraktan öte sonsuz yürüyüşteki mola yerlerinden ibaret olduğundan şüphelenebiliriz. Bilgi meyvesinin hoş görüntüsünün ardından çoğu zaman Sodom elmaları çıkar. Görünürde basit olan sonucun yakından incelenmesiyle daha önceden hayal dahi edilmemiş yeni bir karmaşıklık ortaya çıkar, bu yeni karmaşıklık da sırası gelince zihne kısa bir dinlenme müsaadesi tanıyandan daha uzun ve zorlu bir görevin başlangıç noktasına dönebilir. Düşünürün sürekli konaklayabileceği bir dinlence yeri yoktur. Önünde ebediyen ilerleyen loş bir aydınlığın peşindeki bir seyyah gibi daima ileri gitmek zorundadır. Odysseus'un sözlerini o da yineleyebilir: "Her tecrübe, o ayak basılmamış dünyanın ışıklarını yayan ve ne zaman hareket etsem ebediyen benden uzaklaşan bir köprüdür."

Dizin

25 Aralık, Güneşin, Mithra'nın ve İsa'nın doğumu 448-449
6 Ocak, eski Noel 449
Aborjinler 83
Adonis 353-355, 371, 445, 450, 455, 535-538
Aeolus, rüzgâr tanrısı 419
Afrodit 371
Agni, Hint ateş tanrısı 550
Ahlakın değişimi 257
Ahlaki evrim 59, 258, 428
Akikuyu, bir Doğu Afrika kabilesi 427
Akşam çanı 399
Alaska 193
Altın Çağ efsanesi 370
Altın Çağ hayali 63
Altın Çağ 103, 316
Angelus, Hz. İsa'nın vücut bulma duası 400
Animizm 411, 419-420
Anne soyu 179, 181-189, 201, 203, 205
Antik Satürnalia 377
Antik Yunanlılar 213
Antikite 393, 421, 544
Antropolojinin doğuşu 28
Apollon 431
Araplar 317
Arınma 393, 427-428, 517
Aristo 27, 507
Arnold, Matthew 479
Artemis 431, 451
Arunta, bir İç Avustralya kabilesi 139, 177-180, 185
Aryanların ilkel dini 433
Astarte, Samilerin aşk tanrıçası 370, 448
Atina 271, 537
Attika belagati 509
Attis 353-355, 371, 450-452
Augustine 445, 449
Augustus 315
Avcılık evresi 414
Avrupa 124-125, 249, 291, 296, 327, 395, 434-439, 441-443, 447, 537, 552
Ayasofya 44
Aziz George yortusu 450
Aziz James 405-406
Aztek ritüeli 547
Baba soyu 180-182, 184-185
Babalık 135, 137, 143, 181, 218, 249
Babil 317, 369, 377-378, 431, 482, 549
Babilliler 317
Baganda 137
Bahar ekinoksu 450-451
Bahima ya da Banyankole, Uganda'da bir kabile 234
Bakire doğum 137
Banks Adaları 133-134, 178, 203
Bantu halkları 194
Bask avcısı 491
Başrahip Richalm 393-394
Batı'daki Oryantal dinler.
Batıl inanç.
Bekâret 263-264, 453
Bengal 394
Benzerlik yasası 299, 301
Bilimsel ruh 55
Bitki tohumu totemi 365
Brahmanizm 443
Brocken 540
Brown, Profesör A. R. 250
Bryant, Jacob 100
Buda503-504
Budizm 94, 443, 452-453, 504, 523, 531
Büyü Çağı 341, 475, 539
Büyü yanılgısı 335
Büyücülük 315, 317, 474
Büyük şahsiyetler, dinlerin kurucusu olarak 531
Büyünün çöküşü 383

Büyüsel oyunlar 350-351, 376
Büyüsel telepati 305
Byron 399
Caffreler 474
Caltanisetta 440
Cehennem 471, 477
Cicero 543
Cimabue ve Aziz Francis 401
Cinsel ilişki 133, 139-140, 166, 169, 198, 202, 204, 211, 226, 248, 494
Cinsel serbestlik 166-167, 169, 241-243
Cizvit misyonerleri 113
Codrington, Dr. R. H. 204-205
Connolly, W. E. 192
Cowper, William 42
Çarmıha gerilmesi, İsa'nın 450
Çiçek Festivali 537
Çinhindi 213
Çoğulculuk ve bireycilik 229
D'Orbigny, A. 513
Dâhil olma, ergenlik döneminde 493
Danaos kızları 381
Dante 399
Demeter 421, 533-534, 543
Descartes 30
Dış doğa 55, 284, 523-524
Dış dünya 83, 282-283, 287, 289-291, 293, 524, 555-557
Dış evlilik sınıfları 166, 171, 173, 177, 184-185, 198, 205, 226
Dış evlilik 111-112, 117-118, 145, 157-162, 164-173, 177-185, 191-203, 205-208, 212, 223-224, 226, 241-243, 245-246
Dışsal ruh 489-490
Dieri, bir Avustralya kabilesi 245
Din Çağı 341, 475, 539
Din tarihi 385, 417, 496
Dini hiyerarşi 415
Dinin büyü düşmanlığı 385
Dinin karmaşık dokusu 417
Doğa dini 409-410, 467, 475, 521
Doğa kanunları 86, 347, 420, 463
Doğa olaylarının akışı 462
Doğa teolojisi 281, 291-292, 523-524
Doğaüstü 137, 273, 279, 284, 291, 323, 329, 383-384, 394, 420, 428, 519, 540
Dolores 400
Dört sınıflı sistem 161-163, 169, 173, 198
Dravidler 194
Duchesne, L. 450
Duyular 30, 52, 99, 263, 281-282, 290,292, 387, 489, 501, 511, 524-525, 556, 561-562
Düşünsel simya 545
Ejderha dişleri 552
Ekin 533, 535-536, 538, 543
Ekonomik kayıplar, ölümsüzlük inancından doğan 552
Elektrik 420, 425, 561
Elementler 368, 506, 563-564
Eleusis gizemleri 534
Eleusis 533
Embriyoloji 29-30, 51
Empedokles 503-508
Endüstriyel teori 127
Ensest 159, 163-166, 173-174, 178, 183, 197-198, 201-202, 205, 207-209, 211-215, 243, 245, 428
Epifani yortusu 449
Ester Kitabı 370
Etkilenme Yasası 299
Euhemerizm 370, 522, 529
Evcilleştirilmesi, hayvanların 147-148
Evrim teorisi 28-30, 36, 95, 564
Eyre Gölü 171
Felsefe ve bilim 291
Feuerbach, L. A. 400-401
Fiziksel antropoloji 28
Folklor 79, 81, 401
Frigya 371, 450-451
Froude, J. A. 399-400

Galya 450-451
Garcilasso de la Vega 42
Gebelik teorisi 131-132, 134-135, 157, 179-180
Gillen, F. J. 120, 133, 158
Gölge(nin ruh olarak görülmesi) 487, 519
Gray, Thomas. 399
Grimm kardeşler 97, 435
Grup evliliği 169-171, 181, 184, 194, 218-221, 224-225, 231, 233-234, 237, 239, 241-242, 248-249
Guyana 394
Günah çıkarma 427-428
Günah keçisi 427-428, 545-547
Güneş mit teorisi 100
Güney yarıküre 85, 123-125
Halkın dini 443
Haman 378
Handel 404
Harte, Bret 400
Hayalet korkusu 513, 517-518, 552
Haydalar 191
Heape, Walter 197
Hebridler 203-204, 390
Herero, Güney Afrika kabilesi 124
Hristiyanlık 94, 406, 441, 452-453, 531
Hidrojen 561, 564
Hindistan 97, 124, 191, 241, 296, 369, 414, 443
Hindular 241
Hint Yarımadası 213
Horus 422
Howitt, Dr. A. W. 158, 202-203, 233
Hume, David 288
III. George 315
İblisler 387-388, 393-395, 398, 443
İbrani peygamberleri 406
İbraniler 79, 307
İki sınıflı sistem 161-163, 169, 171, 173, 178, 183-184, 197, 203, 205, 223
İlkel Aryan 213, 433
İlkel insan 52, 61, 73-74, 96, 114-115, 125, 154, 158, 167, 199, 208, 290, 295, 323, 335, 359, 371, 376, 383, 388, 391, 403, 409-410, 483, 489, 497, 501, 518, 525-526
İlkel ölüm teorileri 473
İngiltere'nin görevi 45
İnsan tanrılar 290, 323, 371, 508, 529
İnsan yağından mumlar 297
İnsan yaşamı 53, 94, 256, 266, 269-270, 351, 475, 477, 487, 517-518
İnsanın düşüşü 481
İnsanların kurban edilmesi 549
İnsanlığın gerçek liderleri 319
İnsanlığın ilerlemesi 105
İnsanlığın komedyası 67
İntichiuma 128
İsa 400, 448-452, 455, 531
İsa'nın doğumu 448-449
İsis 371, 421-423, 431
İskenderiye 422
İskoçya 295-296, 390
İslam 443, 531
Johnson, Dr. Samuel. 34, 41-42
Jüpiter 46
Kadın egemen toplum hayali 187
Kaitish, bir İç Avustralya kabilesi 139, 147
Kalbi olmayan dev, İskandinav öyküsü 490
Kalıtsal totemcilik 179
Kamilaroi, bir New South Wales kabilesi 124
Kan davası 154, 496
Kanguru totemi 132, 147
Kapadokya 450
Kapitol 46
Kariera, Batı Avustralya kabilesi 250-251
Karşılaştırma yöntemi 33, 54, 258
Karşılaştırmalı anatomi 29, 33, 89
Kartaca 445
Katolik Kilisesi 404, 477

Kenailer 191
Khasiler 188
Kış gündönümü, güneşin doğum günü 448, 451
Kız kardeşlerin takas edilmesi 239, 247-248, 250-252
Kibele 371, 403-404, 445
Kolektif sorumluluk 154-155
Konfüçyanizm 531
Konstantin 445
Kökenler bilimi 39
Kral Süleyman 390-391
Kralların kutsallığı 329
Kros-kuzen 245-247, 249-252
Kulin, Avustralya'da bir kabile 245
Kumdan kaleler 379
Kurnai, Gippsland'da bir kabile (Avustralya'da) 202-203
Kurumlar tarihi 58, 99
Kuzen evliliği 239, 245, 247, 250-252
Kuzey Amerika 113, 123, 191-194, 237
Kültürlerin çarpışması 65
Labrador 394
Lactantius 451
Landen Savaşı 537
Lapland 390
Leibnitz 94
Levirat 231, 233-234, 237, 239, 241
Licata 440
Lord Avebury 27
Lübnan 537-538
Malay Yarımadası 390
Mannhardt, W. 362
Maskeli danslar 369, 376
Materyalizm 561
McLennan, J. F. 109-110, 113, 233
Medeniyet 14, 25, 31, 43, 51-54, 58, 65, 85, 88, 118, 123, 125, 153, 165, 200, 207, 229, 241, 252, 254, 277, 286, 288, 291, 296, 316-317, 320, 346, 365, 369, 436, 446-447, 514, 550
Mekeo, bir Yeni Gine halkı 192
Meksika 47, 448, 547, 549
Melanezya 191, 201-203, 206
Meryem Ana'nın göğe yükselişi 451
Mevsimlerin değişimi 310, 349,353
Mısır 296
Micah 406
Michael Angelo 151, 455, 542
Milton 263
Mitoloji uzmanları 416
Monarşi 269, 315
Monoteizm 419-420
Morgan, Lewis H. 113, 163, 192, 217, 231
Movers, F. C. 371
Müller, Max 100
Müziğin gücü 401
Nedensel sekans 384
Neden-sonuç 289, 303, 384
Newman, John Henry 403
Newton, Isaac 59, 94, 114
Nicosia, (Sicilya) 439
Nihai gerçeklik 557
Noel 448-449
Notre Dame 441
Nuh'un gemisi 100
Odysseus (Ulysses) 463, 564
Olimpos 415, 441
Olumsuz kanıt 212
Orinokolar 514
Osiris 353, 355, 371, 431, 531-532
Ölen tanrı, kurtarıcı olarak 545, 547
Ölülere tapınma 117, 409-410, 467, 521-522, 526, 536
Ölülerin tanrılaştırılması 522, 527
Ölüm çanı 399
Ölüm korkusu 477
Paestum'daki Yunan tapınakları 435
Paganizm 437-438, 446
Palermo 439-440
Palmiye Pazarı 439
Paolalı Aziz Francis 440
Papa I. Leo 449
Paracelsus 508

Parilia, Roma festivali 450
Paskalya 449-451, 455
Patagonyalılar 513-514
Peri masalları 145
Persephone 533-534
Pieta 455
Platon 470, 508-509
Poliandri 233-234
Polinezya 415
Politeizm 290-291, 419-420
Porfiryus 393, 395
Prajapati 550
Protestan din adamı 477
Punaluan, bir grup evliliği türü 231
Purim 378
Purushu 550
Putların yasaklanması, İbraniler'de 307
Rahiplik kuralları 397
Rasyonalizmin etkisi 437
Renan, Ernest. 307, 400, 435, 537-538
Revelations, Başrahip Richalm'ın eseri 394
Rigveda 549
Rivers, Dr. W. H. R. 133-134, 221, 250
Roma imparatorları 422
Rousseau, J. J. 59
Ruh göçü 526
Sacaea 369-371, 373, 378
Sahagun, B. De, Fransisken rahibi 42
Sakınılan kelimeler 389
Samiler 207, 213, 370, 448
Samoa 415
San Domenico 401
Sanat 34-35, 89-90, 93-96, 118-128, 151-152, 300, 317, 331, 349, 376, 384, 400, 403, 441, 447, 455, 473, 533, 543, 551, 556
Sandan, Oryantal bir tanrı 372
Schöntal, Sistersiyen manastırı 394
Sekiz sınıflı sistem 161-164, 169, 173, 198, 222-223, 242, 245
Seligman, Dr. C. G. 192
Semiramis 370-373
Sibylla Sayfaları 49
Sicilya 439, 450, 508
Siena 401
Silvanus, orman tanrısı 419.
Sirius, İsis'in yıldızı 423
Sisyphus'un kayası 381
Sodom elmaları 564
Solaparuta 439
Sonsuz arayış 559, 563
Sororat 231-232, 237, 239, 241
Sosyal antropoloji 28, 33, 51, 53, 74, 103
Sosyal bağlar 153
Sosyal reformlar, Avustralya yerlileri arasındaki 174
Spencer, Herbert 120, 133, 158, 503-507
Spinoza 56
Stella Maris 422-423
Suçlu 154-155, 212-213, 258, 329, 370, 378, 428, 513, 517-518
Suriye 371, 448-449, 455
Swift, Jonathan 67
Symmachus 445
Şarap 543
Şarlman 46, 372
Şeytan çıkarma 398, 517
Tabu 100, 145, 303-304, 367, 425-427
Taklit içgüdüsü 391
Tanrı düşüncesi 420, 545
Tanrıların yükselişi 383
Tanrının öldürülmesi teorisi 547
Tanrının yenmesi 543
Tarımın kökeni 147, 149
Tarihin maskeli büyücüsü 200
Taş Devri 295
Tecessüm öğretisi 370
Tekvin kitabı 481
Temas yasası 301, 303
Teokratik yönetimler 317
Thales 393

Tiamat, Babil mitolojisinde bir canavar 549
Tlingitler 191
Tongalılar 471
Toplumsal sarkaç 61
Toplumun sütunları 261
Torres Boğazı 192-193
Totemciliğin yayılması 123-124
Tüm Ruhlar yortusu 451
Tümdengelim 57, 174
Tümevarım 52, 57-59, 63, 174
Türlerin çeşitliliği 37
Türlerin kökeni 95
Uganda 234
Üç toplum evresi 414
Voyages to the South Seas, (Güney Denizlerine Seyahatler) 41
Wagawaga, bir Yeni Gine halkı 192
Wallace, Alfred Russel 28, 95, 434
Warramunga, bir İç Avustralya kabilesi 198
Weissmann, August 483
Westermarck, Dr. Edward 165
Western Adaları 192-193
Yasak dereceler 164, 173
Yunan Mitolojisi 353
Yurakareler, bir Güney Amerika kabilesi 514
Yüce Rahibin zilleri 397
Zela 375
Zoganes 371
Zorunlu krallıklar 327

"Geçmişte yapmayı denediğim tek şey, insan evriminin bazı safhalarını araştırmaktı. Ve bu kitapta amaçladığım tek şey, araştırmalarımın sonuçlarını okurun insanlığın vahşilikten medeniyete yükselirken çıktığı uzun yürüyüşe dair fikir verecek bir optik cam biçiminde netleştirmektir. Yürüyüş hâlâ devam ediyor ve şüphesiz ki bizden sonra da duraksamadan devam edecek. Varış noktası, geleceğin sis bulutları ardında gizli ve bilinmiyor. Şayet yürüyüşe çıkanlar yanlarına benim eserlerimden birini alırlarsa, belki bu kitap sırt çantalarından birinde bulunabilir.

Neyse ki, ağır verileri çıkararak yükü hafifletmeyi denedim. Fakat, yanılmıyorsam, verdiğim bilgiler uzun vadede teorilerimden daha değerli bulunacak ve daha kıymetli görülecektir. Çünkü teoriler gelip geçiyor, fakat veriler kalıcı ve ebedi oluyor, tabii bu sürekli değişen dünyada bir şeyin bakiliğinden söz etmek mümkünse. Öyle tahmin ediyorum ki yazılarım sonraki nesillerin raflarında kendine yer bulabilirse, bunun sebebi antik ve barbar gelenekleri, inançları aydınlatmak için kullandığım teorilerimden daha ziyade tarif ettiği bu gelenek ve inançlar olacaktır. Unutmamalıyız ki kitapların da, insanlar gibi, yazgıları vardır ve büyük çoğunluğu er ya da geç yok olmaya mahkûmdur."

Şüphesiz, kendi yazılarım için değerli malzemeler elde ettiğim pek çok kitap da bu kısa ömürlü kitaplar arasında yer alacaktır; gelecek nesiller günümüzde yaşayan bizleri antik dönemdekilerle bir tuttuğu zaman, belki de kitaplarımdan bazıları çoktan tarih olmuş bir vahşilik ve barbarlık belgesi olarak, özgün belgeleri yok olmuş kaynaklar olarak hâlen okunmaya devam edebilir. Öte yandan, bu kitap araştırmacılara daha kapsamlı eserlerimin labirentlerinde rehberlik edecek bir ipucu olarak bir süreliğine faydalı olabilir."

"Bütün eserlerimin İncil'i olan bir kitap bu..."
Sir James George Frazer

"Dünyada yaşamış en ünlü bilgelerden biri Frazer...
İzinden gidiyorum."
Daniel C. Dennett

"Bilginin engin derinliği kucaklayacak okuru... İnsan, Tanrı ve Ölümsüzlük elimden düşmeyen bir kitap..."
Carl Sagan

₺30,00
www.altinbilekyayinlari.com
altın bilek yayınları
antropoloji
9 786055 831837
facebook.com/altinbilekyayinlari
twitter.com/altinbilekyayin

THG
914164
CVS